

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 1-2 (119-120)

2011

Засновник і видавець:



УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Генеральний директор Анатолій Рачок
Шеф-редактор Людмила Шангіна
Редактор Алла Чернова
Макет Олександр Шаптала
Техніко-комп'ютерна
підтримка Володимир Кекух

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідоцтво КВ № 4122

Журнал видається з 2000р.
українською та англійською мовами

Загальний тираж 3800 примірників

Адреса редакції:
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 16
2-й поверх
тел.: (380 44) 201-11-98
факс: (380 44) 201-11-99
e-mail: info@razumkov.org.ua
веб-сторінка: <http://www.razumkov.org.ua>

При використанні матеріалів
посилання на журнал
“Національна безпека і оборона”
обов'язкове

Фотографії:
vyshaosvita.blox.ua – стор.8,
mercury-intour.com.ua – стор.16,
tourbina.ru – стор.22

© Центр Разумкова, 2011

З М І С Т

ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ І ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ: ПІДСУМКИ ДЕСЯТИЛІТТЯ, ТЕНДЕНЦІЇ І ПРОБЛЕМИ (Аналітична доповідь Центру Разумкова)	2
РОЗДІЛ 1. РЕЛІГІЙНА МЕРЕЖА В УКРАЇНІ: СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ	3
РОЗДІЛ 2. РІВЕНЬ І ХАРАКТЕР РЕЛІГІЙНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	37
РОЗДІЛ 3. ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ: ТЕНДЕНЦІЇ І ПРОБЛЕМИ	62
ЗВЕРНЕННЯ УЧАСНИКІВ ПОСТІЙНО ДІЮЧОГО КРУГЛОГО СТОЛУ “РЕЛІГІЯ І ВЛАДА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН” ДО ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ, ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ, КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ	78
РЕЛІГІЯ І ГЛОБАЛЬНА ПОЛІТИКА: СВІТ І УКРАЇНА Віктор ЄЛЕНСЬКИЙ	79
МЕМОРАНДУМ ХРИСТІЯНСЬКИХ КОНФЕСІЙ УКРАЇНИ ПРО НЕСПРИЙНЯТТЯ СИЛОВИХ ДІЙ У МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИНАХ	89
КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ (Проект)	90
Додаток ГОЛОВНІ ТЕРМІНИ ТА ПОНЯТТЯ	95
Додаток МІЖНАРОДНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ З ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СОВІСТІ	98

ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ І ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ: ПІДСУМКИ ДЕСЯТИЛІТТЯ, ТЕНДЕНЦІЇ І ПРОБЛЕМИ

Упродовж 2000-2010рр. церковно-релігійна мережа в Україні розвивалася досить стабільно (зростання кількості релігійних організацій становило 2-3% на рік, кількість віросповідань, представлених у країні, збільшилося з 52 до 55). Водночас, зростання числа громадян, які відносять себе до віруючих, мало нерівномірний характер: якщо у 2000-2007рр. це число залишалося практично незмінним (близько 58%), то за 2008-2010рр. воно зросло до 71%. Спостерігалось також зростання числа віруючих, які ідентифікують себе з однією із трьох православних Церков України, однак, жодна з них не набула домінуючого становища, об'єднавши понад половини православних.

Міжконфесійні відносини були загалом досить толерантними, хоч іноді, у зв'язку з тими чи іншими подіями виникали суперечності: наприклад, між Українською Православною та Українською Греко-Католицькою Церквами з приводу візиту до України Папи Римського Івана Павла II (2001р.) та перенесенням Патріаршого престолу Української Греко-Католицької Церкви зі Львова до Києва (2005р.).

Державно-конфесійні відносини розвивалися в напрямі формування партнерської моделі, яка передбачає, що держава і Церква як суспільні інститути, будучи відокремленими та суверенними один від одного в питаннях, що належать до їх виняткової компетенції, діють і співпрацюють в інтересах українського суспільства.

Однак, з середини десятиліття намітилися тенденції одночасної політизації релігії та "оцерковлення" політики. Держава надто перейнялася питанням створення Єдиної Помісної Православної Церкви в Україні, не враховуючи належної мірою як позицій з цього питання самих православних Церков, так і особливостей нинішньої ситуації у світовому православ'ї. Це питання вносилось до суто політичних документів – Універсалу національної єдності та щорічного Послання Президента до Верховної Ради України. Була започаткована практика публічної демонстрації вищими посадовими особами власної релігійності, а останнім часом – і прихильності саме до певної Церкви.

У результаті, *по-перше*, демонстрація релігійності та належності до певної Церкви часто виступають маркером, з одного боку, лояльності до влади (чи прихильності до опозиції), з іншого – геополітичного, геокультурного та в цілому цивілізаційного вибору в параметрах "Захід (ЄС, європейська цивілізація) – Схід (Росія, "православна цивілізація").

По-друге, із зміною влади після президентських виборів 2010р. з'явилися ознаки відходу держави від партнерської моделі державно-конфесійних відносин і принципу рівності всіх церков і релігійних організацій. Така ситуація викликає напруженість у релігійному середовищі та суспільстві загалом і становить сьогодні одну з найбільш актуальних проблем, що докладно окреслюється в цій Доповіді.

Аналітична доповідь складається з трьох розділів.

У першому розділі на підставі статистичних даних характеризується релігійна мережа в Україні, її стан і тенденції розвитку впродовж 2000-2010рр.; робляться висновки про набуття розвитком релігійної мережі стабільного характеру, тенденції до усунення виразного зміщення центру релігійної мережі до Західного регіону країни (за збереження регіонального характеру найбільш чисельних православних церков), а також про відсутність домінуючої Церкви в кожному з регіонів країни.

У другому розділі на підставі результатів загальнонаціональних соціологічних опитувань окреслюються рівень і характер релігійності українського суспільства; фіксується підвищення числа громадян, які відносять себе до віруючих, а також – тих, хто ідентифікує себе з певною Церквою; однак, аналіз даних дозволяє стверджувати, що маніфестована релігійність є загалом досить непослідовною.

У третьому розділі аналізується стан державно-конфесійних відносин, насамперед – тенденції, що проявилися впродовж останнього року і свідчать про наявність ризику зміни партнерської моделі державно-конфесійних відносин, що почала формуватися наприкінці 1990-х років, на модель, притаманну сучасній РФ, – з вирізненням однієї із Церков фактично як державної.

1. РЕЛІГІЙНА МЕРЕЖА В УКРАЇНІ: СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Релігійна ситуація у країні значною мірою визначається наявністю, станом і тенденціями розвитку мережі церковно-релігійних інституцій. У цьому розділі на підставі статистичних даних окреслюються головні характеристики та особливості релігійної мережі в Україні, а також підсумки її розвитку за останні 10 років – з 1 січня 2000р. по 1 січня 2010р.¹ Розглядаються насамперед такі показники, як кількість і динаміка зростання церковно-релігійних осередків (організацій і громад), їх конфесійна належність і територіальна поширеність. Наводиться інформація про головні організаційні зміни, що сталися протягом 2000-2010рр. у найбільш чисельних церквах і релігійних організаціях та в їх взаємовідносинах.

Аналіз зазначених даних підтверджує висновок про завершення в Україні екстенсивного розвитку релігійної мережі, уповільнення темпів її розширення. Зберігаються також особливості та тенденції, що відзначалися експертами у 2000р.: переважання православних релігійних осередків у загальній релігійній мережі країни; випереджаюче, порівняно з православ'ям, зростання кількості протестантських і харизматичних релігійних організацій; регіональний характер поширеності основних конфесій. Водночас, можна відзначити тенденцію до усунення виразного зміщення центру релігійного життя в західні області країни: так, якщо у 2000р. на цей регіон, де проживає менше 20% населення, припадало майже 43% усього масиву релігійних організацій, то у 2010р. – 34,5%.

1.1. ІНСТИТУЦІЙНА МЕРЕЖА: ЗАГАЛЬНІ ДАНІ

Церковно-релігійна ситуація характеризується насамперед станом і динамікою змін мережі релігійних *організацій*². Порівняльний аналіз цих показників дозволяє з'ясувати основні тенденції розвитку релігійного середовища в Україні.

Нижче наводяться статистичні дані, що характеризують інституційну мережу релігійних організацій станом на 1 січня 2010р. Для порівняння наводяться також дані за попередні роки, що дозволяє з'ясувати її зміни, насамперед – упродовж останніх 10 років, а також порівняти напрямки та темпи цих змін з попереднім десятиліттям.

Релігійні організації

За даними Державного комітету України у справах національностей та релігій, станом на 1 січня 2010р., в Україні були представлені 55 віросповідань (проти 52 у 2000р.), у межах яких діяли 35 184 релігійні організації³. Порівняно з 2000р., мережа релігійних організацій зросла на 49% (діаграма “Релігійна мережа в Україні: динаміка зростання”, с.4). Водночас, **динаміка зростання демонструє стійку тенденцію до зниження**: так, якщо у 1990-х роках щорічне збільшення кількості релігійних організацій складало 5-8% на рік, то у 2000-2005рр. – 4-5%, а за підсумками 2007-2009рр. – лише близько 2%⁴.

Умовні скорочення:

УПЦ – Українська Православна Церква;

УПЦ-КП – Українська Православна Церква – Київський патріархат;

УАПЦ – Українська Автокефальна Православна Церква;

УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква;

РКЦ – Римо-Католицька Церква;

ВСО ЄХБ – Всеукраїнський Союз об'єднань Євангельських Християн-баптистів;

ВСЦ ХВЄП – Всеукраїнський Союз Церков християн віри Євангельської (п'ятидесятників);

УУК ЦАСД – Українська Уніонна Конференція Церкви адвентистів сьомого дня;

НРР – новітні релігійні рухи (неорелігії).

¹ У цьому розділі використано статистичні дані Державного комітету України у справах національностей та релігій (далі – Держкомнацрелігій) та підготовлений ним Інформаційний звіт “Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні за 2009р.”, який подає статистичні дані станом на 1 січня 2010р. – <http://www.scnm.gov.ua>

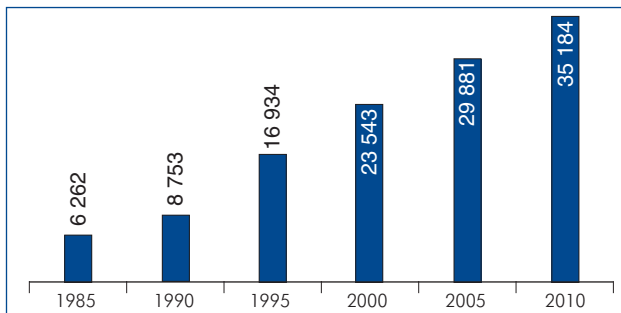
Застереження: офіційна статистика не може враховувати, зокрема чисельність членів релігійних організацій (громад), оскільки фіксоване членство притаманне не всім релігійним організаціям, частоти відвідування віруючими релігійних служб чи зібрань, рівня активності їх участі в житті громади тощо. Відповідно, статистичні дані не дають уявлення про реальну інтенсивність релігійного життя в межах як конфесії, так і регіону. Проте, вони дозволяють виявити його певні особливості та тенденції змін.

² Поняття “релігійні організації” охоплює “релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій” (Закон “Про свободу совісті та релігійні організації”, ст.7). Надалі, в більш докладному аналізі процесів у релігійному середовищі буде використовуватися показник кількості релігійних громад – первинних осередків релігійної мережі.

³ У т.ч. 33 351 – зареєстровані, 1 833 – не зареєстровані. Надалі це розрізнення не подається, оскільки за чинним законодавством релігійні організації можуть діяти без реєстрації, тобто не набуваючи прав юридичної особи.

⁴ У 2007р. зростання складало 2,3%, у 2008р. – 1,8%, у 2009 – 2%. Доречно нагадати, що пік розбудови інституційної релігійної мережі в Україні припав на 1988-1990рр.: за три роки кількість релігійних організацій зросла на 41,7%.

Релігійна мережа в Україні: динаміка зростання, релігійні організації



Розподіл релігійних організацій за конфесійною ознакою свідчить про збереження у країні переваги православ'я, до якого належать 17 974 організації, або 51,1% загальної релігійної мережі країни. У 2000р. православ'я налічувало 12 396 організацій, що становило 52,7% загальної релігійної мережі. Отже, за останні 10 років масив православних

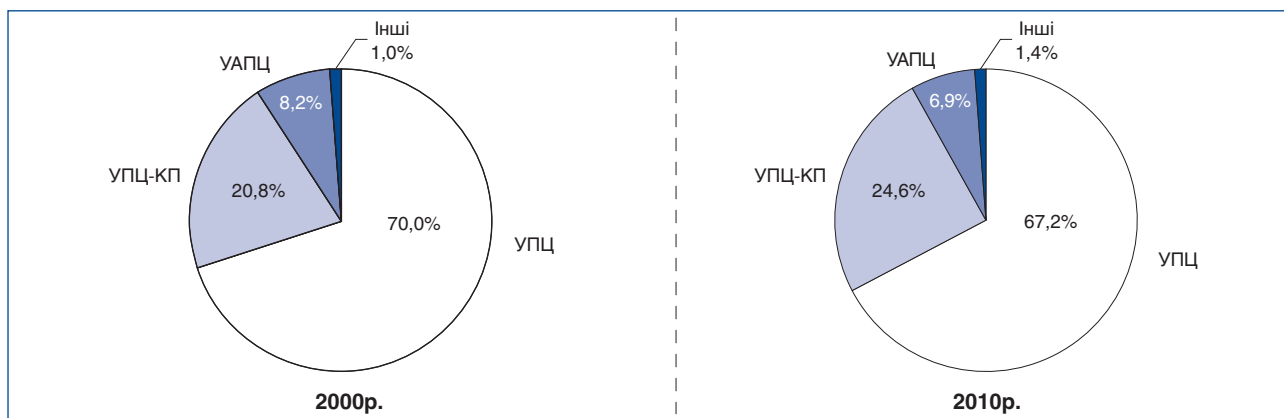
організацій зріс на 45%, проте його питома частка в загальному масиві зменшилася на 1,6%.

За кількісними показниками, православні *громади* переважають лише у двох регіонах України: значно – в Центрі, де вони становлять 62,8% загальної кількості релігійних громад регіону, та незначним чином – на Сході, де відповідний показник складає 50,5%. На Півдні частка православних громад – 45%, на Заході – 44%⁵.

Як і раніше, православ'я в Україні не має єдиного інституційного оформлення: діють три чисельні православні церкви – Українська Православна Церква (УПЦ), Українська Православна Церква – Київський патріархат (УПЦ-КП), Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) та кілька невеликих угруповань, які сповідують окремі версії православного віровчення (загалом – 231 громада, або 1,3% усіх православних громад).

Як видно з діаграми “Структура православ'я в Україні”, найбільша частка (дві третини) православних

Структура православ'я в Україні, % релігійних організацій



Руська православна старообрядницька Церква (Білокриницька згода) – має 59 громад (у 2000р. – 54), центр (у Києві), два монастирі (шість ченців), 30 священнослужителів (у т.ч. чотири – іноземці), створено також вісім недільних шкіл. Громади зосереджені переважно в Одеській (15), Вінницькій (14), Чернівецькій (8) і Хмельницькій (5), Кіровоградській (4) областях та АР Крим (3). Дві громади – в Чернігівській області, по одній – у Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Київській, Луганській, Харківській, Черкаській областях і в Києві.

Руська православна старообрядницька Церква (безпопівська згода): 13 громад (у 2000р. – 12), шість священнослужителів. Громади зосереджені переважно в Житомирській (5) і Харківській (3) областях, по одній громаді – у Дніпропетровській, Закарпатській, Запорізькій, Хмельницькій і Чернігівській областях.

Руська православна Церква (закордонна): 28 громад, два управління, два монастирі (15 ченців), один духовний навчальний заклад (23 слухачі), чотири недільні школи, одне періодичне видання; вірними опікуються 17 священнослужителів. Громади зосереджені переважно в Одеській (12) і Запорізькій (9) областях та АР Крим (5), по одній громаді – в Луганській і Сумській областях.

Російська істинно-православна Церква: 30 громад (як і в 2000р.), одне управління (у 2000р. – два), одна місія, 26 священнослужителів (у т.ч. два – іноземці), три недільні школи. Переважна частина громад зосереджена в АР Крим (6), Житомирській та Одеській областях (по 4) і Києві (3), по дві громади – в Запорізькій, Київській, Луганській і Сумській областях, по одній – у Вінницькій, Донецькій, Миколаївській, Харківській і Чернігівській.

Інші православні релігійні організації: 101 громада, два центри, 80 священнослужителів (у т.ч. чотири – іноземці); 16 недільних шкіл, п'ять періодичних видань. Територіальний розподіл громад: Донецька область – 17, Полтавська – 16, Дніпропетровська, Одеська – по 9, Вінницька – 8, Закарпатська – 5, Волинська, Запорізька, Харківська, Чернівецька, Київ – по 4, Кіровоградська, Луганська – по 3, Київська, Львівська, Миколаївська, Хмельницька, Черкаська – по 2, Рівненська – одна громада.

Загалом: 231 громада, або 1,3% усіх православних громад країни; чотири монастирі (21 ченці); 159 священнослужителів (1,2%); три центри; три управління; одна місія; 31 недільна школа; один духовний навчальний заклад (23 слухачі, 0,4%); шість періодичних видань.

⁵ Тут враховано всі православні громади, тобто ті, що належать до УПЦ, УПЦ-КП, УАПЦ та інші.

Тут і далі застосовується наступний розподіл областей за регіонами: **Захід:** Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Центр:** м.Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; **Південь:** АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області; **Схід:** Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

Застереження: розподіл областей за регіонами, що його використовує Центр Разумкова, не збігається з розподілом, який використовує Держкомнацрелігій у заданому вище Інформаційному звіті за 2009р.

організацій належать до УПЦ. Водночас за 10 років у загальному масиві православних організацій збільшилася частка організацій УПЦ-КП (з 20,8% до 24,6%), відповідно – зменшилися частки УПЦ (з 70% до 67,2%) та УАПЦ (з 8,2% до 6,9%).

Як і раніше, друге місце за кількістю релігійних організацій посідає Українська Греко-Католицька церква (УГКЦ) – 3 765 організацій. Проте, відсоток її організацій у загальному масиві також зменшився з 14,3% у 2000р. до 10,7% на цей час⁶.

Натомість, зросли частки мусульманських релігійних організацій (з 1,5% до 3,4%) та релігійних організацій протестантських напрямів (з 26,5% до 29,1%) (діаграма “Структура мережі релігійних організацій за конфесійною ознакою”).

Порівняльний аналіз темпів зростання кількості релігійних громад свідчить про збереження вищих темпів зростання кількості громад протестантських напрямів, порівняно з православними. Так, кількість православних громад збільшилася з 12 090 у 2000р. до 17 499, або на 44,7%, протестантських – з 5 944 до 9 718, або на 63,5%. Відповідно, в загальному масиві частка православних громад зменшилася з 53,2% до 51,8%, протестантських – зросла з 26,2% до 28,8%. Особливо високі темпи зростання демонструє мережа релігійних громад харизматичних напрямів і течій: з 2000р. їх кількість зросла у 2,6 разу (1 313 громад у 2010р. проти 498 у 2000р.).

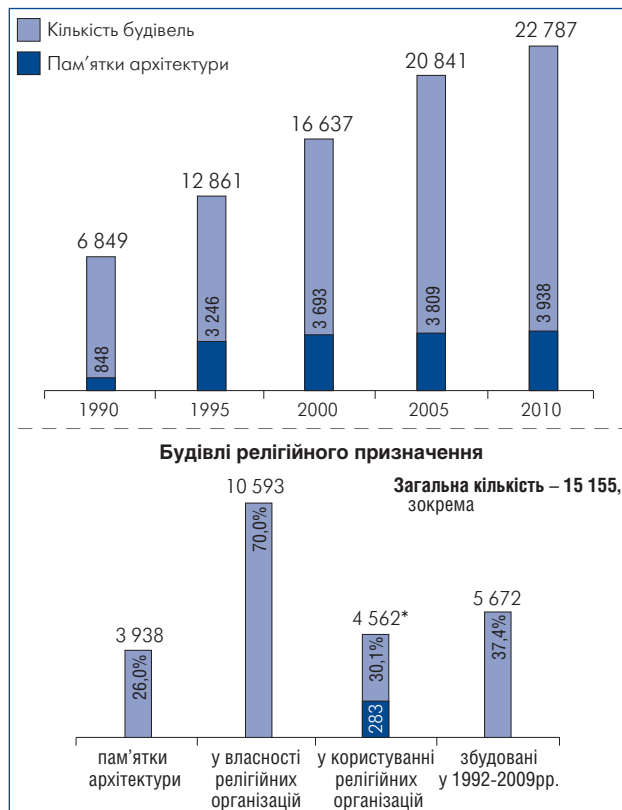
Будівлі релігійного призначення

Станом на 1 січня 2010р., релігійні організації країни мали в розпорядженні 22 787 будівель релігійного призначення і пристосованих під молитовні (діаграма “Кількість будівель у розпорядженні релігійних організацій...”). Це на 37% більше, ніж у 2000р., проте свідчить про більш повільні темпи збільшення кількості будівель, порівняно з темпами зростання мережі релігійних організацій (49%).

Будівлі релігійного призначення в загальному масиві складають 66,5% – 15 155 одиниць. Із них у 1992-1999рр. збудовано 2 597; у 2000-2009рр. – 3 075, зокрема у 2009р. – 251 будівля. Найбільше новобудов, завершених у 2009р., припадає на УПЦ (127), УГКЦ (63) та УПЦ-КП (54). УАПЦ завершила лише три новобудови, РКЦ – дві.

За даними Держкомнацрелігій, найвищий рівень забезпеченості будівлями релігійного призначення має

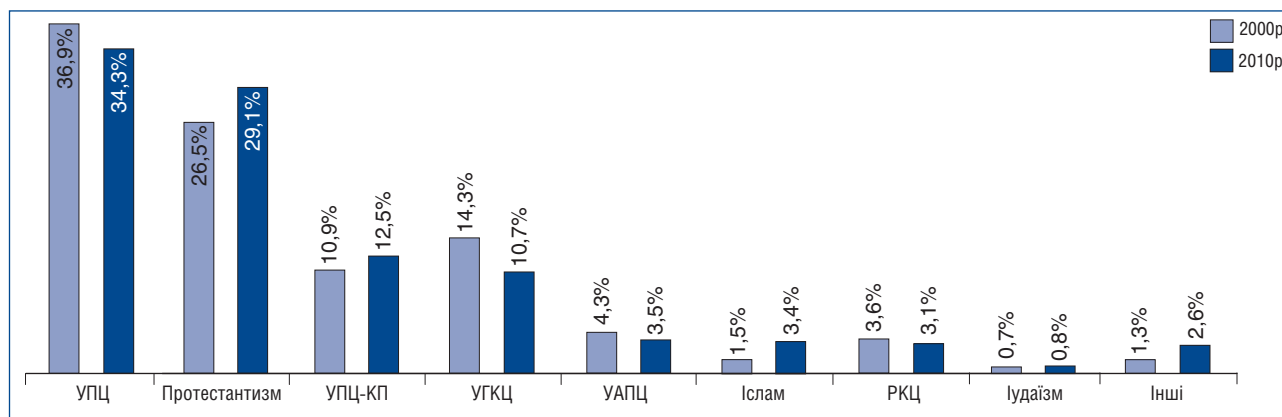
Кількість будівель у розпорядженні релігійних організацій, в т.ч. пам'яток архітектури



Закарпатська реформатська церква (89,8%), досить високим цей рівень є в УПЦ (82,7%), РКЦ (76,4%) та УГКЦ (74,7%). Гірше забезпечені УПЦ-КП (62,9%) та УАПЦ (60,1%). Найчисельніші протестантські організації забезпечені будівлями в середньому на 65-66%, організації мусульман – на 54%, іудеїв – на 45%.

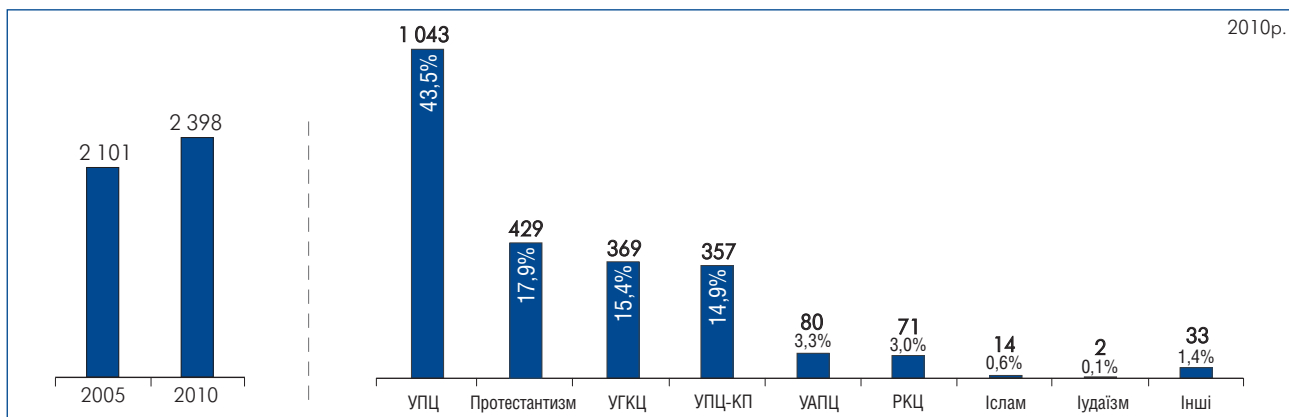
Недостатність будівель релігійного призначення спонукає до досить активного їх спорудження. Станом на 1 січня 2010р., споруджувалося 2 398 будівель, що належать переважно православним Церквам (УПЦ – 1 043 будівель; УПЦ-КП – 357; УАПЦ – 80) та УГКЦ – 369 (діаграма “Спорудження будівель релігійного призначення”, с.6).

Структура мережі релігійних організацій за конфесійною ознакою, %



⁶ У 2000р. УГКЦ мала 3 356 релігійних організацій.

Спорудження будівель релігійного призначення, одиниці



Привертає увагу та обставина, що організації харизматичного напрямку, попри високі темпи розширення мережі громад, досить рідко вдаються до будівництва, віддаючи перевагу оренді приміщень. Так, на 1 січня 2010р., зазначені організації мали у своєму розпорядженні 27 будівель релігійного призначення, збудованих у 1992-2009рр., 13 будівель знаходилося у стадії спорудження, а на правах оренди використовувалося 969 приміщень.

Регіональний розподіл споруджуваних основними конфесіями та церквами будівель релігійного призначення збігається з розподілом уже діючих осередків цих конфесій і церков: так, УПЦ споруджує понад 67% своїх будівель у Центрі та на Сході країни; УПЦ-КП – 91% на Заході та в Центрі; лише на Західний регіон припадає майже 92% споруджуваних будівель УГКЦ та 65% – УАПЦ.

Таким чином, показники, які характеризують процеси спорудження будівель релігійного призначення, можуть свідчити про те, що протягом ближчого часу нинішня конфесійно-регіональна конфігурація церковно-релігійної мережі в Україні буде зберігатися без змін.

Священнослужителі

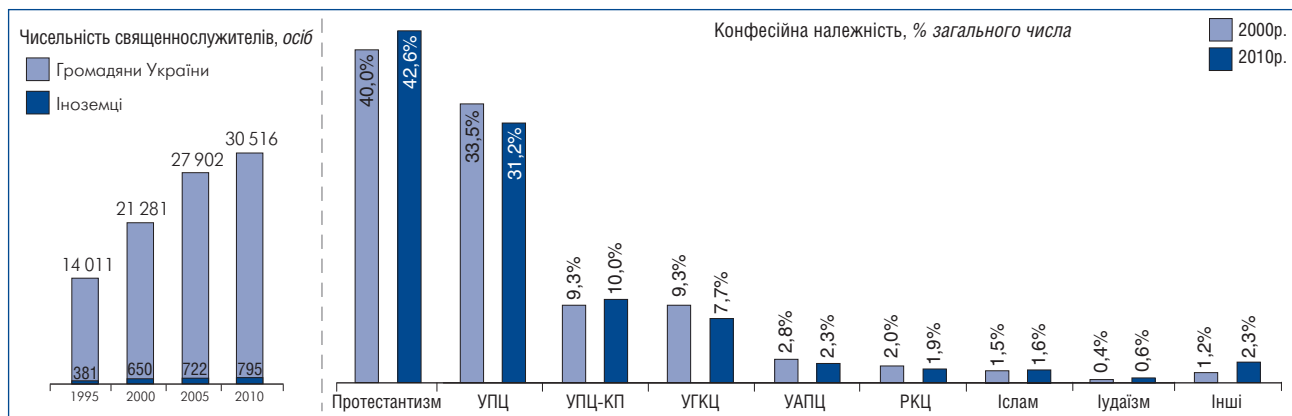
Діючими в Україні релігійними організаціями на початок 2010р. опікувалися 30 516 священнослужителів. Порівняно з 2000р., їх чисельність зросла на 43,4% (з 21 281 до 30 516 осіб). Водночас, серед

них дещо зменшилася частка іноземних громадян – з 3,1% (650 осіб) у 2000р. до 2,6% (795 осіб) у 2010р., що може свідчити, зокрема про результативність системи підготовки кадрів для релігійних організацій, яка почала активно розвиватися в Україні з середини 1990-х років. Відносно значна частка іноземних громадян зберігається серед священнослужителів етноконфесійних організацій (Закарпатська реформатська церква, Німецька євангельсько-лютеранська церква, організації іудаїзму), нових для України релігійних організацій (наприклад, Церква Ісуса Христа святих останніх днів) та деяких інших.

Як видно з діаграми “Чисельність священнослужителів”, дещо (з 40% до 42,6%) зросла частка священнослужителів, які опікуються релігійними організаціями протестантських напрямів. Привертає увагу та обставина, що у 2000р. сумарна частка священнослужителів УПЦ, УАПЦ та УПЦ-КП (45,6%) перевищувала частку протестантських священнослужителів (40%), а на цей час відповідні показники фактично зрівнялися (43,5% і 42,6%, відповідно).

Коефіцієнт забезпеченості релігійних громад священнослужителями, як і раніше, є вищим у протестантських громад, ніж у православних (1,5 та 0,9, відповідно проти 1,4 та 0,8 у 2000р.).⁷ Найвищим є названий коефіцієнт у релігійних організаціях Церкви Ісуса Христа святих останніх днів – 2,5 та Свідків Єгови – 2,4; найнижчим (0,4) – у громад, що належать до Духовного управління мусульман Криму (ДУМК).

Чисельність священнослужителів



⁷ Коефіцієнт обчислюється як співвідношення чисельності священнослужителів до кількості релігійних громад.

Монастирі

Серед конфесій, що діють в Україні, такий релігійний інститут, як монастир є властивим насамперед православ'ю, греко- та римо-католицизму⁸. Станом на 1 січня 2010р., загальна мережа налічувала 439 монастирів, у яких несли послух 6 742 ченці і черниці. Порівняно з 2000р., загальна кількість монастирів збільшилася майже на 76%, проте чисельність у них ченців і черниць – лише на 36,5%. Такі розбіжності в темпах зростання кількості монастирів, з одного боку, та числа ченців – з іншого, були характерні також для попереднього періоду, що дає підстави припускати, що монастирське життя церков і досі перебуває у стадії становлення.

Згадані розбіжності зумовлюють зниження середнього числа ченців у розрахунку на один монастир: якщо у 2000р. воно складало майже 20 осіб, то на цей час – лише 15. При цьому, зазначене число варіює, залежно від конфесійної належності: від 26 для монастирів УПЦ до 1 – УАПЦ⁹.

Як видно з діаграми “Кількість монастирів...”, у загальній мережі збільшилася, порівняно з 2000р., частки монастирів УПЦ-КП та РКЦ, натомість зменшилися частки УПЦ та УГКЦ (зменшилася також частка монастирів УПЦ у загальному масиві православних монастирів – з 85% у 2000р. до 76% у 2010р.).

Водночас, частки ченців УПЦ та УПЦ-КП у загальному корпусі тих, хто несе послух, фактично не змінилися¹⁰; дещо зменшилася частка ченців УГКЦ (з 24,1% до 18,5%), натомість частка ченців РКЦ – зросла майже вдвічі (з 5,3% до 10,3%).

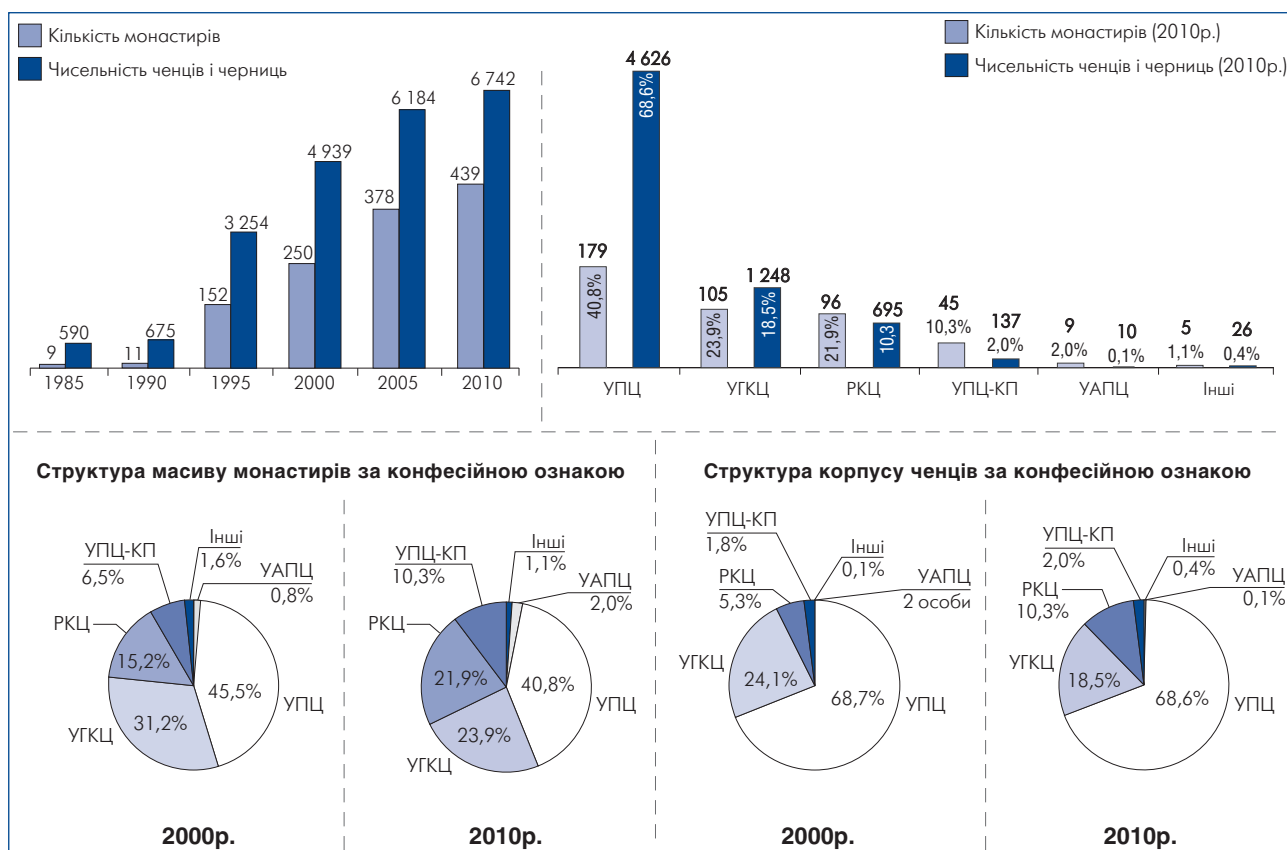
Духовні навчальні заклади

Загалом, протягом десятиріччя кількість духовних навчальних закладів збільшилася на 64,5%, але чисельність слухачів у них – лише на 8,6%. Відповідно, зменшилася наповнюваність духовних навчальних закладів. Якщо у 2000р. середнє число слухачів у розрахунку на один духовний навчальний заклад становило дещо більше 131, то у 2010р. – менше 87.

Найбільше духовних навчальних закладів, як і найбільше число слухачів, має ВСО ЄХБ – 42 заклади, де на початок 2010р. навчалися 5 300 слухачів (середнє число слухачів – 126), наступну позицію посідає УПЦ – 20 закладів, 4 234 слухачі (середнє число слухачів – 218). Найменше духовних навчальних закладів має УУК ЦАСД – чотири заклади (143 слухачі) (діаграма “Кількість духовних навчальних закладів”, с.8).

Водночас, слід відзначити, що у 2010р., порівняно з 2005р., число слухачів у духовних навчальних закладах зменшилося з 19 771 особи до 17 252, або на 12,7%. Зменшення торкнулося навчальних

Кількість монастирів, чисельність ченців і черниць
%

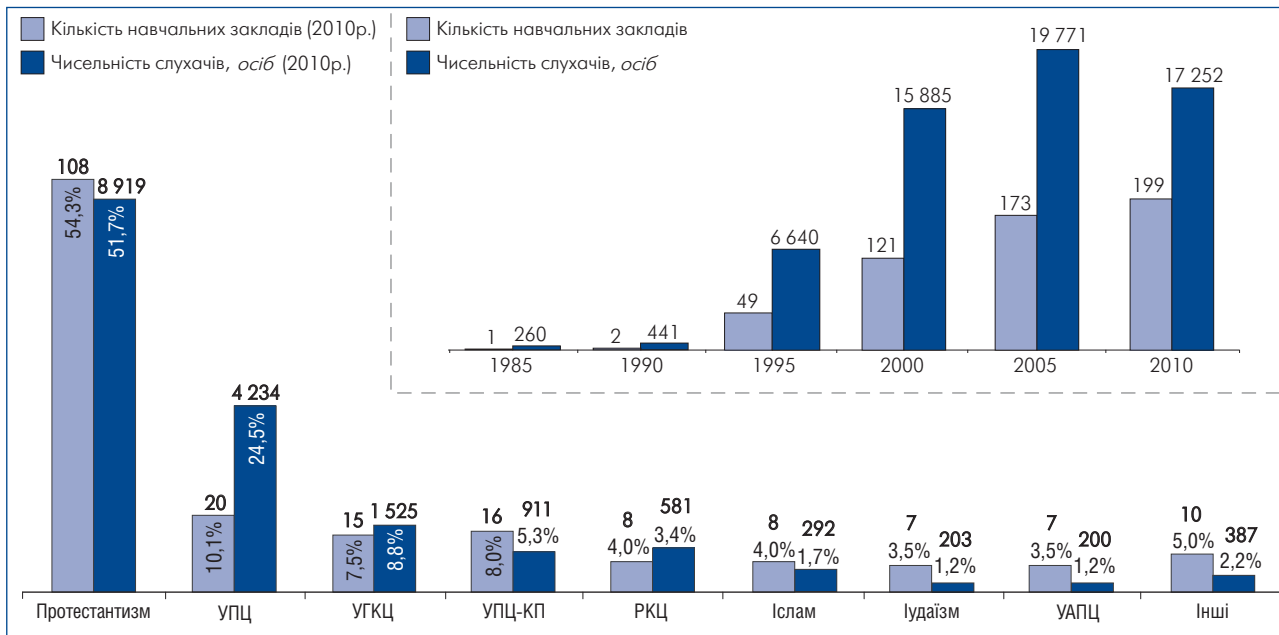


⁸ Існує також один буддистський монастир (п'ятеро ченців).

⁹ Середнє число для монастирів УПЦ – майже 26; УПЦ-КП – 3; УАПЦ – 1; УГКЦ – майже 12; РКЦ – дещо більше 7.

¹⁰ Частки склали: у 2000р. УПЦ – 68,7%, УПЦ-КП – 1,8%; у 2010р. – 68,6% і 2%, відповідно.

Кількість духовних навчальних закладів



закладів фактично всіх конфесій і релігійних об'єднань (за винятком ісламських, іудейських і закладів окремих протестантських релігійних об'єднань). Значно змінилося також співвідношення слухачів стаціонарної і заочної форм навчання на користь останньої: так, у навчальних закладах згаданого вище ВСО ЄХБ із 5 300 слухачів 3 433 (або 64,8%) навчаються заочно; в початкових закладах УПЦ відповідний показник становить 59,8%. Окремі духовні навчальні заклади змушені були закрити стаціонарні відділення, є випадки, коли навчальний заклад зберігається, але слухачів у ньому на початок 2010р. не було.

Нового поштовху для розвитку духовної освіти саме як богословської (теологічної) могло б надати її визнання державою нарівні із світською. Однак, цей процес досі повною мірою не завершено. На

цей час спеціальність “богослов'я (теологія)” внесена до переліку, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра (спеціальність віднесена до галузі знань “Гуманітарні науки”)¹¹. Однак, це стосується світських вищих навчальних закладів, питання про визнання державою документів про освіту та вчені ступені, набуті в духовних навчальних закладах України, залишається не вирішеним (врізка “Богослов'я (теологія) в Україні”¹²).

БОГОСЛОВ'Я (ТЕОЛОГІЯ) В УКРАЇНІ

16 червня 2005р. Наказом Міністерства освіти і науки №363 до переліку спеціальностей, за якими здобувався освітньо-кваліфікаційний рівень “бакалавр”, додано спеціальність “Богослов'я (теологія)” у межах напряму підготовки “Філософія”. Однак, 13 грудня 2006р. спеціальність була вилучена з переліку Постановою Кабінету Міністрів №1719. З того часу спеціалісти та магістри богослов'я (теології) готуються в Україні на базі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра філософії. Тобто, бакалаврів богослов'я з дипломами державного зразка в Україні немає.

Магістрів богослов'я в Україні готують лише кілька навчальних закладів: Національний університет “Острозька академія”, Український Католицький університет і Карпатський університет імені Августина Волошина – приватний вищий навчальний заклад, який працює в єдиному комплексі з Ужгородською Українською Богословською академією імені святих Кирила і Мефодія (УУБА) і який у 2010р. здійснив перший випуск магістрів богослов'я (29 осіб).

Ближчим часом розпочнеться нострифікація наукових ступенів доктора теології, здобутих у держаних навчальних закладах за кордоном. В Україні лише очікується відкриття аспірантури, докторантури, створення Вченої ради із захисту дисертацій зі спеціальності “Богослов'я (теологія)”.

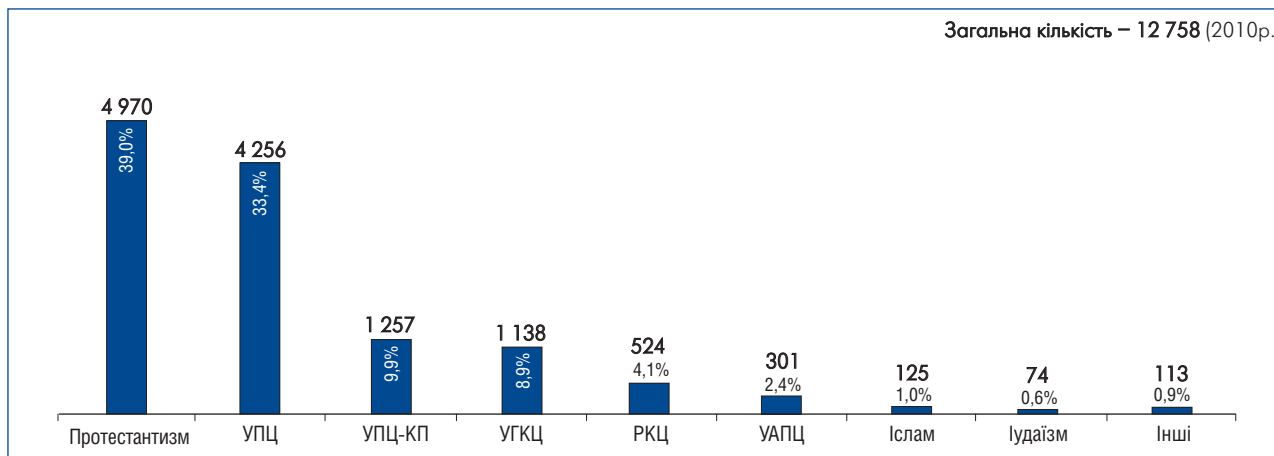


¹¹ Постанова Кабінету Міністрів №787 від 27 серпня 2010р. Перелік запроваджено Наказом Міністерства освіти і науки №1067 від 9 листопада 2010р.

¹² Джерело: Вища богословська освіта в Україні: дві сторони одного диплому. – <http://orthodoxy.org.ua/node/14012>

Недільні школи

Загальна кількість – 12 758 (2010р.)



Недільні школи

Як відомо, кількість недільних шкіл і динаміка розвитку їх мережі свідчить, зокрема, про активність самовідтворення релігійної організації. Станом на 1 січня 2010р., в Україні діяли 12 758 недільних шкіл, тобто в середньому на кожну релігійну громаду припадало 0,4 недільних школи. Найбільше шкіл (після масиву протестантських організацій) має УПЦ – 4 256, або третину їх загальної кількості (діаграма “Недільні школи”).

Значними є частки недільних шкіл ВСО ЄХБ (11%), де на кожні дві громади припадає недільна школа, та ВСЦ ХВЕП (8%), де це співвідношення є ще вищим (1 недільна школа : 0,6 громади). Частка недільних шкіл УКК ЦАСД у загальному масиві є невеликою, проте згадане співвідношення становить 1:0,7. Найкращим чином забезпечені недільними школами громади Закарпатської реформатської церкви – 107 недільних шкіл на 114 громад.

Релігійні періодичні видання

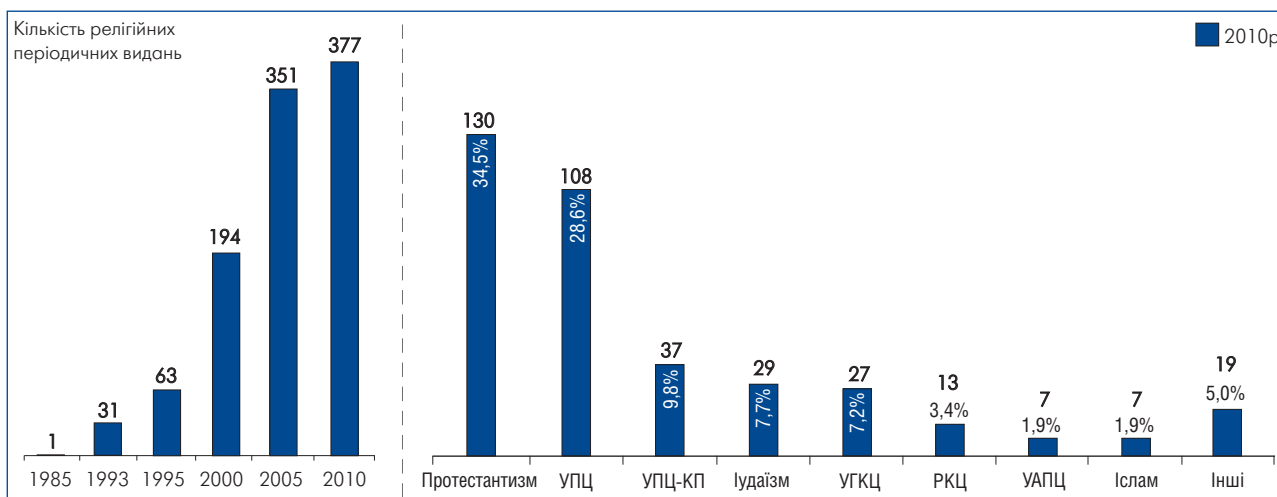
Як видно з діаграми “Кількість релігійних періодичних видань”, за 10 років зазначена кількість зросла майже вдвічі (із 194 видань у 2000р. до 377 у 2010р.). Однак, порівняно з 1990-ми роками, темпи зростання є значно повільнішими (тоді з 1993р. по 2000р. відповідний показник зріс у шість разів – з 31 до 194).

Водночас, релігійні організації активно збільшують свою присутність в інформаційному просторі через створення власних телепрограм, сайтів у мережі Інтернет, а також через більш активну участь у світських друкованих та електронних ЗМІ.

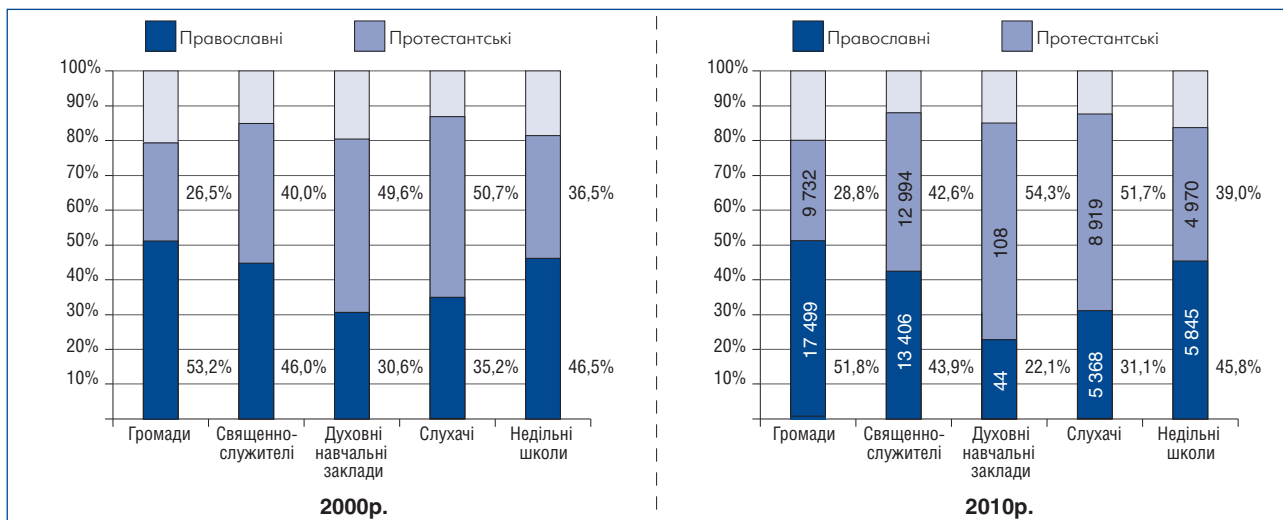
Найбільшою мірою наростили масив (кількість найменувань) періодичних видань релігійні організації харизматичного напрямку (у 3,5 разу), ВСЦ ХВЕП (у 2,5 разу), а також УПЦ-КП (більш ніж удвічі) та УПЦ (майже вдвічі).

Слід зазначити, що окремі релігійні організації (наприклад, Свідки Єгови) не реєструють і не видають періодичних видань в Україні, однак такі видання українською, російською та іншими мовами у значних обсягах завозяться із-за кордону та, як правило, безкоштовно розповсюджуються на території країни. Тому, констатуємо, що в масиві релігійних періодичних видань найбільша частка (40,3%) належить православним виданням, не можна коректно співвіднести цей показник з кількістю видань інших конфесій. Власне, і розповсюдження православних видань в Україні не обмежується виданими на її території, зокрема з огляду на те, що через УПЦ, яка перебуває в юрисдикції Московського Патріархату, поширюються також російські православні періодичні видання.

Кількість релігійних періодичних видань



Порівняння кількісних показників інституційної мережі православ'я* і протестантизму



* Ураховано всі православні громади, включно з нечисельними православними церквами.

Тому порівняти активність діяльності православної і протестантських спільнот із власного самовідтворення можна, спираючись лише на дані про кількість громад і чисельність священнослужителів, духовних навчальних закладів і слухачів у них, а також кількість недільних шкіл. Таке порівняння не буде цілком коректним, однак воно може дати приблизне уявлення про певні тенденції в цій сфері¹³.

Отже, як видно з діаграми "Порівняння кількісних показників інституційної мережі православ'я і протестантизму", в загальній мережі питома вага інституцій протестантських напрямів, порівняно з 2000р., зросла; відповідно – частка православних – знизилася.

Водночас, темпи зростання мережі протестантських інституцій протягом останнього десятиріччя, порівняно з попереднім, значно знизилася. Так, якщо протягом 1993-1999рр. релігійні організації протестантських напрямів збільшили кількість духовних навчальних закладів більш ніж у п'ять разів, а число слухачів у них – у 14 разів, то за 2000-2009рр. кількість духовних навчальних закладів зросла лише на 57% (з 60 до 108), а чисельність слухачів у них – на 10,4%. Якщо до цього додати згадане вище уповільнення темпів зростання мережі релігійних громад, то можна припустити, що можливості протестантизму до екстенсивного розвитку вичерпуються, його інституційна мережа досягає меж достатності для задоволення потреб вірних протестантських церков і релігійних організацій.

Наведені дані дозволяють зробити наступні висновки і припущення:

- етап екстенсивного розвитку релігійного життя в Україні завершився, поступившись місцем помірному розвитку церковно-релігійної мережі із середнім темпом збільшення релігійних інституцій у межах 2% на рік. Подальший розвиток церковно-релігійної мережі визначальним чином залежатиме від здатності Церкви відповідати вимогам

пастирського служіння в умовах сучасного світу загалом та в обставинах суспільного життя в Україні зокрема;

- за показниками церковно-релігійної мережі, основні православні Церкви в Україні, а також УГКЦ, як і раніше, мають радше регіональний характер і, судячи з географії спорудження ними будівель релігійного призначення, такий характер ближчим часом буде зберігатися; за кількісними показниками, православні громади переважають лише у двох регіонах України – в Центрі та на Сході; водночас, жодна із православних Церков за кількістю громад не має домінуючих позицій в жодному з регіонів;
- порівняльний аналіз кількісних показників зростання мережі та контингенту духовних навчальних закладів, корпусу священнослужителів, кількості недільних шкіл свідчить про переважаючу активність протестантських релігійних організацій у частині самовідтворення та місіонерської діяльності;
- зростання кількості релігійних інституцій (насамперед, громад) випереджає можливості їх забезпечення будівлями релігійного призначення, що може породжувати напруженість у релігійному середовищі, провокувати майнові спори і протистояння; така ситуація свідчить, що одним із пріоритетів державної політики стосовно Церкви та релігійних організацій має бути, *по-перше*, активізація процесу повернення релігійним організаціям раніше реквізованого церковного майна (в т.ч. будівель), особливо того, що перебуває наразі в комунальній власності, *по-друге*, опрацювання можливостей та механізмів компенсації релігійним організаціям майна та будівель, які з тих чи інших причин не можуть бути їм повернені (наприклад, шляхом виділення земельних ділянок для будівництва)¹⁴.

¹³ Зазначене порівняння не може враховувати, наприклад, досить потужну діяльність монастирів у відтворенні православ'я або чинник фіксованого членства у відтворенні протестантських спільнот, особливості духовної освіти, що її надають відповідні духовні навчальні заклади, тощо

¹⁴ Доцільно врегулювати це питання відповідно до Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи №1556 від 24 квітня 2002р. Зокрема, рекомендовано "гарантувати церковним організаціям, майно яких було націоналізоване в минулому, реституцію цього майна упродовж визначеного часу, а в тих випадках, коли це неможливо, виплату справедливої компенсації; ...запровадити належні заходи з метою недопущення приватизації націоналізованої церковної власності". Див.: Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи "Релігія і перемены в Центральной и Восточной Европе" №1566, п.V. – Сайт Ради Європи, <http://www.coe.int>

1.2. КОНФЕСІЙНИЙ ЗРІЗ

Як зазначалося вище, в Україні діють релігійні організації 55 конфесій. Провідні позиції продовжують залишатися за православ'ям, яке представлене, крім нечисельних угруповань, трьома Церквами. Таке становище склалося на початку 1990-х років унаслідок: відновлення в Україні діяльності Української Автокефальної Церкви (1990р.); набуття колишнім Українським екзархатом Руської Православної Церкви (РПЦ) статусу самоврядної Церкви, яка, залишившись в юрисдикції Московського Патріархату РПЦ, дістала назву Української Православної Церкви (1990р.); створення нової православної інституції – Української Православної Церкви – Київський патріархат (1992р.).¹⁵

Упродовж 2000-2010рр. у православному середовищі відбувалися різноспрямовані процеси: з одного боку, робилися певні кроки до об'єднання, з іншого – продовжувалися, хоч і менш активно, ніж протягом попереднього десятиріччя, переходи громад з однієї юрисдикції до іншої. В УПЦ спостерігалось певне посилення тенденцій до набуття Церквою автокефального статусу. Певний (радіше негативний) вплив на ці тенденції і процеси мало намагання влади у 2005-2008рр. прискорити створення Єдиної Помісної Православної Церкви в Україні.

Серед визначних подій десятиріччя слід назвати перший візит Папи Римського Івана Павла II до України (червень 2001р.), який мав великий суспільний і міжнародний резонанс¹⁶.

Водночас, неоднозначні наслідки мала ініціатива запровадження у 2008р. Дня хрещення Київської Русі (28 липня) та святкування його 1020-річчя¹⁷. До Києва були запрошені предстоятелі православних церков, зокрема Вселенський (Константинопольський) Патріарх Варфоломій I та Патріарх Московський і всієї Русі Алексій II. Позитивного впливу на ситуацію в українському православ'ї візит предстоятелів не справив, а ініціатива відзначення Дня хрещення фактично перейшла до Московського Патріархату та офіційної Москви, які передбачають святкувати його одночасно в Білорусі, Росії та Україні як День хрещення Русі – надавши, таким чином, цьому святу потужної політичної складової¹⁸.

Доречно зауважити, що політична складова виразно посилюється в РПЦ і російському православ'ї з обранням у січні 2009р. її нового предстоятеля – Патріарха Кирила (Гундяєва). Відповідно, це певним чином відбивається на позиціях УПЦ і ситуації в українському православ'ї загалом.

Українська православна церква (УПЦ). З 1990р. Предстоятелем УПЦ є Митрополит Київський і всієї України Володимир (Сабодан), член Святішого синоду РПЦ.

УПЦ є найбільшою серед названих вище Церков організаційною структурою. Так, станом на 1 січня 2010р., до УПЦ належали:

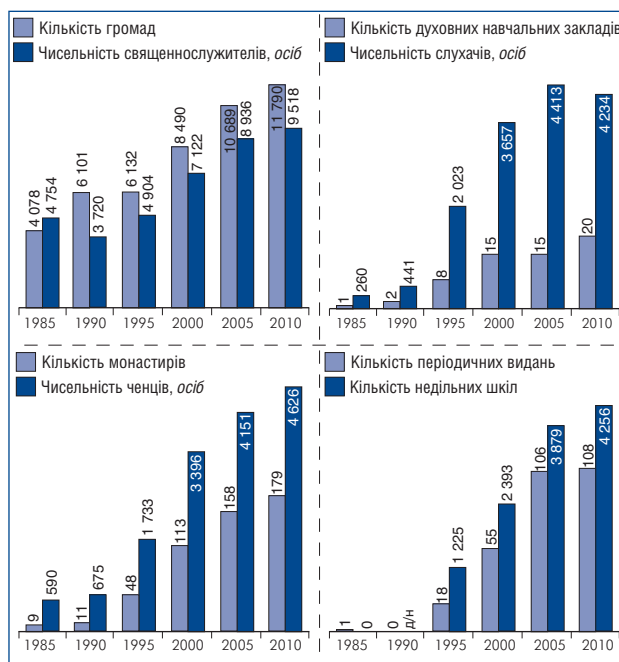
- 11 790 громад, що становить дві третини (67,3%) усіх православних громад, або понад третину (34,9%) усіх релігійних громад країни;
- 9 518 священнослужителів, що складає 71% усього корпусу православних священнослужителів;
- 20 духовних навчальних закладів, або майже половина (45,5%) усіх православних духовних навчальних закладів, у яких навчалися 4 234 слухачі (78,9% слухачів усіх православних навчальних закладів);



- 179 монастирів, або 75,5% православних монастирів в Україні;
- 4 626 ченців і черниць, або 96,5% тих, хто несе послух у православних монастирях країни.

Водночас, Церква продовжує розвивати свою інституційну мережу, збільшувати корпус священнослужителів, розширювати присутність в інформаційному полі (діаграма "Розвиток інституційної мережі УПЦ").

Розвиток інституційної мережі УПЦ



При цьому спостерігаються стійкі тенденції **випереджального зростання** кількості громад, порівняно з чисельністю священнослужителів, кількості монастирів, порівняно з числом ченців і черниць, кількості духовних навчальних закладів, порівняно з чисельністю слухачів. Так, протягом останнього десятиліття кількість громад УПЦ зросла на 38,9%, а чисельність священнослужителів – на 33,6%; кількість монастирів – на 58%, а чисельність ченців і черниць – на 36,2%; кількість духовних навчальних закладів зросла на третину, а слухачів – на 15,8%.

Відповідно до цих тенденцій, коефіцієнт забезпеченості священнослужителями не покращився і складає, як і раніше, 0,8; середнє число ченців у розрахунку на один монастир знизилось з 30 у 2000р.

¹⁵ Докладно історичні довідки про названі та інші Церкви та релігійні організації див.: Церква і суспільство в Україні: проблеми взаємовідносин. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2000, №10, с.8-26.

¹⁶ Доречно нагадати, що візит відбувся під час т.зв. "касетного скандалу" в Україні, який дуже зашкодив її міжнародному іміджу. Візит Папи в цій ситуації дозволив дещо покращити позиції України на світовому рівні.

¹⁷ Укази Президента України "Про відзначення в Україні 1020-річчя хрещення Київської Русі" №256 від 26 березня 2008р. та "Про День хрещення Київської Русі – України" №668 від 26 липня 2008р. За окремими повідомленнями, ініціатива запровадження Дня хрещення належить міжнародній громадській організації "День хрещення Русі".

¹⁸ У травні 2010р. День Хрещення Русі – 28 липня – було внесено до Закону РФ "Про дні воїнської слави та пам'ятні дати Росії". Див.: Федеральный закон Российской Федерации "О внесении изменений в статью 1 Федерального закона "О днях воинской славы и памятных датах России" №105-ФЗ от 31 мая 2010г. – Российская газета, <http://www.rg.ru>

до 25,8 у 2010р.; середнє число слухачів у духовному навчальному закладі – з 244 до 212.

Мережа недільних шкіл УПЦ збільшилася майже на 78%, відповідно, покращилося співвідношення кількості недільних шкіл і громад, яке становить 1:2,8 (проти 1:3,5 у 2000р.).

Майже вдвічі (з 55 до 108) збільшилася кількість періодичних видань. Однак, ними не обмежується присутність Церкви в інформаційному просторі. За словами Митрополита Володимира, вже на середину 2008р. Церква була “активно представлена у віртуальному просторі, де функціонує 67 Інтернет-видань, включно з повноцінними релігійно-інформаційними порталами. Під патронатом УПЦ діє православний медіахолдинг “Глас”, якому вдалося створити професійний православний телеканал”¹⁹. Отже, Церква досить потужно представлена в інформаційному просторі²⁰.

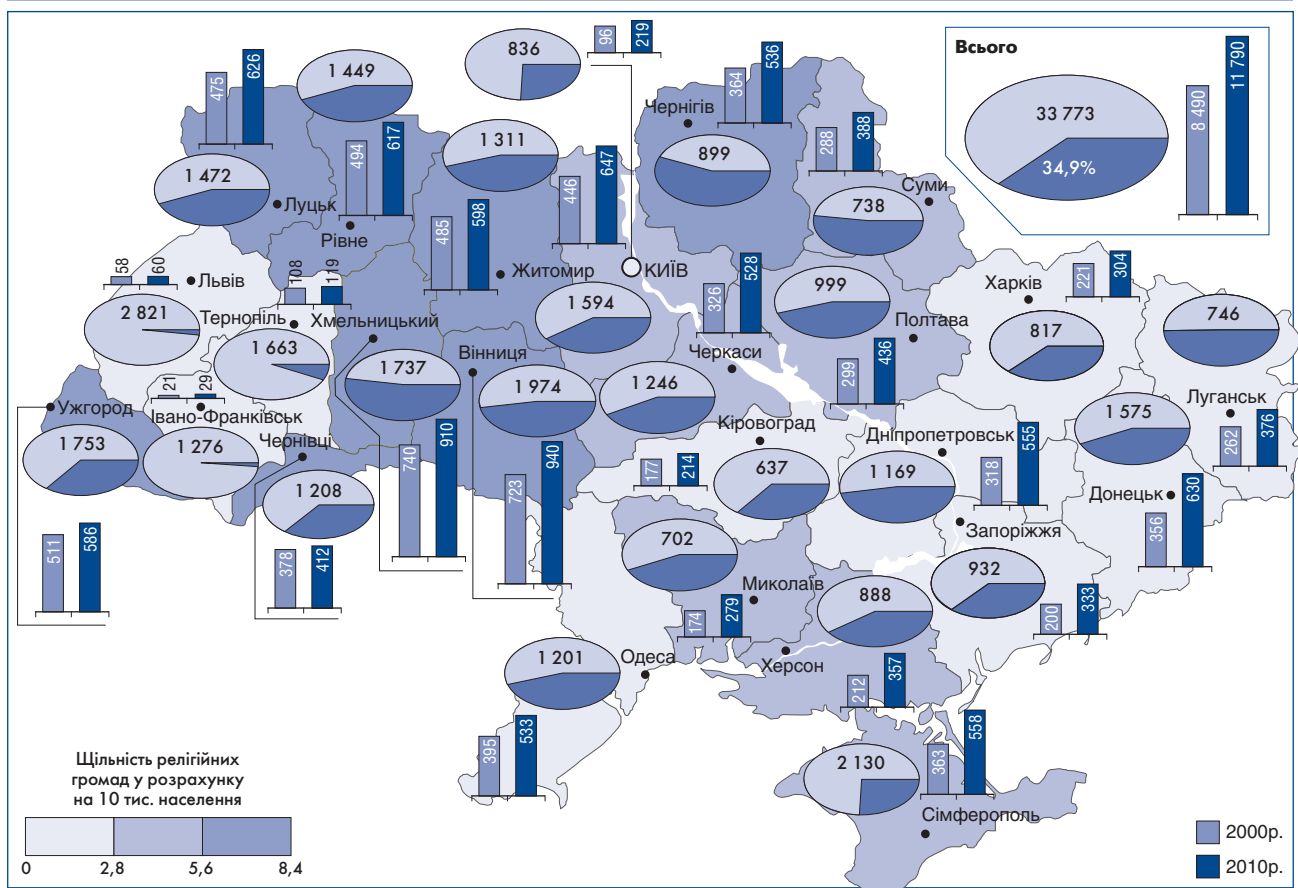
Водночас, їй поки не вдається подолати регіональний характер мережі своїх інституцій. Як і раніше, організації РПЦ зосереджені переважно в Центрі та на Сході країни. Тут діє 64,6% її громад (причому 46% – у Центрі)²¹. Однак, і в цих регіонах громади

УПЦ кількісно переважають лише в чотирьох з 13 областей: в Луганській (50,4%), Сумській (52,6%), Хмельницькій (52,4%) і Чернігівській (59,6%). У Києві частка громад УПЦ становить 26,2% (карта “Громади УПЦ в областях України”).

Географія спорудження Церквою будівель релігійного призначення (загалом 1 043) фактично наслідує нинішній регіональний розподіл її громад: так, у Центрі та на Сході розташовані 67% споруджуваних нею будівель (зокрема в Центрі – 54,7%). Таким чином, можна припустити, що регіональний характер УПЦ у ближчому часі буде зберігатися.

Таке припущення підтверджується також даними соціологічних досліджень Центру Разумкова, які свідчать про те, що саме в цих регіонах за 10 років різко (у два-три рази) збільшилося число тих православних, хто ідентифікує себе з УПЦ: у Центрі – з 10,6% у 2000р. до 22,2% у 2010р.; на Сході – з 6,6% до 21,6%. Водночас, особливу увагу привертає зростання числа прихильників УПЦ на Півдні країни – з 9,9% до 42,6% усіх православних регіону. На Заході країни – фактично без змін (11% у 2000р., 14,4% – у 2010р.)²².

Громади УПЦ в областях України



¹⁹ Доклад Блаженнейшого митрополита Киевского и всея Украины Владимира на Архиерейском Соборе Русской Православной Церкви 26 июня 2008г. – Архив официального сайта Московского Патриархата 1997-2009, <http://www.mospat.ru>

²⁰ Водночас, рішенням Священного Синоду від 11 листопада 2008р. всеукраїнські офіційні видання підпорядковані Синодальному відділу “Місія духовної проповіді”, до якого віднесена також Прес-служба УПЦ; визначено перелік офіційних видань: сайт “Українська Православна Церква”, (<http://orthodox.org.ua>), “Церковна православна газета”, журнал “Православний вісник”.

²¹ При цьому, слід зауважити, що регіональний розподіл монастирів УПЦ є дещо іншим: 36,9% їх розташовано в Західному регіоні, переважно в Закарпатській (29 монастирів), Рівненській (13) та Чернівецькій (10) областях.

²² Докладно див. Розділ 2 цієї Доповіді “Рівень і характер релігійності українського суспільства”.



УКРАЇНЬСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА: ПРОБЛЕМА КАНОНІЧНОГО СТАТУСУ

Як відомо, в жовтні 1990р. Український екзархат РПЦ рішенням Архієрейського Собору РПЦ, прийнятим у відповідь на Звернення українського єпископату, було реорганізовано в Українську Православну Церкву – самовряду (самокеровану) з правами широкої автономії, “незалежну і самостійну у своєму управлінні”¹. Однак, пункт 9 Визначення Архієрейського собору передбачав затвердження цього рішення Помісним Собором РПЦ². У серпні 2000р. Ювілейний Архієрейський собор закріпив чинний статус УПЦ у новій редакції Статуту РПЦ.

При цьому, з початку 2000-х років РПЦ демонструвала дедалі більшу зацікавленість у збереженні юрисдикції Московського патріархату над УПЦ. Так, у червні 2008р. Архієрейський собор РПЦ прийняв Визначення “Про єдність Церкви”, в якому дуже чітко окреслювалися характеристики УПЦ як “самоврядної Церкви, наділеної широкими правами автономії”, але такої, що зберігає “водночас духовну єдність з усією Церквою Руською, що не мислить свого буття поза зв’язком з древнім і священним Києвом, відвічним престолом її Предстоятеля”³.

Тим часом, упродовж 1990-2009рр. в УПЦ сформувалися різні позиції стосовно ступеня її самостійності. Поряд із прихильниками збереження набутого статусу самоврядності, виникли групи духовенства та мирян, які прагнули розширення незалежності (аж до набуття автокефалії), та інші – які підтримували повернення Церкві колишнього статусу екзархату РПЦ⁴.

Відкрито конфлікт зазначених позицій виявився на початку 2009р., коли було призначено Помісний собор РПЦ у зв’язку з кончиною Патріарха Алексія II і потребою обрання нового Предстоятеля РПЦ.

17 січня 2009р. в Києві відбулася Передсоборна нарада делегатів УПЦ на Помісний собор, на якій Митрополит Володимир відзначив, що “Помісному Собору, згідно з діючим Статутом про управління Руської Православної Церкви, належить вища влада в питаннях віровчення та канонічного устрою. Тому Помісний Собор Руської Православної Церкви має затвердити рішення попередніх Архієрейських Соборів відносно Української Православної Церкви”. Владика підкреслив також: “сьогодні ми можемо впевнено казати, що канонічний статус, наданий Українській Православній Церкві 18 років тому, пройшов випробування часом. Він довів свою ефективність для вирішення нашої Церквою завдань, які перед нею стоять”. Нагадавши, що у 2007-2008рр. представники УПЦ-КП та УАПЦ зверталися до УПЦ з пропозицією набуття нею “певного вдосконаленого канонічного статусу” (що могло б стати передумовою подолання церковних розділень), Митрополит Володимир зауважив, що це питання є не на часі, оскільки “і сьогодні в українському церковному народі немає єдності в питанні оптимального для нашої Церкви канонічного статусу”.

Водночас, Предстоятель УПЦ заявив: “це не означає, що ми повинні відмовитися від відкритого загальноцерковного обговорення вказаної проблеми або замовчувати її існування. Навпаки, сьогодні ми повинні вивести це обговорення на якісно новий рівень та залучити до нього найкращих фахівців у галузі церковної історії та канонічного права. Аби досягти цієї мети, вважаю доцільним створення спеціальної комісії, до якої б увійшли не лише представники ієрархії Руської та Української Православних Церков, але й церковні науковці з провідних богословських навчальних закладів Росії та України”⁵.

Як повідомлялося у ЗМІ, була підготовлена резолюція Передсоборної наради, яка відповідала змісту промови Митрополита та яку передбачалося передати Помісному Собору РПЦ⁶.

Однак, зважена позиція Предстоятеля УПЦ зустріла активний опір проросійськи налаштованої частини архієреїв і духовенства (переважно з південних і східних єпархій⁷), які виступили проти порушення на Помісному соборі питання про статус УПЦ, фактично підтримуючи ліквідацію її самоврядності. В кінцевому підсумку, резолюція не була винесена на голосування учасників Наради.

Попри цю обставину, 28 січня 2009р. Помісний собор РПЦ під головуванням новообраного Патріарха Кирила підтвердив статус УПЦ як самоврядної з широкими правами автономії, яка “у своєму житті та діяльності... керується Томосом Патріарха Московського і всієї Русі 1990р. та Статутом...”, який затверджується її Предстоятелем та схвалюється Патріархом Московським і всієї Русі”⁸.

Окремі діячі УПЦ розцінили ситуацію, що виникла на Передсоборній нараді в Києві, як “точку неповернення” для тих, хто розраховував на подальшу автономізацію УПЦ і відцентровий вектор її розвитку, і таку, “що продемонструвала непереборну прихильність єпископату, духовенства і православного народу України єдності Руського православ’я”⁹.

Водночас, після Помісного собору РПЦ на пресконференції в Києві 3 лютого 2009р. Митрополит Володимир повідомив, що стосовно “українського питання” новий Патріарх чітко зазначив, що вболіватиме за справи тих країн, на території яких присутня РПЦ. “Він також буде допомагати Україні у справі об’єднання православних всієї держави, а вже потім можна буде ставити питання іншого характеру, наприклад, про зміну статусу УПЦ”¹⁰.

Отже, можна припустити, що питання статусу УПЦ на цей час залишається відкритим. Проте, перспективи набуття нею “певного вдосконаленого канонічного статусу” відсутні на невизначене майбутнє.

По-перше (і це головне), дискусії навколо статусу УПЦ відбивають не тільки і не стільки відсутність єдності з цього

¹ Докладно див.: Церква і суспільство в Україні: проблеми взаємовідносин. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2000, №10, с.9.

² Определение Архиерейского Собора Русской Православной Церкви 25-27 октября 1990 года об Украинской Православной Церкви. – Офіційний сайт УПЦ, <http://orthodox.org.ua>. Слід зауважити, що впродовж 1990-2008рр. помісні собори РПЦ не збиралися.

³ На знак зміцнення такої єдності Собор “підтримав пропозицію Святішого Патріарха заснувати в Москві подвір’я найбільш древньої чернецької обителі на Русі – Києво-Печерської лаври, а в Києві – Патріарше подвір’я, аби зміцнити взаємозв’язок між двома столицями руського Православ’я”. Див.: Определение священного Архиерейского Собора Русской Православной Церкви (Москва, 24-29 июня 2008г.). “О единстве Церкви”. – Офіційний сайт РПЦ, www.patriarchia.ru

⁴ Неформальними лідерами першої групи вважаються єпископ Олександр (Драбинко) і митрополит Черкаський і Канівський Софроній, другої – митрополит Одеський та Ізмаїльський Агафангел, митрополит Чернівецький Онуфрій, митрополит донецький Іларіон.

⁵ Див.: Промова Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира до учасників зібрання делегатів Української Православної Церкви на Помісний Собор РПЦ. – Офіційний сайт УПЦ, 17 січня 2009р., <http://orthodox.org.ua>

⁶ Текст Резолюції див.: Резолюція зібрання делегатів Української Православної Церкви на Помісний Собор Руської Православної Церкви (проект). – <http://kiev-orthodox.org>

⁷ За повідомленнями, найбільш категоричними противниками резолюції виявилися представники південних і східних єпархій: митрополит Агафангел, секретар Одеської єпархії о. Андрій Новіков, вікарій Одеської єпархії єпископ Алексій, митрополити Донецький і Маріупольський Іларіон, Дніпропетровський і Павлоградський Іриней, Чернівецький і Буковинський Онуфрій, архієпископ Тульчинський і Брацлавський Іонафан та ін. Див.: Васильєв А. Камо грядеши, УПЦ? – Православ’я в Україні: Інформаційний веб-портал УПЦ, <http://arhiv.orthodoxy.org.ua/uk/2009/01/26/21820.html>

⁸ Устав Русской Православной Церкви, ст. VIII “Самоуправляемые Церкви”, п.18. – Офіційний сайт РПЦ, <http://www.patriarchia.ru>

⁹ Див.: Протоирей Андрей Новиков. Патриарх Кирилл и Украина: или о роли личности в истории. – Интернет-портал Religare, 9 февраля 2010г., <http://www.religare.ru>

¹⁰ Див.: Блаженніший Митрополит Володимир: “Новий Патріарх допомагатиме Україні у справі об’єднання православних християн”. – Журнал “Православний вигляд”, 2009, №1, <http://prav.km.ua/read/0001/03.html> (виділено – ред.).

питання в церковному середовищі, скільки відсутність суспільного консенсусу з багатьох принципових питань, безпосередньо дотичних до церковних. Ідеться насамперед про виразні регіональні відмінності геополітичних і геокультурних пріоритетів суспільства¹¹, а також – про невизначеність і непослідовність державної політики та високий рівень її залежності від персоналії і їх особистих прихильностей.

Тут є доречним наступне зауваження. В лютому 2008р. в інаугураційній промові у Варшаві Предстоятель УПЦ Митрополит Володимир підкреслив: “Свідомо утримуємось від політичної діяльності, УПЦ фактично не бере участі у суспільній дискусії щодо “цивілізаційного вибору”, вважаючи, що Церква має виконувати свою спасенну місію з будь-яких історико-політичних умов”¹². Однак, попри це твердження, для громадян України належність до тієї чи іншої Церкви (зокрема, однієї з православних чи УГКЦ) є певним маркером саме цивілізаційного вибору – геополітичного та/або геокультурного. В цьому виборі УПЦ пов’язується переважно із “східним” вектором, “Російським світом”. Тому в питанні її статусу уникнути (гео)політичної складової практично неможливо.

По-друге, надання УПЦ “вдосконаленого канонічного статусу” не відповідає позиціям нового керівництва РПЦ і його курсу на просування “православної цивілізації”, насамперед – через відбудову “Руського світу”¹³. В цьому контексті показовими є слова Патріарха Московського Кирила: “Ми сприймаємо Київ як південну столицю Руського православ’я. Звідси бере початок єдина для всієї східнослов’янської цивілізації традиція. І сьогодні як ніколи православні Росії, України і Білорусі усвідомлюють важливість духовного єднання історичної Русі, розділеної політичними кордонами”¹⁴. На переконання Патріарха, єдність російських та українських православних сьогодні полягає в тому, що: “ми усвідомлюємо себе великою і єдиною Православною Церквою, і ця символіка має величезне значення в діалозі православ’я з усім світом... Ми – основа і скріпа тієї цивілізації, яка здатна народжувати ідеї і переконувати в цьому весь світ”¹⁵.

Тому сподівання на отримання автокефалії від РПЦ як кириархальної (материнської) Церкви є більш ніж сумнівним. До цього слід додати також і відверто проросійський курс нової влади України¹⁶, особисту прихильність її очільників до УПЦ в єдності з Московським Патріархатом, а також – активізацію останнім часом проросійських православних громадських організацій і рухів (т.зв. “політичного православ’я”), які дедалі наполегливіше вимагають не лише збереження згаданої єдності, але й повернення УПЦ до статусу екзархату РПЦ.

По-третє, питання надання (набуття) статусу автокефалії у середовищі православних Церков мало б бути чітко врегульоване на давно очікуваному Всеправославному соборі. Воно є одним із 10 питань, визначених для обговорення Собором ще в 1976р. (врізка “Всеправославний собор”).

Однак, на цей час його підготовка до винесення на обговорення не завершена. Так, учасники сьомої зустрічі Міжправославної підготовчої Комісії (22-26 лютого 2011р., Шамбезі, Швейцарія), дійшли висновку, що “тема автокефалії і способу її проголошення потребує подальшого вивчення”¹⁷.

Тим часом, від рішення Собору (якщо він відбудеться) великою мірою залежить розв’язання проблеми розділення православ’я в Україні.

Всеправославний собор

Загальні собори православних церков не проводилися з часу VII Вселенського собору 787р.

У 1923р. в Константинополі відбувся Всеправославний конгрес, який запропонував провести собор у Єрусалимі в 1600 річницю I Вселенського собору (тобто в 1925р.) “для розгляду питань першочергової важливості, вирішення яких є спішним та абсолютно необхідним”. Проте, помісні церкви, загалом визнаючи необхідність і доцільність собору, запропонували започаткувати підготовку до нього з проведення Підсобору.

Міжправославна підготовча комісія, засідання якої відбулося в 1930р. на Афоні, виробила каталог з 16 питань і запропонувала провести Передсобор у 1932р. Однак, він не відбувся, зокрема й тому, що в роботі комісії не взяла участь РПЦ, оскільки Вселенський патріарх Фотій запросив до комісії представників не лише ортодоксального її крила, але й лідера “обновленців” (“Живої церкви”) митрополита Веніаміна.

До підготовки Собору повернулися на початку 1960-х років.

Всеправославні наради (Родоські). У вересні-жовтні 1961р. відбулася I Родоська Всеправославна нарада, яка затвердила перелік тем до обговорення, об’єднаних у восьми розділах (“Родоський каталог”); IV нарада 1968р. опрацювала процедуру підготовки до Святого і Великого Собору Східної православної Церкви, яка передбачала відмову від Передсобору і проведення ряду Всеправославних передсоборних нарад для з’ясування позицій із згаданих вище тем*.

Всеправославні передсоборні наради. Упродовж 1976-2009рр. у Православному центрі Константинопольського патріархату в Шамбезі (Швейцарія) проведено чотири всеправославні передсоборні наради**, які на підставі доповідей, поданих помісними церквами, ухвалили рішення стосовно кількох проблем, визначених Родоським каталогом (у редакції I Всеправославної наради). Зокрема, на IV нараді було прийняте компромісне рішення стосовно канонічного устрою православної діаспори – тобто православних, які належать до тієї чи іншої помісної церкви, але проживають за межами її т.зв. “канонічної території”. Пропонується створення в регіонах світу, де є зазначена діаспора, єпископських зібрань (асамблей), до складу яких належатимуть усі канонічні православні єпископи, які мають у цьому регіоні громади. Очоловуватимуть зібрання єпископи Константинопольського патріархату, проте всі питання мають вирішуватися шляхом консенсусу.

На цей час до обговорення готуються питання, що залишилися: спосіб проголошення автокефалії та автономії, а також порядок диптихів – списків черговості згадування помісних церков і їх предстоятелів на служіннях у православних храмах). **Перше з названих питань є найбільш проблемним**. Константинопольський патріархат вважає, що право проголошення автокефалії належить Вселенському собору, а в час між соборами – Вселенському (Константинопольському) патріарху. Московський патріархат наполягає на тому, що право надання автокефалії має належати Матері-Церкві. **Пошук компромісного рішення триває**; за повідомленнями, Всеправославний собор може відбутися у 2013-2014рр.

Між нарадами працювала **Міжправославна підготовча комісія**, яка провела сім зустрічей: в 1971р. в Женеві та в Шамбезі в 1986р., 1990р., 1993р., 1999р., 2009р. та в лютому 2011р.

* I Всеправославна нарада – 1961р. (о.Родос, Греція); II – вересень-жовтень 1963р. (о.Родос); III – листопад 1964р. (о.Родос); IV – червень 1968р. (Женева, Швейцарія).

** I Всеправославна передсоборна нарада – листопад 1976р.; II – вересень 1982р.; III – жовтень-листопад 1986р.; IV – червень 2009р.

¹¹ Докладно див.: Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи і виклики. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2007, №9, с.3-31.

¹² Див., наприклад: Українська Православна Церква: сьогодення і перспективи. Інаугураційна промова Митрополита Київського і всієї України Володимира з нагоди присвоєння йому ступеня почесного доктора Християнської богословської академії у Варшаві. – Офіційний сайт УПЦ, 22 лютого 2008р., <http://orthodox.org.ua>

¹³ “Руський світ”, або “Свята Русь” – фактично, релігійно-церковна версія світської концепції “Російського світу”, ініціативу якої висунув В.Путін у Посланні Президента РФ до Федеральних зборів 2007р.

¹⁴ Патріарх Кирил: Россия, Украина и Белоруссия – едины духовно. – Информгентство Росбалт, 13 мая 2009г., <http://www.rosbalt.ru>

¹⁵ Глава РПЦ: идея автокефалии ведет к расколу украинского общества. – Украинское новостное интернет-издание Newzz.in.ua, 29 июля 2009г., <http://newzz.in.ua/main/1148831582-glava-rpc-ideja-avtokefalii-vedet-k-raskolu.html>

¹⁶ Так, за словами В.Вороніна, сказаними тоді, коли він, обіймаючи посаду першого заступника голови Держкомнацрелігій, був офіційною особою: “Наразі завдання суспільства і віруючих підтримати владу в намірах побудувати антинаціональну Україну та Україну як частину “руського світу”...”

¹⁷ Див.: Український чиновник заявив о підтримку концепції “Русского мира”. – 29 июля 2010г., <http://www.nr2.ru.kiev>

¹⁸ Див.: Межправославная комиссия по подготовке Вселенского Собора не пришла к общему согласию по поводу численности автокефальных Церквей и вопросу о предоставлении автокефалии. – Интернет-портал “Релігія в Україні”, 22 февраля 2011г., <http://www.religion.in.ua>

Українська православна церква – Київський патріархат (УПЦ-КП)²³. З 1995р. Предстоятелем УПЦ-КП є Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет (Денисенко).



Станом на 1 січня 2010р., у складі УПЦ-КП налічувалося:

- 4 281 громада, що складає майже чверть (24,5%) усіх православних громад, або 12,7% усіх релігійних громад країни²⁴;
- 3 041 священнослужитель (22,7% всього корпусу православних священнослужителів);
- 16 духовних навчальних закладів (36,4% усіх православних духовних навчальних закладів), де навчалися 911 слухачів (17% слухачів усіх православних духовних навчальних закладів);
- 45 монастирів (19% православних монастирів в Україні);
- 137 ченців і черниць, або 2,9% тих, хто несе послух у православних монастирях.

Таким чином, УПЦ-КП за кількісними характеристиками є менш потужною, порівняно з УПЦ, організаційною структурою. Водночас, вона демонструє вищі темпи розвитку своєї мережі, насамперед – громад і корпусу священнослужителів, монастирів і тих, хто несе в них послух. Так, кількість громад УПЦ-КП за останні 10 років зросла на 71,9% (проти 38,9% УПЦ), чисельність священнослужителів – на 53,7% (проти 33,6%), кількість монастирів збільшилася у 2,6 разу (проти 58,4%), число ченців і черниць – на 57,5% (проти 36,2% УПЦ).

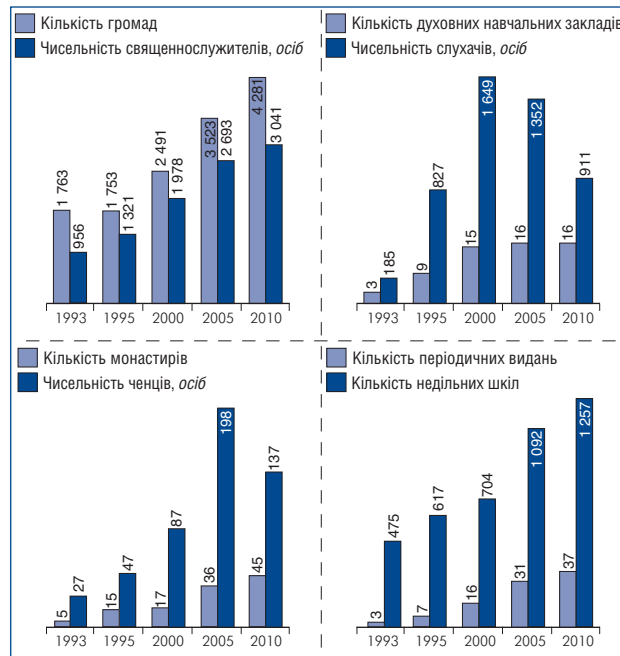
Виняток з цього ряду становлять духовні навчальні заклади: упродовж десятиліття УПЦ-КП заснувала лише один такий заклад (тоді як в УПЦ їх мережа зросла на третину), а число слухачів зменшилося майже на 45% (тоді як в УПЦ – зросло на 15,8%). Середнє число слухачів у розрахунку на один навчальний заклад становить 56,9 (проти 212 в УПЦ). Тенденція уповільнення темпів розвитку духовної освіти є досить тривожною, оскільки саме від майбутніх священнослужителів і богословів значною мірою залежить майбутнє Церкви.

Як видно з діаграми “Розвиток інституційної мережі УПЦ-КП”, цьому розвитку також притаманна тенденція випереджального зростання кількості громад, порівняно з числом священнослужителів, однак коефіцієнт забезпечення священнослужителями її громад дещо збільшився – з 1,3 у 2000р. до 1,4 у 2010р.

Натомість не змінилося на краще співвідношення громад і недільних шкіл: попри те, що мережа недільних шкіл УПЦ-КП зросла на 79%, зазначене співвідношення у 2010р. складало 1 школа на 3,5 громади (проти 1:3,4 у 2000р.).

Кількість періодичних видань УПЦ-КП зросла більш ніж удвічі. Церква активно використовує також можливості Інтернет-мережі і співпраці із світськими друкованими та електронними ЗМІ.

Розвиток інституційної мережі УПЦ-КП



Так само, як і УПЦ, УПЦ-КП зберігає **регіональний характер**: понад 83% її громад діють у двох регіонах країни: на Заході (42,4%) і в Центрі (41%). На Півдні – лише 8,4% громад, на Сході – 8,1%. Частка громад УПЦ-КП у загальному масиві громад в областях України коливається від 22-23% у Волинській, Івано-Франківській, Київській, Рівненській областях до 2% у Закарпатській і Харківській та 0,1% в АР Крим (карта “Громади УПЦ-КП в областях України”, с.16).

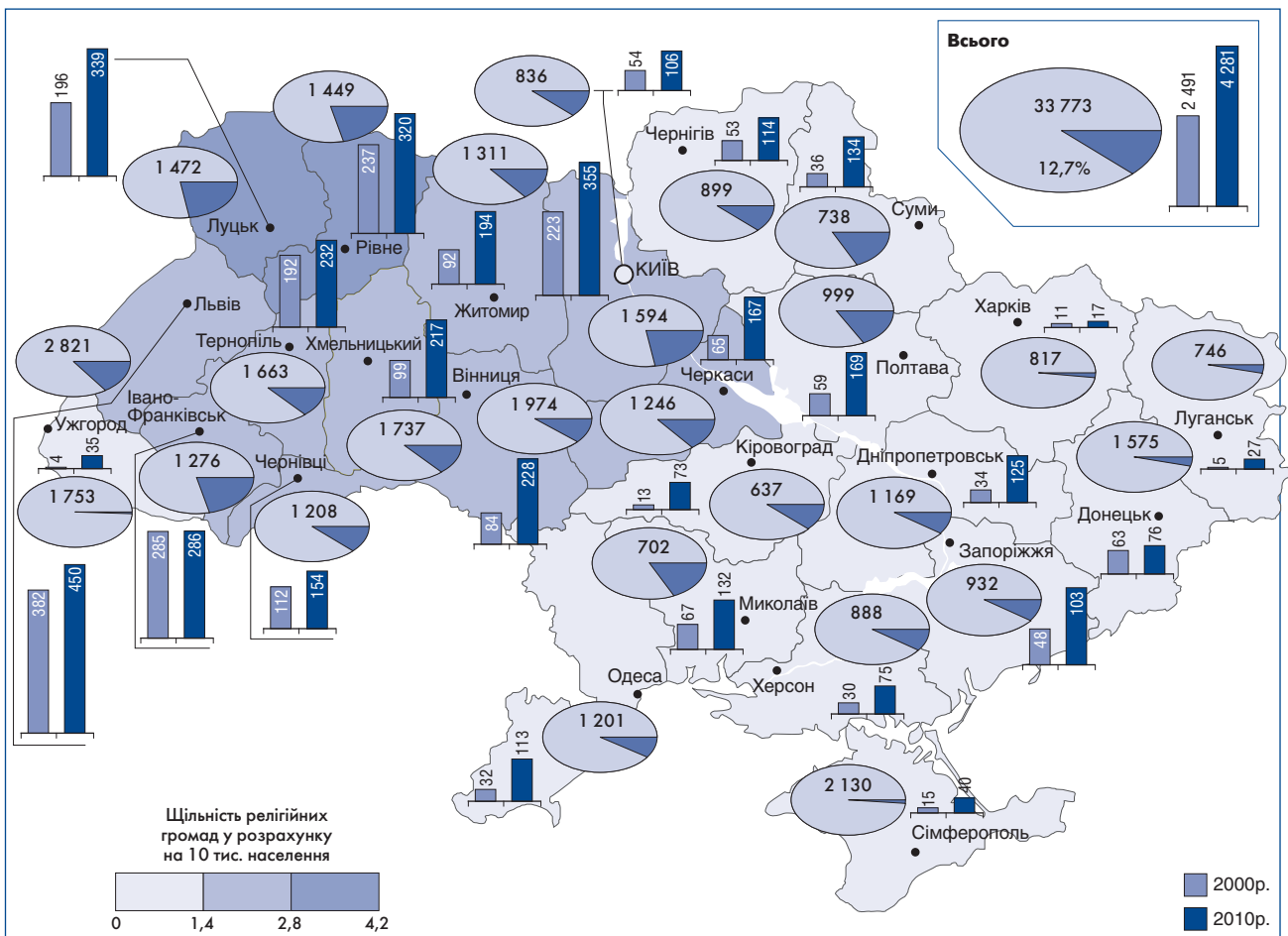
Географія спорудження УПЦ-КП будівель релігійного призначення (загалом 357) відповідає нинішньому регіональному розподілу її громад з виразним зміщенням їх основного масиву в Центральний і Західний регіони країни. Саме тут зосереджено 90,8% споруджуваних УПЦ-КП будівель релігійного призначення (52,4% – в Центрі та 38,4% – на Заході). На Південь припадає 6,4% (23 будівлі), на Схід – 2,8% (10 будівель). Отже, є підстави **припускати, що регіональний характер УПЦ-КП найближчим часом зберігатиметься**.

Водночас, слід відзначити **примітну тенденцію, виявлену соціологічними дослідженнями, – зростання частки православних, які ідентифікують себе з УПЦ-КП, у Східному регіоні**. Так, якщо у 2000р. до цієї Церкви віднесли себе лише 3% тих, хто вважає себе православним, то у 2005р. – 9%, у 2010р. – 12,5%. Така динаміка може свідчити про повільне, але стійке утвердження позицій УПЦ-КП на Сході країни. В інших регіонах помітних змін у частках прихильників УПЦ-КП серед православних не спостерігається.

²³ За час існування УПЦ-КП було зроблено дві спроби скасувати її реєстрацію через внесення відповідних протестів Генеральною прокуратурою. Перша – в 1993р. (Генеральний прокурор В.Шишкін), друга – у 2002р., напередодні виборів до Верховної Ради (Генпрокурор М.Потебенко). За оцінками, Уряд і Президент Л.Кучма “фактично захистили УПЦ-КП”.

²⁴ **Застереження:** у тексті згаданого вище Інформаційного звіту Держкомнацрелігії помилково не враховані 30 громад УПЦ-КП, що діють без реєстрації і вказані у Статистичному звіті (Форма №1).

Громади УПЦ-КП в областях України



Українська автокефальна православна церква (УАПЦ). З 2000р. Предстоятелем УАПЦ є Митрополит Київський і всієї України Мефодій (Кудряков).

УАПЦ є невеликою, порівняно з УПЦ та УПЦ-КП, організаційною структурою. Станом на 1 січня 2010р., до неї належали:



- 1 197 громад, що становить 6,8% усіх православних громад, або 3,5% загальної кількості релігійних громад країни;
- 688 священнослужителів (5,1% всього корпусу православних священнослужителів);
- сім духовних навчальних закладів (16% усіх православних духовних навчальних закладів), де навчалися 200 слухачів (3,7% слухачів усіх православних навчальних закладів); середнє число слухачів у розрахунку на один навчальний заклад – 28,6;
- дев'ять монастирів (3,8% усіх православних монастирів в Україні);
- 10 ченців (лише 0,2% тих, хто несе послух у православних монастирях).

Водночас, Церква демонструє стійкість своєї мережі та певний її розвиток. Так, порівняно з 2000р.,

коли Церква мала 989 громад, їх кількість до 2010р. зросла на 21% (проте не досягла рівня 1992р. – 1 490 громад). Зокрема у 2009р. створено 13 громад.

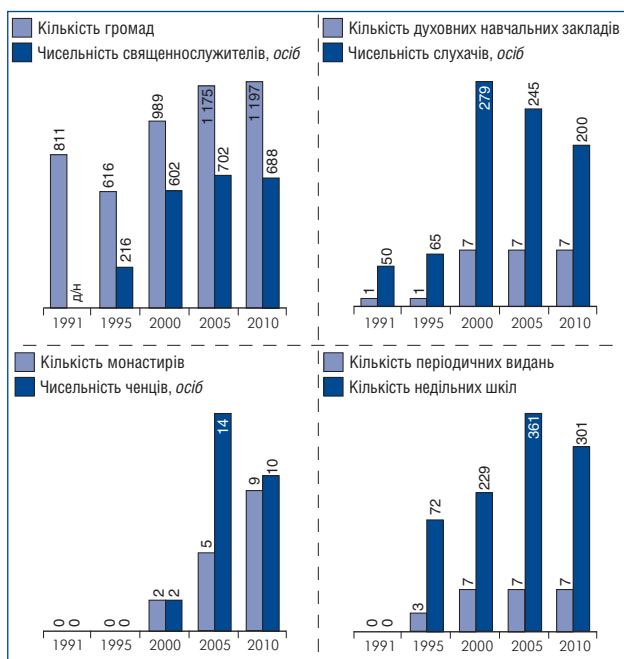
Чисельність священнослужителів збільшилася з 602 до 688, або на 14,3%.

Кількість монастирів зросла майже вп'ятеро – з двох до дев'яти, проте в них, як зазначено вище, лише 10 ченців (проти двох у 2000р.). Кількість духовних навчальних закладів з 2000р. не змінилася, але число слухачів у них зменшилося на 39,5%.





Розвиток інституційної мережі УАПЦ



Натомість, на 31,4% зросла кількість недільних шкіл, що дещо покращило їх співвідношення з кількістю громад – 1: 4 (проти 1 : 4,3 у 2000р.). Кількість періодичних видань за останні 10 років не змінилася (діаграма “Розвиток інституційної

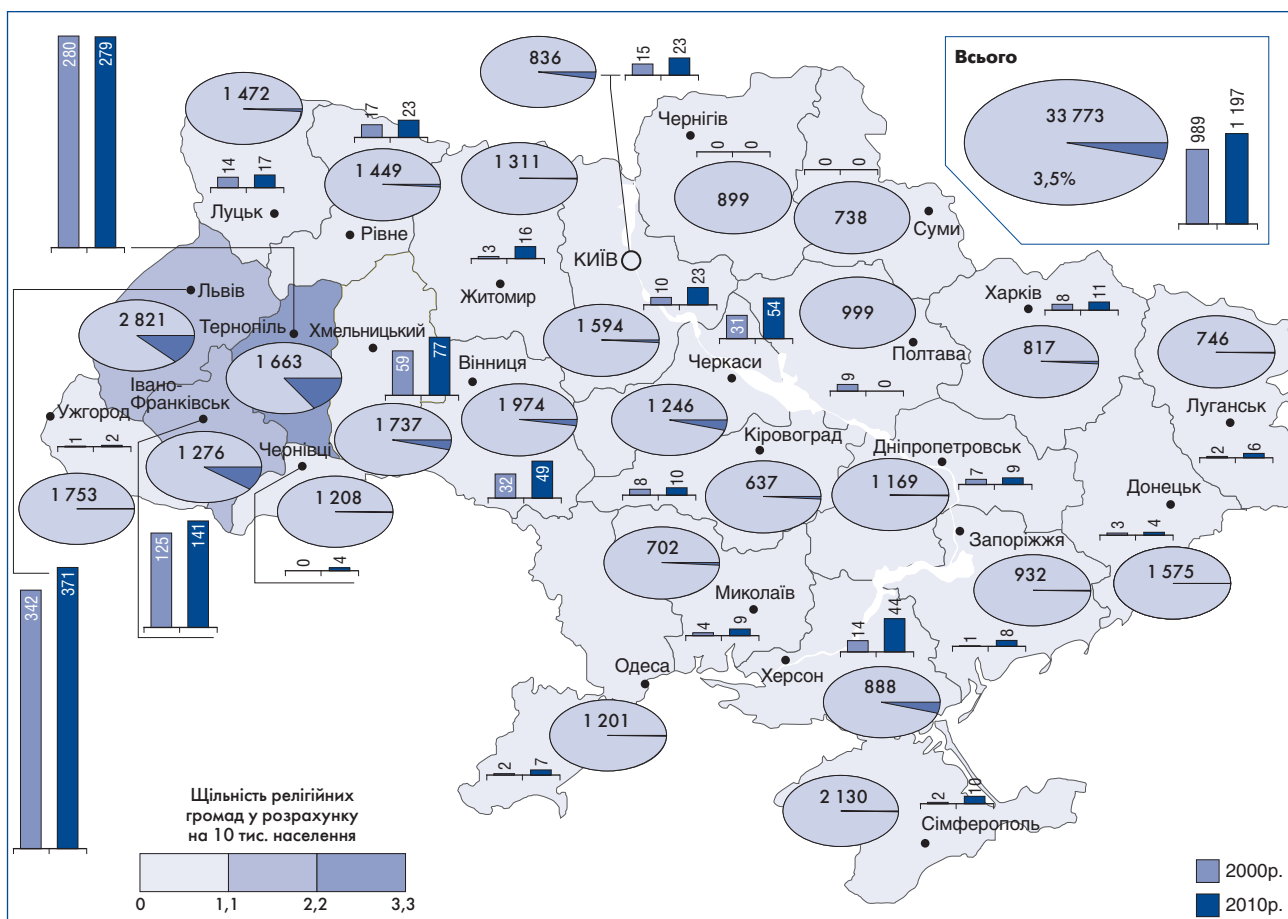
мережі УАПЦ”). Таким чином, складається враження, що, зберігаючи стійкість та усталеність мережі, Церква не особливо піклується її динамічним розвитком.

Територіальний розподіл громад свідчить про збереження УАПЦ виразно регіонального характеру: майже 70% їх загальної кількості зосереджено в одному регіоні – на Заході країни. Лише тут громади УАПЦ становлять помітну частку – 7,2% усіх релігійних громад регіону, зокрема в Тернопільській (16,8% релігійних громад області), Львівській (13,2%), Івано-Франківській (11,1%) областях. Натомість, у Полтавській, Сумській і Чернігівській областях громад УАПЦ немає зовсім, ще в семи областях країни та в АР Крим їх частка не досягає 1% (карта “Громади УАПЦ в областях України”).

Географія спорудження Церквою 80 будівель релігійного призначення так само, як у двох попередніх випадках, засвідчує збереження регіонального характеру УАПЦ й надалі: 65% будівель вона споруджує на Заході, ще 16,3% – в Центрі країни. Водночас, слід відзначити, що 20% (16 будівель) припадає на Південь; одна будівля споруджується також на Сході.

Соціологічні дослідження також підтверджують тенденції збереження регіонального характеру Церкви: лише на Заході країни частка православних, які віднесли себе до УАПЦ, становить дещо більше 3%; в інших регіонах відповідні показники є незначними.

Громади УАПЦ в областях України



ПРАВОСЛАВНІ ЦЕРКВИ: ПРОБЛЕМИ ДІАЛОГУ І СТАВЛЕННЯ ДО ІНШИХ ЦЕРКОВ

Як зазначалося вище, у православному середовищі України впродовж останнього десятиріччя спостерігалися суперечливі процеси: одні суб'єкти відокремлювалися¹, інші — шукали шляхів до об'єднання. Однак, центральними питаннями цих процесів можна назвати питання канонічного / не канонічного статусу Київських церков², а також — їх об'єднання в тій чи іншій конфігурації з подальшим визнанням іншими Православними Церквами та отриманням автокефалії (що, як зазначалося вище, у віршіці *“Українська Православна Церква: проблема канонічного статусу”* (с.13-14) є проблематичним до проведення Всеправославного Собору).

УПЦ та її ставлення до інших Церков. Характеризуючи відносини УПЦ з іншими церквами, що діють в Україні, Митрополит Володимир оцінив як “стабільні та доброзичливі” лише відносини між УПЦ та РКЦ³.

Стосунки між УПЦ та УГКЦ оцінено як такі, що “залишають бажати кращого” й тому, за словами Митрополита, “офіційний діалог між нашими Церквами на сьогодні, на жаль, ще неможливий”⁴. Упродовж десятиліття УПЦ послідовно демонструвала, що вона, *по-перше*, не змирилася із втратою великої кількості храмів на території Західної України, *по-друге*, не сприймає УГКЦ як Церкву Київської традиції, *по-третє*, не схвалює процес поширення мережі УГКЦ за межі Заходу країни та перенесення Патріаршого престолу УГКЦ із Львова до Києва. Крім того, попри “доброзичливі” стосунки з РКЦ в Україні, УПЦ офіційно виступала проти візиту до України Папи Римського Івана Павла II, її представники не були присутні на зустрічі Папи із Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій. Надалі УПЦ висловлювала негативне ставлення до можливого візиту до України Папи Бенедикта XVI.

“Найпроблемнішими” Предстоятель УПЦ назвав відносини з УПЦ-КП та УАПЦ — як “двома неканонічними церковними структурами, які самовільно проголосили себе “автокефальними”⁵. Водночас, Митрополит Володимир зауважив, що “в розколі... опинилися мільйони людей” і висловив незгоду з тими, “хто вважає, що будь-який діалог між канонічною УПЦ і неканонічними структурами є недоречним і шкідливим”. Тому **УПЦ не виступає проти діалогу з УПЦ-КП та УАПЦ, проте ці діалоги ведуться досить непослідовно, з тривалими перервами та досі не мають статусу “офіційних”**.

Діалог УПЦ та УАПЦ. Діалог було започатковано в 1995р. за пропозицією УАПЦ, проте він виявився нетривалим і безрезультатним. Відновлення його відбулося, так само за ініціативою УАПЦ, у 2005р. За словами Митрополита Володимира, “цього разу ведення діалогу було успішнішим. Відбулося кілька раундів переговорів, у ході яких сторонам вдалося дійти певного висновку та краще зрозуміти позицію протилежного суб'єкта діалогу”. Зокрема,

Предстоятель УПЦ позитивно відзначив відмову УАПЦ від “ідеології етнофілієтизму, що протягом десятиліть була основою автокефального руху”⁶.

У 2009р. відновився діалог між УПЦ (МП) і УАПЦ на рівні міжцерковної комісії.

Діалог УПЦ та УПЦ-КП. Як правило, ініціатором діалогу була УПЦ-КП. Її ієрархи у виступах і письмово закликали УПЦ до спільного розв'язання проблеми роз'єднаності. До діалогу закликав також обидві церкви та УПЦ зокрема Патріарх Варфоломій і Патріарх Кирил під час їх візиту до Києва в липні 2008р.

У січні 2007р. до УПЦ було передано Звернення Синоду УПЦ-КП до Собору УПЦ та відбулася зустріч Архієпископа Димитрія (Рудюка) з єпископом Бориспільським Антонієм. Проте, Митрополит Володимир, оцінюючи ці зустрічі, акцентував на тому, що “йдеться не про початок діалогу, а про спільне обговорення умов, за яких він може розпочатися”.

У 2009р. обома Церквами було створено робочі групи з підготовки діалогу, а в жовтні того ж року відбулося їх перше засідання. Предстоятели обох Церков високо оцінили його значення, але також зауважували, що це є лише підготовкою до офіційного діалогу. Так, за словами Патріарха Філарета “...Ми раді тому, що вже офіційно почалася підготовка до діалогу. Я в цьому бачу, насамперед, прояв доброї волі з боку УПЦ (МП)”; за словами тодішнього речника Митрополита Володимира, Архімандрита Кирила “Ми створили прецедент, і відносини між двома церквами перейшли в нову якість, нову площину. Це вже не площина конфронтації”⁷.

Але й говорити про досягнення прогресу в діалозі, який продовжується й на цей час, зарано. Головна проблема полягає в умовах об'єднання, які УПЦ-КП та УПЦ бачать принципово по-різному. Так, УПЦ (в т.ч. під впливом Московського Патріархату⁸) наполягає, що об'єднання має відбуватися через покаяння вищих ієрархів УПЦ-КП та визнання ними гріха розколу. Київський Патріархат, зі свого боку, апелює до досвіду об'єднання РПЦ та РЗПЦ (Російської зарубіжної православної Церкви), яке відбулося без жодного покаяння з боку останньої.

Крім того, УПЦ-КП вбачає в перебігу підготовки до діалогу надто велику роль Московського Патріархату та політичної складової в його діяльності. Так, Синод УПЦ-КП у грудні 2009р. констатував, що “єдність Православної Церкви визначається, перш за все, єдністю православної віри, а не підпорядкуванням певному патріаршому престолу чи належністю до “слов'янської цивілізації” або “російського світу”. Спроби в будь-якій формі — “історичної Росії”, “слов'янської цивілізації” або “російського світу” — відродити середньовічну ідею про те, що “Москва є третій Рим”, є неприйнятними і шкідливими для єдності Вселенського Православ'я.

¹ Так, у квітні 2003р. від УАПЦ відокремилася Харківсько-Полтавська єпархія. Це було зумовлене, з одного боку, зволіканням переговорів про приєднання УАПЦ до Константинопольського патріархату в якості автономної Церкви (або навіть митрополії), з іншого — небажанням єпископату виконати заповіт Патріарха УАПЦ Димитрія, який заповідав, зокрема, єпархіям УАПЦ в Україні “визнати над собою юрисдикцію Блаженнішого митрополита УАПЦ в діаспорі та УПЦ в США Костянтина”, а також просив “Собор українських православних єпископів у діаспорі під омофором Всесвятішого Вселенського Патріарха Варфоломея продовжити працю над творенням єдиної Помісної Української Православної Церкви в канонічній єдності зі Вселенським Патріархом”. Див.: Заповіт Патріарха Димитрія, 1 грудня 1999р. — <http://old.risu.org.ua>

Архієпископ Харківський і Полтавський Ігор (Січенко) оголосив, що єпархія перебуває під архіпастирським очоленням митрополита УПЦ у США та УАПЦ в діаспорі Костянтина (у складі Константинопольського патріархату). Церква називає себе УАПЦ (оновлена) — УАПЦ(о).

² Або Церков Київської традиції. До них відносять усі чисельні православні церкви та УГКЦ. З Відкритого листа Глави УГКЦ Любомира Гузара до Президента України В.Януковича: “Говорячи про Київську Церкву, маємо на увазі Церкву, що народилася з Володимирівського хрещення та до 1620р. мала одного Предстоятеля, який кермував нею зі столичного міста Києва”. — Відкритий лист Президентів України щодо собору Софії Київської від 31 грудня 2010р. — <http://www.ugcc.org.ua>

³ Українська Православна Церква: сьогодні і перспективи. Інаугураційна промова Митрополита Володимира на церемонії присвоєння йому ступеня почесного доктора *honoris causa* Християнської богословської академії у Варшаві 18 лютого 2008р. — <http://orthodox.org.ua>

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Етнофілієтизм — переконання в необхідності існування (створення) національної помісної (автокефальної) церкви. Поняття з'явилося у православному грекомовному середовищі у XIX ст. і стосувалося руху за церковну незалежність Болгарії на основі її національної самобутності. УАПЦ офіційно відмовилася від етнофілієтизму як засобу церковного будівництва на користь “християнського універсалізму”. Див.: Заява Архієрейського собору УАПЦ від 15 серпня 2006р. — Сайт УАПЦ, <http://hram.od.ua/news/podrobno.php?news=1348>

⁷ Ілюшина І. Крестный ход. — Корреспондент, 2009, №38, с.24-26.

⁸ За словами Митрополита Димитрія (Рудюка): “...**Перебіг діалогу та його прямо залежні від конструктивного підходу з боку Московської Патріархії.** Ми не даремно цим стурбовані, тому що з одного боку Патріарх Московський Кирил заявляє, що діалог необхідний, бо він, як людина освічена, розумна, усвідомлює, що без діалогу нічого не відбудеться. А з другої сторони, ми бачимо, як речники Московської Патріархії час від часу заявляють про ті речі, ... які... мали б залишитися в минулому. Що для розвитку діалогу необхідне каяття, приєднання в канонічному полі, і так далі, і так далі”. Див.: Митрополит Переяслав-Хмельницький Димитрій (Рудюк): “Вірю і знаю, що діалог за будь-яких обставин відбудеться”. — 13 січня 2010р., <http://www.religion.in.ua> (виділення — ред.)



За цими спробами бачимо бажання використати авторитет і структуру Церкви для досягнення політичної мети відновлення втраченої влади Москви над країнами колишнього Радянського Союзу. Реалізація цих ідей має на меті в першу чергу позбавити Україну реального державного суверенітету і незалежності". Тому Синод відзначив "важливість продовження контактів з Константинопольською Матір'ю-Церквою у справі подолання розділення Української Церкви, оскільки Константинопольський Патріархат виявляє своє бажання, а також має авторитет і належну поінформованість в українських справах для того, щоби бути не тільки стороною чи посередником діалогу, але й центром єднання Українського Православ'я"⁹.

Діалог УПЦ-КП та УАПЦ. Перші спроби об'єднання Церков були зроблені у 2000-2001рр., коли в Константинополі в резиденції Вселенського Патріарха було підписано документ ("Симфонікон"), який передбачав процедуру та питання подальших переговорів. Проте вони виявилися безрезультатними, оскільки УАПЦ висунула необхідною умовою об'єднання відставку Предстоятеля УПЦ-КП Патріарха Філарета.

Переговори відновилися у 2005р., однак мали той самий результат, оскільки УАПЦ продовжувала наполягати на зазначеній умові.

УПЦ-КП з умовою відставки Предстоятеля не погоджується, оскільки, *по-перше*, Патріарх має найбільший досвід архієрейського служіння, *по-друге* – відсторонення Патріарха Філарета є в інтересах Московського Патріархату, а тому можна припустити, що він намагається домогтися свого руками УАПЦ.

У березні 2007р. діалог між УПЦ-КП та УАПЦ фактично перервався з ініціативи УАПЦ. За висновком Богословсько-канонічної комісії УАПЦ: "До часу повної канонічної реалізації нинішньої Глави УПЦ-КП з боку Вселенського православ'я євхаристичне спілкування між єпископатами УАПЦ та Главою УПЦОКП Філаретом є недоцільним, оскільки суттєво ускладнює канонічне становище УАПЦ"¹⁰. При цьому, Архієрейський Собор УАПЦ виступив зі Зверненням до єпископату, духовенства та вірних УПЦ-КП, в якому запропонував "переглянути свою концепцію об'єднання (самодостатність УПЦ-КП) та внести корективи в нинішній курс церковного будівництва"¹¹. За виконання цієї умови УАПЦ готова до відновлення діалогу.

УПЦ-КП, УАПЦ і Вселенський Патріархат. Як УАПЦ, так і УПЦ-КП вважають Церквою-Матір'ю Константинопольський Патріархат, на який вони покладають великі надії. Можна припустити, що ці надії значною мірою зумовлені тією обставиною, що Патріарх Варфоломій, перебуваючи в Києві в липні 2008р., фактично визнав Константинополь Церквою-Матір'ю розділених українських православних церков, сказавши: "Константинопольська Церква-Мати страждає разом з найдорожчою донькою – Українською Церквою через небезпечні розділення її церковного тіла і переживає так, ніби це було її тіло". Разом з тим, він закликав усіх учасників протистояння "діяти широко, роблячи все можливе для досягнення миру і єдності"¹².

Виходячи з цього, за словами Патріарха Філарета: "Вселенський патріархат міг би допомогти, якби визнав КП автокефальною церквою. Бо якщо б так сталося, в незалежну помісну українську церкву прийшли б усі, навіть із Московського патріархату"¹³.

Зі свого боку, УАПЦ, ведучи діалог про об'єднання з УПЦ та УПЦ-КП, водночас неодноразово зверталася до

Вселенського Патріарха з проханням про входження до Патріархату на правах автономної митрополії (2000р., 2001р., 2008-2010рр.).

Зокрема, у Зверненні єпископату УАПЦ до Патріарха Варфоломія від 27 серпня 2009р. йдеться, що "заради виходу зі штучної канонічної ізоляції та відновлення співпричастя зі вселенським православ'ям, наша Церква готова та прагне увійти до складу Вселенського Патріархату на правах автономії. Хоча здобуття автокефалії було й залишається стратегічною метою українського автокефального руху, для подолання розколу ми також готові йти на значні поступки, жертвуючи своїми власними інтересами заради загального блага Церкви". Звернення містить також прохання "активізувати діалог та розглянути можливі компромісні варіанти вирішення українського церковного питання"¹⁴.

У грудні 2009р. була оприлюднена Заява Архієрейського собору УАПЦ, в якій "Єпископат Української Автокефальної Православної Церкви закликає єпископат УПЦ-КП та УПЦ (МП) до більшої відкритості та більш системної співпраці з представниками Вселенського Патріархату, який є Церквою-Матір'ю давньої Київської Митрополії і який внаслідок своєї незадіяності в існуючому конфлікті є вільним від політичної мотивації у своїх діях... Ми знову нагадуємо своїм співбратам-архієреям з УПЦ-КП та УПЦ (МП), що Вселенський Патріарх є не лише головою однієї з Помісних Православних Церков, але й ієрархом, який має першість честі та низку виняткових повноважень у православному світі, зокрема він є вищою апеляційною інстанцією, в якій мають розглядатися суперечки, що виникли між єпископами в Україні".

Проте, апеляції до Вселенського Патріархату та сподівання на його активну участь у процесі об'єднання, так і надання канонічного статусу розділеним наразі українським православним Церквам, видаються дещо перебільшеними. Вселенський Патріарх наразі перебуває в досить складній ситуації і змушений коригувати свої кроки з позиціями Московського Патріархату, який набуває дедалі більшого впливу на православні церкви та їх предстоятелів (досить нагадати, що не без використання цього впливу Московському Патріархату вдалося не допустити кворуму предстоятелів православних церков у Києві під час відзначення 1020-ліття Хрещення Київської Русі).

Підсумовуючи, можна стверджувати, по-перше, що об'єднавчі процеси, які спостерігаються впродовж останнього десятиліття ближчим часом навряд чи досягнуть позитивного результату; по-друге, сумнівом є набуття автокефалії УПЦ – враховуючи як неврегульованість наразі цього питання у православ'ї, так і його політичну складову, включно з позицією діючого Президента України¹⁵; по-третє, сподівання УПЦ-КП та УАПЦ на активну участь і роль Вселенського Патріархату в об'єднанні українських церков та/або надання одній із них (або об'єднаній Церкві) статусу автокефалії видаються перебільшеними. Важко сказати, чи підє Вселенський Патріархат на відкрити конфронтацію з Московським Патріархатом заради церковного миру в Україні. Досягнення такого миру, об'єднання є завданням винятково самих Церков і їх вірних – громадян України. Виконати це завдання можливо лише за умови максимальної деполітизації окреслених вище процесів, проте тенденції до такої політизації на цей час не спостерігаються.

⁹ Див.: УПЦ-КП визначила місце Москви та Константинополя в Україні. – 14 грудня 2009р., <http://religion.in.ua>

¹⁰ Висновок Богословсько-канонічної Комісії УАПЦ щодо доцільності молитовного та євхаристійного спілкування між єпископатами УАПЦ та предстоятелем УПЦ-КП від 2 березня 2007р. – <http://arhiv.orthodoxy.org.ua>

¹¹ Звернення Архієрейського Собору УАПЦ до єпископату, духовенства та вірних УПЦ-КП від 2 березня 2007р. – Там само.

¹² Див.: Патріарх Варфоломій закликав Україну подолати розкол церкви. – http://vira.in.ua/texts/hierarchs_about_schizm.htm

¹³ Коли зло повертається на добро: Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет про рейдерські захоплення храмів Київського патріархату та оману "Русского міра". – Український тиждень, 11 лютого 2011р., с.12.

¹⁴ Звернення єпископату УАПЦ до Патріарха Варфоломія від 27 серпня 2009р. Див.: Сайт "Релігія в Україні", <http://www.religion.in.ua>

¹⁵ Не варто нехтувати тією обставиною, що духівником і наставником В.Януковича був схиархімандрит Зосима (Сокур). Він залишив духовний заповіт, у якому закликає: "Жорстко тримайтеся РПЦ і Святого Патріарха Московського і всієї Русі. У випадку відходу України від Москви, будь-яка автокефалія – беззаконна або "законна", автоматично перериває зв'язок з митрополитом Київським... Твердо стояти за канони РПЦ... Тримайтеся РПЦ – в ній спасіння". Зосима помер у 2002р. Повний текст заповіту див.: К вопросу об автокефалии УПЦ. – www.zaistinu.ru

Українська Греко-Католицька церква (УГКЦ). Як відомо, діяльність УГКЦ в Україні відновлена в 1989р., коли були легалізовані 132 громади: 125 – у Львівській області, сім – у Закарпатській. З 2001р. УГКЦ очолював Верховний Архієпископ Києво-Галицький Любомир Кардинал Гузар, який багато зробив для підвищення авторитету Церкви, її розширення за межі винятково Західного регіону країни. Зокрема, в серпні 2005р. кафедра Глави УГКЦ перенесена зі Львова до Києва, де побудовано Патріарший собор Воскресіння Христового²⁵. Багато зусиль Любомир Кардинал Гузар приклав до набуття УГКЦ патріаршого статусу, проте з суто політичних причин і через втручання зовнішніх чинників воно залишилося відкритим (врізка “Питання патріаршого устрою УГКЦ”).



Любомир Кардинал Гузар –
Архієпископ-емерит²⁶



Глава УГКЦ Верховний
Архієпископ Києво-
Галицький Станіслав
(Шевчук)

На час виходу журналу стало відомо, що Папа Римський Бенедикт XVI прийняв відставку Любомира Кардинала Гузара з Верховного Архієпископства УГКЦ. У березні 2011р. Главою УГКЦ обраний єпископ Станіслав (Шевчук).

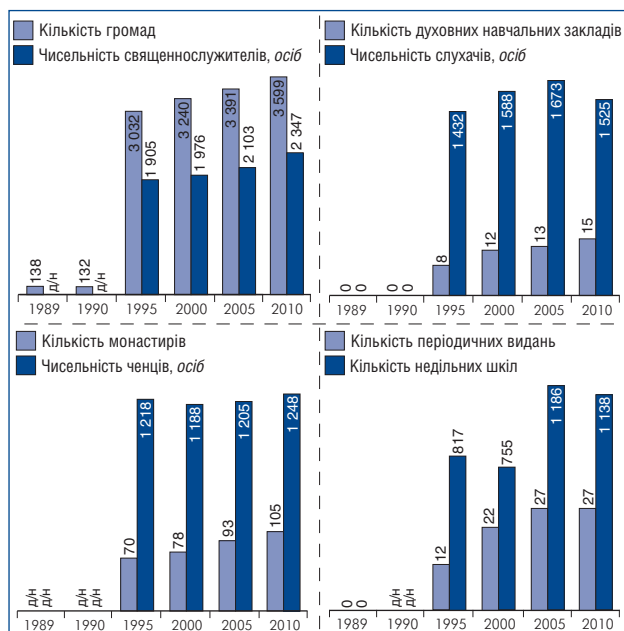
Станом на 1 січня 2010р., до складу УГКЦ в Україні належали²⁷:

- 3 599 громад, що становить 10,7% загальної кількості релігійних громад в Україні;
- 2 347 священнослужителів;
- 15 духовних навчальних закладів (1 525 слухачів);
- 105 монастирів, де несуть послух 1 248 ченців і черниць.

Упродовж останнього десятиліття інституційна мережа УГКЦ демонструє стійку тенденцію до зростання, хоча його динаміка є загалом помірною. Так, кількість громад, порівняно з 2000р., зросла на 11%, чисельність священнослужителів – на 18,8%. Кількість духовних навчальних закладів збільшилася на три одиниці, водночас число слухачів дещо зменшилося (на 4%). Кількість монастирів збільшилася на 34,6%, чисельність ченців і черниць – на 5%. Відчутно (на 50,7%) зросла кількість недільних шкіл відповідно, покращилося їх співвідношення з кількістю громад, яке склало 1:3,2 проти 1:4,3 у 2000р. Кількість періодичних видань збільшилася з 22 до 27 найменувань (діаграма “Розвиток інституційної мережі УГКЦ”). Водночас, Церква активно використовує можливості електронних інформаційних систем, її Інтернет-ресурси налічують близько 100 сайтів і веб-сторінок.

УГКЦ, як і православні Церкви, має регіональний характер. Абсолютна більшість (93,3% її

Розвиток інституційної мережі УГКЦ



громад зосереджені в Західному регіоні країни, причому 81% – лише в трьох областях: Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській. У Центрі знаходяться лише 3,5% громад УГКЦ (проти 0,8% у 2000р.), на Півдні – 1,9% (проти 0,6%), на Сході – 1,4% (проти 1,7%).

Однак, слід зазначити: якщо в 1989р. громади УГКЦ діяли лише у двох областях, у 1992р. – в половині областей країни та Києві, то на початок 2000р. громад УГКЦ не було лише в Кіровоградській області, а на початок 2010р. – вони діють у всіх регіонах. Таким чином, мережа Церкви на цей час поширилася на всю територію країни, чому сприяло, зокрема, і відзначене вище перенесення кафедри Патріарха до Києва.

Громади УГКЦ переважають у Львівській області, де вони становлять 53% загальної кількості громад, та в Івано-Франківській (50,9%). Значними є частки греко-католицьких громад у Тернопільській (46,2%) і Закарпатській (22,4%) областях. В інших областях України та в Києві відповідна частка не перевищує 1-2% (за винятком Херсонської і Хмельницької областей, де вона становить по 2,8%) (карта “Громади УГКЦ в областях України”).

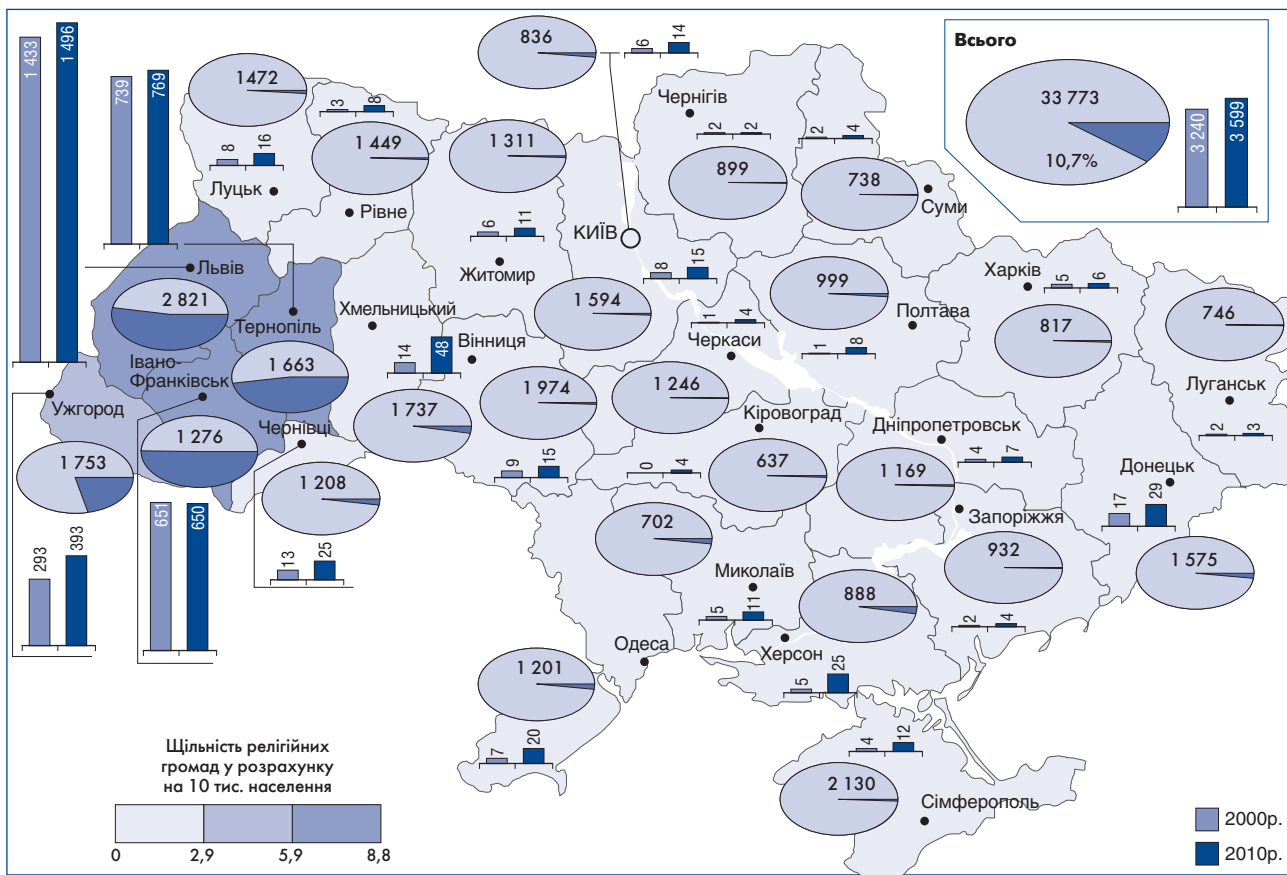
Географія спорудження Церквою будівель релігійного призначення (загалом 369) відповідає нинішньому регіональному розподілу її громад – 91,9% будівель споруджується в Західному регіоні країни. 3,8% припадає на Центр, 3,3% – на Схід. На Півдні споруджується лише чотири греко-католицькі будівлі релігійного призначення. Отже, є підстави припускати, що УГКЦ, як і православні Церкви, найближчим часом зберігатиме регіональний характер. Про це свідчать і результати соціологічних досліджень, згідно з якими, лише на Заході країни постійно упродовж останніх 10 років близько 38% віруючих відносять себе до УГКЦ. В інших регіонах відповідні показники є незначними.

²⁵ Власне, будівництво, започатковане у 2002р., ще триває, оскільки ведеться винятково на пожертви вірних і благодійників.

²⁶ Емерит (від лат. *emeritus*) – заслужений; у лексиконі католицьких церков – священнослужитель на пенсії.

²⁷ До УГКЦ належать також громади, що діють в українських діаспорах в Австралії, Австрії, Аргентині, Бельгії, Бразилії, Великій Британії, Венесуелі, Греції, Естонії, Іспанії, Італії, Казахстані, Канаді, Латвії, Литві, Молдові, Росії, Румунії, США, Франції, Швейцарії. Водночас, у Закарпатській області існує автономна Мукачівська ГКЦ, яка не належить до складу УГКЦ, а підпорядковується безпосередньо Нунцію Апостольської столиці (Послу Ватикану) в Україні.

Громади УГКЦ в областях України

ПИТАННЯ ПАТРІАРШОГО УСТРОЮ УГКЦ¹

Упродовж останнього десятиріччя УГКЦ наполегливо працювала над питанням запровадження її патріаршого статусу². Так, у 2002р. відбувся Синод (Патріарший собор) УГКЦ, на якому представники всієї Церкви (в т.ч. з українських діаспор) підтвердили її готовність і бажання її духовенства та вірних до набуття патріаршого устрою. Позиція учасників Синоду була доведена до відома Папи Римського Івана Павла II.

У лютому 2004р. кардинал Каспер, відповідальний за зв'язки з некатолічними християнськими церквами і глава Папської Ради із сприяння християнській єдності, представив меморандум стосовно патріаршого устрою УГКЦ Московському Патріархату, який, своєю чергою, надіслав його для ознайомлення представителям інших православних церков.

Як з'ясувалося, наміри надання УГКЦ патріаршого статусу наразилися на різко негативну реакцію РПЦ, з якою, на жаль, солідаризувалися більшість православних Церков³. Зокрема, на думку Московського Патріархату, Ватикан мав би, навпаки, "поступово зменшувати присутність УГКЦ"⁴. А за заявою Алексія II, "Заснування патріархату поставить на десятиліття хрест на наших відносинах" (причому йшлося не лише про відносини між РПЦ та РКЦ, але й про католицько-православний богословський діалог загалом⁵).

УГКЦ негативно оцінила спроби вирішення її долі не в Києві, Львові чи Римі, а в Москві та за відсутності її представників.

Водночас, вона з розумінням поставилася до позиції Папи, який зробив "делікатний жест", "з чемністю" заздалегідь повідомивши Московський патріархат про можливе визнання Патріархату УГКЦ.

У червні 2004р., під час візиту членів Постійного Синоду єпископів УГКЦ та її Глави Любомира кардинала Гузара до Ватикану, Папа Іван Павло II висловив наступну позицію: "Я поділяю Ваше прагнення, яке закорінене також у канонічних і соборових приписах, щоб мати повний юридично-церковний устрій. Поділяю це як у молитві, так і в терпінні, очікуючи визначеного Господом дня, в якому я... зможу підтвердити дозрілий плід Вашого церковного розвитку. Тим часом, як Ви добре знаєте, Ваше прохання серйозно вивчається, також у світлі оцінок інших християнських Церков"⁶.

На цей час УГКЦ не відмовилася від спрямованості на досягнення патріаршого устрою і робить для цього всі необхідні кроки. Більше того, вона активно просуває ідею, розраховану на більш віддалену перспективу: ідею єдиного Патріархату Київської Церкви (іншими словами, об'єднання в єдину помісну Церкву всіх церков Київської традиції, до яких належать усі православні українські церкви та УГКЦ)⁷. Ідея є дискусійною, проте сама дискусія – за умови недопущення її політизації як в Україні, так і на рівні РКЦ і Повноти православ'я, – видається доцільною і своєчасною.

Так само має бути деполітизованим питання надання УГКЦ патріаршого статусу, яке наразі фактично виведене за межі церковного життя та стосунків між Церквами до політичної площини, в т.ч. – площини міжнародної політики та міждержавних відносин.

¹ Докладно див.: Про утвердження патріаршого устрою Української Греко-Католицької Церкви: Пастирське послання. – Офіційний сайт УГКЦ, 6 вересня 2004р., <http://www.ugcc.org.ua>

² Ідея патріаршого устрою УГКЦ виникла ще в 1930-х роках. У 1963р. її порушив на II Ватиканському Соборі Митрополит Йосиф Сліпий. Проте, на той час процедура створення патріархатів опрацьована не була, тому патріарший устрій УГКЦ не дістав формального затвердження.

³ Див.: Все Православне Церкві негативно оцінюють перспективи створення греко-католицького патріархату на Україні. – Сайт РПЦ, 16 лютого 2004р., <http://www.mospat.ru>

⁴ Звернення Синоду Єпископів Києво-Галицької Митрополії до духовенства, монашества і вірних Української Греко-Католицької Церкви з приводу візиту до Москви Кардинала Вальтера Каспера. – 1 березня 2004р., <http://www.ugcc.org.ua>

⁵ Святейший Патріарх Алексій обговорив проблеми взаимоотношеній между Русской Православной и Римско-Католической Церквами с кардиналом Вальтером Каспером. – 20 лютого 2004р., <http://www.mospat.ru>

⁶ Див.: Слово Святішого Отця Івана Павла II до членів Постійного Синоду Української Греко-Католицької Церкви. – 3 червня 2004р., <http://www.ugcc.org.ua>

⁷ Див.: Синодальне послання з нагоди двадцятиліття легалізації УГКЦ, шістдесят'ятиліття з дня смерті Митрополита Андрея (Шептицького) та двадцятип'ятиліття з дня смерті Патріарха Йосифа (Сліпого). – 8 грудня 2009р., там само.



Римо-Католицька церква в Україні (РКЦ). Відновлення структури РКЦ в Україні було започатковане в 1991р.²⁸ З 2008р. Головою Конференції єпископів Львівської архідієцезії РКЦ в Україні є Архієпископ-Митрополит Мечислав Мокшицький. Кафедра Архієпископа-Митрополита знаходиться у Львові (собор Успіння Пресвятої Богородиці).

Станом на 1 січня 2010р., до складу РКЦ в Україні належали:

- 909 громад, що становить 2,7% загальної мережі релігійних громад в Україні;
- 566 священнослужителів;
- вісім духовних навчальних закладів, у яких навчалися 581 слухач;
- 96 монастирів, де несли послух 695 ченців і черниць.

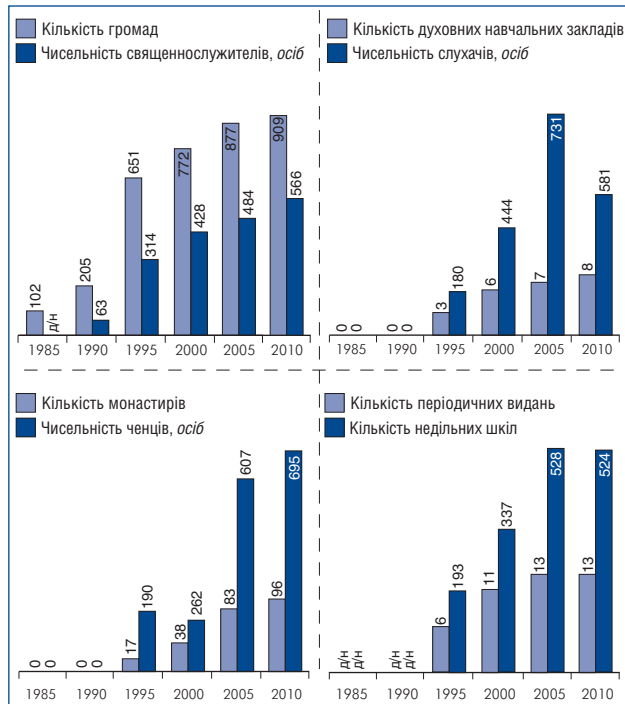
Протягом останнього десятиліття інституційна мережа РКЦ помірними, проте сталими темпами зростає. Порівняно з 2000р., кількість громад зросла на 17,7%, число священнослужителів – на 32,2%. Мережа духовних навчальних закладів збільшилася на дві одиниці, чисельність слухачів у них – на 30,9%. Кількість монастирів зросла у 2,5, а число ченців і черниць – у 2,7 разу. Мережа недільних шкіл збільшилася на 55,5%, співвідношення недільних шкіл і громад досягло показника 1:1,7 (проти 1:4 у 2000р.). Кількість періодичних видань збільшилася на два найменування (діаграма “Розвиток інституційної мережі РКЦ”).

Наведені дані свідчать про реальну турботу Церкви про відтворення як своєї інституційної мережі, так і числа вірних і прихильників.

Територіальний розподіл мережі громад РКЦ підтверджує збереження її регіонального характеру. 89,6% громад знаходяться у двох регіонах країни – в Центрі (45,4%) та на Заході (44,2%)²⁹, причому майже 40% усіх громад припадає лише на три центральні



Розвиток інституційної мережі РКЦ



області – Вінницьку, Житомирську і Хмельницьку. В цих областях громади становлять відчутну частку загальної кількості релігійних громад: в Житомирській – 9%, Хмельницькій – 7,4%, Вінницькій – 5,8%. Близько 5% припадає на римо-католицькі громади також у Закарпатській, Львівській і Тернопільській областях (карта “Громади РКЦ в областях України”).

Географія спорудження РКЦ будівель релігійного призначення (загалом 71) відповідає нинішньому регіональному розподілу її громад: 73,2% споруджуваних будівель припадає на Центральний регіон, 22,5% – на Західний. Три будівлі РКЦ споруджує на Сході країни. Таким чином, як і в ситуації з православними Церквами та УГКЦ, мережа римо-католицьких громад зберігатиме регіональний характер.

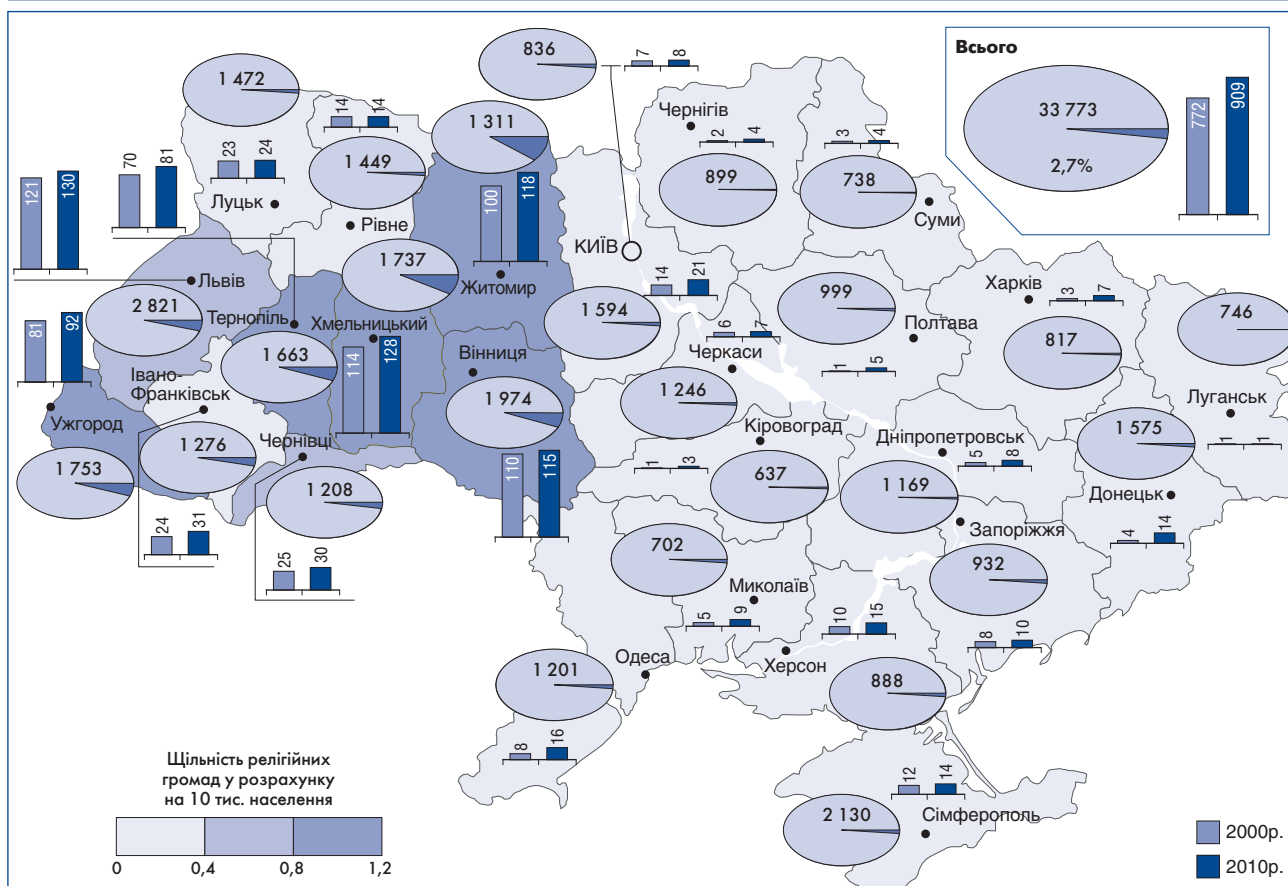
Підсумовуючи, можна дійти таких висновків:

- за кількісними показниками інституційної мережі жодна з діючих в Україні чисельних ієрархизованих церков не має переваги в жодному з її регіонів. Громади УПЦ мають лише відносну більшість у Центрі, де вони становлять 45,2% загальної мережі громад, та на Півдні – 35,1%. На Сході відносна більшість належить протестантським громадам – 42,5% (громади УПЦ становлять тут 42%). На Заході відносна більшість громад належить УГКЦ (28,8%);
- судячи з динаміки розвитку інституційної мережі Церков і релігійних організацій останнього десятиліття та показників розвитку мережі будівель релігійного призначення на найближчий час, регіональний характер зазначених Церков у ближньому майбутньому зберігатиметься.

²⁸ Ідеться про відновлення Львівської архідієцезії та дієцезіальних структур у Житомирі та Кам'янці-Подільському. Ці три дієцезії (єпархії) складали єдину Львівську митрополію й охоплювали на той час усю територію України. Слід зазначити, що з 1993р. в Закарпатській області діяла автономна структура РПЦ – Апостольська Адміністрація РПЦ. У 2002р. вона стала Мукачівською дієцезією РКЦ в Україні.

²⁹ У Південному регіоні – 5,9% громад РКЦ, на Сході – 4,4%.

Громади РКЦ в областях України



ПРОТЕСТАНТИЗМ

Протестантизм представлений в Україні близько 40 напрямками. Серед них є чисельні течії, що нараховують десятки тисяч послідовників: євангелізм, баптизм, адвентизм, єстовізм та ін.; є також дрібні групи, які не об'єдналися з єдиновірцями або сповідують специфічні версії протестантизму. Загалом, як зазначалося вище, частка протестантських організацій, станом на 1 січня 2010р., становила 29,1% загальної мережі релігійних громад України (проти 26,5% у 2000р.). Інституційна мережа протестантських конфесій відрізняється від православної, греко- та римо-католицької відсутністю монастирів і досить високою часткою місій, а організація життя громад – фіксованим членством і, як правило, добровільним прийняттям хрещення у свідомому віці. Протестантські віровчення не оперують поняттям “канонічної території”, тому протестантські організації та об'єднання розглядають усю територію України як простір просування власних версій свідчення про Христа, а їх діяльність містить потужну місіонерську, євангелізаційну складову.

Станом на 1 січня 2000р., в окремих областях України протестантські громади або мали кількісну перевагу (Донецька область – 50,8% загальної мережі громад, Київ – 50,4%), або охоплювали понад 40% мережі (Запорізька, Кіровоградська, Чернівецька області). Лише в трьох областях (Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській) вони становили менше 10%.

Станом на 1 січня 2010р., як і раніше, найбільшу кількість громад мають євангельські християни-баптисти (2 563 проти 1 944 у 2000р.), християни

віри євангельської-п'ятидесятники (1 593 проти 1 117) та адвентисти сьомого дня (1 052 проти 729). Значно збільшили мережу громад організації Свідків Єгови (1 056 проти 602).

Євангельсько-баптистські Церкви та об'єднання

До цього напрямку належать кілька чисельних, структурно оформлених угруповань, найбільшим із яких є Всеукраїнський Союз об'єднань євангельських християн-баптистів (ВСО ЄХБ), Церква Христа, Братство незалежних церков і місій ЄХБ.

Всеукраїнський Союз об'єднань євангельських християн-баптистів (ВСО ЄХБ). З 2006р. Головою ВСО ЄХБ є В'ячеслав Нестерук, який змінив на цьому посту Григорія Коменданта.

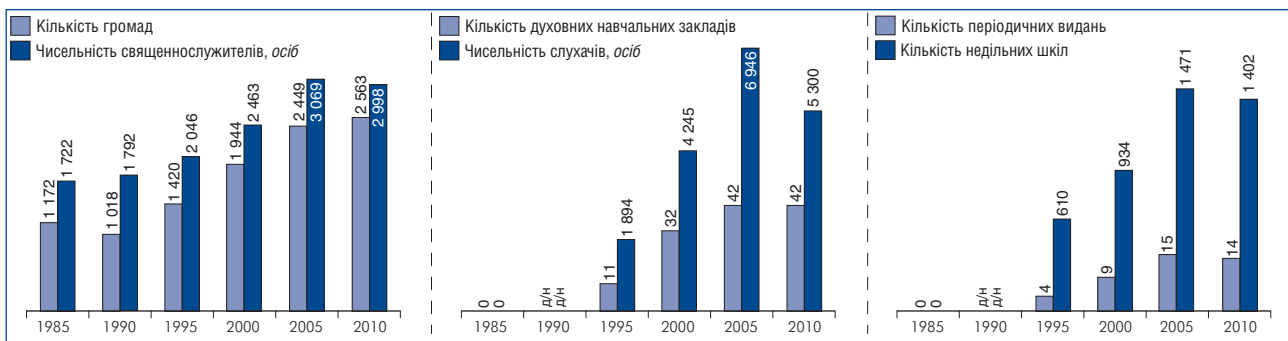
Станом на 1 січня 2010р., до ВСО ЄХБ належали:

- 2 563 громади (7,6% загальної кількості релігійних громад країни);
- 2 998 священнослужителів;
- 42 духовних навчальних закладів, у яких навчалося 5 300 слухачів.

Протягом останнього десятиліття інституційна мережа ВСО ЄХБ демонструвала **сталу тенденцію зростання, хоча його динаміка, порівняно з попереднім періодом, відчутно уповільнилася**: так, якщо протягом 1990-2000рр. кількість громад збільшилася на 91%, то з 2000р. по 2010р. – лише на 31,8%



Розвиток інституційної мережі ВСО ЄХБ



(зокрема у 2009р. було створено лише 13 громад). Зниження темпів розвитку мережі громад зумовило зменшення кількісних показників тих інститутів, що забезпечують їх діяльність.

З даних, наведених на діаграмі “Розвиток інституційної мережі ВСО ЄХБ”, видно, що особливо відчутно темпи розвитку інституційної мережі знизилися між 2005р. і 2010р. (зменшення числа священнослужителів, кількості недільних шкіл і чисельності слухачів)³⁰. Водночас, порівняння даних 2000р. і 2010р. свідчить про наступне. Число священнослужителів, порівняно з 2000р., збільшилося на 21,7%; рівень забезпеченості громад священнослужителями залишився на високому рівні – 117%.

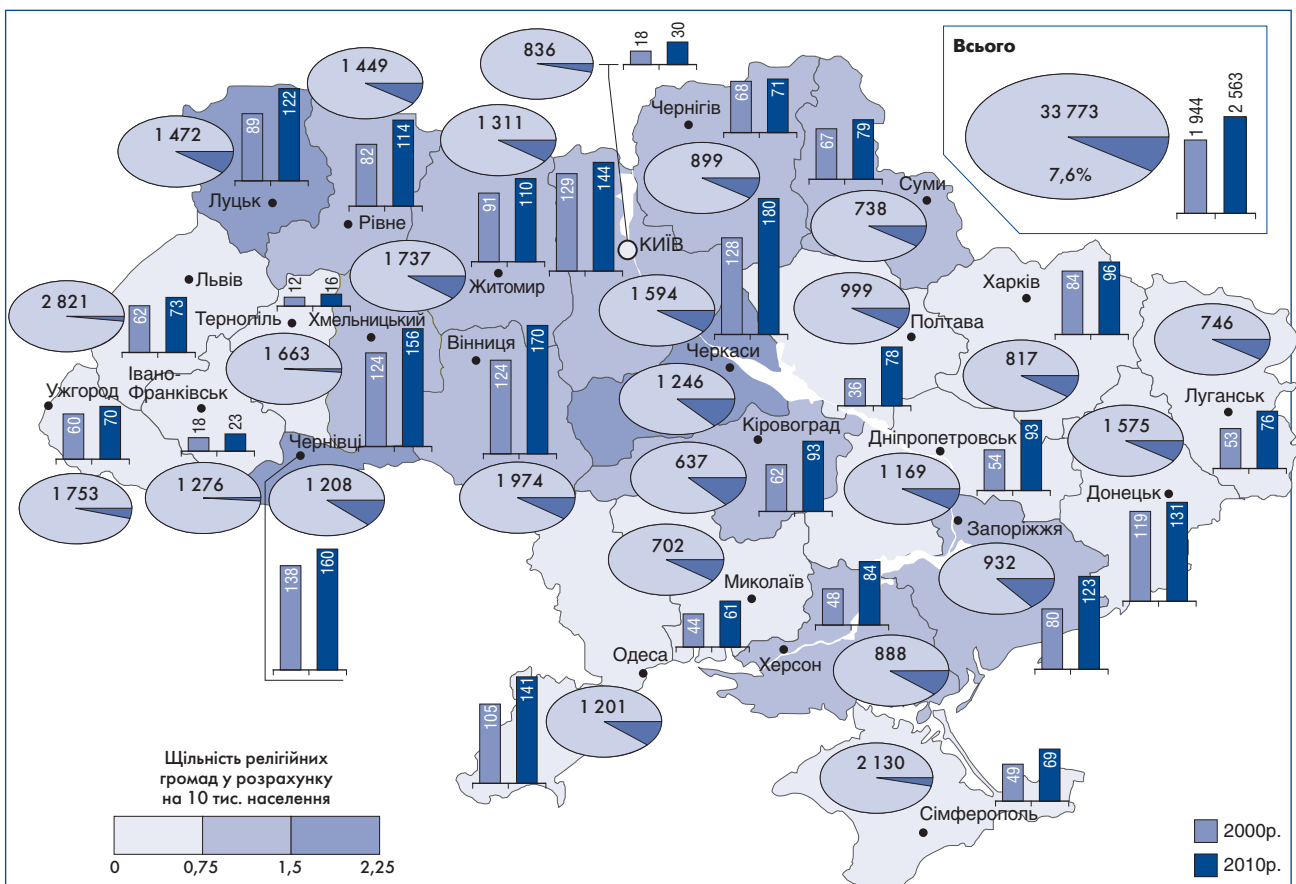
Кількість духовних навчальних закладів збільшилася майже на третину, число слухачів – на чверть. Більш помітно зросла кількість недільних шкіл – на 50%, що дозволило покращити їх співвідношення

з кількістю громад – 1:1,8 проти 1:2,1 у 2000р. Кількість періодичних видань збільшилося на п'ять найменувань.

Як і раніше, найбільша щільність громад ВСО ЄХБ в розрахунку на 10 тис. осіб населення області зберігається у Вінницькій – 1,27 (проти 0,68 у 2000р.), Волинській – 1,53 (проти 0,84), Житомирській – 1,06 (проти 0,64), Кіровоградській – 1,12 (проти 0,53), Київській – 1,02 (проти 0,71), Рівненській – 1,30 (проти 0,69), Сумській – 0,80 (проти 0,50), Хмельницькій – 1,44 (проти 0,85), Черкаській – 1,68 (проти 0,88), Чернівецькій – 2,24 (проти 1,48) та Чернігівській – 0,77 (проти 0,53). У цих областях зосереджено 54,1% усіх громад Союзу (проти 56,7% у 2000р.) (карта “Громади ВСО ЄХБ в областях України”).

Громади ВСО ЄХБ мають у своєму розпорядженні 1 739 будівель релігійного призначення, з яких 953 – у власності, 103 – у користуванні. Споруджується

Громади ВСО ЄХБ в областях України



³⁰ Так, кількість громад у 2005р., порівняно з 2000р., збільшилася на 26%, а у 2010р., порівняно з 2005р., – лише на 4,7%.

Релігійні організації колишньої Ради церков євангельських християн-баптистів

Діють 49 релігійних організацій – громад; 48 священнослужителів (у т.ч. два – іноземці); 15 недільних шкіл. Громади діють у 12 областях та АР Крим.

Інші релігійні організації євангельських християн-баптистів

283 організації, у т.ч. 261 громада; 310 священнослужителів (у т.ч. 22 іноземці); шість духовних навчальних закладів, де навчаються 328 слухачів; 135 недільних шкіл. Громади зосереджені переважно в Донецькій (39), Київській (36), Житомирській (25), Рівненській (17), Одеській (16) областях і в Києві (20).

Релігійні організації євангельських християн

316 організацій, в т.ч. 285 громад; 293 священнослужителі (в т.ч. вісім іноземних громадян); вісім духовних навчальних закладів, 465 слухачів; 104 недільні школи; чотири періодичні видання. Громади зосереджені переважно в Києві (54), в Київській (41), Донецькій (32), Запорізькій (30), Дніпропетровській (14) областях та АР Крим (17).

144 будівлі, найбільші частки споруджуваних об'єктів припадають на Вінницьку (12), Волинську (12), Донецьку (14), Київську (10), Полтавську (11), Рівненську (13) та Чернівецьку (16) області. Коефіцієнт забезпеченості громад будівлями релігійного призначення становить 0,68 (проти 0,63 у 2000р.).

Євангельсько-християнські (п'ятидесятницькі) Церкви та об'єднання

Цей напрям протестантизму представлений в Україні, як і раніше, потужним об'єднанням – Всеукраїнським союзом церков християн віри євангельської-п'ятидесятників, та низкою менш чисельних організацій (Союз вільних церков християн євангельської віри, Церква євангельських християн в дусі апостолів в Україні, Союз Церкви Божої України та ін.).

Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської-п'ятидесятників (ВСЦ ХВЄП). 3 1998р. Головою Союзу є Михайло Паночко.

Станом на 1 січня 2010р., до ВСЦ ХВЄП на лежали:

- 1 593 громади, що становить 4,7% мережі релігійних громад країни;
- 2 298 священнослужителів;
- 17 духовних навчальних заклади, в яких навчалися 950 слухачів.

Протягом останнього десятиліття інституційна мережа Союзу демонструвала стійку висхідну динаміку розвитку, хоча темпи її, порівняно з попереднім періодом, знизилися (зокрема у 2009р. мережа громад збільшилася лише на 2,4%).



Загалом, порівняно з 2000р., кількість громад зросла на 42,6%, число священнослужителів – на 53,1%. Забезпеченість священнослужителями склала 144%.

Кількість духовних навчальних закладів зросла в 1,5 разу, число слухачів – на 14%; середнє число слухачів на один навчальний заклад склало 56.

Мережа недільних шкіл зросла на 65,9%, їх співвідношення з кількістю громад досягло 1:1,5. Кількість найменувань періодичних видань зросла у 2,5 разу (проте зменшилася, порівняно з 2005р.) (діаграма “Розвиток інституційної мережі ВСЦ ХВЄП”).

Центр інституційної мережі Союзу залишається виразно змішеним на Заході: у чотирьох західних областях – Волинській, Рівненській, Тернопільській і Чернівецькій зосереджено понад 40% його громад. Відповідно, найвищою тут є щільність громад Союзу та їх частка у загальній мережі релігійних громад. Так, у Волинській області щільність громад ВСЦ ХВЄП становить 2,37, а їх частка в обласній релігійній мережі – 12,8%; для Рівненської області ці показники становлять 2,88 і 17,5%, відповідно; для Тернопільської – 1,14 та 6%, для Чернівецької – 1,42 і 8,4%, відповідно.

Водночас, слід зазначити, що громади ВСЦ ХВЄП мають значну частку релігійної мережі областей інших регіонів України, зокрема – в Кіровоградській (8,2%), Миколаївській (6%), Одеській (6,2%), Херсонській (5,2%) областях (карта “Громади ВСЦ ХВЄП в областях України”, с.26).

Громади ВСЦ ХВЄП мають у своєму розпорядженні 1 044 будівлі релігійного призначення, в т.ч. 553 – у власності. У процесі спорудження знаходиться 117 будівель, з яких 14,5% – на Сході та 56% – на Заході, зокрема: у Волинській (19), Рівненській (13), Тернопільській та Дніпропетровській (по 12), Закарпатській (11) областях.

Адвентистські об'єднання, Церкви і громади

Адвентизм представлений в Україні двома об'єднаннями: Українською Унією конференцій Церкви адвентистів сьомого дня та менш чисельною структурою – Церквою адвентистів сьомого дня реформативного руху.

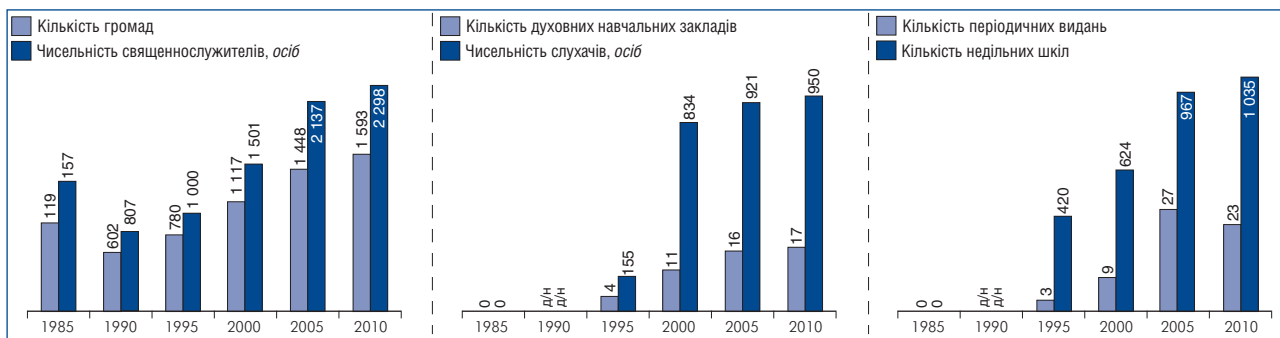
Українська Уніонна конференція Церкви адвентистів сьомого дня (УУК ЦАСД). 3 серпня 2010р. Президентом Конференції є Віктор Алексєнко, який змінив на цьому посту Володимира Крупського.

Станом на 1 січня 2010р., до УУК ЦАСД належали:

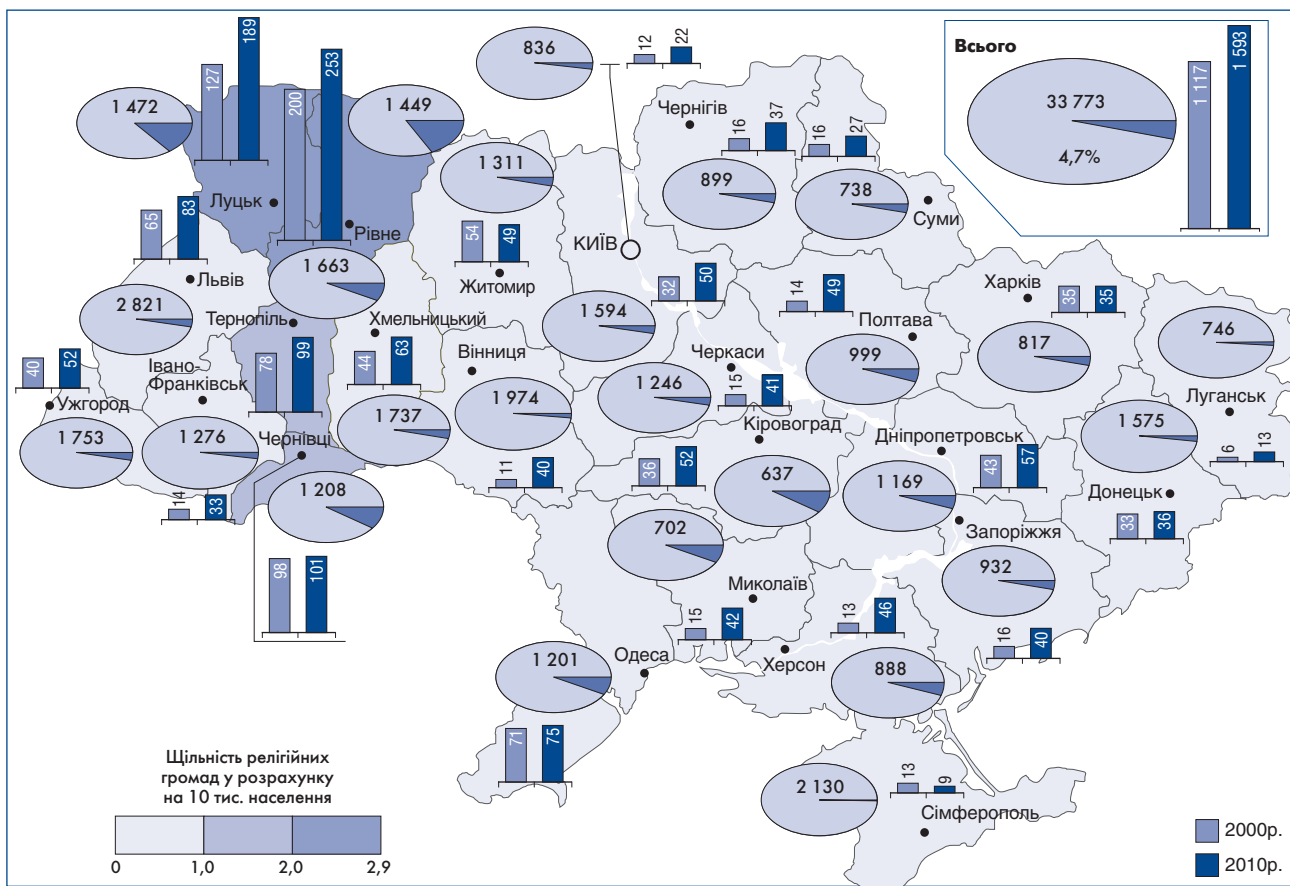
- 1 052 громади, що складає 3,1% загальної мережі релігійних громад;
- 1 170 священнослужителів;
- чотири духовних заклади, в яких навчалися 143 слухачі.



Розвиток інституційної мережі ВСЦ ХВЄП



Громади ВСЦ ХВЄП в областях України



Протягом останнього десятиліття інституційна мережа УУК ЦАСД мала позитивну динаміку розвитку, однак його темпи, як і в інших протестантських об'єднаннях, порівняно з попереднім періодом, знизилися (так, зокрема у 2009р. було створено лише вісім громад). Так, якщо у 1990-2000рр. мережа громад Конференції зросла в 4,3 разу, а чисельність священнослужителів у 6 разів, то відповідні показники 2000-2010рр. склали 44,3% та 23,2%, відповідно.

Порівняно з 2000р., кількість духовних навчальних закладів зросла з двох до чотирьох, а число слухачів – зменшилося в 6,3 разу. Середнє число слухачів на один навчальний заклад склало 36.

Кількість недільних шкіл збільшилася на 73,6%, що забезпечило їх співвідношення з кількістю громад на рівні 1:1,5. Кількість найменувань періодичних видань збільшилося на три одиниці (діаграма "Розвиток інституційної мережі УУК ЦАСД").

Союз вільних церков християн євангельської віри: 199 організацій, у т.ч. 180 громад (з яких 69 не зареєстровані); 195 священнослужителів; три духовні навчальні заклади – 250 слухачів; 110 недільних шкіл; шість періодичних видань.

Церква євангельських християн в дусі апостолів в Україні. 21 організація, в т.ч. 20 громад; 24 священнослужителів; дев'ять недільних шкіл. Громади зосереджені у Волинській (8), Одеській (7) областях і АР Крим (3). По одній громаді у Дніпропетровській і Львівській областях.

Союз Церкви Божої України. 92 організації, у т.ч. 88 громад (з яких 11 – не зареєстрованих); 90 священнослужителів; 53 недільні школи; чотири періодичні видання. Громади зосереджені в Херсонській (22), Донецькій (21), Закарпатській (15), Кіровоградській (12), Луганській (8), Чернівецькій (5), по дві громади – в Харківській області та АР Крим, одна громада – в Полтавській області.

Центр Божої церкви християн віри євангельської в Україні (у пророцтвах). 84 організації, в т.ч. 76 громад; 82 священнослужителів (в т.ч. один іноземець); два духовні навчальні заклади – 25 слухачів; 31 недільна школа;

одне періодичне видання. Громади зосереджені в Кіровоградській (25), Донецькій (10), Херсонській (7) областях; по 5 громад – в Івано-Франківській, Луганській і Чернігівській областях, по 4 – у Львівській і Полтавській, 3 – в Одеській, по 2 – у Сумській області та Києві, по одній – у Запорізькій, Київській, Рівненській і Хмельницькій областях.

Український центр об'єднаної церкви християн віри євангельської. 183 організації, в т.ч. 155 громад (з яких 127 не зареєстровані); 170 священнослужителів; три духовні навчальні заклади – 75 слухачів; 37 недільних шкіл; три періодичні видання. Громади зосереджені у Вінницькій (59), Чернівецькій (28) областях, АР Крим (26), а також у Дніпропетровській (15), Харківській (9), Чернігівській (6) і Херсонській (4) областях, по дві громади в Київській, Тернопільській і Хмельницькій областях, по одній – у Миколаївській і Києві.

Інші релігійні організації християн віри євангельської. 511 організацій, у т.ч. 494 громади; 518 священнослужителів; чотири духовні навчальні заклади – 215 слухачів; 175 недільних шкіл; 12 періодичних видань. Громади зосереджені переважно в Харківській (60), Житомирській (51), Київській (51), Полтавській (38) областях, АР Крим (39) та в Києві (30).



Мережа громад УУК ЦАСД не має виразної регіональної визначеності. У 2010р. до чотирьох областей з найвищою щільністю її громад – Вінницької (0,75), Закарпатської (0,54), Черкаської (0,75) і Чернівецької (1,36) – приєдналася Волинська область, де коефіцієнт щільності досяг 0,58. В цих п'яти областях України зосереджено 35,6% загальної кількості громад УУК ЦАСД (карта “Громади УУК ЦАСД в областях України”).

Громади УУК ЦАСД мають у своєму розпорядженні 675 будівель релігійного призначення, в т.ч. 354 у власності. Споруджується 64 будівлі, з яких 27 (або 42,2%) – у названих вище п'яти областях. Крім того, по 4 будівлі споруджуються у Донецькій і Хмельницькій областях, 7 – у Полтавській. В інших областях по 1-3 будівлі.

Церква адвентистів сьомого дня реформаційного руху в Україні

44 організації, в т.ч. 43 громади; 48 священнослужителів; вісім недільних шкіл; одне періодичне видання. Громади зосереджені в Чернівецькій (18), Закарпатській (11), Дніпропетровській (4), Одеській (3) і Київській (2) областях, по одній громаді – в АР Крим, Вінницькій, Запорізькій, Миколаївській областях і в Києві.

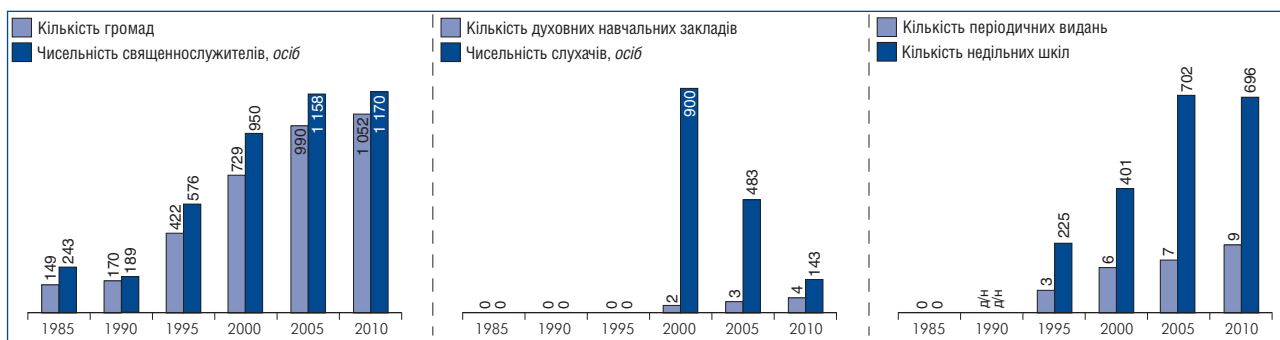
Організація Свідків Єгови в Україні

Організація Свідків Єгови (що її, як правило, відносять до “проблемних” через досить наступальний характер і не завжди прийнятні методи місіонерської діяльності, які охоплюють візити місіонерів до жителів громадян без домовленості та попередження, дзвінки на приватні телефони тощо), облікується офіційною статистикою з 1999р. та, судячи за статистичними даними, розвивається динамічно.

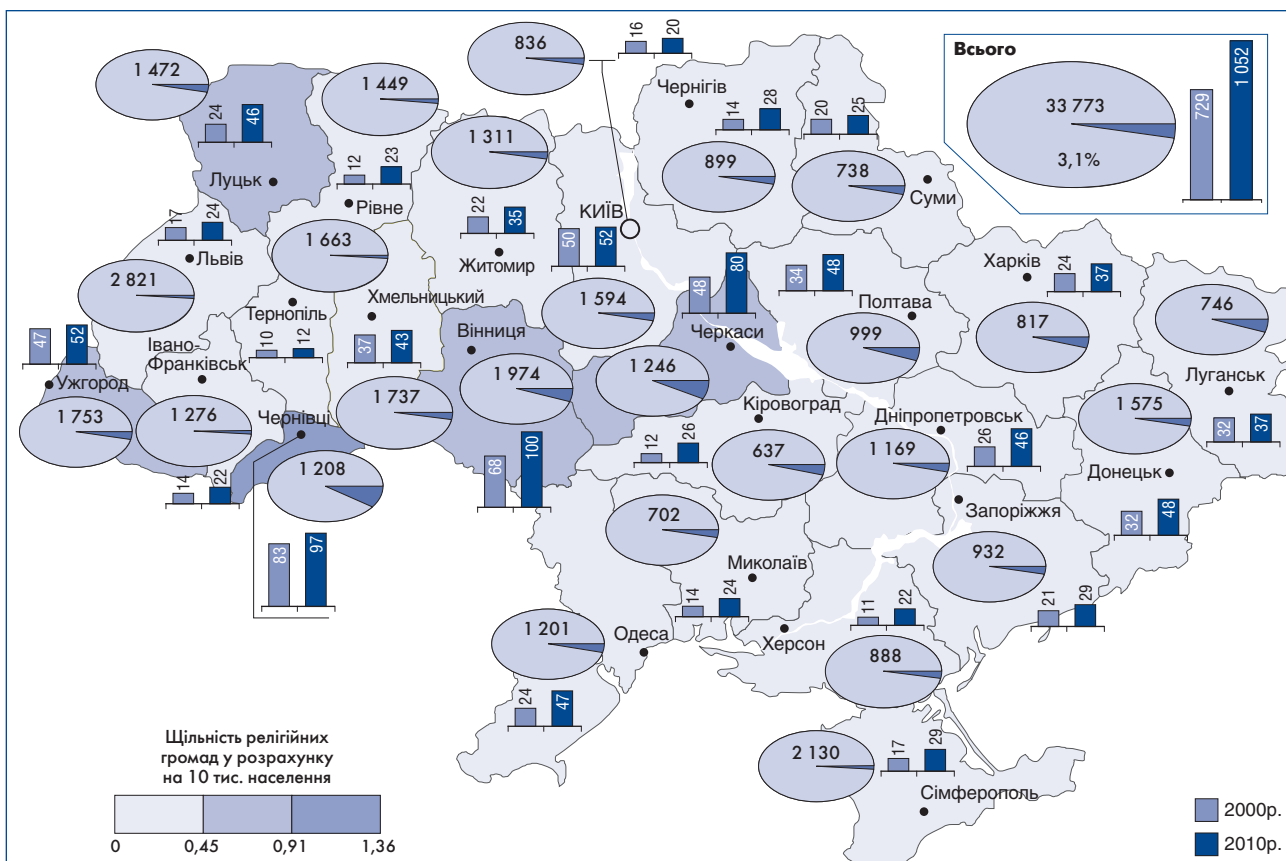
Станом на 1 січня 2010р., до організації Свідків Єгови належали: один центр; 1 056 громад (що складає 3,1% усієї мережі релігійних громад країни); 2 558 священнослужителів (у т.ч. 22 іноземних громадян); 334 недільні школи. В мережі немає жодних місій, братств чи духовних навчальних закладів, немає також зареєстрованих в Україні періодичних видань.

При цьому, як видно з діаграми “Розвиток інституційної мережі організації Свідків Єгови” (с.28), кількість їх громад, порівняно з 2000р., збільшилася на 75,4%, число священнослужителів – на 67,3% (забезпеченість громад священнослужителями складає 242%).

Розвиток інституційної мережі УУК ЦАСД



Громади УУК ЦАСД в областях України



Громади Свідків Єгови діють у всіх областях України, АР Крим і Києві. Найбільша їх кількість – в Закарпатській (164), Харківській (90), Донецькій (86), Чернівецькій (63), Львівській (55), Черкаській (40) областях, у Києві (50) та АР Крим (85). У цих областях, як правило, є також найвищою щільність громад: так, в Закарпатській області коефіцієнт щільності складає 1,72, в Чернівецькій – 0,88; в АР Крим – 0,44; в Харківській області – 0,39.

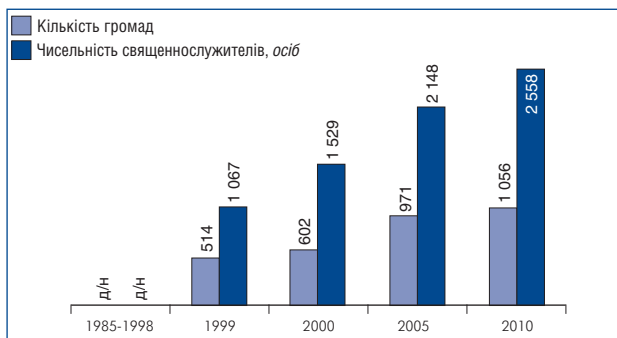
В окремих областях частка громад Свідків Єгови в загальній мережі є досить відчутною: в Харківській області ці громади складають 11% загальної кількості громад; у Закарпатській – 9,4%, Донецькій – 5,5%, Чернівецькій – 5,2%, у Києві – 6% загальної мережі релігійних громад міста (карта “Громади Свідків Єгови в областях України”).

У розпорядженні громад Свідків Єгови – 339 будівель релігійного призначення, в т.ч. 256 передані їм у власність. Споруджується 39 будівель, зокрема в Донецькій (11), Закарпатській (4), Івано-Франківській (4) і Черкаській (3) областях.

Новітні релігійні рухи

З початку 1990-х років в Україні поширюються новітні релігійні рухи (НРР, неорелігії) – тобто течії і напрями, що виникають, як правило, на основі існуючих релігій як їх синтез (синкрет) або модернізовані версії. Розрізняють неоорієнталістські (або східні) течії, побудовані на основі східних релігій (буддизму, індуїзму та ін.), нехристиянські, неязичницькі та синтетичні (синкретичні) течії. На цей час

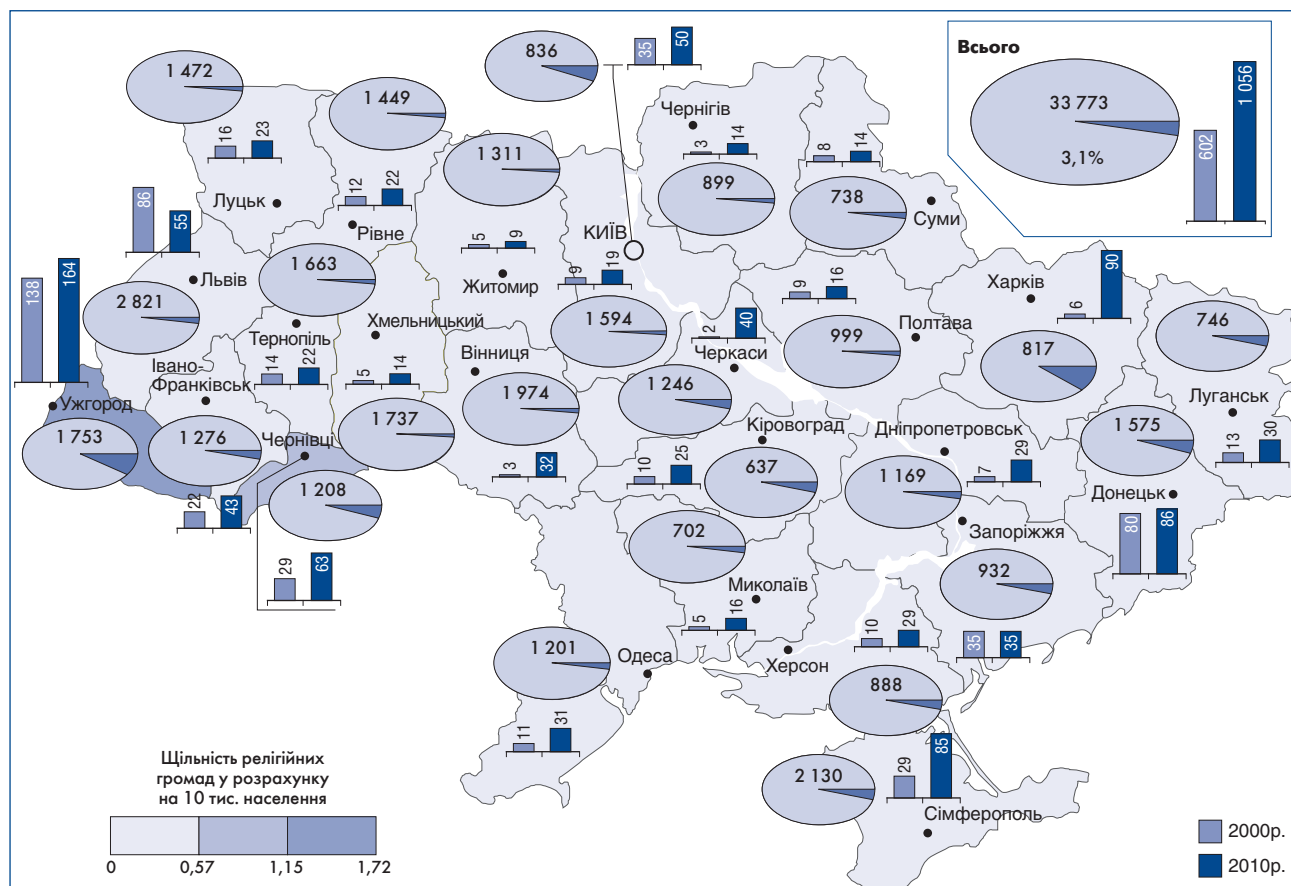
Розвиток інституційної мережі організації Свідків Єгови



в Україні представлений увесь їх спектр: діють релігійні громади східного спрямування, неохристиянського, синкретичного та неязичницького характеру, в т.ч. й на основі слов'янської міфології. Однак, найбільшого поширення набувають нехристиянські течії харизматичного характеру.

Церкви та релігійні організації харизматичних напрямів. Поширення харизматичних рухів мало в Україні стрімкий характер: якщо на початок 1992р. було зареєстровано 27 громад харизматичного напрямку, то на початку 2000р. їх було у 18 разів більше; число священнослужителів зросло з 40 у 1993р. до 636 у 2000р., тобто майже в 16 разів. З 2000р. по 2010р. темпи зростання інституційної мережі знизилися, проте залишаються в цілому вищими, порівняно з іншими церквами та релігійними організаціями.

Громади Свідків Єгови в областях України





Товариство Свідомості Крішні. 48 організацій, у т.ч. 39 громад; 43 священнослужителі (в т.ч. один – іноземний громадянин); три духовні навчальні заклади – 205 слухачів; 11 недільних шкіл; два періодичні видання. Громади зосереджені в Донецькій (5) і Запорізькій (4) областях та АР Крим (4), по 3 громади – в Одеській і Херсонській областях, по 2 – в Житомирській, Кіровоградській, Луганській, Харківській, по одній – у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Закарпатській, Львівській, Миколаївській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій, Чернігівській областях і в Києві.

Релігійні організації буддистів. 57 організацій, в т.ч. 54 громади; 41 священнослужитель (у т.ч. один – іноземний громадянин); один монастир – п'ять ченців; дві недільні школи; одне періодичне видання. Громади зосереджені в Донецькій (12), Харківській (8), Луганській (6) областях, по 4 громади – в Запорізькій, Одеській областях і в Києві, по 3 – в АР Крим, Закарпатській і Черкаській областях, 2 – в Херсонській, по одній – в Дніпропетровській, Кіровоградській, Львівській, Полтавській і Чернігівській областях.

Інші релігійні організації східного напрямку. 52 організації – громади; 43 священнослужителі (в т.ч. один – іноземний громадянин). Громади зосереджені в Запорізькій (12) і Донецькій (7) областях, Києві (7), АР Крим (5), Чернівецькій (4) і Вінницькій (3) областях, по 2 громади – у Волинській, Житомирській, Харківській і Черкаській областях, по одній – в Луганській, Львівській, Одеській, Сумській, Херсонській і Хмельницькій областях.

Так, на початок 2010р., порівняно з 2000р., кількість громад харизматичних напрямів зросла у 2,6 разу, чисельність священнослужителів – удвічі. Мережа духовних навчальних закладів поповнилася п'ятьма новими закладами, в яких навчалися 1 047 слухачів, що майже на третину менше, ніж у 2000р. Середнє число слухачів у розрахунку на один навчальний заклад знизилося з 220 до 87 (діаграма *“Розвиток інституційної мережі церков харизматичного напрямку”*, с.30).

Кількість недільних шкіл зросла у 2,6 разу, проте їх співвідношення з кількістю громад не змінилось і становить 1:2,5. Кількість найменувань періодичних видань збільшилась у 3,5 разу.

Станом на початок 2010р., в Україні діяли три об'єднання церков та організацій харизматичних напрямів: Церква Повного Євангелія, Церква Живого Бога та Українська християнська євангельська церква; діють також близько 500 незалежних релігійних організацій.

Громади харизматичного напрямку мають у своєму розпорядженні 350 будівель релігійного призначення (проти 124 у 2000р.), в т.ч. 41 (проти 18, відповідно) – у власності. Споруджується лише 13 будівель у різних областях України. Як зазначалося вище, організації харизматичного напрямку віддають перевагу оренді: так, на початок 2010р. вони орендували загалом 969 приміщень (проти 412 у 2000р.). Водночас, за 1992-2009рр. цими організаціями споруджено лише 27 будівель релігійного призначення.

Громади харизматичного напрямку діють у всіх областях України, проте **центр їх зосередження зміщений на Схід (38% громад) і Центр (33,6%)**

Рідна українська національна віра (РУН-віра). 54 організації, в т.ч. 53 громади (з яких одна не зареєстрована); 43 священнослужителі; три недільні школи; три періодичні видання. Громади зосереджені в Києві (10) і Київській області (3), Полтавській (8), Черкаській і Львівській (по 5 громад) та Одеській (4) областях, по 2 громади – у Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Кіровоградській і Херсонській областях, по одній – в Донецькій, Луганській, Рівненській і Харківській.

Інші релігійні організації язичників. 70 організацій, в т.ч. 59 громад (з яких дві не зареєстровані); 54 священнослужителі; три духовні навчальні заклади – 127 слухачів; дев'ять недільних шкіл, три періодичні видання. Громади зосереджені у Вінницькій і Запорізькій (по 10), Хмельницькій (9) областях, в Києві (8) та в Чернівецькій області (4), по 3 громади – в АР Крим, у Київській і Харківській областях, по одній – у Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Луганській, Львівській, Одеській, Херсонській, Черкаській і Чернігівській областях.

країни. На Захід припадає 10,2%, на Південь – 18,4% загальної кількості громад харизматичного напрямку. Що стосується східних областей, то, як і раніше, найбільше (212) громад зосереджено в Донецькій області, де вони становлять 13,5% загальної мережі релігійних громад (проти 11,7% у 2000р.). Значним є сегмент харизматичних громад також у Луганській (9,1%), Запорізькій (8,5%) та Дніпропетровській (8,3%) областях регіону (карта *“Громади церков харизматичного напрямку в областях України”*).

Загалом, громади харизматичного напрямку на початок 2010р. становили 3,9% загальноукраїнської мережі релігійних громад – проти 2,2% у 2000р.

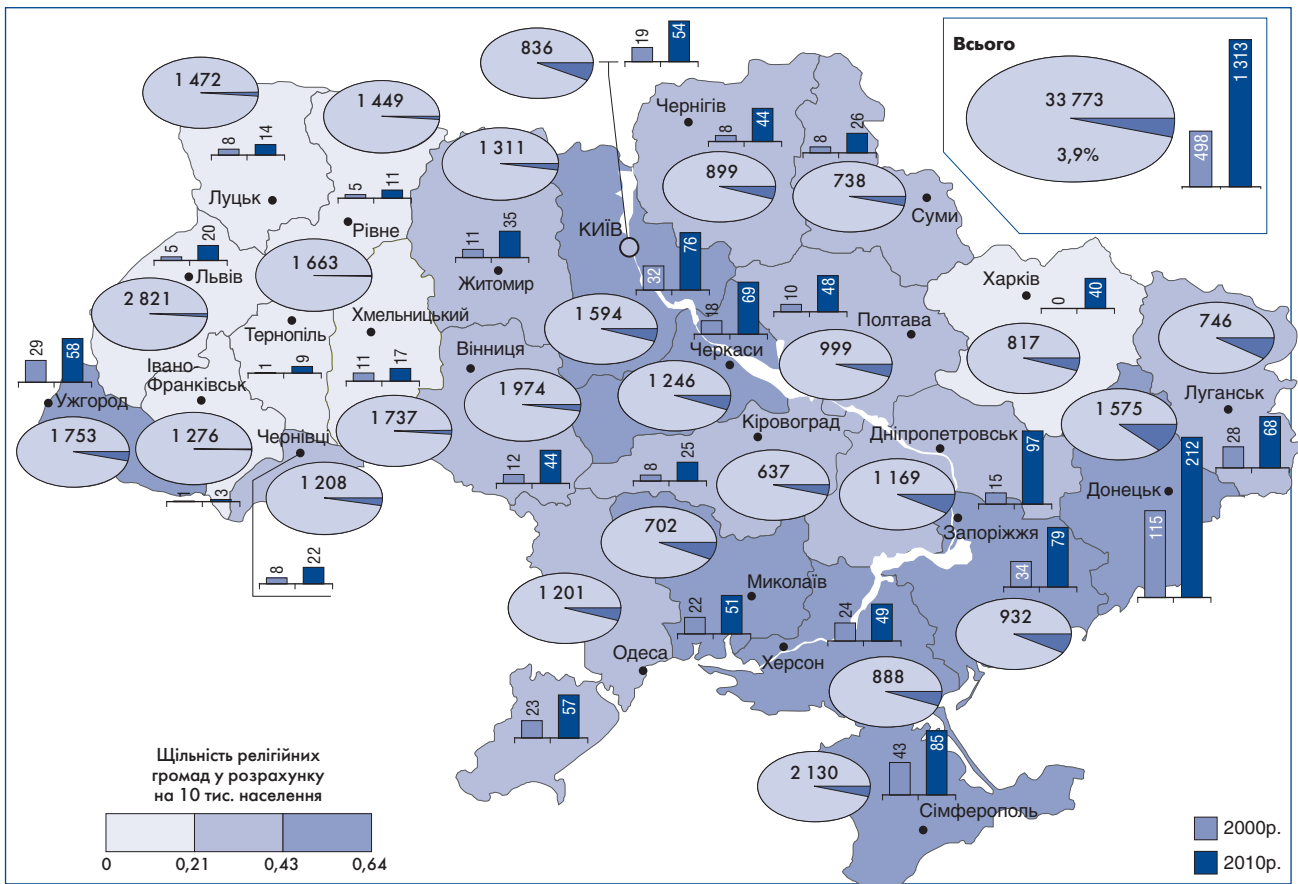
Церкви Повного Євангелія. 655 організацій, у т.ч. 635 громад; 614 священнослужителів (у т.ч. вісім – іноземні громадяни); п'ять духовних навчальних закладів – 569 слухачів; 209 недільних шкіл; 20 періодичних видань. Громади діють у всіх областях України, АР Крим і Києві, їх найбільша кількість – в АР Крим (68), Київській (55), Донецькій (53), Дніпропетровській (50), Херсонській (49), Чернігівській (40), Вінницькій (40) областях та Києві (46).

Українська християнська євангельська церква. 182 організації, у т.ч. 166 громад; 207 священнослужителів (у т.ч. двоє – іноземні громадяни); три духовні навчальні заклади – 400 слухачів; 115 недільних шкіл; дев'ять періодичних видань. Громади діють у дев'яти областях України, АР Крим і Києві. Найбільша кількість громад: Донецька (103), Луганська (22), Полтавська (11) області.

Релігійні організації Церкви Живого Бога. 50 організацій, в т.ч. 49 громад; 32 священнослужителі; 33 недільні школи; одне періодичне видання. Громади діють у чотирьох областях: Закарпатській (43), Львівській (3), Вінницькій (2) і Рівненській (1).

Інші харизматичні релігійні організації. 492 організації, у т.ч. 463 громади; 433 священнослужителів (у т.ч. двоє – іноземні громадяни); чотири духовні навчальні заклади – 78 слухачів; 160 недільних шкіл; 15 періодичних видань. Громади зосереджені переважно в Донецькій (56), Запорізькій і Черкаській (по 50), Дніпропетровській (47), Миколаївській (41), Харківській (29), Житомирській (23), Київській (20), Луганській (19), Одеській (17) областях.

Громади церков харизматичного напрямку в областях України



Україна залишається багатонаціональною, багатокультурною країною. На її території діють різноманітні християнські церкви, напрями, течії, у т.ч. притаманні країнам, вихідці

з яких є громадянами України. Також в Україні діють різні нехристиянські конфесії, серед яких найбільшого поширення набули іудаїзм та іслам.

Новоапостольська церква: 59 організацій, у т.ч. 58 громад; 90 священнослужителів (у т.ч. 24 – іноземні громадяни); 19 недільних шкіл. Громади діють практично в усіх областях України (по 1-3) та АР Крим (2). Найбільша кількість громад: Миколаївська (7), Запорізька (6), Херсонська (5), Кіровоградська і Хмельницька (по 4) областях.

Релігійні організації Церкви Христа: 118 організацій, у т.ч. 110 громад; 151 священнослужитель (у т.ч. три – іноземні громадяни); три духовні навчальні заклади – 110 слухачів; 70 недільних шкіл; три періодичні видання. Громади діють у 12 областях України (переважно східних) та Києві; найбільша кількість громад: Донецька (61) і Дніпропетровська (10) області, Київ (11).

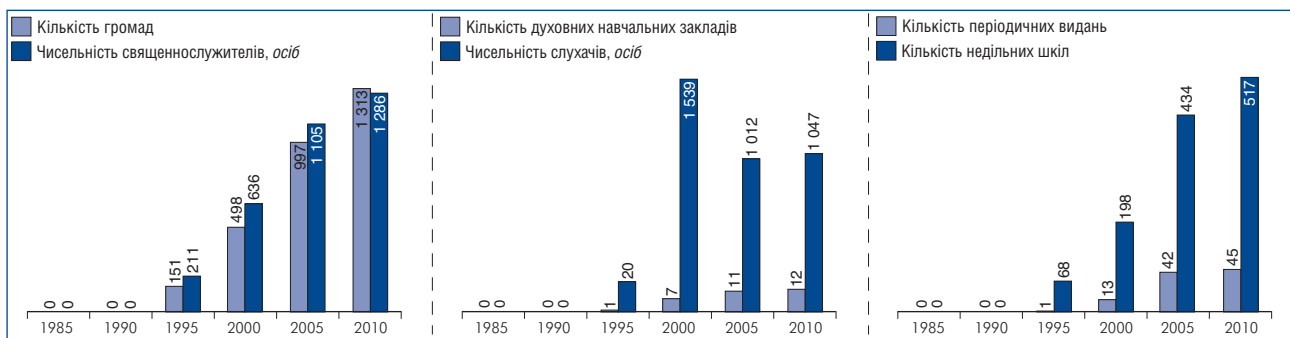
Церква Ісуса Христа святих останніх днів: 55 організацій, у т.ч. 54 громади; 436 священнослужителів

(у т.ч. 135 – іноземні громадяни); 46 недільних шкіл. Громади діють практично в усіх областях України (по 1-2), їх найбільша кількість – у Києві (13) та в Донецькій (9) та Харківській (6) областях.

Релігійні організації пресвітеріанської церкви

76 організацій, в т.ч. 71 громада (з яких одна не зареєстрована); 74 священнослужителі (в т.ч. дев'ять – іноземці); два духовні навчальні заклади – сім слухачів; 24 недільні школи; одне періодичне видання. Громади зосереджені в Миколаївській (11) області, Києві (9), а також у Київській і Кіровоградській (по 8), Одеській і Херсонській (по 7) областях. По 6 громад в АР Крим і Дніпропетровській області, 3 – у Черкаській, 2 – у Харківській, по одній – у Донецькій, Запорізькій, Львівській і Чернігівській областях.

Розвиток інституційної мережі церков харизматичного напрямку





Вірменська апостольська церква: 29 організацій, в т.ч. 28 громад; 19 священнослужителів (у т.ч. 12 – іноземці); чотири недільні школи. Громади зосереджені в АР Крим (8), по 2 громади – в Донецькій, Одеській, Полтавській і Херсонській областях, по одній – у Вінницькій, Дніпропетровській, Закарпатській, Запорізькій, Луганській, Львівській, Миколаївській, Харківській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій областях і в Києві.

Закарпатська реформатська церква: 118 організацій, у т.ч. 114 громад – 113 у Закарпатській області, одна – в Києві. 76 священнослужителів (у т.ч. сім – іноземці); 107 недільних шкіл; два періодичні видання.

Німецька євангелічно-лютеранська церква: 40 організацій, у т.ч. 39 громад; 30 священнослужителів (у т.ч. 10 – іноземні громадяни); 19 недільних шкіл. Громади діють у 16 областях України, АР Крим та Києві, найбільше громад – в АР Крим (9) та Одеській області (5).

Релігійні організації караїмів. 13 організацій, в т.ч. 12 громад (8 – в АР Крим, 2 – в Києві, по одній – у Дніпропетровській і Харківській областях; сім священнослужителів.

Українська лютеранська церква: 43 релігійні організації, у т.ч. 41 громада; 36 священнослужителів (у т.ч. один іноземний громадянин); один духовний навчальний заклад – чотири слухачі; 19 недільних шкіл; два періодичні видання. Громади діють у 14 областях України, АР Крим і Києві. Найбільша кількість: АР Крим (10), Житомирська (5), Миколаївська і Тернопільська (по 4) області, Київ (4).

Інші лютеранські церкви: 19 організацій, у т.ч. 17 громад; 13 священнослужителів; один духовний навчальний заклад; п'ять недільних шкіл. Громади діють в АР Крим (3), Миколаївській та Одеській (по 5), Львівській, Херсонській, Черкаській областях і Києві (по 1).

ІУДАЇЗМ

Як і раніше, іудаїзм представлений в Україні кількома інституційними структурами та напрямками. Найбільш чисельними є Об'єднання іудейських релігійних організацій України, Об'єднання хасидів Хабад Любавич іудейських релігійних організацій України і Всеукраїнський конгрес іудейських релігійних організацій. Існують також громади різноманітних реформаторських напрямів, які умовно відносять до іудаїзму.

Протягом останнього десятиліття інституційна мережа іудейських організацій виявила сталу тенденцію зростання. Так, кількість громад збільшилася на 88,8%, число священнослужителів – на 96,5% (забезпеченість громад священнослужителями склала 62,6%). Кількість духовних навчальних закладів збільшилася з двох до семи, чисельність слухачів – у 7,3 разу. Кількість недільних шкіл зросла на 29,8%, однак співвідношення з кількістю громад досягло

Об'єднання іудейських релігійних організацій України. 84 організації, в т.ч. 79 громад; 45 священнослужителів (у т.ч. 15 іноземних громадян); два духовні навчальні заклади – 16 слухачів; 17 недільних шкіл; п'ять періодичних видань. Громади зосереджені у Вінницькій (13), Хмельницькій (12), Черкаській (9), Сумській (8), Чернігівській (7) областях, по 5 громад – у Кіровоградській і Львівській областях, по 3 – у Закарпатській, Івано-Франківській, Одеській, Чернівецькій, Тернопільській областях і в Києві, по одній – в Житомирській і Харківській областях.

Об'єднання хасидів Хабад Любавич іудейських релігійних організацій України. 123 організації, в т.ч. 106 громад; 72 священнослужителів (в т.ч. 46 – іноземні громадяни); чотири духовні навчальні заклади – 166 слухачів; 32 недільні школи; 18 періодичних видань. Громади зосереджені в Донецькій (16), Дніпропетровській (15), Київській і Луганській (по 12), Житомирській (10), Полтавській (8), Херсонській (7), Запорізькій (6), Одеській, Рівненській, Харківській (по 4), Чернівецькій (3), Черкаській (2) областях, по одній громаді – в АР Крим, Вінницькій і Волинській областях.

Всеукраїнський конгрес іудейських релігійних організацій. 13 організацій, у т.ч. 10 громад (7 – у Миколаївській області, 2 – у Києві, одна – в Полтавській області); сім священнослужителів (у т.ч. шість – іноземці); один духовний навчальний заклад – 21 слухач; вісім недільних шкіл; два періодичні видання.

Релігійні організації прогресивного іудаїзму. 51 організація, в т.ч. 49 громад; 26 священнослужителів (у т.ч. три – іноземні громадяни); дев'ять недільних шкіл; два періодичні видання. Громади зосереджені у Вінницькій області (10) і АР Крим (9); по 3 громади – у Дніпропетровській, Львівській, Харківській, Черкаській областях, по 2 – в Житомирській, Кіровоградській, Одеській, Чернівецькій областях і в Києві; по одній – у Волинській, Закарпатській, Запорізькій, Миколаївській, Полтавській, Сумській, Тернопільській і Хмельницькій областях.

Інші іудейські релігійні організації. 26 організацій – громад; 19 священнослужителів (у т.ч. чотири – іноземні громадяни); вісім недільних шкіл; два періодичні видання. Громади зосереджені в Закарпатській (7) області та в АР Крим (5), по 2 громади – в Житомирській, Київській, Кіровоградській областях і в Києві, по одній – у Львівській, Одеській, Харківській, Хмельницькій, Черкаській і Чернівецькій областях.

лише 1:3,6. Кількість назв періодичних видань збільшилася майже вдвічі (діаграма “Розвиток інституційної мережі іудаїзму”).

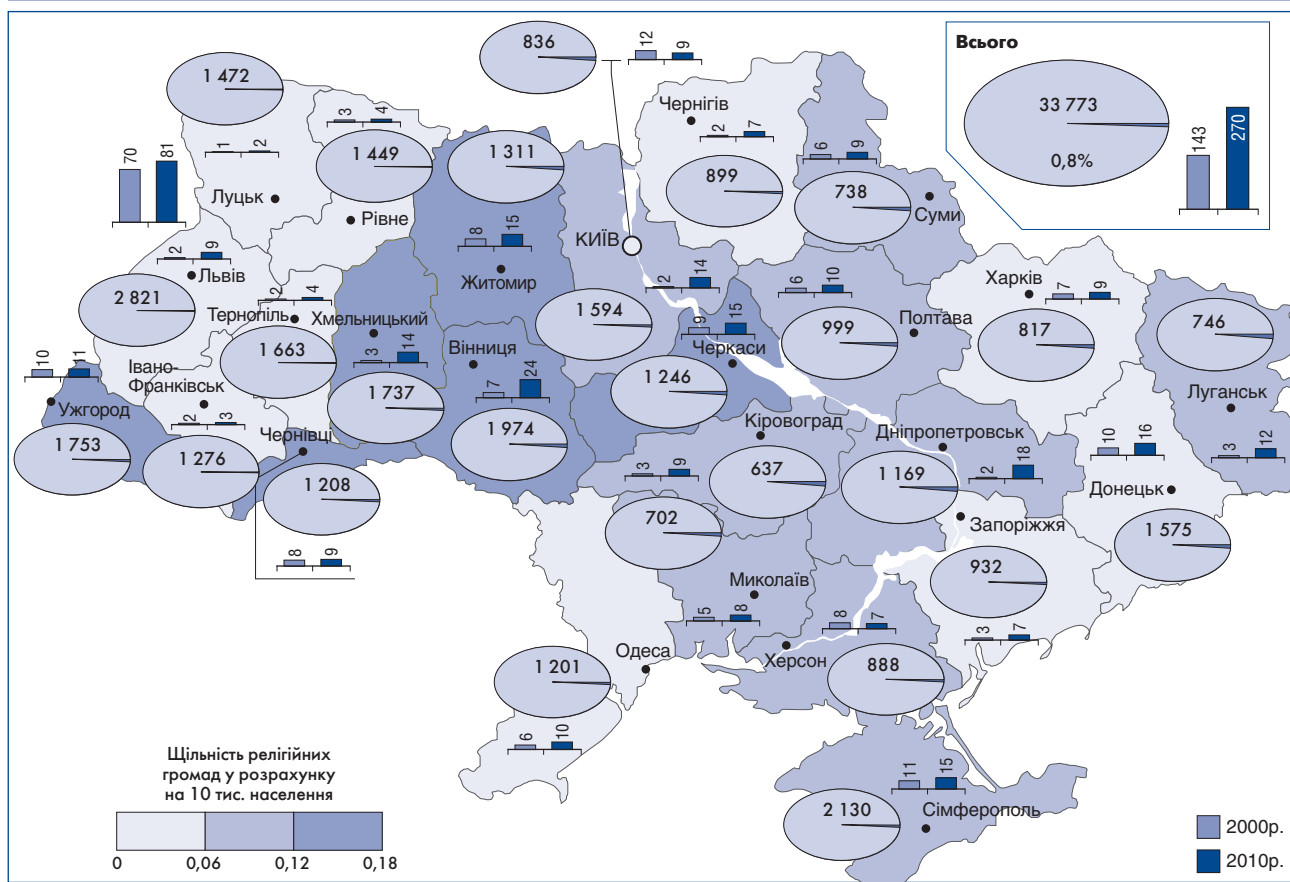
Іудейські громади діють у всіх областях України та АР Крим, проте ніде вони не становлять значимої частки загальної мережі релігійних громад. У загальноукраїнській мережі їх частка складає 0,8% (карта “Громади іудаїзму в областях України”, с.32).

У розпорядженні громад 134 будівлі релігійного призначення (в т.ч. 62 у власності), споруджується – лише дві.

Розвиток інституційної мережі іудаїзму



Громади іудаїзму в областях України



ІСЛАМ

Динамічний розвиток мусульманських інституцій в Україні започатковано в 1993-1996рр., насамперед – з поверненням на батьківщину кримських татар. Єдиного інституційного оформлення конфесії не має: діють три чисельні об'єднання – Духовне управління мусульман України (ДУМУ), Духовне управління мусульман Криму (ДУМК) і Незалежний духовний центр мусульман України (НДЦМУ). Останнім часом засновано також Релігійне управління незалежних мусульманських громад України “Київський муфтіят” (2007р.; голова Управління – Канафія Хуснутдінов, імам – Ільдар хазрат Хузінов) та Духовне управління мусульман України “Умма” (2008р., муфтії – Саїд Ісмаїлов). Водночас, діють незалежні релігійні організації мусульман.

У грудні 2010р., фактично за день до ліквідації, Держкомнацрелігій офіційно зареєстрував Статут Духовного центру мусульман Криму (ДЦМК) – структури, паралельної ДУМК, яка об'єднує ряд автономних мусульманських громад (за офіційними даними – 35). Лідер нової структури – колишній імам мечеті Джума Джами в Євпаторії оголосив себе муфтієм Криму. За наявною інформацією, ДЦМК орієнтується на ДУМУ, очолюване шейхом А.Тамімом, якого вважають послідовником учення аль-Хабаші (хабашизму).

Таким чином, створено прецедент співіснування двох муфтіятів на одній території.

ДЦМК оголосив, що готовий до діалогу з ДУМК. Однак, ДУМК виступив різко проти реєстрації Центру, вважаючи, що Держкомнацрелігій створив осередок напруженості та нестабільності у Криму та реалізував спробу розколати мусульманську спільноту Автономії, узаконивши чужу для кримських татар версію ісламу – хабашизм, тоді як кримські татари є переважно ханіфітами (течія сунізму).

Як і раніше, мережа мусульманських інституцій демонструє високу динаміку розвитку. Станом на 1 січня 2010р., налічувалося 1 168 мусульманських громад, якими опікувалися 503 священнослужителі, а також вісім духовних навчальних закладів, де навчалися 292 слухачі.

Порівняно з 2000р., кількість громад зросла у 3,5 разу, число священнослужителів – на 53,8%. Кількість духовних навчальних закладів збільшилося на п'ять одиниць і досягло восьми; чисельність слухачів – зросла більш ніж удвічі. Кількість недільних шкіл збільшилася майже втричі, проте їх співвідношення з кількістю громад не покращилось і становить 1:9,3 (діаграма “Розвиток інституційної мережі ісламу”).

Загалом, з 2000р. частка мусульманських громад у загальноукраїнській мережі зросла з 1,5% до 3,5%. При цьому, іслам зберігає виразний регіональний характер: 94% його громад зосереджено в АР Крим (проти 78% у 2000р.). Водночас, якщо у 2000р. мусульманських громад не було в 10 областях України, то у 2010р. – в шести (карта “Громади ісламу в областях України”).

Інші, окремі, незалежні релігійні організації. 318 організацій, у т.ч. 296 громади (з яких 45 – не зареєстровані); 276 священнослужителів (у т.ч. 18 – іноземці); один духовний навчальний заклад – 32 слухачі; 53 недільні школи; чотири періодичні видання. Громади представлені в усіх (крім Івано-Франківської) областях країни та в АР Крим, найбільшою мірою – в Києві (66), Закарпатській (47), Запорізькій (25) областях та в АР Крим (18).

Міжконфесійні релігійні організації. 12 організацій, переважно – управління, місії і братства (загалом сім), лише три громади (дві – у Львівській, одна – у Вінницькій областях); п'ять священнослужителів, два духовні навчальні заклади.

Закордонні релігійні організації. дві організації – місії, по одній – в Києві та в Черкаській області.

1.3. РЕГІОНАЛЬНИЙ ЗРІЗ

Аналіз показників розміщення релігійних організацій в регіонах України свідчить, що, порівняно з 2000р., ситуація загалом змінилася незначним чином. Можна зробити висновки про те, що:

(1) існують виразні відмінності між регіонами у щільності релігійних громад; (2) центр церковно-релігійного життя зосереджено в Західному та Центральному регіонах країни; (3) в Україні немає моноконфесійних зон (областей, районів); (4) в окремих областях існують виразно домінуючі конфесії і водночас (5) в Україні немає конфесії (Церкви), яка б утримувала домінуючі позиції не лише в усіх регіонах, а хоча в одному з них.

Водночас слід відзначити, що продовжуються виявлені у 2000р. тенденції до більш рівномірного розподілу релігійної мережі. Так, якщо у 2000р. 42,9% загальної кількості релігійних громад країни було зосереджено в Західному регіоні, то на початок 2010р. цей показник знизився до 34,5%. Дещо підвищилися частки громад у Центрі (з 33% до 35,4%), на Півдні (з 11% до 14,6%) та на Сході (з 13,1% до 15,5%). Таким чином, центр релігійного життя дещо змістився із Заходу країни в напрямі Центрального регіону. На початок 2010р. в цих двох регіонах, де проживає 51,9% населення країни, було зосереджено 70% загальноукраїнської мережі релігійних громад.

Відповідно, щільність релігійних громад (кількість громад у розрахунку на 10 тис. дорослого населення) варіює від 15,9 на Заході до 4,2 – на Сході (у Центрі – 9,8, на Півдні – 8,6). Середній показник по Україні – 9 громад на 10 тис. населення (проти 6 у 2000р.).

Найвищими є показники щільності в Тернопільській (19,1), Волинській (18,4), Закарпатській (18,4) областях, де вони вдвічі перевищують середньоукраїнський показник, а також у Чернівецькій (16,9), Рівненській (16,5), Хмельницькій (16,1) і Вінницькій (14,8%) областях, найнижчими – в Києві (3,6) та в Харківській (3,5), Луганській (3,8), Донецькій (4,2) і Дніпропетровській (4,2) областях.

Показник щільності громад збільшився в усіх регіонах, найбільшою мірою (майже подвоївся) – на Півдні (з 4,4 до 8,6) і Сході (з 2,3 до 4,2). На Заході він зріс з 13,6 до 15,9, у Центрі – з 6,1 до 9,8.

Відповідно, зменшилася різниця показників між Заходом і Сходом країни. Так, якщо у 2000р. показники щільності громад цих двох регіонів відрізнялися майже в шість разів, то у 2010р. – в чотири. Дещо зменшилася різниця й між Центром і Півднем (карта "Кількість і щільність релігійних громад у регіонах України", с.34).

Західний регіон

У регіоні діє 11 642 громади, що складає 34,5% загальноукраїнської мережі. Показник щільності громад становить 15,9 і є найвищим в Україні.

Регіон залишається конфесійно неоднорідним. При тому, що тут зосереджено 93,3% громад УГКЦ, лише у Львівській та Івано-Франківській областях греко-католицизм зберігає домінуючі за кількісними показниками релігійної мережі позиції, які, однак, порівняно з 2000р., послабилися: так, частка греко-католицьких громад складає у Львівській області 53% релігійної мережі (проти 55,5% у 2000р.),



Круглий стіл, 8 лютого 2011р.

в Івано-Франківській – 50,9% (проти 55,1%). В Тернопільській області громади УГКЦ зберігають відносну більшість – 46,2% (проти 48,6% у 2000р.).

У Волинській і Рівненській областях відносна більшість зберігається за громадами УПЦ: у Волинській області вони становлять 42,5% загальної мережі релігійних громад (проти 47,3% у 2000р.), в Рівненській – 42,6% (проти 44,8%). У Закарпатській області частка громад УПЦ теж залишилася відносно найбільшою, але складає тільки 33,4% (проти 36,5% у 2000р.) і лише дещо переважає масив протестантських громад (32,6%).

У Чернівецькій області пріоритетні позиції зберігає масив протестантських громад (44,7% проти 42% у 2000р.), друга позиція залишається за громадами УПЦ (34,1% проти 39,8%).

За показником щільності громад, перша позиція належить УГКЦ (4,57), друга – масиву протестантських громад (3,53); найнижчою є щільність громад УАПЦ (1,14).

Південний регіон

У регіоні діє 4 921 громада, або 14,6% загальноукраїнської мережі релігійних громад. Показник щільності громад – 8,6.

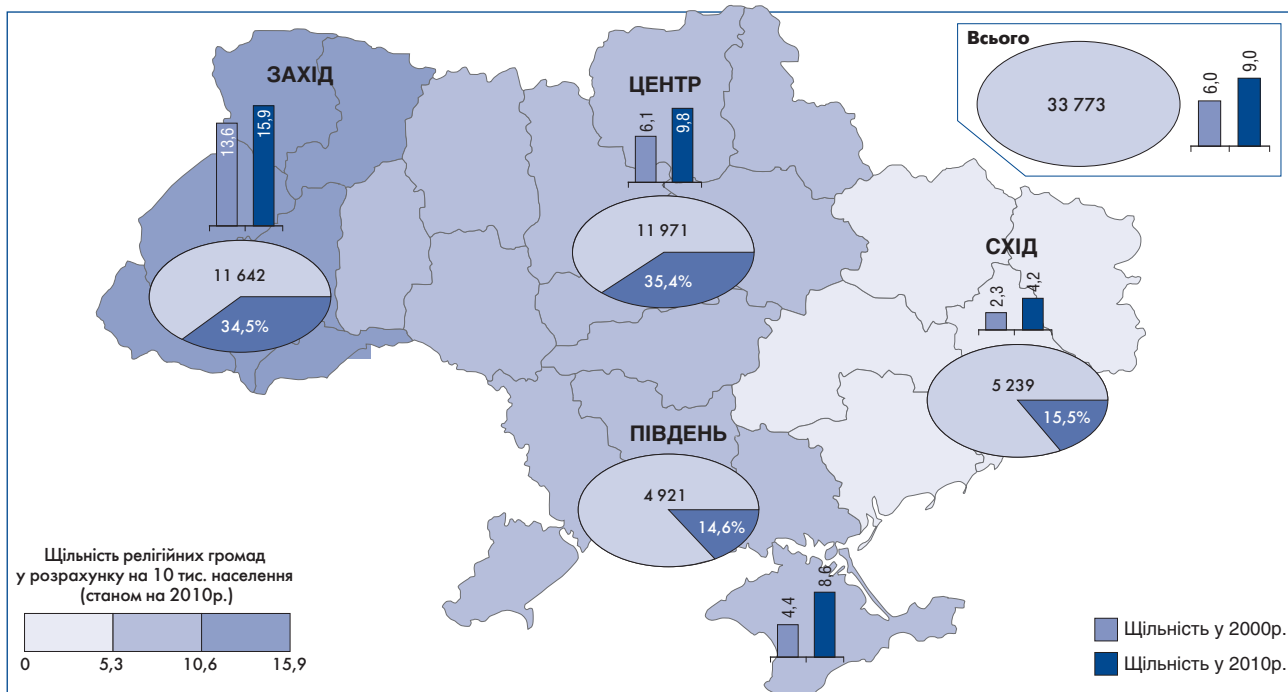
Порівняно з 2000р., відчутно – з 52,8% до 43,8% – зменшилася частка православних громад і зросла – з 11,7% до 21,7% – частка громад ісламу (зокрема, частка громад УПЦ зменшилася з 46% до 35,1%; водночас, частка громад УПЦ-КП збільшилася з 5,8% до 7,3%; УАПЦ – з 0,9% до 1,4%). Частка протестантських громад змінилася незначним чином. Присутність громад УГКЦ у регіоні є незначною (1,4%).

В АР Крим відносна більшість (47%) належить мусульманським громадам; частка православних громад становить 29,2%; зокрема громад УПЦ – 26,5%.

У Миколаївській області 60,1% релігійної мережі становлять православні громади; відносна більшість загальної кількості громад належить УПЦ (39,7%), другу позицію посідають протестантські громади (34,2%).

В Одеській області так само більшість (57,7%) громад становлять православні. При цьому, за церковною належністю відносна більшість (44,4%) становлять громади УПЦ. На другому місці – масив протестантських громад (35,6%).

Кількість і щільність релігійних громад у регіонах України



У Херсонській області православні громади становлять 53,6%; у т.ч. 40,2% – громади УПЦ. Друга позиція – за протестантськими громадами (33,2%).

За показником щільності громад, першість належить православним. Православні громади мають показник 3,75 (у т.ч. УПЦ – 3,0; УПЦ-КП – 0,63; УАПЦ – 0,12).

Центральний регіон

У регіоні діє 11 971 громада – 35,4% загальноукраїнської мережі релігійних громад. Показник щільності громад становить лише 9,8, тобто є дещо вищим за середній по Україні.

У Центрі, найбільшою, порівняно з іншими регіонами країни, є частка православних громад – 62%, у т.ч. громад УПЦ – 45,2%. Громади УПЦ мають кількісну перевагу в Сумській (52,6%), Хмельницькій (52,4%) та Чернігівській (59,6%) областях. Найвищою з-поміж областей України є частка православних громад у Чернігівській області – 72,7%.

Круглий стіл, 8 лютого 2011р.



Водночас, у Кіровоградській області переважають протестантські громади: 48% проти 47,7% православних, зокрема 33,6% громад УПЦ.

Присутність УПЦ-КП у регіоні представлена 14,7% громад, УАПЦ – 2,1%, УГКЦ – 1%. Загалом, друге місце після УПЦ належить частці протестантських громад – 29,5%.

За показником щільності громад, перша позиція за УПЦ (4,43), друга – за протестантськими громадами (2,89).

Східний регіон

У регіоні діє 5 239 громад, або 15,5% загальноукраїнської мережі релігійних громад. Показник щільності громад складає 4,2 і є найнижчим в Україні.

Відносну більшість (49,3%) громад регіону становлять православні громади, в т.ч. до УПЦ належить 42% регіональної мережі громад. Друге місце посідає частка протестантських громад – 42,5%.

Кількісну перевагу мають громади УПЦ лише в Луганській області, де вони становлять 50,4% загальної кількості громад (православні громади загалом – 55,8%). Відносну більшість становлять громади УПЦ у Дніпропетровській (47,5%) і Запорізькій (35,7%) областях.

Натомість у Донецькій і Харківській областях відносну більшість мають протестантські громади: у Донецькій області вони становлять 46% мережі, в Харківській – 51%.

УПЦ-КП представлена в регіоні часткою у 6,6%: від 10,7% громад у Дніпропетровській області до 2,1% – у Харківській. Представництво громад УГКЦ є найнижчим з-поміж усіх регіонів – їй належить лише 0,9% мережі.

За показником щільності громад, першу позицію посідають православні громади – 2,09 (зокрема, громади УПЦ – 1,77), другу – масив протестантських громад (1,80).

ВИСНОВКИ

Аналіз наведених вище даних свідчить про завершення в Україні екстенсивного розвитку релігійної мережі, уповільнення темпів її розширення. Водночас, зберігаються особливості та тенденції, що відзначалися експертами у 2000р.: переважання православних релігійних осередків у загальній релігійній мережі країни; випереджаюче, порівняно з православ'ям, зростання кількості протестантських і харизматичних релігійних організацій; регіональний характер поширеності основних конфесій. Однак, уже спостерігається тенденція до усунення виразного зміщення центру релігійного життя в західні області країни. На цей час умовний центр охоплює два регіони – Західний і Центральний, в яких зосереджено 70% усієї мережі релігійних громад країни.

1. Розподіл *релігійних організацій* за конфесійною ознакою свідчить про збереження у країні переваги православ'я, до якого належить 51,1% загальної релігійної мережі країни (проти 52,7% у 2000р.; отже, мережа православних організацій зросла на 45%, проте її питома частка в загальному масиві дещо зменшилася).

За кількісними показниками, православні громади переважають лише в Центрі України, де вони становлять 62,8% загальної кількості релігійних громад регіону, на Сході становлять 50,5%. В інших двох регіонах частки православних громад складають відносно більшість (на Півдні – 45%, Заході – 44%).

2. Порівняно з 2000р., у загальному масиві православних організацій збільшилася частка організацій УПЦ-КП (з 20,8% до 24,6%), відповідно – зменшилися частки УПЦ (з 70% до 67,3%) та УАПЦ (з 8,2% до 6,9%).

Як і раніше, друге місце, після православних, за кількістю *релігійних організацій* посідає Українська Греко-Католицька церква (УГКЦ), проте відсоток її організацій в загальному масиві зменшився з 14,3% у 2000р. до 10,7% на цей час.

3. Порівняльний аналіз темпів зростання кількості *релігійних громад* свідчить про збереження вищих темпів зростання мережі громад протестантських напрямів, порівняно з православними. Особливо високі темпи демонструє мережа релігійних громад харизматичних напрямів і течій: з 2000р. їх кількість зросла у 2,6 рази.

Водночас, темпи зростання загальної мережі протестантських інституцій протягом останнього десятиріччя, порівняно з попереднім, значно знизилися. Можна припустити, що можливості протестантизму до екстенсивного розвитку вичерпуються, його інституційна мережа досягає меж достатності для задоволення потреб вірних протестантських церков.

4. Рівень забезпеченості громад будівлями релігійного призначення залишається недостатнім – що актуалізує проблему повернення Церкві будівель. Найвищий рівень має Закарпатська реформатська церква (89,8%), досить високим цей рівень є УПЦ (82,7%), РКЦ (76,4%) та УГКЦ (74,7%). Гірше забезпечені УПЦ-КП – 62,9% та УАПЦ – 60,1%. Найчисельніші протестантські організації забезпечені будівлями релігійного призначення в середньому на 65-66%, організації мусульман на 54%, іудеїв – на 45%.

Привертає увагу та обставина, що організації харизматичного напрямку, попри високі темпи

розширення мережі громад, досить рідко вдаються до будівництва, віддаючи перевагу оренді приміщень.

5. Коефіцієнт забезпеченості релігійних громад священнослужителями, як і раніше, є вищим у протестантських громад, ніж у православних (1,5 та 0,9, відповідно проти 1,4 та 0,8 у 2000р.). Найвищим є названий коефіцієнт у релігійних організаціях Церкви Ісуса Христа святих останніх днів – 2,5 та Свідків Єгови – 2,4; найнижчим (0,4) – у громад, що належать до Духовного управління мусульман Криму (ДУМК).

Це залишає актуальною проблему підготовки відповідних кадрів у духовних навчальних закладах. Протягом десятиріччя їх кількість збільшилася на 64,5%, але чисельність слухачів у них – лише на 8,6%. Відповідно, зменшилася наповнюваність духовних навчальних закладів. Якщо у 2000р. середнє число слухачів у розрахунку на один духовний навчальний заклад становило дещо більше 131, то у 2010р. – менше 87.

Зменшення числа слухачів між 2005р. і 2010р. торкнулося навчальних закладів фактично всіх конфесій та релігійних об'єднань, за винятком ісламських, іудейських навчальних закладів і закладів окремих протестантських релігійних об'єднань. Значно змінилося також співвідношення слухачів стаціонарної і заочної форм навчання на користь останньої. Нового поштовху для розвитку духовної освіти саме як богословської (теологічної) могло б надати її визнання державою нарівні із світською. Однак, цей процес досі повною мірою не завершено.

6. Кількість недільних шкіл і динаміка розвитку їх мережі свідчить, зокрема, про ступінь активності релігійної організації у забезпеченні свого відтворення. Станом на 1 січня 2010р., в середньому на кожну релігійну громаду припадало 0,4 недільних школи. Найбільша частка (45,8%) недільних шкіл належить православним організаціям, серед яких перше місце посідає УПЦ. Протестантським організаціям належить 39% загальної кількості недільних шкіл.

Однак, співвідношення кількості недільних шкіл і кількості громад є кращим у протестантських організацій: у ВСО ЄХБ на кожні дві громади припадає одна недільна школа, у ВСЦ ХВЄП це співвідношення є ще вищим (1 недільна школа: 0,6 громади), УУК ЦАСД – 1:0,7, відповідно.

7. Кількість релігійних періодичних видань за 10 років зросла майже вдвічі. Однак, порівняно з 1990-ми роками, темпи зростання є значно повільнішими. Водночас, релігійні організації активно збільшують свою присутність в інформаційному просторі через створення власних телепрограм, сайтів у мережі Інтернет, а також через більш активну участь у світських друкованих та електронних засобах масової інформації.

Узагальнюючи наведені дані, можна стверджувати, що етап екстенсивного розвитку релігійного життя в Україні завершився, поступившись місцем помірному розвитку церковно-релігійної мережі із середнім темпом збільшення релігійних інституцій у межах 2% на рік. Подальший розвиток церковно-релігійної мережі визначальним чином залежатиме від здатності Церкви відповідати вимогам пастирського служіння в умовах сучасного світу загалом та в обставинах суспільного життя в Україні зокрема. ■

2. РІВЕНЬ І ХАРАКТЕР РЕЛІГІЙНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Важливою складовою і чинником церковно-релігійної ситуації у країні є рівень і характер релігійності суспільства. Як правило, ці характеристики визначаються шляхом соціологічних опитувань, які дозволяють з'ясувати особливості релігійності (в параметрах віри та конфесійної належності) за самовизначенням громадян.

Соціологічна служба Центру Разумкова здійснює моніторинг стану та тенденцій релігійності українського суспільства з 2000р. У цьому розділі наводяться дані основних тематичних загальнонаціональних опитувань та їх порівняльний аналіз, який дозволяє відзначити головну тенденцію останніх років – підвищення рівня маніфестованої релігійності та активізацію процесів самовизначення віруючих у координатах церковно-конфесійної належності.

Однак, слід мати на увазі, що таке самовизначення далеко не завжди пов'язане з реальним залученням громадян до діяльності релігійних громад. Часто воно є складовою соціокультурної, етнічної чи навіть ідеологічної самоідентифікації – як відповіді на суспільно-політичні та соціально-економічні процеси, що відбуваються в суспільстві і створюють той контекст, у якому, власне, і самовизначається людина.

Беручи до уваги ці обставини, можна припустити, що йдеться не стільки про духовне наближення суспільства до Церкви, скільки про реакцію на використання церковно-релігійного чинника в політичних процесах (включно з виборчими кампаніями), позиціонування влади стосовно Церкви та окремих церков і релігійних організацій, зовнішні впливи на ситуацію у країні загалом і церковно-релігійне середовище зокрема.

Останнє за часом загальнонаціональне соціологічне опитування, результати якого наводяться нижче, проведене в листопаді 2010р.¹

2.1. САМОВИЗНАЧЕННЯ ГРОМАДЯН У ПАРАМЕТРАХ РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ ТА КОНФЕСІЙНОЇ НАЛЕЖНОСТІ

Самовизначення в параметрах релігійної віри. Станом на кінець 2010р., порівняно з 2000р., число громадян, які визнали себе віруючими, зросло з 58% до 71%. Відповідно, зменшилося число тих, хто вагається між вірою і невір'ям (з 23% до 12%), і невіруючих (з 12% до 8%)². Зміни часток переконаних атеїстів, байдужих до питань віри і громадян, які не змогли визначитися в цьому питанні, є статистично не значимими через невелику чисельність цих груп.

Як видно з діаграми “Незалежно від того, чи відвідуєте Ви церкву...?” (с.38-39), упродовж 2000-2007рр. число віруючих та інших груп за самовизначенням у параметрах релігійної віри залишалося практично незмінним. Помітне підвищення рівня маніфестованої релігійності українського суспільства сталося впродовж останніх трьох років, насамперед – за рахунок тієї групи громадян, які відносили себе до тих, хто вагається між вірою і невір'ям.

Як і раніше, найвищий рівень релігійності виявляють жителі Заходу країни, де 89% опитаних віднесли себе до віруючих, найнижчий – на Сході (66%) і в Центрі (67%). Відповідно, частки тих, хто вагається, та невіруючих є найменшими на Заході (6% і 2%, відповідно), найбільшими – на Сході (12% і 13%) та в Центрі (13% і 8%). На Півдні рівень релігійності становить 70%, частки тих, хто вагається, і невіруючих – 13% і 5%, відповідно³.

Водночас, зростання числа віруючих відбулося саме за рахунок Півдня, де їх число збільшилося з 49% у 2000р. до 70% у 2010р., а також – Сходу (з 48% до 66%, відповідно) та Центру (з 55% до 67%, відповідно). На Заході рівень релігійності залишається стабільно високим (у 2000р. – 88%, у 2010р. – 89%).

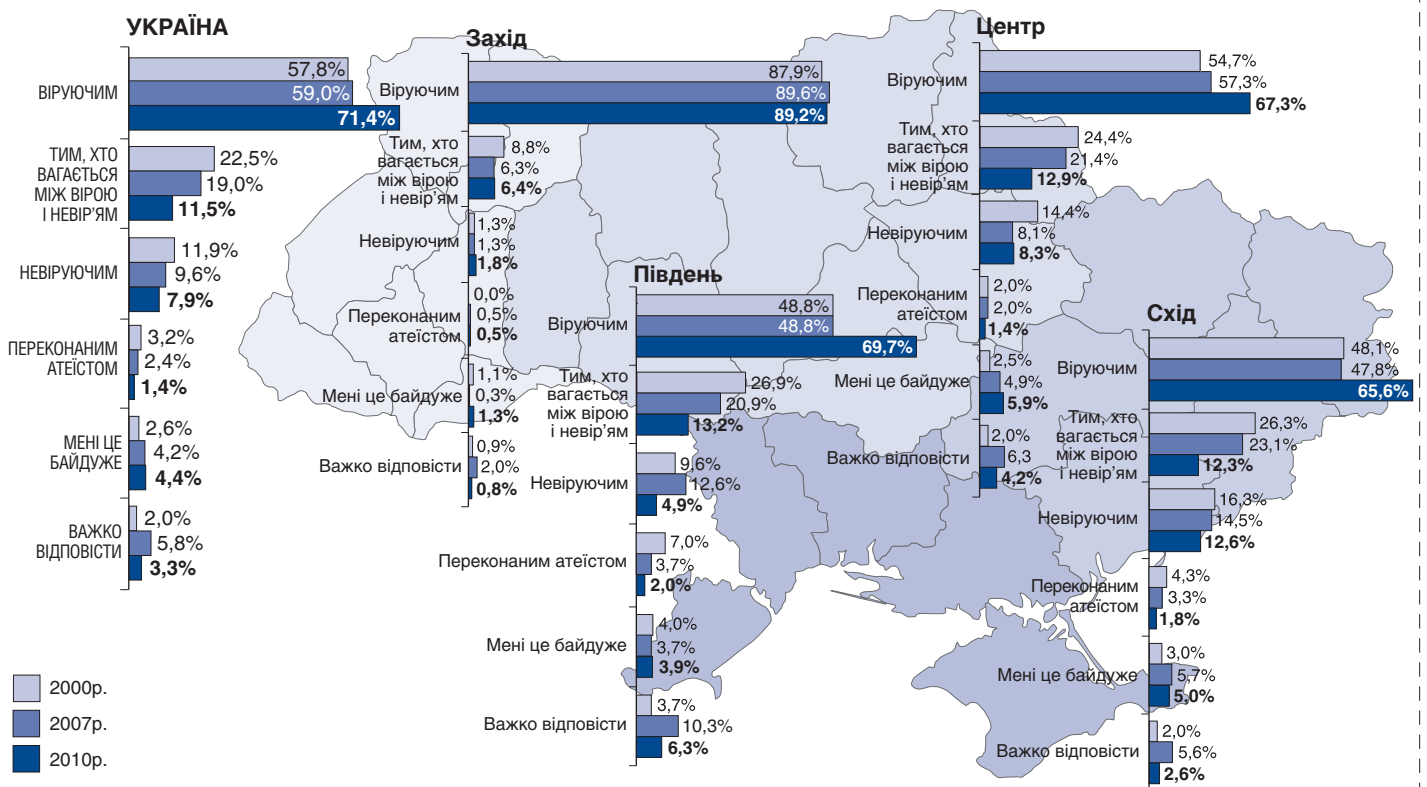
Таким чином, зростання числа віруючих відбувалося в тих регіонах, де, станом на 2007р., воно було відносно невеликим. Однак, навіть після такого істотного зростання число віруючих на Півдні, в Центрі та на Сході залишається помітно нижчим, ніж на Заході країни.

¹ Дослідження проведене з 18 по 22 листопада 2010р. в усіх регіонах України. Опитаний 2 001 респондент віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%. Результати порівнюються з результатами попередніх досліджень Центру, що проводились у червні 2000р., жовтні 2002р., серпні 2005р., травні 2006р., березні 2007р. та вересні 2008р.

² Тут і далі терміни “віруючі”, “невіруючі”, “ті, що вагаються між вірою і невір'ям”, а також “православні”, “греко-католики”, “протестанти”, “вірні УПЦ” та інших церков означають групи опитаних, які віднесли себе до відповідних категорій.

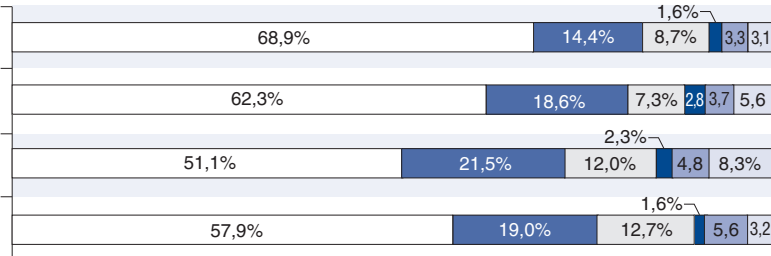
³ Тут і далі застосовується наступний розподіл областей за регіонами: **Захід**: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Центр**: м.Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; **Південь**: АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області; **Схід**: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

Незалежно від того, відвідуєте Ви

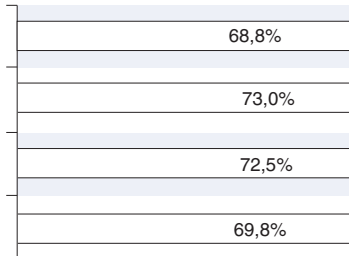


МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ*

2007р.



2010р.



Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти

Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей

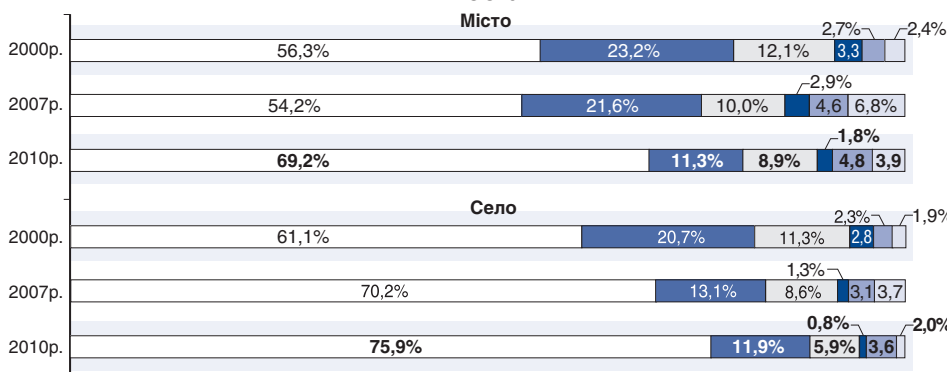
У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку викликає труднощі

Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі

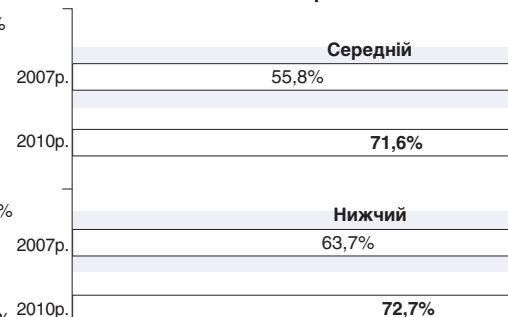
* Розподіл відповідей респондентів, матеріальний стан яких відповідає категорії "ми можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо" на діаграмі не наведений через незначне число респондентів.

Віруючим Тим, хто вагається між вірою і невір'ям Невіруючим Переконаним атеїстом Мені це байдуже Важко відповісти

ТИП ПОСЕЛЕННЯ



СОЦІАЛЬНІ КЛАСИ

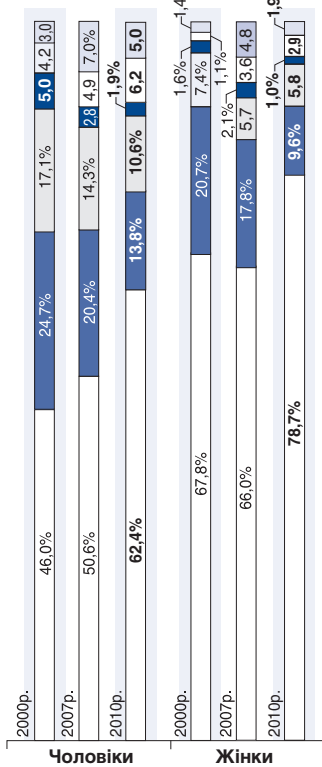


Віруючим Тим, хто вагається між вірою і невір'ям Невіруючим Переконаним атеїстом Мені це байдуже Важко відповісти

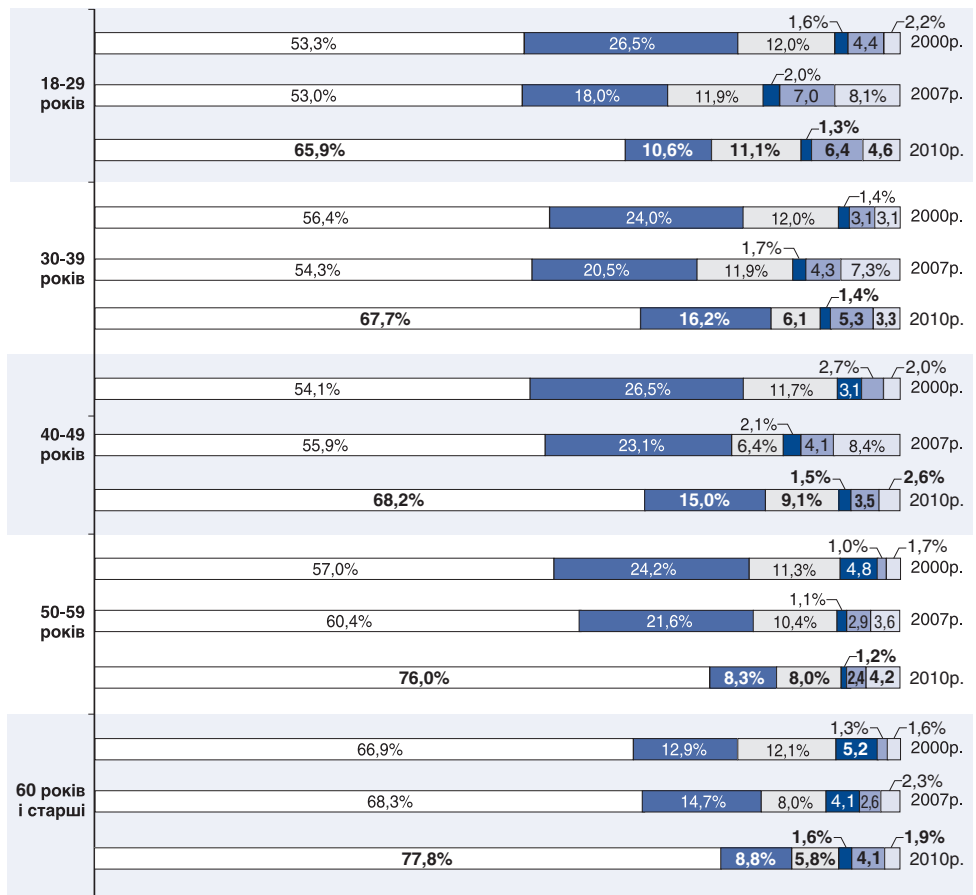


церкву чи ні, ким Ви себе вважаєте? % опитаних

СТАТЬ

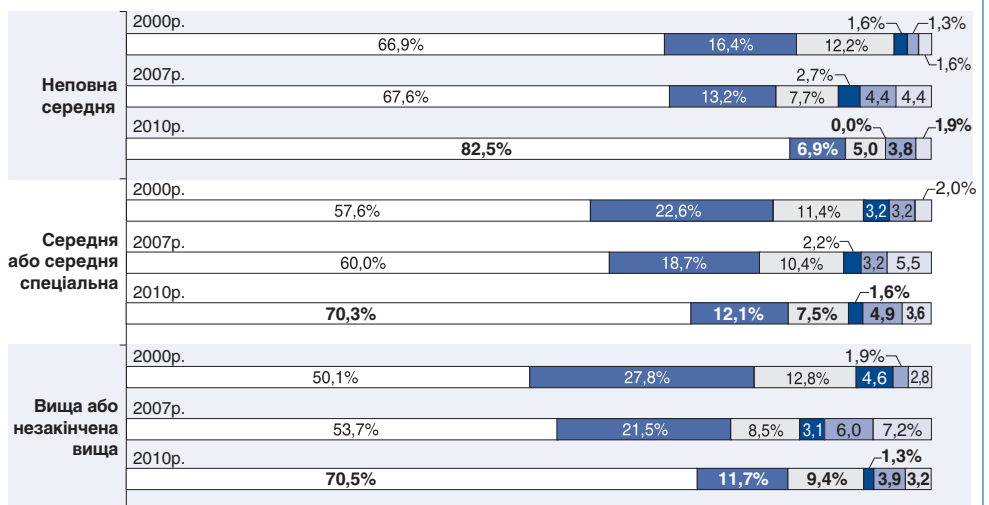


ВІК



Віруючим Тим, хто вагається між вірою і невірою Невіруючим
Переконаним атеїстом Мені це байдуже Важко відповісти

ОСВІТА



Віруючим Тим, хто вагається між вірою і невірою Невіруючим Переконаним атеїстом Мені це байдуже Важко відповісти

Соціально-демографічні ознаки. Результати дослідження засвідчили збереження таких закономірностей, як залежність рівня релігійності від:

- **статі** (рівень релігійності серед жінок є вищим, ніж серед чоловіків: 79% і 62%, відповідно);
- **віку** (рівень релігійності зростає з віком: від 66% у наймолодшій групі до 78% – у найстаршій);
- **місця проживання** в координатах місто/село (рівень релігійності серед жителів села є вищим, ніж серед жителів міста: 76% і 69%, відповідно);
- **освіти** (рівень релігійності знижується мірою підвищення рівня освіти: серед осіб з неповною середньою освітою віднесли себе до віруючих 83% опитаних, із середньою і середньою спеціальною – 70%, з вищою та неповною вищою освітою – 71%).

Водночас, не виявлено зв'язку між рівнем релігійності та матеріальним становищем респондентів, а також між релігійним самовизначенням і самовизначенням у параметрах соціальних класів (вищий/ середній/ нижчий). Так, з числа найменш забезпечених респондентів (за самооцінкою “*ледве зводимо кінці з кінцями...*”) до віруючих віднесли себе 69% опитаних, з числа порівняно заможних (“*живемо забезпечено...*”) – 70%; невіруючими визнали себе 8% і 10%, відповідно⁴. Серед опитаних, які віднесли себе до середнього класу, засвідчили релігійність 72%; серед нижчого – 73%. Невіруючими вважають себе по 8% опитаних з обох “класів”⁵.

Віросповідне та конфесійне самовизначення

Як видно з таблиці “*До якої релігії Ви себе відносите?*”, більшість (68%) опитаних ідентифікують себе з православ'ям, близько 8% – з греко-католицизмом. 7% опитаних віднесли себе до “просто християн”, 13% – засвідчили, що не відносять себе до жодного з релігійних віросповідань.

Віросповідне самовизначення має виразну регіональну специфіку. Так, найбільше число православних є характерним для Півдня (76%), Центру (74%) і Сходу (72%), тоді як на Заході їх частка становить лише 46%. Натомість, 37% жителів Заходу відносять себе до греко-католицизму, тоді як в інших регіонах – менше 1% (на Сході – 0,8%,

Упродовж 2000-2010рр. показники конфесійного самовизначення залишалися практично незмінними. Лише у 2005рр. знизилася частка тих, хто відніс себе до православних (за рахунок чого зросла частка тих, хто відповів “я просто християнин”), однак, у 2010рр. вона повернулася до рівня, що спостерігався у 2000-2002рр.

Це можна пояснити особливостями суспільної ситуації 2005рр. Зниження частки тих, хто ідентифікував себе з православ'ям, відбулося тоді лише в Західному та Центральному регіонах, жителі яких найбільш активно підтримали на президентських виборах 2004рр. В.Ющенка. Частина жителів цих регіонів, які раніше відносили себе до православних, могли таким чином відреагувати на відкрити підтримку однією з найбільших православних Церков кандидата на пост Президента В. Януковича – політичного суперника В.Ющенка.

у Центрі – 0,3%). Послідовники ісламу становлять 5% жителів Півдня і 0,3% – Сходу.

Тих, хто вважає себе “просто християнином”, – однакова частка в усіх регіонах країни (7-8%). Тих, хто не відносить себе до жодного з релігійних віросповідань, найменше на Заході (4%), найбільше – в Центрі (17%) і на Сході (16%).

З огляду на те, що православ'я представлене в Україні трьома чисельними Церквами, відчутне значення для церковно-релігійної ситуації у країні має самовизначення громадян у координатах цих Церков (врізка “*Самовизначення громадян у параметрах православних Церков*”).

Вплив виховання в сім'ї на релігійне самовизначення. На зростання рівня релігійності певною мірою впливає релігійне виховання в сім'ї. Як видно з діаграми “*Чи виховувалися Ви вдома в релігійному дусі?*” (с.42), найбільшою мірою релігійне виховання притаманне сім'ям Західного регіону країни (79% проти 16% тих, хто не отримав релігійного виховання в сім'ї), найменшою – Східного (21% проти 76%). Серед жителів Центру на релігійне виховання в сім'ї вказали 31% опитаних (проти 59%), Півдня – 28% (проти 67%).

Порівняно з 2000рр., число громадян, які засвідчили виховання в релігійному дусі вдома, зросло загалом незначним чином – з 31% до 37%. Це може свідчити на користь припущення про те, що чинники підвищення рівня релігійності та конфесійної і церковно-конфесійної визначеності містяться не в сімейній, а радше в суспільно-політичній площині.

До якої релігії Ви себе відносите?
% опитаних

	УКРАЇНА						РЕГІОНИ											
				Захід			Центр			Південь			Схід					
	2000р.	2005р.	2010р.	2000р.	2005р.	2010р.	2000р.	2005р.	2010р.	2000р.	2005р.	2010р.	2000р.	2005р.	2010р.	2000р.	2005р.	2010р.
Православ'я	66,0	60,8	68,1	52,3	44,2	45,9	69,0	59,1	73,8	68,8	64,9	76,4	69,7	70,0	71,8			
Римо-Католицизм	0,5	1,6	0,4	1,3	1,9	1,0	0,8	2,4	0,5	0,0	0,3	0,3	0,0	1,0	0,2			
Греко-Католицизм	7,6	7,6	7,6	38,4	38,4	37,2	0,6	0,5	0,3	0,0	0,0	0,0	0,4	0,6	0,8			
Протестантські та Євангелічні Церкви	2,0	1,3	1,9	0,8	2,6	3,8	2,9	0,9	0,5	1,7	1,3	0,0	1,9	0,9	3,2			
Іудаїзм	0,3	0,2	0,1	0,5	0,0	0,0	0,2	0,5	0,2	0,0	0,3	0,3	0,4	0,0	0,0			
Іслам	0,7	0,4	0,9	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	3,0	2,3	4,9	0,4	0,1	0,3			
Буддизм	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,2	0,3	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0			
Індуїзм	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0			
Язичництво	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0			
Просто християнин	6,9	15,8	7,2	2,7	10,8	6,9	7,8	24,4	7,7	4,0	10,3	7,2	9,9	12,6	7,0			
Інше	0,5	0,2	0,2	0,0	0,5	0,8	0,5	0,2	0,0	0,7	0,3	0,0	0,6	0,0	0,0			
Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань	15,3	11,8	13,2	4,0	1,3	4,1	18,2	11,8	17,0	20,9	19,9	10,2	16,6	14,2	16,3			
Не відповіли	-	0,2	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	0,4	0,5			

⁴ Група респондентів, матеріальне становище яких відповідає категорії “*ми можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо*”, є недостатньо чисельною для статистичного аналізу.

⁵ Група респондентів, які відносять себе до “*вищого класу*”, є недостатньо чисельною для статистичного аналізу

САМОВИЗНАЧЕННЯ ГРОМАДЯН У ПАРАМЕТРАХ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ

Як видно з діаграми “До якої саме православної Церкви Ви себе відносите?”, ситуація із самовизначенням громадян у зазначеному питанні почала змінюватися після 2007р. Соціологічними опитуваннями зафіксоване зростання в період між березнем 2007р. і вереснем 2008р. числа тих, хто відніс себе до двох найбільших православних Церков – УПЦ та УПЦ-КП⁶. У період між 2008р. і кінцем 2010р. статистично значимих змін на загальнонаціональному рівні не спостерігалось.

Загалом, порівняно з 2000р., частка вірних УПЦ серед дорослого населення України зросла з 9,2% до 23,6% (у 2,6 разу), а вірних УПЦ-КП – з 12,1% до 15,1% (приблизно на 25%). Це сталося переважно за рахунок зниження частки тих, хто вважає себе православним, але не відносить себе до жодної із Церков (з 38,6% до 25,9%).

Збільшення після 2007р. частки тих, хто відносить себе до УПЦ і УПЦ-КП, може бути пояснено, зокрема зростанням у цей період суспільного інтересу до ситуації в українському православ'ї. Цьому сприяло святкування влітку 2008р. 1020 річниці Хрещення Київської Русі та візиту до України Вселенського Патріарха Варфоломія, Патріарха Московського і всієї Русі Алексія, що відбулися в рамках цього святкування⁷.

Зокрема, у 2008р., порівняно з 2007р., частка вірних УПЦ зросла в усіх регіонах, найбільшою мірою – на Півдні (з 7% у 2007р. до 34% – у 2008р.), найменшою – на Сході (з 13% до 15%, відповідно). Частка вірних УПЦ-КП зросла на Заході (з 18% до 27%), в Центрі (з 16% до 24%) та на Півдні (з 4% до 8%)⁸.

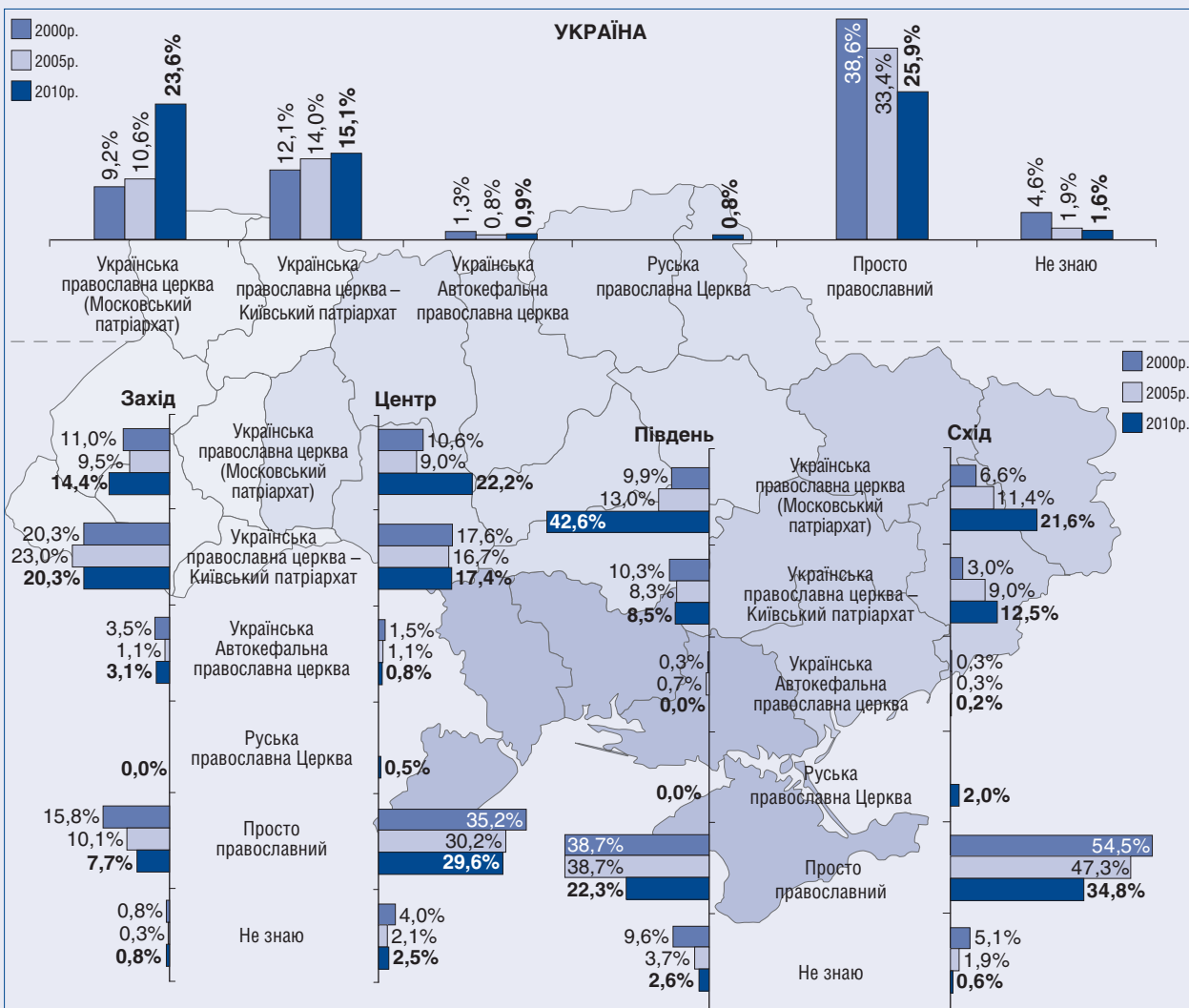
Загалом, аналізуючи ситуацію в питанні церковного самовизначення, слід зазначити, що зростання числа прихильників УПЦ відбувається не за рахунок вірних УПЦ-КП. Обидві Церкви збільшують число вірних, зокрема за рахунок тих, хто відносив себе до “просто православних” (число останніх зменшилося з 37% у 2000р. до 26% у 2010р.).

Зважаючи на те, що останнім часом до проблем православ'я і православних Церков в Україні привертається дедалі більша увага суспільства (в т.ч. і через позиціювання влади в цих проблемах), можна прогнозувати подальші зміни в церковному самовизначенні громадян.

Водночас, слід мати на увазі, що політизація цих проблем таїть у собі ризики не лише самовизначення, але й поляризації православного середовища та міжрегіональної напруженості.

До якої саме православної Церкви Ви себе відносите?

% опитаних

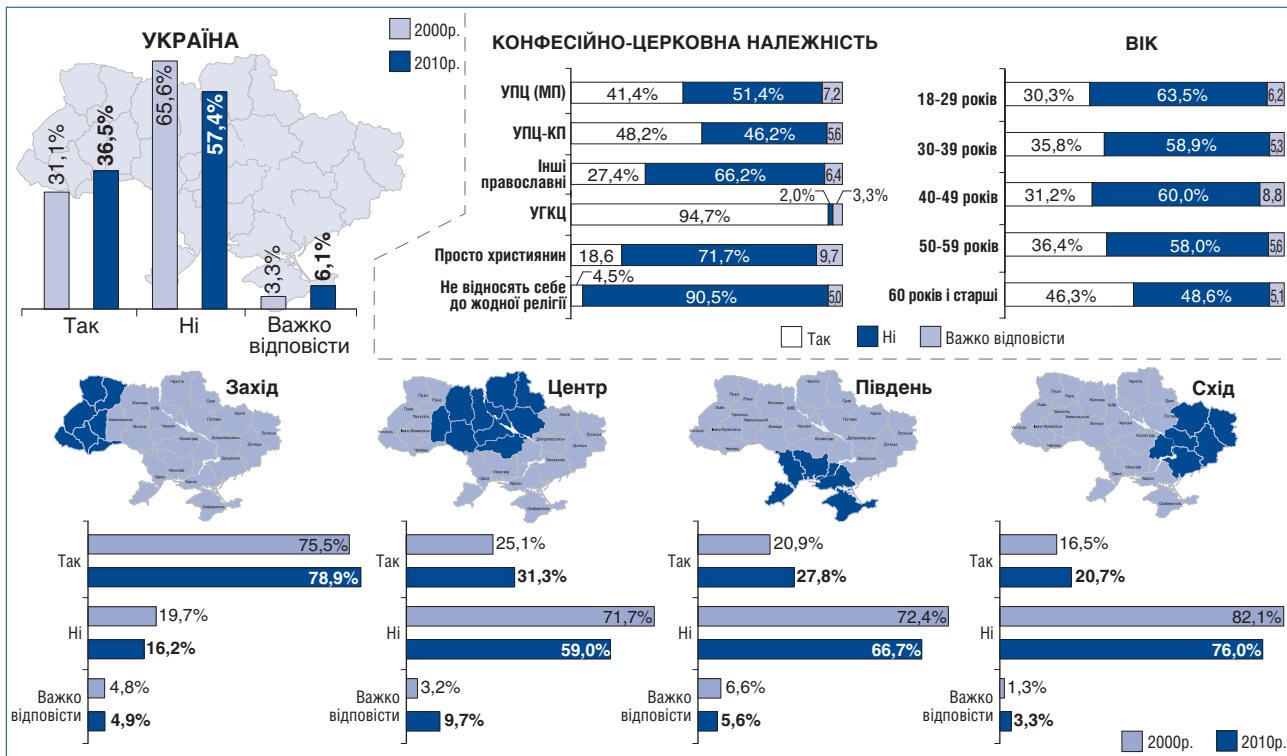


⁶ Частка вірних УПЦ зросла більш помітно – з 12% до 21,9%, тоді як частка вірних УПЦ-КП – з 13% до 16,8% дорослого населення. Відсотки вказані від числа всіх опитаних.

⁷ Одним із підтверджень такого припущення може бути підвищення частки тих, хто у 2008р. відніс себе до УПЦ і УПЦ-КП на Заході та в Центрі країни. У 2010р. ці частки знизилися до рівня 2007р.

⁸ Тут наводяться результати опитувань, проведених соціологічною службою Центру Разумкова у березні 2007р. та у вересні 2008р.

Чи виховувалися Ви вдома в релігійному дусі? % опитаних



2.2. СТАВЛЕННЯ ДО РЕЛІГІЇ І РЕЛІГІЙНОСТІ: РЕЛІГІЯ ЯК ЖИТТЄВА ЦІННІСТЬ

Загальні дані. Ступінь важливості релігії в житті громадян упродовж десятиліття дещо зріс – за п'ятибальною шкалою оцінки, з 3,37 у 2000р. до 3,87 у 2010р. Однак, у загальному переліку життєвих цінностей вона, як і раніше, посідає одну з

останніх позицій: у 2000р. – 17 місце з 18 запропонованих аспектів життя, у 2005р. та у 2010р. – 16 з 19 перелічених аспектів⁹ (таблиця “Наскільки важливими є для Вас...?”).

Водночас, ступінь важливості релігії має **регіональні особливості**: найвищим він є для жителів Заходу країни (4,31), найнижчим – для жителів

Наскільки важливими є для Вас у Вашому житті наведені аспекти?/ Наскільки Ви задоволені своїм життям у наведених аспектах?
середній бал*

	Важливість			Задоволеність		
	2000	2005	2010	2000	2005	2010
Здоров'я	4,91	4,93	4,91	3,14	3,26	3,29
Стосунки з сім'єю	4,84	4,86	4,86	4,01	4,02	4,08
Рівень добробуту	4,76	4,72	4,83	2,26	2,78	2,73
Можливість отримувати те, що заробив своєю працею	4,79	4,75	4,76	2,36	2,82	2,75
Мир, спокій в країні	4,73	4,76	4,74	3,73	3,64	3,31
Рівність прав і можливостей	4,55	4,55	4,66	2,45	2,62	2,62
Дружба	4,58	4,47	4,60	4,10	3,90	4,01
Внутрішня гармонія, порозуміння з самим собою	4,36	4,49	4,54	3,49	3,60	3,57
Рівень культури	4,41	4,36	4,48	3,17	3,15	3,11
Законослухняність	4,23	4,25	4,47	4,13	4,02	4,15
Допомога з боку держави	4,17	4,20	4,37	1,76	2,19	1,98
Цікава робота	4,40	4,30	4,33	2,91	2,91	2,84
Самореалізація, самоствердження	4,18	4,23	4,24	3,18	3,15	3,18
Суспільне визнання, пошана	3,88	3,95	4,02	3,37	3,22	3,15
Кар'єра	3,65	3,78	3,92	2,53	2,62	2,57
Релігія	3,37	3,49	3,87	3,32	3,28	3,58
Хобі	3,44	3,35	3,79	3,03	2,91	3,03
Громадська діяльність**	-	3,18	3,62	-	2,60	2,72
Політика	3,14	3,11	3,13	2,86	2,68	2,74

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де “1” означає мінімальну важливість аспекту / незадоволеність, а “5” – надзвичайну важливість аспекту / максимальну задоволеність.
** В анкеті 2000р. такого варіанту відповіді не було.

⁹ Питання задавалося також у серпні 2002р. та в липні 2004р. За результатами першого із згаданих опитувань, релігія з оцінкою важливості 3,42 посіла 17 позицію з 19 запропонованих, другого – 16 позицію з 19 з оцінкою 3,54.

ВАЖЛИВІСТЬ РЕЛІГІЙНОСТІ								
РЕГІОНИ				ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ	
Захід	Центр	Південь	Схід	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Місто	Село
4,31	3,76	4,06	3,63	4,35	3,87	3,75	3,74	4,14
СТАТЬ			ВІК					
Чоловіки	Жінки		18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	
3,72	3,99		3,63	3,87	3,76	3,96	4,09	

Сходу (3,63). Для Центру відповідний показник становить 3,76; для Півдня – 4,06. Відповідно, на Заході в рейтингу життєвих цінностей релігія посідає дев'яту позицію, на Півдні – 16, а на Сході та в Центрі – 17 позицію з 19 складових переліку.

Важливість релігії зростає також з підвищенням віку респондентів: від 3,63 у наймолодшій віковій групі до 4,09 – у найстаршій. Відповідно, в наймолодшій групі релігія посіла 18 позицію (випередивши лише політику), в найстаршій – 12 позицію. Релігія є більш важливою для жінок – 3,99 (14 позиція), ніж для чоловіків – 3,72 (17 позиція); для жителів села – більш важливою, ніж для жителів міста: 4,14 (14 позиція) і 3,74 (17 позиція) відповідно; для осіб з неповною середньою освітою – 4,35 (10 позиція) проти 3,75 (18 позиція) для групи осіб з вищою освітою.

Не посідає релігійність перших позицій і в переліку важливих якостей, що їх слід виховувати у дітей в сім'ї. Як видно з таблиці “Які з наведених якостей...?”, упродовж 10 років рейтинг таких якостей залишається фактично незмінним. Перші три позиції посідають: працелюбність (75% проти 86% у 2000р.), відповідальність (59% проти 70%) і толерантність та повага до інших (57% проти 59%). У 2000р. та 2005р. релігійність залишалася на передостанньому, 10 місці (11% і 17%, відповідно). У 2010р. важливість релігійності відзначили також 17% опитаних, проте вона перемістилася з 10 позиції на дев'яту, незначно випередивши таку якість, як уміння ділитися (16%).

Примітно, що для віруючих виховання релігійності дітей є ненабагато більш важливим, ніж для інших груп. Як найбільш важливу якість релігійність відзначили лише 22% віруючих. Відповідно, вона посіла восьму позицію в рейтингу для цієї групи опитаних – проти 11 у групах тих, хто вагається (6%), і невіруючих (5%).

Більш важливим є виховання релігійності дітей

- для жителів Заходу країни, де ця якість посіла п'яту позицію; в інших регіонах вона виявилася на 10 (Центр і Схід) або на 11 позиції (Південь);
- для найстаршої і старшої вікових груп (сьома та дев'ята позиції, відповідно); в інших групах – 10 позиція;
- для жінок (восьма позиція), ніж для чоловіків (10 позиція);
- для вірних УГКЦ (третя позиція); для вірних УПЦ – восьма; УПЦ-КП та інших православних – дев'ята; для “просто християн” – 10; для тих, хто не відносить себе до жодної релігії, – 11, остання позиція.

Таким чином, попри високий рівень маніфестованої релігійності, релігія не посідає провідних позицій в системі життєвих цінностей українських громадян.

2.3. ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ І РЕЛІГІЙНОЇ ПРАКТИКИ

Загалом, релігійні переконання віруючих, хоч і відрізняються від переконань тих, хто вагається, та/або невіруючих, але є непослідовними й

досить розмитими. Відносно більш послідовними у своїх переконаннях і дотриманні вимог релігійної практики є вірні УГКЦ.

На питання “Чи вірите Ви в Бога?” однозначну відповідь “так” обрали лише 72% віруючих, ще 25% – відповіли “скоріше так”¹⁰. Віру в існування душі однозначно підтвердили 50% віруючих (ще 30% “скоріше” вірять). У життя після смерті вірять беззастережно лише 36% з числа віруючих, ще 25% обрали відповідь “скоріше так”. А 27% громадян, які відносять себе до віруючих, засвідчили відсутність такої віри повністю (10%) або “скоріше” (16%). Досить сильною є віра в чудотворну силу святих реліквій (45% – так, 30% – скоріше так) (таблиця “Чи вірите Ви...?”, с.8.).

Водночас понад 40% віруючих тією чи іншою мірою вірять у переселення душ (реінкарнацію): 20% – беззастережно, 20% – “скоріше вірять”.

За конфесійно-церковною належністю, беззастережну віру в Бога засвідчили найбільшою мірою вірні УГКЦ (99%), найменшою – “просто християни” (64%); віру в існування душі відповідно 88% і 34%. У життя після смерті вірять 71% вірних УГКЦ, 64% – УПЦ-КП, 52% – УПЦ і лише 32% “просто християн”. Водночас, у реінкарнацію вірять 40% вірних УПЦ, 41% – УПЦ-КП і 33% вірних УГКЦ.

Релігійність і релігійна визначеність. Більшість (56%) громадян упевнені в тому, що людина може бути просто віруючою і не сповідувати ту чи іншу певну релігію; необхідність релігійної визначеності засвідчили 32%. Однак, порівняно з 2000р., частка впевнених у тому, що віруюча людина повинна обов'язково сповідувати ту чи іншу релігію збільшилася з 26% до 32% (діаграма “З яким із наведених тверджень стосовно віруючої людини Ви згодні більшою мірою?” (с.44).

Серед віруючих частка упевнених, що людина може бути “просто віруючою” і не сповідувати конкретної релігії становить 52%; необхідність релігійної визначеності підтримали 41%. Серед тих, хто вагається, це співвідношення становить 71% проти 18%, відповідно.

Найбільшою мірою впевненість у необхідності релігійної визначеності властива прихильникам УГКЦ (55%) та УПЦ (53%). Серед прихильників УПЦ-КП, групи “інших православних” та “просто

Які з наведених якостей, що їх можна виховати в сім'ї, є найбільш важливими?
% опитаних

	2000р.	2005р.	2010р.
Працелюбність	85,6	78,3	74,8
Почуття відповідальності	70,2	62,1	58,6
Терпимість і повага до інших людей	58,6	55,5	57,3
Рішучість, наполегливість	38,2	44,3	45,1
Бережливість (обачне ставлення до грошей і речей)	51,0	38,2	42,2
Вміння тримати себе в товаристві	47,4	43,6	42,1
Незалежність	35,1	33,6	32,6
Слухняність	27,6	26,9	20,5
Релігійність	10,8	16,6	16,8
Вміння ділитися	20,9	17,4	16,0
Уява	9,5	7,3	7,7
Важко відповісти	1,4	0,9	1,8

РЕЛІГІЙНІСТЬ								
РЕГІОНИ				ВІК				
Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
38,3	12,7	11,5	10,4	12,9	15,8	14,4	18,7	21,1
СТАТЬ		КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ						
Чоловіки	Жінки	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Я просто християнин	Не відносять себе до жодної релігії	
13,7	19,2	17,7	17,9	10,3	53,9	8,3	4,2	

християн” більшість складають упевнені в тому, що “людина може бути просто віруючою”.

Релігійна практика. Відносна більшість (47%) громадян засвідчили знання або однієї (32%), або двох (15%) молитов (причому обидві групи, порівняно з 2000р., збільшилися на 6%).

¹⁰ Для порівняння: За даними досліджень Інституту соціології РАН, зроблених у 2009-2010рр., послідовниками тієї чи іншої релігії назвали себе 75% росіян, проте лише 58% засвідчили віру в Бога, зокрема, серед тих, хто відніс себе до мусульман, – 84%, серед православних – 72%. Див.: 84% российских мусульман верят в Бога. – Інститут социологии РАН, 8 декабря 2010г.

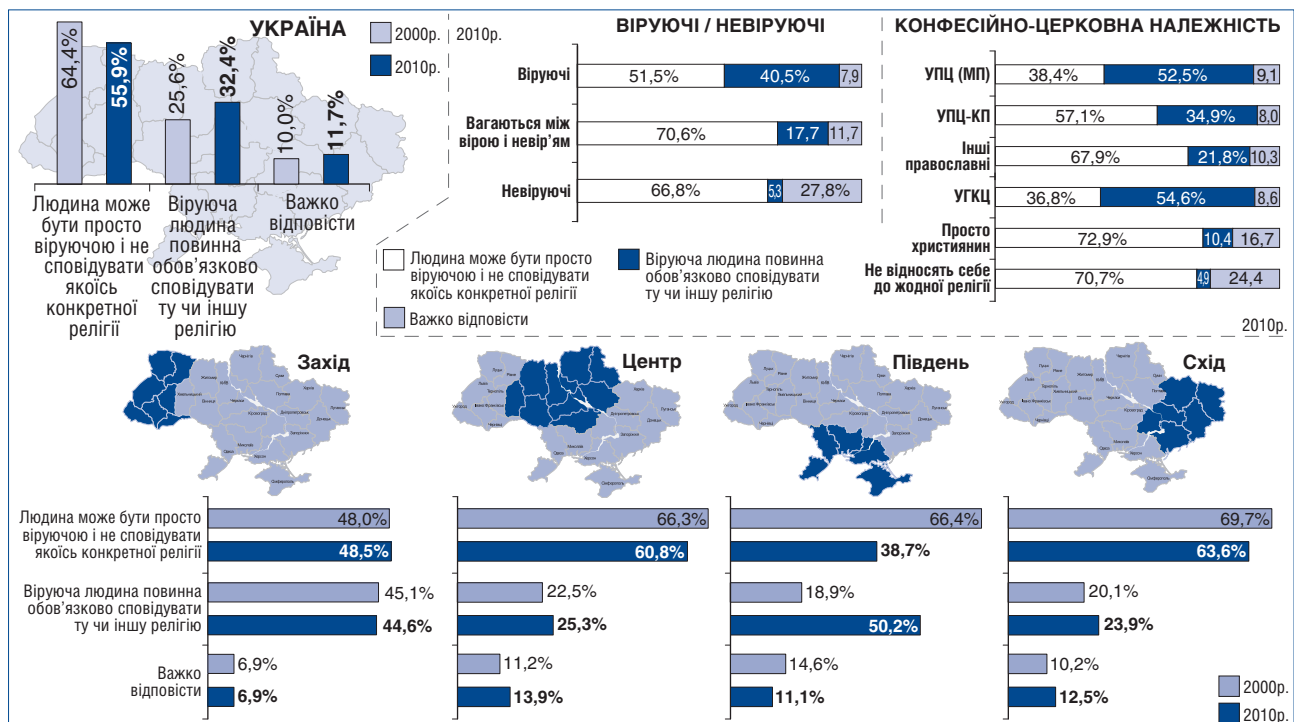
Чи вірите Ви в що-небудь з наведеного?
% опитаних

	УКРАЇНА						ВІРУЮЧІ / НЕВІРУЮЧІ (2010р.)											
							Віруючі			Вагаються між вірою і невір'ям			Невіруючі					
	Так*		Ні**		Важко відповісти		Так*	Ні**	Важко відповісти	Так*	Ні**	Важко відповісти	Так*	Ні**	Важко відповісти			
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.												
У Бога	77,4	82,7	20,3	13,2	2,3	4,1	96,9	2,0	1,1	74,1	11,3	14,7	16,0	80,9	3,1			
В існування гріха	66,8	70,4	26,2	19,3	7,0	10,3	83,5	8,5	8,0	55,3	23,1	21,7	20,8	72,3	6,9			
В існування душі	64,9	68,1	28,2	22,8	6,9	9,1	79,4	13,1	7,4	53,9	27,4	18,7	18,1	75,9	5,9			
У чудотворну силу святих реліквій (мощі, ладанки, ікони, тощо)	43,8	63,1	45,8	22,8	10,4	14,1	75,5	12,6	11,8	51,3	22,6	26,1	11,7	77,6	10,6			
В існування раю	41,9	50,8	46,8	33,4	11,3	15,8	63,6	22,3	14,1	30,8	43,4	25,7	4,8	86,1	9,1			
В існування пекла	38,4	50,1	49,9	34,4	11,7	15,5	63,2	23,0	13,8	29,1	43,9	27,0	3,2	87,7	9,1			
У життя після смерті	41,7	48,8	47,5	37,9	10,8	13,3	60,4	26,8	12,8	31,6	47,6	20,8	5,3	89,8	4,8			
В існування диявола	46,1	48,2	43,9	36,7	10,0	15,1	60,1	26,0	13,9	30,7	44,6	24,7	4,3	88,8	7,0			
У переселення душ, тобто в те, що після смерті люди знову народжуються в іншому втіленні	28,0	34,3	57,3	43,3	14,7	22,4	40,5	35,7	23,7	28,7	45,2	26,1	7,4	83,5	9,0			
	КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (2010р.)																	
	УПЦ (МП)			УПЦ-КП			Інші православні			УГКЦ			Просто християнин			Не відносять себе до жодної релігії		
	Так*	Ні**	Важко відповісти	Так*	Ні**	Важко відповісти	Так*	Ні**	Важко відповісти	Так*	Ні**	Важко відповісти	Так*	Ні**	Важко відповісти	Так*	Ні**	Важко відповісти
У Бога	94,9	3,6	1,5	94,7	2,0	3,3	86,6	7,8	5,6	98,7	1,3	0,0	64,1	22,8	13,1	35,2	59,1	5,7
В існування гріха	84,5	9,8	5,7	82,7	7,3	10,0	66,9	19,3	13,9	91,4	3,9	4,6	57,1	29,0	19,3	33,0	56,8	10,2
В існування душі	73,6	20,9	5,5	83,7	8,3	8,0	67,2	18,8	14,0	87,5	9,9	2,6	50,7	34,0	15,3	34,2	58,2	7,6
У чудотворну силу святих реліквій (мощі, ладанки, ікони, тощо)	79,3	10,7	10,0	70,2	12,9	16,9	64,1	20,0	15,9	80,8	9,9	9,3	44,8	26,9	28,3	27,7	62,1	10,2
В існування раю	55,3	33,4	11,3	67,5	15,6	16,9	45,0	34,0	21,0	80,9	10,5	8,6	30,6	43,1	26,4	22,3	67,0	10,6
В існування пекла	62,5	26,9	10,7	60,8	20,9	18,3	43,7	36,5	19,8	75,5	14,6	9,9	30,6	45,1	24,3	20,8	68,6	10,6
У життя після смерті	52,1	35,1	12,8	64,1	25,6	10,3	45,1	38,7	16,2	71,1	14,5	14,5	31,9	47,9	20,1	22,3	69,7	8,0
В існування диявола	53,9	33,0	13,0	57,8	25,9	16,3	44,2	35,5	20,3	71,1	21,7	7,2	33,8	44,8	21,4	23,1	68,2	8,7
У переселення душ, тобто в те, що після смерті люди знову народжуються в іншому втіленні	40,2	34,9	24,9	41,1	37,7	21,2	38,1	43,5	24,7	32,9	38,8	28,3	21,5	50,0	28,5	26,5	62,9	10,6

* Сума відповідей "так" і "скоріше так".

** Сума відповідей “ні” і “скоріше ні”.

З яким із наведених тверджень стосовно віруючої людини Ви згодні більшою мірою?





Як видно з таблиці “Скільки приблизно молитов Ви знаєте?”, серед віруючих майже дві третини знають лише 1-3 молитви (одну – 32%, дві – 17%, три – 13%), ще 9% – не знають жодної.

Серед прихильників УПЦ найбільшу групу (майже 63%) складають ті, хто знає 1-3 молитви (не знають жодної – 8%); серед прихильників УПЦ-КП відповідні показники становлять 67% і 10%.

Натомість серед вірних УГКЦ тих, хто не знає жодної молитви, – менше 1%; майже 8% – тих, хто засвідчив знання однієї молитви, а найбільшу групу – 71%, складають ті, хто знає 2-5 молитов.

Відвідування релігійних служб, зібрань. Порівняно з 2000р., число тих, хто відвідує релігійні служби, збільшилося з 49% до 59%. Загалом, релігійні служби відвідують 73% віруючих, 43% тих, хто вагається, і 6% невіруючих. **Практика відвідування служб має виразну регіональну визначеність:** їх відвідують

від 85% жителів Заходу країни до 49% жителів Сходу. **Найбільшою мірою – прихильники УГКЦ (91%),** найменшою – “просто християни” (37%) (діаграма “Чи відвідуєте Ви релігійні служби...?”).

При цьому, як видно з таблиці “Як часто Ви відвідуєте релігійні служби...?” (с.46), **майже половина (48%) віруючих відвідує служби лише на релігійні свята;** 44% роблять це значно частіше, в т.ч. 4% – частіше, ніж раз на тиждень, 17% – щотижня, а 23% – щомісяця. **Найбільшою є частка тих, хто відвідує служби щотижня, серед вірних УГКЦ (36%),** серед вірних УПЦ таких 16%, серед вірних УПЦ-КП – 12%. Примітно, що серед вірних обох православних Церков більшість (і майже однакові частки – 54-55%) становлять ті, хто відвідує служби лише на релігійні свята.

Для віруючих головною причиною відвідування релігійних служб є спілкування з Богом (52%); 29% віруючих відзначили також таку причину, як “данина традиції мого народу”; третю позицію посіла

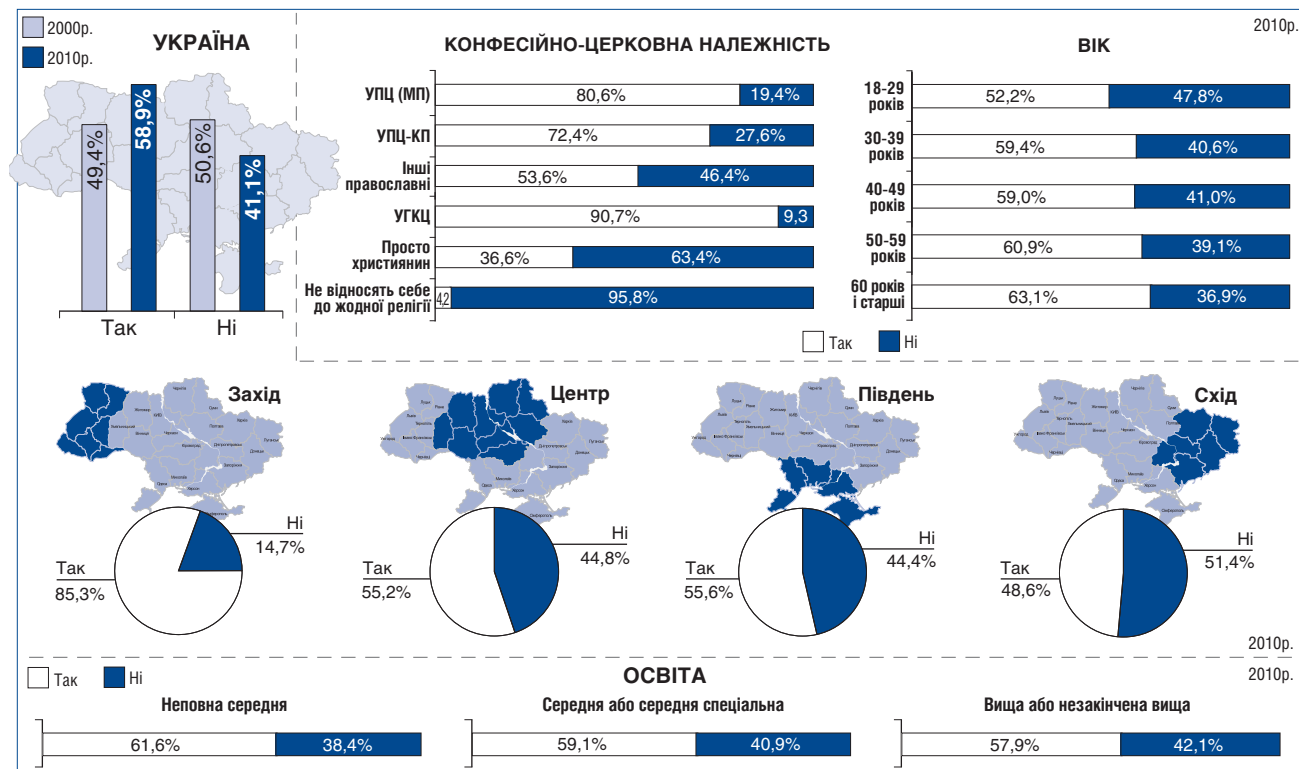
Скільки приблизно молитов Ви знаєте?

% опитаних

	УКРАЇНА		ВІРУЮЧІ / НЕВІРУЮЧІ (2010р.)			КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (2010р.)					
	2000р.	2010р.	Віруючі	Вагаються між вірою і невірою	Невіруючі	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Я просто християнин	Не відносять себе до жодної релігії
0	23,1	20,9	9,2	28,6	71,8	8,1	9,9	19,3	0,7	29,4	70,6
1	25,5	31,8	32,4	40,3	21,3	28,6	36,6	43,0	7,8	32,2	22,5
2	8,8	14,9	17,3	14,7	2,7	21,2	16,8	12,5	15,0	16,8	3,1
3	8,1	11,3	13,4	9,1	3,7	12,7	13,5	10,2	20,3	11,9	2,7
4	3,2	5,2	6,9	1,3	0,0	6,1	5,3	3,9	17,0	4,9	0,4
5	4,9	5,9	7,8	2,6	0,0	6,8	7,6	4,6	19,0	2,1	0,0
6	0,9	2,1	2,9	0,0	0,0	2,8	1,7	1,5	7,8	0,0	0,0
7	0,9	1,4	1,9	0,4	0,0	1,7	1,7	1,2	3,9	0,7	0,0
8	0,7	0,5	0,8	0,0	0,0	1,3	0,7	0,0	2,0	0,0	0,0
9	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,7	0,0	0,0
10	2,6	2,5	3,1	2,6	0,0	4,0	3,6	1,7	5,2	1,4	0,0
Понад 10	3,0	1,4	2,0	0,0	0,0	2,7	1,6	0,7	0,7	0,7	0,4
Не відповіли	18,0	2,0	2,2	0,4	0,5	4,0	0,7	1,4	0,1	0,0	0,3

Чи відвідуєте Ви релігійні служби, зібрання, служіння?

% опитаних





відповідь “відвідую, коли відчуваю душевний неспокій” (27%) (таблиця “З яких причин Ви відвідуєте релігійні служби?”).

Привертає увагу, що більшість (64%) невіруючих і тих, хто вагається між вірою і невір'ям (62%) відвідують служби саме на релігійні свята. Це певним

Як часто Ви відвідуєте релігійні служби, зібрання, служіння?

% тих, хто відвідує релігійні служби, зібрання, служіння

	УКРАЇНА		РЕГІОНИ (2010р.)				ВІК (2010р.)				
	2000р.	2010р.	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Частіше, ніж раз на тиждень	4,4	3,5	6,3	1,1	0,6	5,0	2,1	2,8	4,0	2,4	5,3
Раз на тиждень	15,9	15,7	28,0	11,4	7,7	11,6	8,9	10,3	11,5	19,0	24,8
Раз на місяць	13,1	20,8	27,1	17,5	20,1	18,2	23,2	22,9	22,5	20,0	16,8
На релігійні свята	52,0	50,4	28,9	61,0	62,1	54,2	50,6	53,7	54,5	51,2	45,3
Раз на рік	8,1	5,4	5,4	4,2	4,7	7,5	10,1	5,6	5,0	3,9	2,8
Рідше, ніж раз на рік	3,0	2,2	2,1	2,5	2,4	1,9	1,7	3,3	1,5	2,4	2,5
Ніколи, майже ніколи	0,3	0,9	0,6	1,1	0,6	1,3	1,7	0,9	0,5	0,0	0,9
Інше	2,9	0,6	1,5	0,8	0,0	0,0	1,7	0,0	0,5	0,5	0,6
Важко відповісти	0,3	0,5	0,1	0,4	1,8	0,3	0,0	0,5	0,0	0,6	1,0
	ВІРУЮЧІ / НЕВІРУЮЧІ (2010р.)			КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (2010р.)							
	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Просто християнин	Не відносять себе до жодної релігії*		
Частіше, ніж раз на тиждень	4,0	0,0	0,0	2,4	1,4	1,6	5,1	1,9	0,0		
Раз на тиждень	17,2	7,0	0,0	15,8	11,9	9,4	35,8	3,8	0,0		
Раз на місяць	22,7	8,0	9,1	20,8	22,8	15,4	29,2	9,4	16,7		
На релігійні свята	48,2	62,0	63,6	54,4	54,8	58,5	21,9	73,6	41,7		
Раз на рік	4,3	14,0	18,2	3,2	4,6	10,1	4,4	5,7	8,3		
Рідше, ніж раз на рік	1,8	5,0	9,1	1,3	3,2	2,2	2,2	3,8	25,0		
Ніколи, майже ніколи	0,7	3,0	0,0	0,5	0,5	1,9	0,7	0,0	8,3		
Інше	0,8	0,0	0,0	0,8	0,8	0,3	0,7	1,8	0,0		
Важко відповісти	0,4	1,0	0,0	0,8	0,0	0,6	0,0	0,0	0,0		

* Група недостатньо чисельна для статистичного аналізу.

З яких причин Ви відвідуєте релігійні служби?*

% тих, хто відвідує релігійні служби, зібрання, служіння

	УКРАЇНА		РЕГІОНИ (2010р.)				ВІК (2010р.)				
	2000р	2010р	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Так я спілкуюся з Богом	45,3	47,1	64,2	41,3	43,2	37,9	43,2	44,9	41,0	49,5	53,6
Вважаю, що це данина традиції мого народу	29,1	30,9	28,9	33,0	25,9	33,5	37,7	31,3	29,0	29,8	27,9
Відвідую, коли відчуваю душевний неспокій	19,2	24,9	32,8	14,2	27,1	27,6	23,4	24,3	22,0	24,8	28,5
Відвідую, коли я почуваю необхідність відчувти полегшення тощо	20,1	23,8	32,2	13,6	21,8	27,6	18,2	21,0	24,4	28,3	26,6
Щоб сповідатися, причаститися	23,7	21,2	38,6	7,0	11,8	24,1	20,8	16,4	18,5	20,4	26,9
Це данина традиціям моєї сім'ї	18,1	18,7	26,5	21,8	7,6	12,9	22,9	22,0	18,0	16,0	15,5
Нині відвідування релігійних служб є прийнятим, я роблю, як усі люди	13,0	12,9	11,7	18,4	7,6	10,7	14,8	13,1	13,0	13,7	10,5
За компанію з друзями, родичами, приятелями	6,6	9,4	5,7	14,2	3,5	11,0	11,1	9,4	11,5	7,3	7,7
Там я відчуваю естетичне задоволення	8,4	9,4	8,4	5,3	10,1	14,7	10,6	7,0	8,5	9,8	10,2
Відвідую лише у роковини смерті моїх близьких, друзів тощо	10,8	8,4	3,9	5,6	9,5	15,4	6,4	7,0	10,4	7,8	9,9
Просто, заради цікавості	1,7	1,4	0,9	0,8	3,5	1,3	3,4	0,5	0	1,0	1,5
Інше	4,2	1,4	1,8	1,7	0,0	1,3	0,4	2,3	2,0	1,0	1,5
Важко відповісти	0,8	1,2	1,2	0,3	1,2	1,9	0,8	2,3	1,5	1,0	0,6
	ВІРУЮЧІ / НЕВІРУЮЧІ (2010р.)				КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (2010р.)					СТАТЬ (2010р.)	
	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Просто християнин	Не відносять себе до жодної релігії**	Чоловіки	Жінки
Так я спілкуюся з Богом	51,5	18,4	16,7	44,2	47,2	39,7	67,9	26,4	16,7	42,8	49,8
Вважаю, що це данина традиції мого народу	29,0	45,5	50,0	28,9	32,6	33,1	34,3	28,8	36,4	32,5	30,0
Відвідую, коли відчуваю душевний неспокій	27,1	9,1	0,0	25,3	29,7	19,9	30,7	28,3	16,7	18,1	29,3
Відвідую, коли я почуваю необхідність відчувти полегшення тощо	25,9	11,2	0,0	21,8	29,4	22,1	29,2	23,1	9,1	19,4	26,6
Щоб сповідатися, причаститися	23,4	8,1	0,0	17,4	26,6	17,0	39,9	13,2	9,1	18,8	22,7
Це данина традиціям моєї сім'ї	19,2	16,3	8,3	13,7	24,8	16,1	29,9	15,4	9,1	20,5	17,5
Нині відвідування релігійних служб є прийнятим, я роблю, як усі люди	13,0	10,1	27,3	13,2	14,2	13,2	11,6	11,5	9,1	12,7	13,0
За компанію з друзями, родичами, приятелями	7,8	21,2	8,3	9,5	8,2	12,9	4,3	11,5	9,1	12,9	7,2
Там я відчуваю естетичне задоволення	9,6	8,1	9,1	6,6	9,6	11,4	8,8	19,2	0,0	7,9	10,4
Відвідую лише у роковини смерті моїх близьких, друзів тощо	6,8	23,2	16,7	5,8	6,8	12,3	5,8	21,2	9,1	8,1	8,6
Просто, заради цікавості	1,2	1,0	9,1	2,1	0,5	0,6	0,0	5,8	0,0	1,5	1,2
Інше	1,1	1,0	8,3	0,5	0,9	1,3	0,7	3,8	9,1	1,5	1,2
Важко відповісти	1,1	2,0	0,0	0,5	2,3	1,3	0,0	3,8	9,1	1,5	1,0

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

** Група недостатньо чисельна для статистичного аналізу.



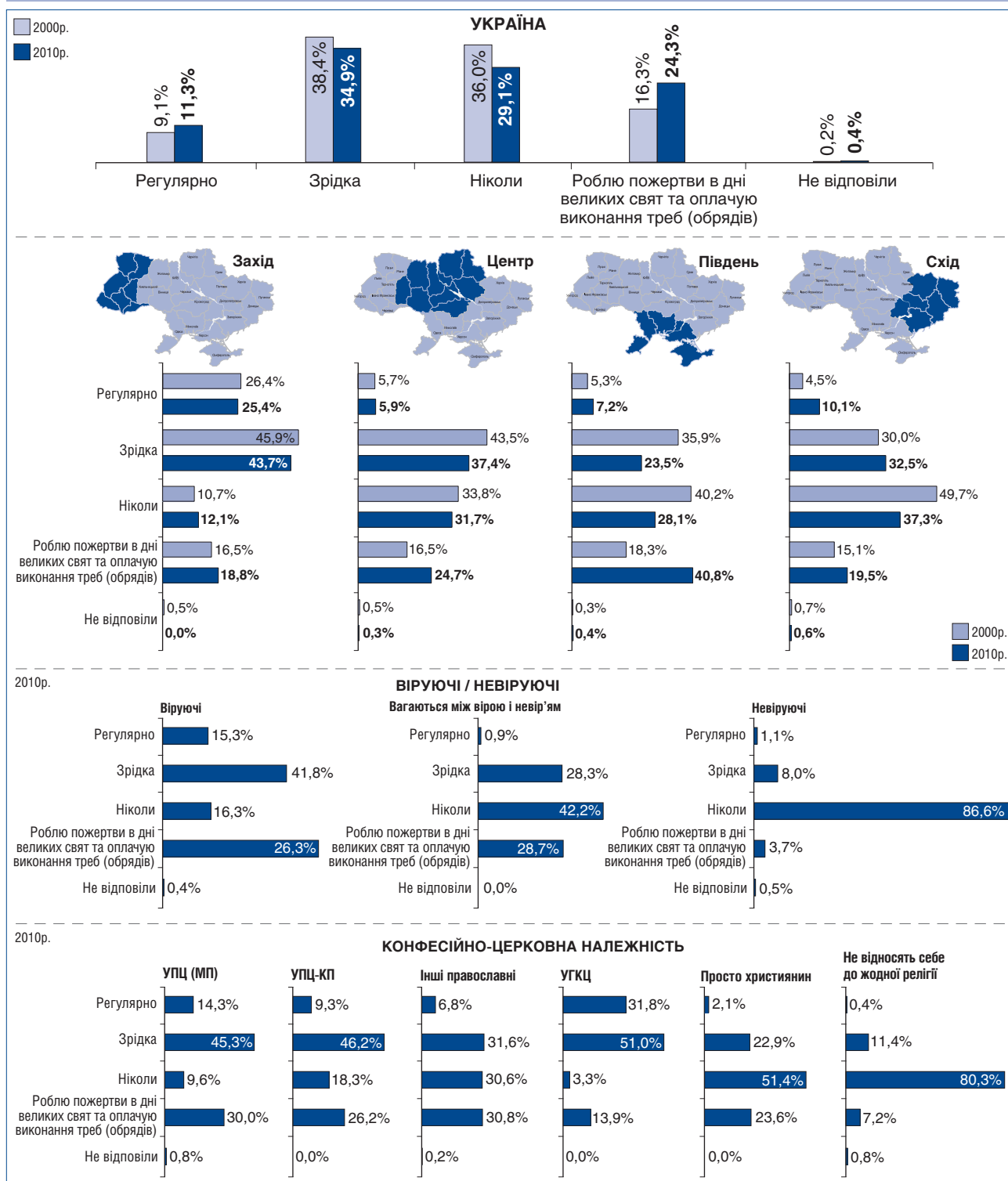
чином корелює з головною причиною відвідувань – “данина традиції мого народу” (46% тих, хто вагається, і 50% невіруючих). Для тих, хто вагається, другою за значимістю причиною є “роковини смерті близьких” (23%), третьою – “за компанію з друзями, родичами” (21%); “спілкування з Богом” відзначили лише 18% опитаних цієї групи.

Для невіруючих другу позицію посів чинник “зараз так прийнято” (27%), третю – поділили “спілкування з Богом” і “роковини смерті близьких” (по 17%).

Матеріальна підтримка Церкви. Як видно з діаграми “Чи підтримуєте Ви Церкву матеріально?”, частки тих, хто матеріально підтримує Церкву “регулярно” або “зрідка”, порівняно з 2000р., змінилися мало. Зменшилася група тих, хто не робив цього “ніколи” (з 36% до 29%) і за рахунок цього – збільшилося число (з 16% до 24%) тих, хто робить пожертви у дні великих свят та оплачує виконання треб (обрядів).

Відносна більшість (42%) віруючих підтримують Церкву матеріально лише “зрідка”, 26% – роблять пожертви у дні великих свят та оплачують

Чи підтримуєте Ви Церкву матеріально? % опитаних



виконання треб, лише 15% – надають допомогу “регулярно”, а 16% – не роблять цього ніколи. **Найбільша частка тих, хто підтримує Церкву “регулярно”, – серед вірних УГКЦ (32%), найменша – серед “просто християн” (2%).**

Серед тих, хто вагається, відносна більшість (42%) ніколи не роблять пожертви, а 57% роблять це “зрідка” (28%) або ж “у дні великих свят...” (29%).

Серед невіруючих переважна більшість (87%) не підтримують Церкву матеріально, близько 12% роблять це “зрідка” (8%) або “у дні великих свят” (4%).

2.4. РЕЛІГІЯ, ЦЕРКВА І СУСПІЛЬСТВО

Упродовж усіх років досліджень (2000-2010рр.) Церква незмінно посідала першу позицію за рівнем довіри серед усіх суспільних інститутів. Так, за результатами останнього за часом дослідження, довіру до Церкви засвідчили майже 73% опитаних (повністю – 29%; скоріше довіряють – 43%), не довіряють – лише 20% (повністю – 10%, скоріше не довіряють – 10%)¹¹.

Слід відзначити, що порівняно з 2000р., відчутно підвищились оцінки ролі релігії, релігійних організацій та релігійних діячів у житті суспільства. Так, з даних, наведених у таблиці “Оцінюючи роль релігії в житті суспільства...?”, видно: якщо у 2000р. лише 13% опитаних погодилися із твердженням про те, що “релігія підвищує моральність і духовність людей”, то у 2010р. – 79%; із твердженням, що “релігійні організації беруть слабку участь у соціальній роботі...” – 52% і 36%, відповідно; із твердженням, що “релігійні діячі стоять осторонь соціальних проблем...” – 87% і 26%, відповідно.

Зменшилося, проте залишається значним, число тих, хто вважає, що релігія є мало пристосованою до потреб сучасної людини: у 2000р. так вважали близько третини опитаних, у 2010р. – 21%. Привертає увагу, що таку позицію поділяють і частина тих,

хто ідентифікує себе з певною Церквою: вірні УПЦ (14%), УПЦ-КП (17%) та УГКЦ (15%). Проте, найбільше прихильників такої точки зору – серед “просто християн” (29%) і тих, хто не відносить себе до жодної релігії (39%).

Церква як моральний авторитет у сучасному суспільстві

Рівень суспільного визнання Церкви як морального авторитету є нижчим від рівня як маніфестованої релігійності (71%), так і довіри до Церкви (73%) і становить 56%. Дещо більше чверті (27%) громадян не вважають Церкву моральним авторитетом; 17% – не змогли визначитися в цьому питанні (діаграма “Чи є для Вас сьогодні Церква моральним авторитетом?”).

Водночас, як видно з наведених даних, визнання морального авторитету Церкви значною мірою залежить від:

- **самовизначення громадян у параметрах релігійної віри:** так, серед віруючих визнають Церкву моральним авторитетом 70%; серед тих, хто вагається, – 36%; серед невіруючих – 9%. Відповідно, не визнають Церкву в такій якості: серед віруючих – 15%, серед тих, хто вагається, – 40%, серед невіруючих – 74%;
- **конфесійно-церковного самовизначення:** найвищим є рівень визнання Церкви як морального авторитету серед вірних УГКЦ (82% проти 7% тих, хто має протилежну думку), УПЦ (75% проти 12%) та УПЦ-КП (61% проти 20%), відчутно нижчим – серед “інших православних” (51% проти 28%) і критично низьким – серед “просто християн” (35% проти 43%).

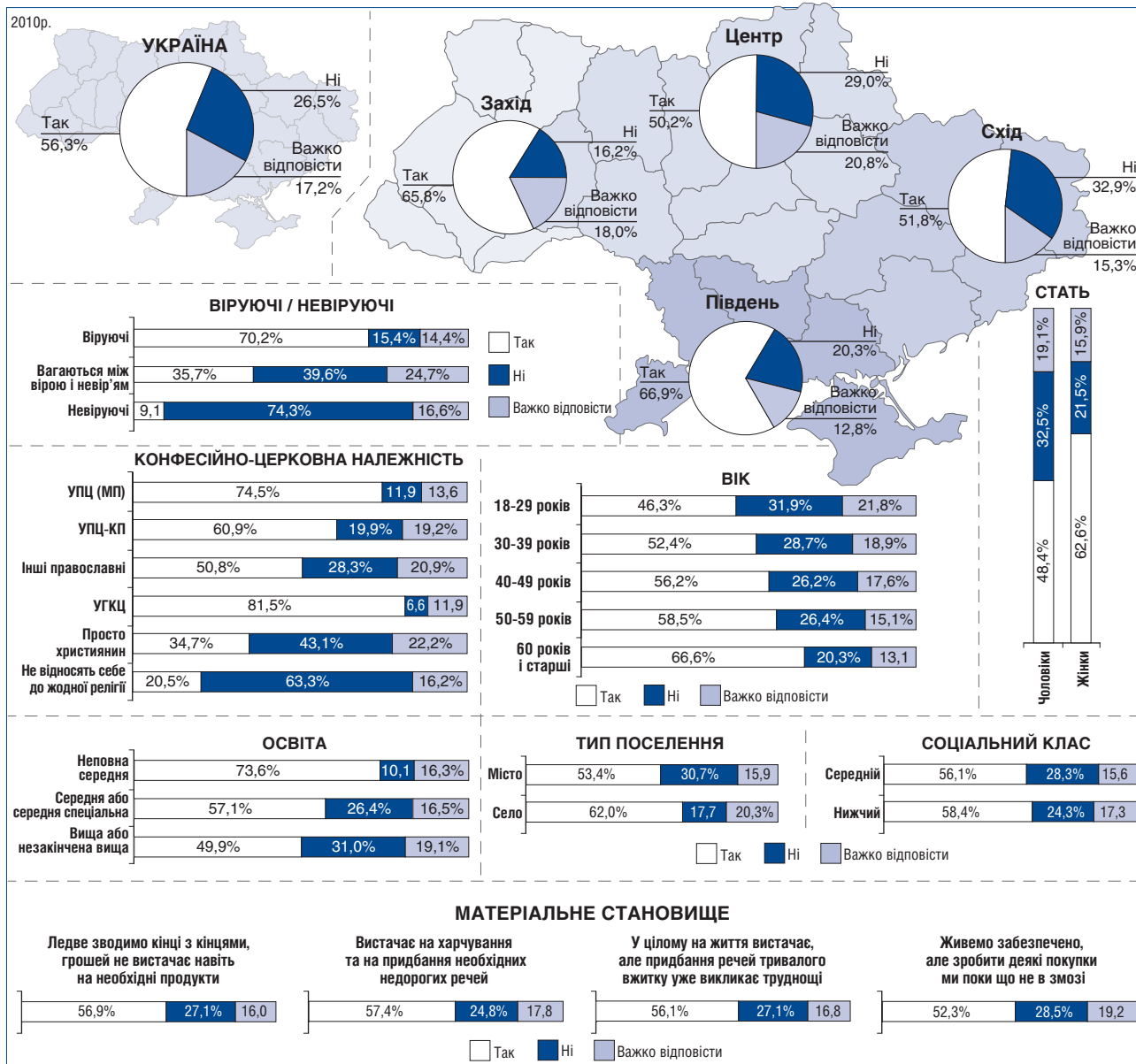
Залежність від соціально-демографічних чинників корелює із залежністю від цих чинників рівня релігійності: так само рівень визнання Церкви як морального авторитету підвищується з віком

Оцінюючи роль релігії в житті суспільства, чи згодні Ви з наведеними твердженнями?
% опитаних

	Згоден		Не згоден		Не маю уявлення	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Релігія підвищує моральність і духовність людей	13,4	78,5	69,8	8,8	16,8	12,7
Релігійні діячі повинні ставати на захист найбільш вразливих громадян у разі прийняття владою рішень, які знижують життєвий рівень населення	63,6	78,3	17,0	9,8	19,4	11,9
Релігія є одним із важливих засобів відродження національної самосвідомості і культури	78,3	70,8	10,4	12,7	11,3	16,5
Релігія є одним з чинників демократичного суспільства	46,0	55,8	28,6	22,7	25,4	21,5
Релігія є елементом політичного життя	47,7	42,4	30,1	38,6	22,2	19,0
Релігійні організації беруть слабку участь у соціальній роботі: допомога нужденним, інвалідам, хворим, літнім тощо	51,7	36,4	29,7	39,9	18,6	23,7
Релігійні діячі стоять осторонь таких соціальних проблем сучасності, як запобігання вагітності, аборт, СНІД, сексуальне виховання тощо	87,1	26,4	5,7	53,0	7,2	20,6
Релігія не впливає на життя суспільства	29,6	22,5	60,0	66,6	10,4	10,9
Релігія є мало пристосованою до потреб сучасної людини	31,3	21,1	47,0	58,4	21,7	20,5
Релігія робить людей неактивними, байдужими до того, що відбувається у суспільстві	13,4	12,5	69,8	71,8	16,8	15,7
Релігія шкідлива, оскільки роз'єднує людей на різні конфесії	14,7	12,5	67,3	71,5	18,0	16,0
Релігія відмирає і в майбутньому зникне зовсім	7,7	8,5	75,9	73,6	16,4	17,9
Релігія є мало пристосованою до потреб сучасної людини						
КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (2010р.)						
	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Просто християнин	Не відносять себе до жодної релігії
Згоден	14,3	17,0	21,8	15,1	29,0	38,5
Не згоден	70,6	66,0	52,6	78,3	40,7	33,2
Не маю уявлення	15,1	17,0	25,6	6,6	30,3	28,3

¹¹ Для порівняння: У 2000р. Церкві довіряли 63,1% громадян (повністю – 33,7%; скоріше довіряли – 29,4%), не довіряли – 29,2% (14,9% і 14,3%, відповідно).

Чи є для Вас сьогодні Церква моральним авторитетом? % опитаних



(із 46% серед молодшої вікової групи до 67% серед найстаршої) і знижується з підвищенням рівня освіти (з 74% серед осіб з неповною середньою освітою до 50% серед тих, хто має вищу освіту); так само воно властиве жінкам більшою мірою, ніж чоловікам (63% проти 48%, відповідно), жителям села – більшою мірою, ніж жителям міста (62% проти 53%, відповідно).

При цьому, моральний авторитет Церкви як інституту не ототожнюється в суспільній свідомості з моральним авторитетом священнослужителів. Як видно з діаграми “З яким твердженням стосовно священнослужителів Ви згодні більшою мірою?” (с.50), моральний авторитет священнослужителів визнають 26% опитаних, вважають їх “такими самими, як більшість із нас” – 44%, а 17% опитаних упевнені, що “більшість священнослужителів думають насамперед про гроші, а не про духовне”.

Примітно, що лише серед прихильників УПЦ відносна більшість (42%) погодилася з тезою про те, що “більшість священнослужителів – глибоко моральні й духовні особи”. Серед інших груп відносна

більшість опитаних обрали тезу “священнослужителі – такі самі, як більшість із нас...”: серед прихильників УГКЦ – 52%, УПЦ-КП – 43%, серед “інших православних” – 51%, “просто християн” – 45%. І лише у групі тих, хто не відносить себе до жодної релігії, голоси розділилися майже порівну між тезою (35%) і твердженням, що “більшість священнослужителів думають насамперед про гроші...” (34%).

Церква і політичні позиції громадян. Як видно з таблиці “Чи впливає на Ваші політичні переконання...” (с.50), рівень впливу релігійних організацій на політичні переконання громадян, за їх оцінками, порівняно з 2000р., практично не змінився (відповідь “зовсім не впливає” як у 2000р., так і у 2010р. обрали по 12% опитаних; відповідь “частково впливає” – 3% і 4%, відповідно).

Серед віруючих, які відносять себе до певної релігійної організації, засвідчили ту чи іншу міру впливу релігійної організації на їх політичні переконання лише близько 9%; серед тих, хто вагається, – 5%. 12% віруючих повідомили, що в їх релігійних організаціях політичні питання не порушуються.

З яким твердженням стосовно священнослужителів Ви згодні більшою мірою?
% опитаних

2010р.

УКРАЇНА

Священнослужителі – такі самі, як більшість із нас, – з усіма достоїнствами і гріхами

44,0%

Більшість священнослужителів – глибоко моральні й духовні особи

26,2%

Більшість священнослужителів думають насамперед про гроші, а не про духовне

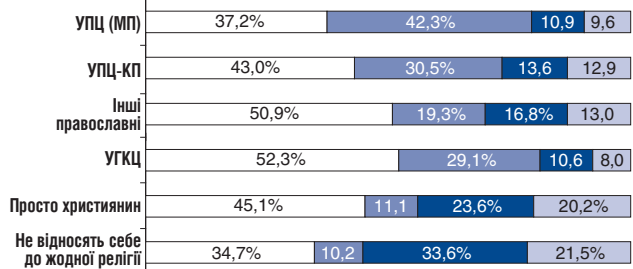
16,8%

Важко відповісти

13,0%

□ Священнослужителі – такі самі, як більшість із нас, – з усіма достоїнствами і гріхами
■ Більшість священнослужителів думають насамперед про гроші, а не про духовне
■ Більшість священнослужителів – глибоко моральні й духовні особи
■ Важко відповісти

КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ



Захід

Священнослужителі – такі самі, як більшість із нас, – з усіма достоїнствами і гріхами

53,3%

Більшість священнослужителів – глибоко моральні й духовні особи

22,1%

Більшість священнослужителів думають насамперед про гроші, а не про духовне

14,6%

Важко відповісти

10,0%



Центр

Священнослужителі – такі самі, як більшість із нас, – з усіма достоїнствами і гріхами

38,8%

Більшість священнослужителів – глибоко моральні й духовні особи

27,1%

Більшість священнослужителів думають насамперед про гроші, а не про духовне

17,6%

Важко відповісти

16,5%



Південь

Священнослужителі – такі самі, як більшість із нас, – з усіма достоїнствами і гріхами

44,7%

Більшість священнослужителів – глибоко моральні й духовні особи

37,2%

Більшість священнослужителів думають насамперед про гроші, а не про духовне

7,2%

Важко відповісти

10,9%



Схід

Священнослужителі – такі самі, як більшість із нас, – з усіма достоїнствами і гріхами

43,1%

Більшість священнослужителів – глибоко моральні й духовні особи

22,7%

Більшість священнослужителів думають насамперед про гроші, а не про духовне

21,8%

Важко відповісти

12,5%

Чи впливає на Ваші політичні переконання позиція релігійної організації, до якої Ви себе відносите?
% опитаних

	УКРАЇНА		КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (2010р.)					
	2000р	2010р	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Просто християнин	Не відносять себе до жодної релігії
Я сам формую свої політичні погляди	25,1	30,4	36,0	27,6	34,3	34,0	25,0	16,3
На мої політичні переконання найбільше впливають телебачення, преса тощо	7,8	13,1	13,6	14,6	13,9	11,1	19,4	8,0
На мої політичні переконання зовсім не впливає позиція моєї релігійної організації	11,9	11,5	14,0	21,9	9,3	14,4	4,9	1,1
Політичні питання не порушуються та не обговорюються в моїй релігійній організації	5,3	8,5	16,0	11,6	3,0	17,0	0,7	0,0
На мій політичний вибір частково впливає позиція моєї релігійної організації	2,8	3,7	6,4	3,3	1,9	7,8	0,0	0,0
Так, я прислухаюся до тих політичних думок та ідей, що пропагуються в моїй релігійній організації	4,5	3,1	4,5	3,3	2,0	6,5	0,7	0,0
Інше	1,2	0,1	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,4
Важко відповісти	4,3	3,2	1,7	2,0	3,9	7,2	4,2	3,4
Не відношу себе до жодної релігійної організації	37,1	26,4	7,9	15,6	31,6	2,0	45,1	70,5

У всіх цих групах відносно більшість опитаних заявили, що вони самостійно формують свої політичні погляди (серед віруючих – 32%; тих, хто вагається, – 28%, серед невіруючих – 25%). Другу позицію посів такий чинник впливу, як телебачення і преса (серед віруючих – 13%, тих, хто вагається, – 19%, невіруючих – 10%)¹².

Ставлення до участі священнослужителів у виборах до Верховної і місцевих рад. Половина громадян не підтримують практику участі священнослужителів у зазначених виборах. Упевнені, що участь у виборах суперечить місії священнослужителя, 50% віруючих, 48% тих, хто вагається, і 52% невіруючих.

Водночас, як видно з діаграми “Як Ви ставитеся до того, що деякі священнослужителі...?”, від 24% віруючих до 13% невіруючих визнають за священнослужителями право на участь у виборах, як і всіх громадян. А думку про те, що “чим більше священників підуть у владу, тим більш справедливою вона буде”, підтримали лише 10% віруючих і по 6% із груп невіруючих і тих, хто вагається.

2.5. ЦЕРКВА І ДЕРЖАВА

Стан забезпечення свободи совісті. Більшість (76%) громадян тією чи іншою мірою згодні з твердженням, що “в Україні існує повна свобода совісті і рівність віросповідань перед законом”, причому число тих, хто так думає, порівняно з 2000р., зросло майже на 10% (діаграма “З яким із наведених тверджень Ви згодні більшою мірою?”, с.52).

Так само більшість (75%) – засвідчили задоволеність рівнем свободи совісті та віросповідань в Україні (діаграма “Чи задоволені Ви...?”, с.53). Однак, ця оцінка має певні регіональні та конфесійні особливості: так, найбільшою мірою задоволені рівнем

свободи совісті жителі Півдня – 82% (не задоволені – лише 6%); в інших регіонах частки задоволених практично однакові – 73-74%, проте незадоволених на Заході – 14%, на Сході – 12%, у Центрі країни – 9%.

За конфесійною ознакою, найбільше задоволених рівнем свободи совісті – серед вірних УПЦ – 86% (незадоволених – лише 6%). Натомість серед вірних УГКЦ та УПЦ-КП частки незадоволених становлять 13% і 12%, відповідно.

Таким чином, на тлі високих оцінок стану забезпечення свободи совісті у країні водночас спостерігаються вияви невдоволення зазначеним станом, які мають досить виразну регіональну та церковно-конфесійну локалізацію.

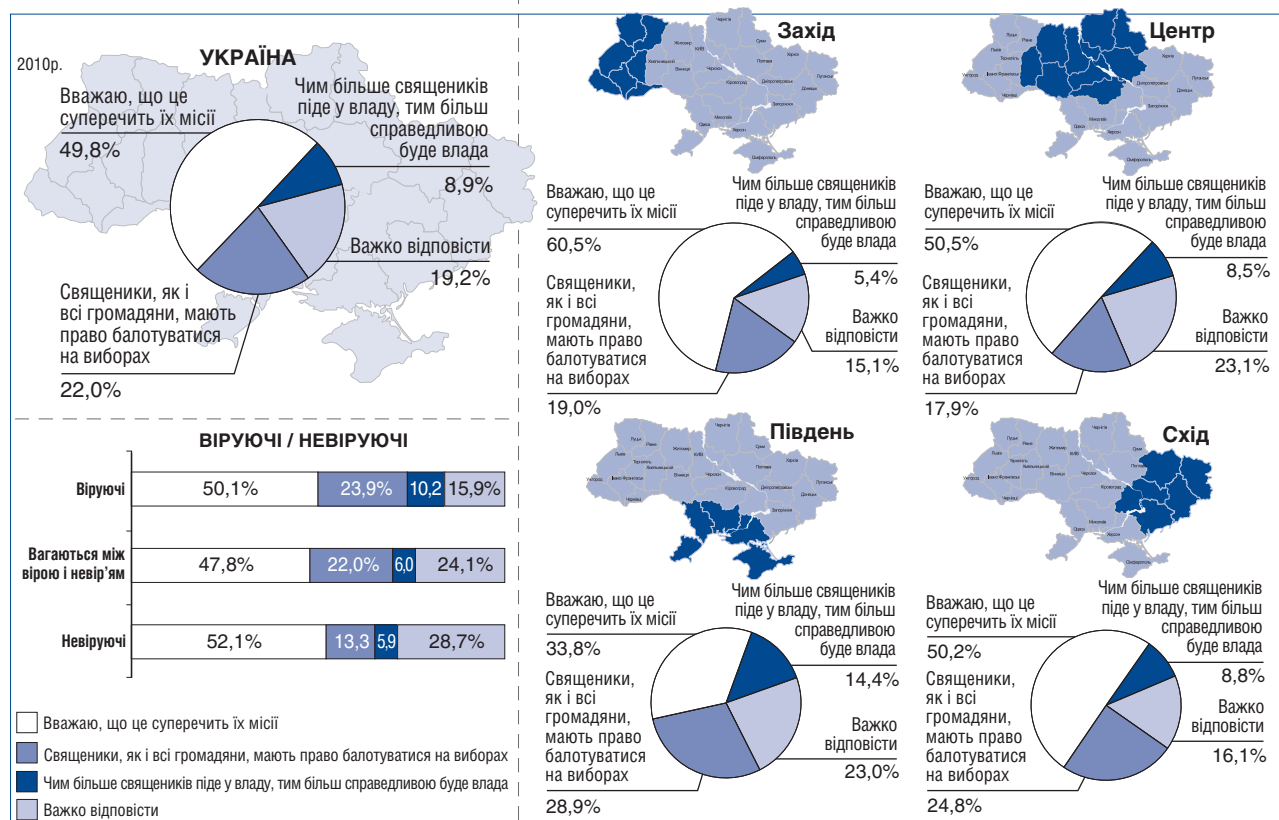
Церква і державна влада. Більшість (63%) громадян упевнені в тому, що “Церква не повинна втручатися у відносини між людиною і владою”: таку точку зору поділяють 62% віруючих, 63% тих, хто вагається, 71% невіруючих (діаграма “З яким твердженням стосовно Церкви і влади Ви згодні більшою мірою?”, с.53).

Водночас, від 12% віруючих до 6% невіруючих вважають, що залежно від ситуації Церква повинна або підтримувати, або критикувати владу.

Ту позицію, що “Церква зобов’язана критикувати владу, оскільки її місія – викривати неправду і зловживання”, підтримують лише близько 8% громадян країни, в т.ч. 8% віруючих, 10% тих, хто вагається, і 5% невіруючих. Протилежну позицію – “Церква зобов’язана підтримувати державну владу, оскільки немає влади не від Бога” – поділяють 9% віруючих, 4% тих, хто вагається, 3% невіруючих.

Ставлення до інституту державної церкви. Як видно з діаграми “Чи підтримуєте Ви запровадження інституту державної церкви в Україні?” (с.54), ідея такого запровадження упродовж 2000-2010рр. постійно втрачала прихильників, число яких

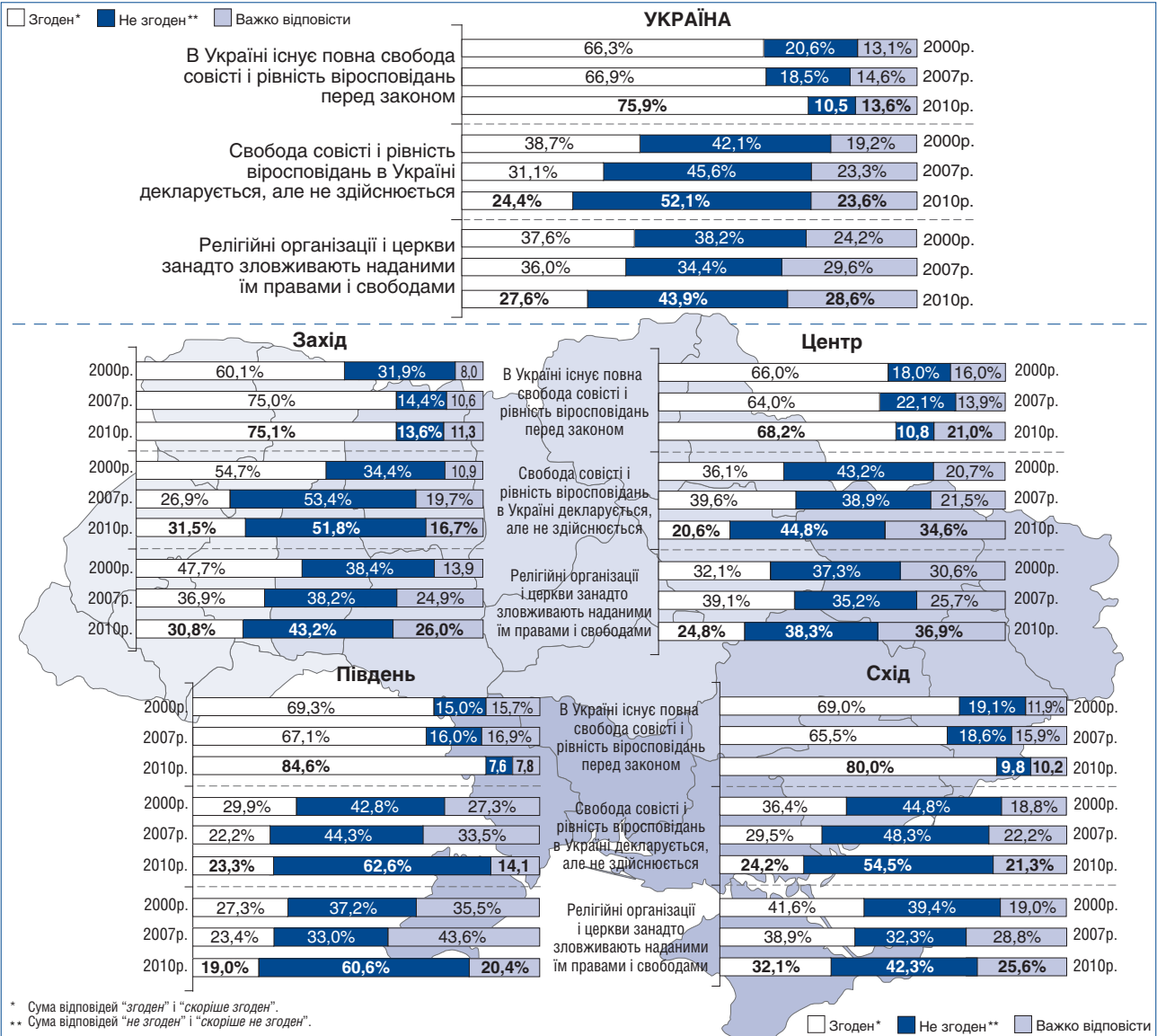
Як Ви ставитеся до того, що деякі священнослужителі балотуються до Верховної та місцевих рад?



¹² Примітно, що, відповідаючи на питання “Чи повинна Церква впливати на думку своїх вірних...?”, переважна більшість опитаних заявили, що “Церква не повинна втручатися у виборчий процес”: серед віруючих – 82%, серед тих, хто вагається, і невіруючих – по 84%.

З яким із наведених тверджень Ви згодні більшою мірою?
% опитаних

□ Згоден* ■ Не згоден** ▒ Важко відповісти



В Україні існує повна свобода совісті і рівність віросповідань перед законом

	УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Просто християнини		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Згоден*	70,6	86,1	65,0	73,4	65,7	78,4	57,3	76,3	73,4	58,6	79,1	80,6	63,9	62,8
Не згоден**	21,2	8,1	21,8	13,7	19,4	8,1	36,6	9,9	20,8	20,7	12,3	11,1	16,5	11,3
Важко відповісти	8,2	5,8	13,2	12,9	14,9	13,5	6,1	13,8	5,8	20,7	8,6	8,3	19,6	25,9

Свобода совісті і рівність віросповідань в Україні декларується, але не здійснюється

	УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Просто християнини		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Згоден*	44,3	26,1	39,4	24,3	36,6	22,5	57,9	19,2	46,8	41,0	38,8	19,4	27,2	19,8
Не згоден**	39,5	58,8	44,4	50,8	40,8	53,1	32,9	59,6	46,0	29,9	47,6	68,1	46,6	43,0
Важко відповісти	16,2	15,1	16,2	24,9	22,6	24,4	9,2	21,2	7,2	29,1	13,6	12,5	26,2	37,3

Релігійні організації і церкви занадто зловживають наданими їм правами і свободами

	УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Просто християнини		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Згоден*	36,1	23,2	38,0	29,2	36,7	27,1	56,7	21,2	24,8	41,0	35,8	26,4	37,2	31,4
Не згоден**	42,1	57,4	40,9	41,2	36,4	42,3	32,0	51,0	60,6	26,4	49,4	55,6	28,2	28,8
Важко відповісти	21,8	19,4	21,1	29,6	26,9	30,6	11,3	27,8	14,6	32,6	14,8	18,0	34,6	39,8

* Сума відповідей "згоден" і "скоріше згоден".

** Сума відповідей "не згоден" і "скоріше не згоден".

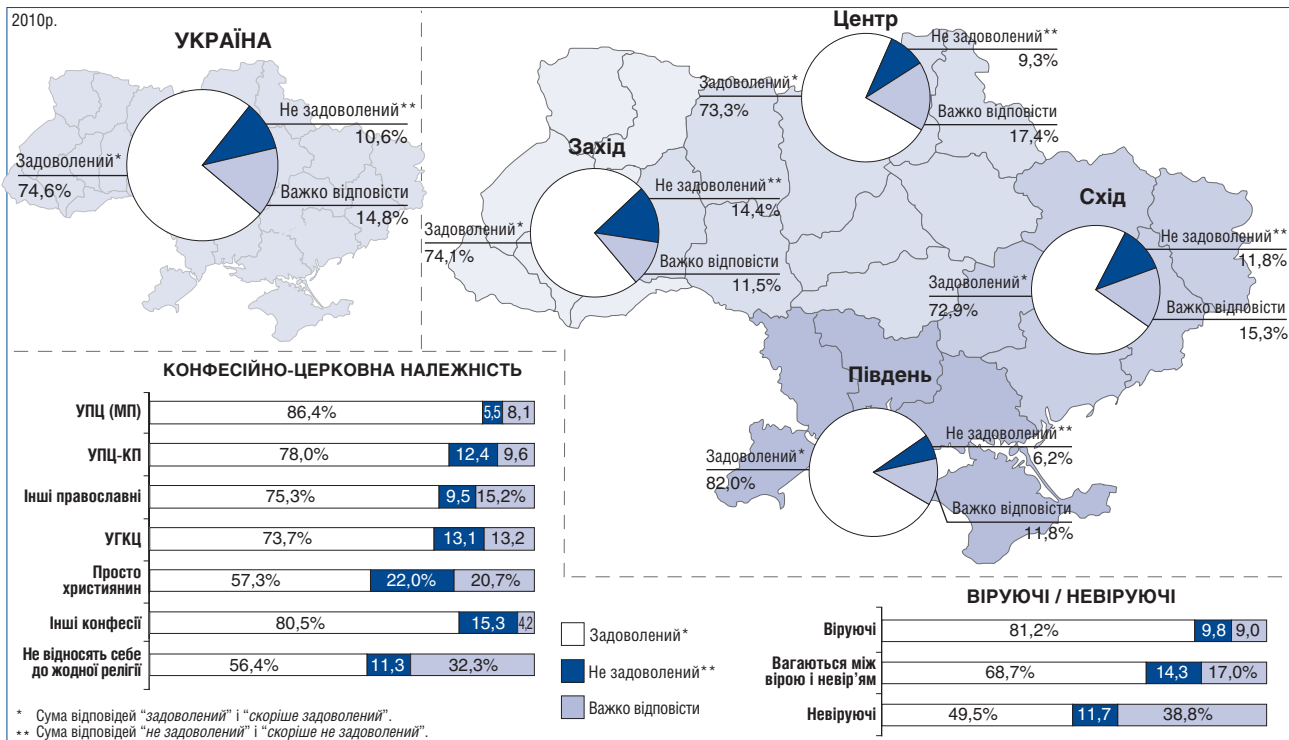


зменшилося за цей час удвічі – з 20% у 2000р. до 10% у 2010р. Однак, привертає увагу також певне зменшення числа її противників – з 52% до 48%. Водночас значно (з 28% до 45%) збільшилося число тих, хто не може визначитися в цьому питанні.

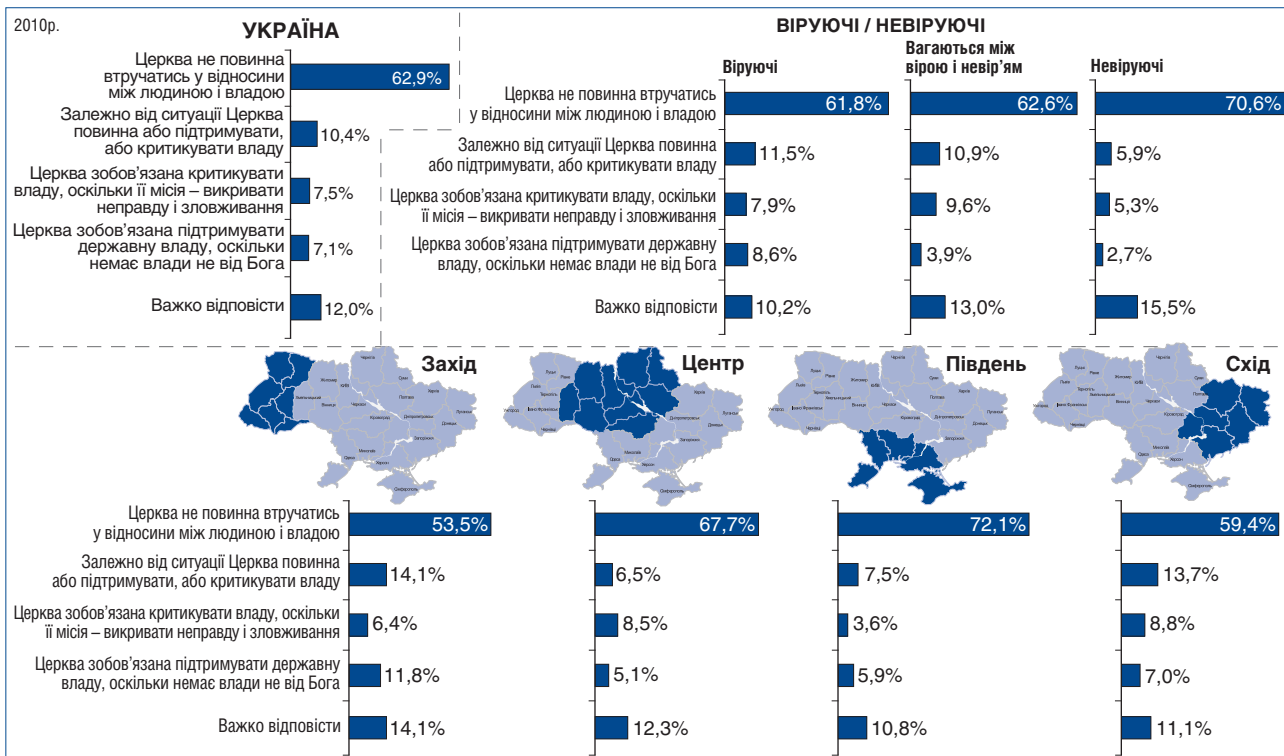
На цей час серед віруючих запровадження інституту державної церкви підтримують лише

12%, не підтримують – 44%. Серед тих, хто вагається, відповідні показники становлять 8% проти 48%, серед невіруючих – 4% проти 53%. За церковно-конфесійною ознакою, найбільша частка прихильників ідеї державної церкви – серед вірних УПЦ-КП (19%), найменша – серед “просто християн” (4%).

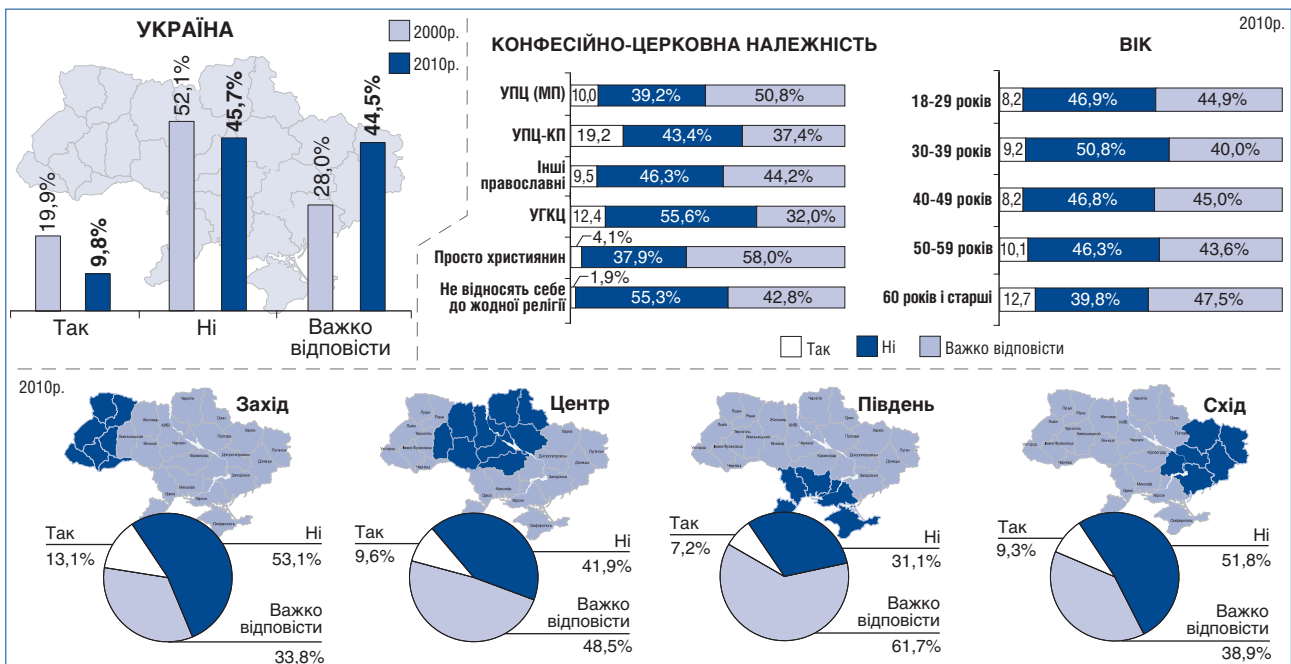
Чи задоволені Ви рівнем свободи совісті і віросповідання в Україні? % опитаних



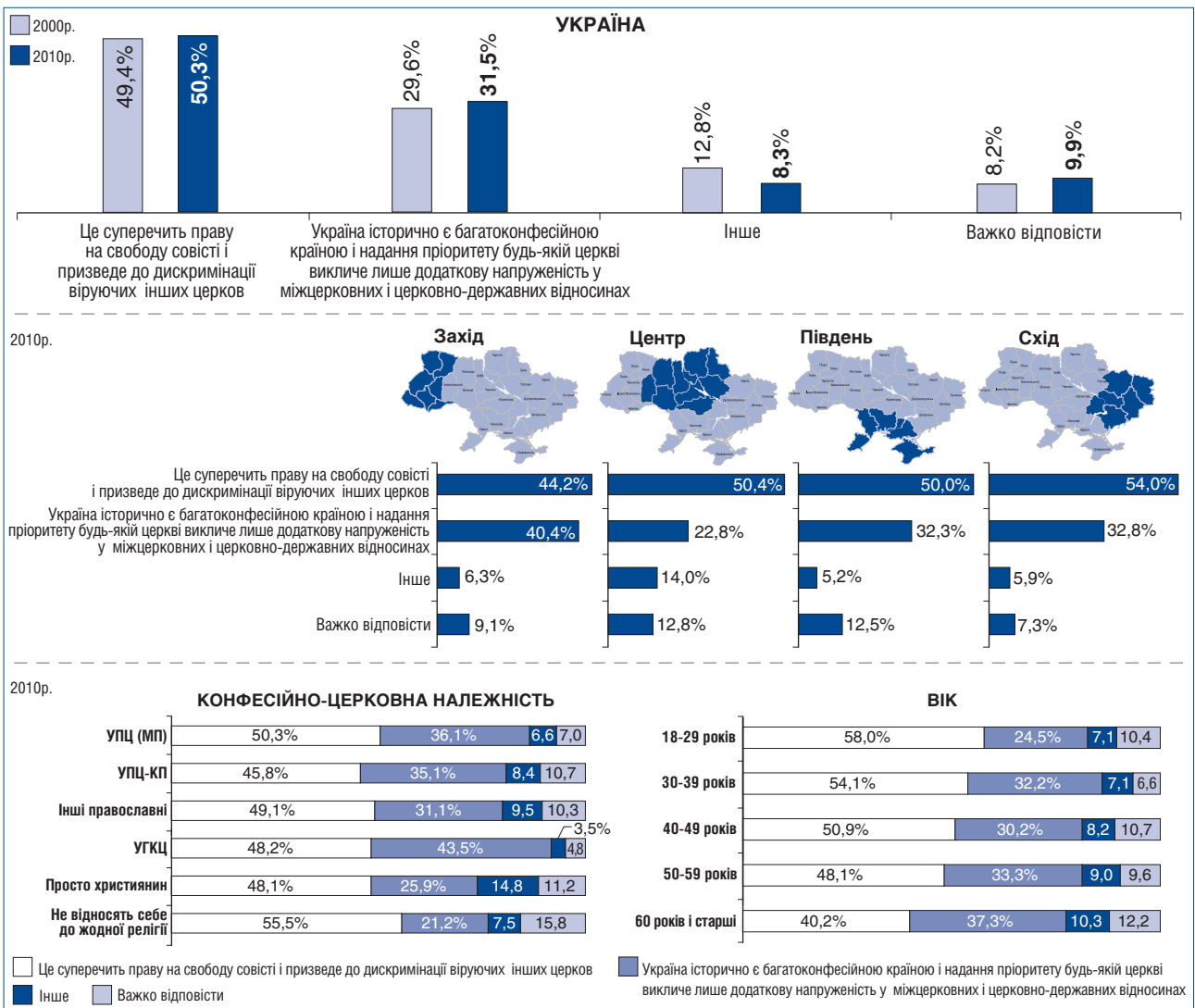
З яким твердженням стосовно Церкви і влади Ви згодні більшою мірою? % опитаних



Чи підтримуєте Ви запровадження інституту державної церкви в Україні?
% опитаних



Чому Ви не згодні із запровадженням інституту державної церкви в Україні?
% не згодних із запровадженням державної церкви



З числа незгодних із запровадженням інституту державної церкви більшість або відносна більшість опитаних цих трьох груп (віруючі/ невіруючі/ ті, хто вагається) мотивують свою позицію насамперед тим, що це “*суперечить праву на свободу совісті і призведе до дискримінації віруючих інших церков*” (діаграма “*Чому Ви не згодні...?*”).

Серед віруючих таку позицію підтримують 51%, серед тих, хто вагається, – 56%, серед невіруючих – 45% (відносна більшість). 35% віруючих, 21% тих, хто вагається, і 26% невіруючих – упевнені в тому, що “*Україна історично є багатоконфесійною країною і надання пріоритету будь-якій церкві викличе додаткову напруженість у міжцерковних і церковно-державних відносинах*”.

2.6. РІВЕНЬ ТОЛЕРАНТНОСТІ В МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИНАХ

Про рівень релігійної толерантності можна, зокрема, судити за часткою тих, хто вважає, що будь-яка релігія має право на існування¹³. У 2010р., порівняно з 2000р., ця частка не змінилася і становила 76%¹⁴. Водночас, слід відзначити, що кожен десятий з опитаних, а з числа віруючих – кожен восьмий (12,5%) – обрали твердження “*істинною є лише та релігія, яку я сповідаю*” (діаграма “*Яке з наведених тверджень стосовно релігії відповідає Вашим переконанням більшою мірою?*”, с.56). Ще 11% опитаних (11,2% з числа віруючих) переконані в тому, що право на існування мають “*лише традиційні для України релігії*”. Ці показники, порівняно з 2000р., також не змінилися.

Рівень толерантності є дещо нижчим серед респондентів з високим рівнем релігійності¹⁵. Чим частіше респонденти відвідують релігійні служби, тим нижчою серед них є частка тих, хто вважає, що всі релігії мають право на існування, і тим вищою – тих, хто дотримується думки, що “*істинною є лише та релігія, яку я сповідаю*”. Хоча навіть серед респондентів, які відвідують релігійні служби щонайменше раз на місяць, майже дві третини (65%) вважають, що всі релігії мають право на існування.

Рівень толерантності є високим серед представників усіх великих церков. Причому серед представників православних Церков рівень релігійної толерантності, порівняно з 2000р., зріс. Водночас, варто зауважити, що серед представників дрібних конфесій частка тих, хто вважає, що “*істинною є лише та релігія, яку я сповідаю*”, є вищою, ніж загалом по масиву опитаних (45% і 10%, відповідно). Це може бути пов'язано з особливістю становища представників цих конфесій як релігійної меншини, що вимагає від них високого рівня переконаності в істинності саме їх релігії (як засобу мотивації належності до конфесії, що перебуває в меншості). Однак, слід привернути увагу до тієї обставини, що в цій групі частка тих, хто вважає, що істинною є лише та релігія, яку вони сповідають, зросла порівняно з 2000р., з 26,3% до 45,2%.

Ставлення до окремих релігій та релігійних течій

Ставлення до православ'я. На загальнонаціональному рівні ставлення до православ'я за останні 10 років не змінилось і залишається позитивним

(78% у 2010р. і 77% у 2000р.). Частка тих, хто ставиться до нього позитивно, стала дещо нижчою на Заході; натомість, вищою – в Центрі (при цьому, частка тих, кому притаманне негативне ставлення, в цих регіонах залишається вкрай низькою) (діаграма “*Як Ви ставитеся до наведених релігій та релігійних течій?*”, с.57).

Представники дрібних конфесій рідше висловлюють позитивне ставлення до православ'я (33%), однак і частка тих, хто ставиться до нього негативно, є невеликою (7%). Найрідше позитивно до православ'я ставляться ті, хто не відносить себе до жодного віросповідання, – 26% (негативно – 6%). Позитивне ставлення до інших релігій представники цієї групи висловлюють ще рідше (від 1% стосовно євангелічних і харизматичних церков до 6% – до УГКЦ), негативне – від 8% стосовно УГКЦ і РКЦ до 16% – ісламу та євангелічних і харизматичних церков.

Греко-католики, більшість (70%) яких висловили позитивне ставлення до православ'я, є єдиною з великих церков України, відносна більшість (44%) представників якої негативно ставиться до намірів Патріарха Кирила щорічно здійснювати візити до України (позитивне ставлення до цього висловили лише 20%, діаграма “*Патріарх Московський і всієї Русі Кирил висловлював намір щорічно здійснювати візити до України...*”, с.59).

Якщо ставлення до православ'я є переважно позитивним, то стосовно всіх інших релігій і релігійних течій відносна більшість опитаних засвідчує байдуже ставлення. Однак, при цьому, стосовно більшості релігій і релігійних течій частка тих, хто ставиться до них позитивно, перевищує частку тих, чиє ставлення є негативним. Лише стосовно ісламу ці частки статистично значимо не відрізняються, а стосовно євангелічних і харизматичних церков негативне ставлення дещо перевищує позитивне.

Ставлення до греко-католицизму. Порівняно з 2000р., ставлення до греко-католицизму дещо покращилося (частка тих, хто ставиться до нього позитивно, зросла з 31% до 34%, тоді як частка тих, чиє ставлення є негативним, знизилася з 7% до 4%). Зазначене покращення відбулося переважно за рахунок Центрального регіону (зростання з 28% до 34%), а зниження негативного ставлення – за рахунок Центрального (зниження з 6% до 3%) і Південного (зниження з 6% до 2%) регіонів. Загалом, ставлення до греко-католицизму істотно вирізняється на Заході: тут 68% опитаних ставляться до нього позитивно, тоді як в інших регіонах – від 21% до 34%, а переважним є байдуже ставлення.

Ставлення представників православних церков до греко-католицизму більш стримане, ніж ставлення греко-католиків до православ'я. При цьому, вірні УПЦ-КП частіше висловлюють позитивне ставлення до цієї конфесії, ніж вірні УПЦ (44% і 34%, відповідно). Частка тих, хто висловлює негативне ставлення, серед представників обох зазначених церков є дуже незначною (2% і 4%, відповідно) і знизилася, порівняно з 2000р.

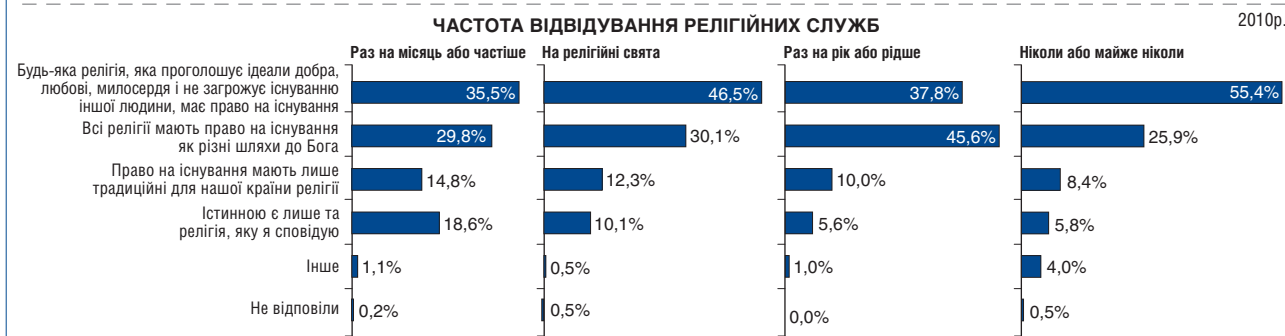
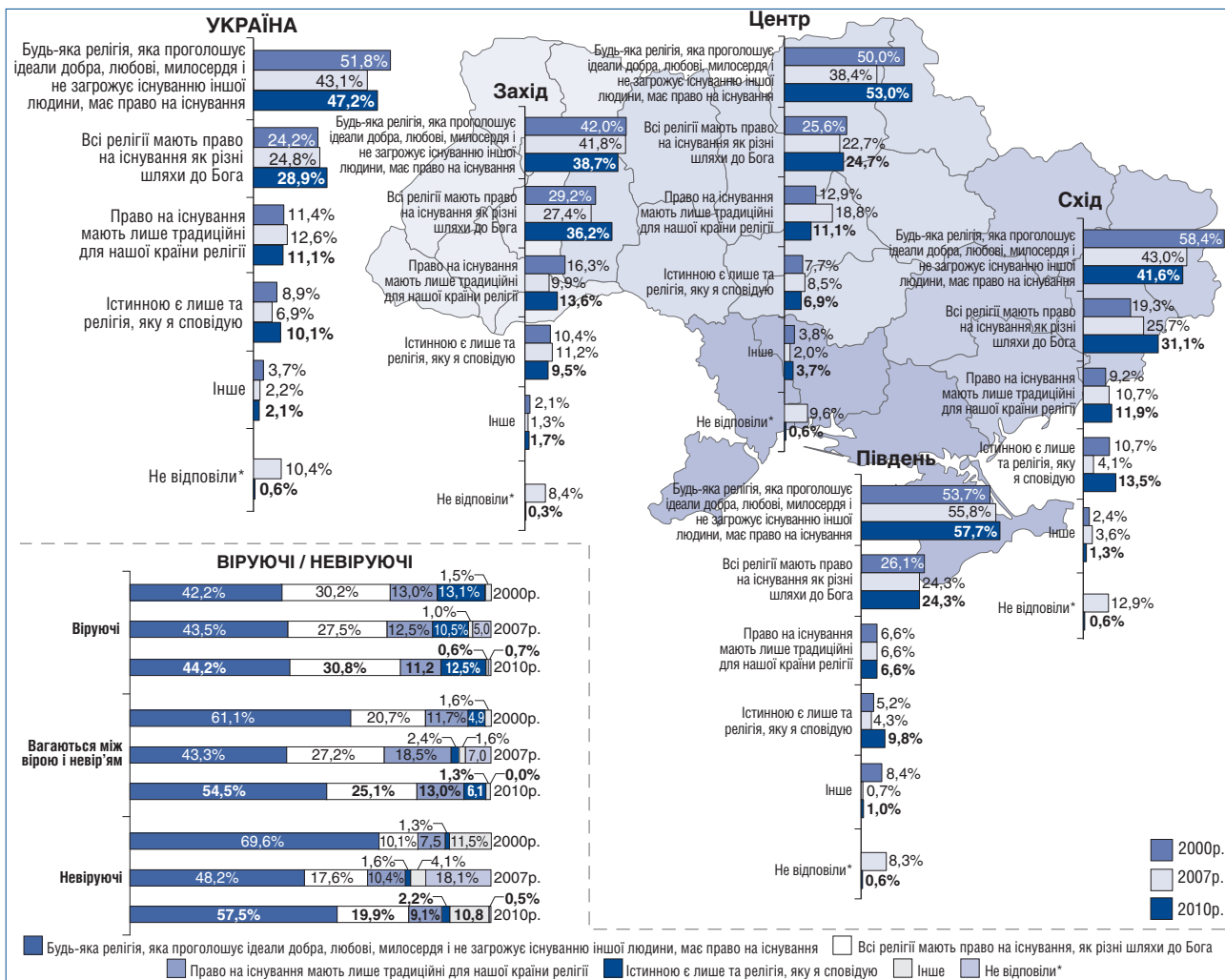
Слід зазначити, що серед вірних УПЦ спостерігаються суттєві відмінності у ставленні до греко-католицизму, залежно від етнічної належності та регіону проживання. Так, якщо серед вірних УПЦ – етнічних українців позитивно ставляться до

¹³ Сумарна частка респондентів, які вибрали варіанти відповіді “*будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини, має право на існування*” та “*всі релігії мають право на існування, як різні шляхи до Бога*”.

¹⁴ У 2002р. та 2007р. ці показники були нижчими – 71% і 68%, відповідно. Це може бути пов'язано з істотною вищою часткою тих, хто відмовився відповідати на це питання. Тому, наприклад, у 2007р. нижчою була також і частка респондентів, які відповіли “*істинною є лише та релігія, яку я сповідаю*”.

¹⁵ Як показник рівня релігійності застосовувалася частота відвідування релігійних служб.

Яке з наведених тверджень стосовно релігії відповідає Вашим переконанням більшою мірою? % опитаних



* В анкеті 2000р. варіанту відповіді "не відповіли" не було.

% опитаних, залежно від конфесійно-церковної належності

	УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Просто християнин		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини, має право на існування	36,0	48,3	32,9	37,0	55,2	49,6	41,1	41,1	63,7	56,3	33,3	23,3	70,4	56,8
Всі релігії мають право на існування, як різні шляхи до Бога	29,8	23,6	32,9	36,7	22,8	31,6	30,8	33,8	28,1	24,3	33,3	23,3	10,4	25,4
Право на існування мають лише традиційні для нашої країни релігії	18,8	15,5	20,3	13,7	11,0	9,0	15,1	14,6	4,4	7,6	2,6	5,5	4,7	6,8
Істинною є лише та релігія, яку я сповідаю	14,8	11,7	12,5	11,7	8,7	7,8	10,2	9,3	3,0	6,3	26,9	45,2	0,3	2,3
Інше	0,5	0,2	1,3	0,0	2,2	1,5	2,7	1,3	0,7	5,5	3,9	2,7	14,2	8,0
Не відповіли*	—	0,7	—	1,0	—	0,5	—	0,1	—	0,0	—	0,0	—	0,7

* В анкеті 2000р. варіанту відповіді "не відповіли" не було.

Як Ви ставитеся до наведених релігій та релігійних течій?

% опитаних

	Позитивно		Байдуже		Негативно		Не задумувався над цим		Нічого не чув про таку релігію (течію)		Не відповіли	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Православ'я	77,2	78,2	14,6	13,7	1,5	1,3	6,0	6,3	0,7	0,2	-	0,2
Греко-Католицизм	31,4	34,4	40,7	40,9	6,0	3,6	17,2	9,3	4,7	1,7	-	0,1
Римо-Католицизм	27,6	29,8	42,3	42,8	6,5	4,2	18,4	20,7	5,2	2,4	-	0,2
Протестантизм	13,5	17,5	44,5	42,9	14,3	12,0	19,6	22,1	8,1	5,6	-	0,1
Іслам	14,1	16,0	44,4	43,8	13,7	14,2	21,8	23,7	6,0	2,1	-	0,2
Іудаїзм	12,0	14,2	44,9	46,4	12,1	10,3	22,4	25,5	8,6	2,8	-	0,8
Євангелічні та Харизматичні церкви*	3,4	11,3	18,0	37,7	9,0	17,2	8,8	23,9	60,8	9,8	-	0,1
Східні релігії та духовні практики (буддизм, йога та ін.)	-	15,1	-	42,7	-	8,4	-	28,8	-	4,9	-	0,1

* У 2000р. питання ставилося лише про харизматичні церкви.

Православ'я

	РЕГІОНИ								КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ												Не відносять себе до жодної релігії	
	ЗАХІД		ЦЕНТР		ПІВДЕНЬ		СХІД		УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Просто християнин		Інші конфесії			
	2000р.	2010р	2000р.	2010р	2000р.	2010р	2000р.	2010р	2000р.	2010р	2000р.	2010р	2000р.	2010р	2000р.	2010р	2000р.	2010р	2000р.	2010р		
Позитивно	84,5	75,9	72,4	79,3	72,5	76,1	79,0	79,6	94,0	93,8	91,3	96,3	89,1	91,2	75,0	70,2	79,0	63,2	43,9	32,9	29,1	26,1
Байдуже	9,6	17,2	17,9	11,1	19,2	13,7	11,9	14,0	4,3	3,8	4,5	2,3	6,5	5,2	15,8	22,5	11,6	20,1	34,1	43,8	47,2	46,2
Негативно	2,7	2,1	1,5	1,2	1,3	1,3	0,9	1,1	0,5	0,0	0,4	0,0	0,1	0,2	4,6	2,6	0,0	1,4	14,6	6,8	2,6	5,7
Не задумувався над цим	3,2	4,4	6,9	8,0	4,6	8,2	7,3	5,2	0,5	1,9	2,1	0,7	3,5	3,2	4,6	4,6	9,4	14,6	6,1	16,4	19,1	21,6
Нічого не чув про таку релігію (течію)	0,0	0,3	0,8	0,2	0,7	0,0	0,9	0,2	0,5	0,0	0,8	0,3	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	0,0	1,3	0,4
Не відповіли	0,0	0,3	0,5	0,2	1,7	0,7	0,0	0,0	0,0	0,4	0,8	0,3	0,3	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3	0,0	0,6	0,0

Греко-католицизм

	РЕГІОНИ								КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ												Не відносять себе до жодної релігії	
	ЗАХІД		ЦЕНТР		ПІВДЕНЬ		СХІД		УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Просто християнин		Інші конфесії			
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Позитивно	64,7	68,0	28,1	34,4	21,9	21,3	20,1	20,7	29,3	34,0	38,4	43,9	25,7	30,6	98,0	97,4	30,4	23,4	22,2	21,9	13,2	5,7
Байдуже	23,5	20,4	46,0	42,3	47,7	43,0	41,5	50,8	51,1	37,7	40,1	38,5	41,0	45,3	2,0	2,6	42,8	46,2	42,0	50,7	51,0	56,3
Негативно	4,8	3,4	6,1	3,2	5,6	1,6	6,6	4,7	10,3	4,0	5,8	2,0	6,3	2,0	0,0	0,0	1,4	4,1	16,0	8,2	4,8	8,4
Не задумувався над цим	7,0	7,5	16,5	19,6	19,2	30,5	22,5	21,0	9,2	22,8	13,2	13,3	21,3	20,1	0,0	0,0	18,8	24,1	12,3	19,2	21,6	27,0
Нічого не чув про таку релігію (течію)	0,0	0,8	2,9	0,5	4,3	3,3	9,3	2,6	0,0	1,3	2,5	2,3	5,4	1,7	0,0	0,0	6,5	2,1	6,2	0,0	8,7	2,7
Не відповіли	0,0	0,0	0,3	0,0	1,3	0,3	0,0	0,2	0,0	0,2	0,0	0,0	0,3	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3	0,0	0,6	0,0

Римо-католицизм

	РЕГІОНИ								КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ												Не відносять себе до жодної релігії	
	ЗАХІД		ЦЕНТР		ПІВДЕНЬ		СХІД		УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Просто християнин		Інші конфесії			
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Позитивно	50,5	53,7	26,8	31,3	20,5	20,0	18,5	18,7	29,9	29,6	33,2	38,1	23,8	28,5	68,9	71,7	26,1	21,4	27,2	23,6	12,7	4,9
Байдуже	32,2	31,1	45,5	42,4	47,7	42,0	41,7	50,5	49,5	38,6	43,6	41,4	41,7	44,7	19,2	22,4	43,5	46,9	35,8	50,0	50,3	55,5
Негативно	6,6	3,1	6,6	4,0	5,6	3,0	6,6	5,5	10,9	5,1	6,6	3,0	6,4	2,5	2,6	0,7	2,2	4,8	14,8	8,3	5,2	8,3
Не задумувався над цим	10,4	10,5	17,2	21,1	19,9	30,2	23,4	21,9	8,7	23,7	14,1	14,2	21,8	21,9	8,6	4,6	21,7	24,8	12,3	18,1	22,7	28,3
Нічого не чув про таку релігію (течію)	0,3	1,3	3,7	1,2	5,0	4,9	9,7	2,9	1,1	2,8	2,5	3,3	5,8	2,2	0,7	0,7	6,5	2,1	8,6	0,0	8,4	2,6
Не відповіли	0,0	0,3	0,3	0,0	1,3	0,0	0,1	0,5	0,0	0,2	0,0	0,0	0,4	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	1,2	0,0	0,6	0,4

Протестантизм

	РЕГІОНИ								КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ													
	ЗАХІД		ЦЕНТР		ПІВДЕНЬ		СХІД		УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Просто християнин		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Позитивно	15,4	29,8	15,6	15,7	17,3	10,9	8,4	14,9	15,2	14,1	15,8	21,3	11,8	17,8	11,9	36,4	18,0	12,5	43,8	40,3	6,1	3,4
Байдуже	38,6	39,3	48,0	40,0	49,8	41,1	41,5	48,6	52,2	40,9	46,1	43,5	42,0	41,1	32,5	39,1	49,6	47,9	23,8	31,9	53,7	52,5
Негативно	21,3	15,4	11,5	15,1	8,6	7,6	15,5	9,0	21,2	14,1	16,6	13,3	14,0	10,2	27,2	11,3	5,0	12,5	10,0	8,3	7,8	12,2
Не задумувався над цим	13,8	12,9	18,0	24,5	18,6	26,0	24,6	23,3	8,7	22,0	14,9	18,9	23,0	23,9	14,6	11,3	23,7	21,5	12,5	16,7	21,7	29,7
Нічого не чув про таку релігію (течію)	10,9	2,6	6,6	4,6	4,0	14,5	9,9	4,0	2,7	9,0	6,6	3,0	8,7	6,9	13,9	2,0	3,6	5,6	8,8	2,8	9,7	2,3
Не відповіли	0,0	0,0	0,3	0,0	1,7	0,0	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3	0,0	1,0	0,0

греко-католицизму 40%, то серед етнічних росіян, які належать до цієї ж Церкви – лише 18%. Якщо серед вірних УПЦ, які живуть на Заході та в Центрі, засвідчують позитивне ставлення 54% і 49%, відповідно, то серед вірних УПЦ на Півдні і Сході – 18% і 25%, відповідно¹⁶.

Ці дані свідчать про те, що вагомим чинником, який формує ставлення представників різних церков один до одного, є етнічні та регіональні стереотипи. Ідеться, зокрема, про те, що ставлення до греко-католицизму у жителів Півдня і Сходу асоціативно пов'язане зі ставленням до жителів

Як Ви ставитеся до наведених релігій та релігійних течій?

% опитаних

(продовження)

Іслам

	РЕГІОНИ								КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ													
	ЗАХІД		ЦЕНТР		ПІВДЕНЬ		СХІД		УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Просто християнин		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Позитивно	13,1	20,8	15,2	17,3	19,5	16,7	10,9	11,6	18,4	14,5	15,4	21,2	13,5	17,8	13,9	23,0	17,4	8,3	25,9	36,1	7,1	2,6
Байдуже	41,2	40,1	44,9	46,1	45,0	37,3	45,2	46,7	48,6	42,8	46,9	42,1	43,6	42,3	31,1	42,8	47,8	52,8	30,9	30,6	49,8	50,6
Негативно	17,4	19,5	13,8	10,2	12,9	12,4	11,9	15,7	20,0	13,4	14,1	15,6	12,1	12,7	20,5	11,2	8,0	14,6	18,5	26,4	12,3	15,5
Не задумувався над цим	18,7	17,2	20,5	25,2	17,5	30,7	26,4	22,9	10,8	27,7	19,1	18,2	24,5	24,7	18,5	21,7	24,6	20,8	19,8	4,2	23,0	29,1
Нічого не чув про таку релігію (течію)	9,6	2,1	5,5	1,1	3,3	2,9	5,7	2,9	1,6	1,7	4,6	3,0	6,0	2,0	15,9	0,7	2,2	3,5	3,7	2,8	7,1	2,3
Не відповіли	0,0	0,3	0,2	0,2	1,7	0,0	0,0	0,3	0,5	0,0	0,0	0,0	0,2	0,5	0,0	0,7	0,0	0,0	1,2	0,0	0,6	0,0

Іудаїзм

	РЕГІОНИ								КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ													
	ЗАХІД		ЦЕНТР		ПІВДЕНЬ		СХІД		УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Просто християнин		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Позитивно	11,7	18,7	13,0	16,2	15,9	10,8	9,4	11,3	14,7	14,0	14,1	17,9	12,0	17,8	10,6	21,2	15,9	9,0	17,3	9,7	6,8	1,9
Байдуже	42,1	44,9	46,3	46,4	46,8	41,6	43,8	49,5	48,9	43,2	48,1	43,5	43,8	44,8	31,8	47,0	48,6	54,9	35,8	50,0	49,0	54,0
Негативно	14,4	13,8	11,2	8,5	11,6	7,9	11,8	11,1	17,9	9,1	12,9	12,0	10,7	9,8	18,5	10,6	3,6	6,9	19,8	13,9	10,0	12,2
Не задумувався над цим	18,9	18,5	21,3	26,0	17,6	35,7	27,4	24,2	11,4	31,1	18,7	22,6	25,1	24,0	19,2	19,2	27,5	23,6	17,3	23,6	24,2	27,4
Нічого не чув про таку релігію (течію)	12,5	3,1	8,0	2,0	6,0	2,6	7,6	3,5	6,5	1,7	6,2	3,7	8,0	2,5	19,2	1,3	4,3	4,2	8,6	1,4	9,4	4,2
Не відповіли	0,3	1,0	0,2	0,9	2,0	1,3	0,0	0,5	0,5	0,9	0,0	0,3	0,3	1,0	0,7	0,7	0,0	1,4	1,2	1,4	0,6	0,4

Свангелічні та Харизматичні церкви*

	РЕГІОНИ								КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ													
	ЗАХІД		ЦЕНТР		ПІВДЕНЬ		СХІД		УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Просто християнин		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р	2000р.	2010р	2000р.	2010р	2000р.	2010р	2000р.	2010р	2000р.	2010р	2000р.	2010р	2000р.	2010р	2000р.	2010р	2000р.	2010р	2000р.	2010р.
Позитивно	2,4	18,0	4,6	9,9	4,3	6,9	2,2	10,9	2,2	11,3	5,4	13,0	3,4	12,7	2,0	15,1	2,9	7,6	10,0	30,6	1,3	0,8
Байдуже	13,3	35,5	18,6	37,0	17,3	33,1	20,1	41,8	15,8	29,4	14,9	38,2	19,4	37,4	13,9	41,4	11,7	38,9	23,8	37,5	20,7	50,0
Негативно	11,5	23,9	8,6	16,6	12,0	10,5	6,6	16,9	14,7	20,4	9,5	17,6	7,7	15,1	13,2	26,3	3,6	13,9	12,5	6,9	8,1	15,5
Не задумувався над цим	4,0	15,7	8,9	29,0	6,6	23,6	12,1	23,7	5,4	22,3	7,1	22,6	8,6	25,7	4,0	13,2	13,9	29,2	10,0	22,2	11,7	27,7
Нічого не чув про таку релігію (течію)	68,8	6,9	59,0	7,4	58,1	25,9	58,6	6,5	62,0	16,4	62,7	8,6	60,4	9,0	66,9	3,9	67,9	10,4	42,5	2,8	57,6	6,1
Не відповіли	0,0	0,0	0,3	0,2	1,7	0,0	0,4	0,2	0,0	0,2	0,4	0,0	0,6	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3	0,0	0,6	0,0

* У 2000р. – харизматичні церкви

Східні релігії та духовні практики (буддизм, йога та ін.)

	РЕГІОНИ								КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ													
	ЗАХІД		ЦЕНТР		ПІВДЕНЬ		СХІД		УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Просто християнин		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Позитивно	–	21,3	–	14,6	–	11,4	–	13,7	–	16,2	–	15,9	–	17,8	–	22,5	–	11,1	–	15,1	–	3,8
Байдуже	–	38,3	–	43,6	–	39,5	–	45,9	–	38,9	–	40,2	–	42,8	–	41,1	–	43,1	–	46,6	–	52,5
Негативно	–	13,1	–	7,6	–	6,5	–	7,5	–	9,4	–	8,6	–	5,1	–	11,9	–	9,0	–	12,3	–	10,6
Не задумувався над цим	–	21,1	–	29,4	–	36,9	–	29,0	–	32,6	–	27,2	–	28,6	–	19,9	–	30,6	–	21,9	–	30,4
Нічого не чув про таку релігію (течію)	–	6,2	–	4,8	–	5,6	–	3,8	–	3,0	–	8,0	–	5,6	–	4,6	–	6,3	–	4,1	–	2,7
Не відповіли	–	0,0	–	0,0	–	0,0	–	0,2	–	0,0	–	0,0	–	0,2	–	0,0	–	0,0	–	0,0	–	0,0

¹⁶ Хоча серед вірних УПЦ у всіх регіонах частка тих, хто ставиться до греко-католицизму негативно, є невисокою (не перевищує 9%).

Західного регіону загалом. Так, за даними попередніх досліджень Центру Разумкова, жителям Півдня і Сходу властивий високий рівень соціального дистанціювання від жителів Заходу країни¹⁷.

Ставлення до римо-католицизму. У Західному регіоні країни переважає позитивне ставлення до цієї конфесії, в інших регіонах – байдуже.

Позитивне ставлення частіше висловлюють вірні УПЦ-КП, ніж вірні УПЦ (38% і 30%, відповідно). Негативне ставлення представники обох церков висловлюють дуже рідко (3% і 5%, відповідно). При цьому, **частка тих, хто негативно ставиться до римо-католицизму, серед представників двох найбільших православних Церков, порівняно з 2000р., зменшилася.**

Найбільше тих, хто висловив позитивне ставлення до римо-католицизму, – серед греко-католиків (72%).

Ставлення до протестантизму, порівняно з 2010р., покращилося на Заході (з 15% до 29%) і Сході країни (з 8% до 15%), але водночас погіршилося на Півдні (частка тих, хто висловив позитивне ставлення, знизилася з 17% до 11%). У всіх регіонах, крім Південного, знизилася частка тих, хто ставиться до протестантизму негативно.

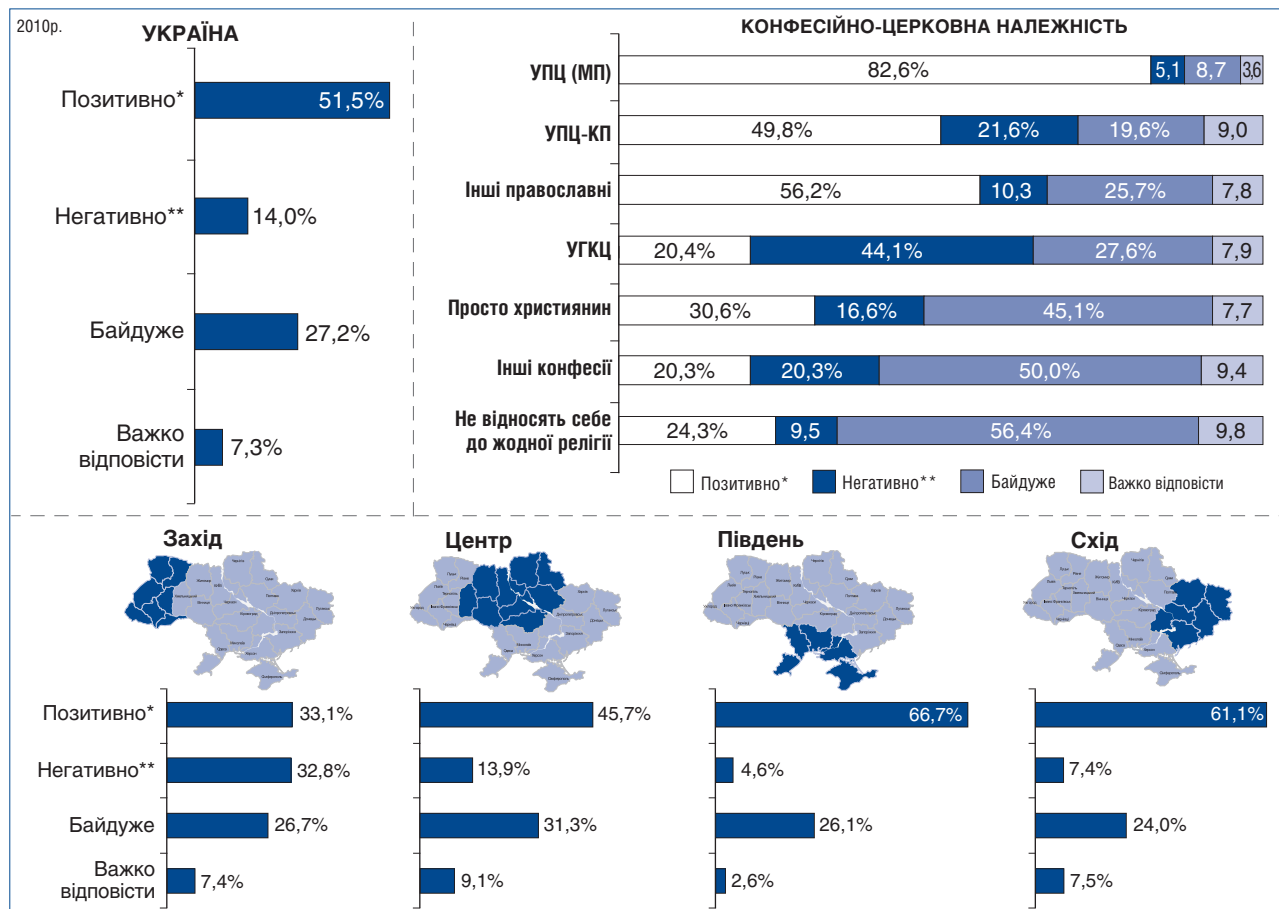
Найчастіше висловлюють позитивне ставлення до протестантизму греко-католики (36%, що втричі

більше, ніж у 2000р.). Вірні УПЦ-КП частіше, ніж вірні УПЦ, ставляться до протестантизму позитивно (відповідно, 21% і 14%). Серед вірних УПЦ (так само, як і серед тих, хто назвав себе “просто християнином”) рівні негативного та позитивного ставлення є приблизно однаковими. Проте, якщо серед вірних УПЦ негативне ставлення до протестантизму зменшилося з 21% до 14%, то серед тих, хто назвав себе “просто християнином”, навпаки – зросло з 5% до майже 13%.

Ставлення до євангелічних і харизматичних церков. У Західному регіоні дещо вищою, ніж в інших регіонах, є як частка тих, хто позитивно ставиться до євангелічних і харизматичних церков, так і частка тих, хто ставиться до них негативно (за рахунок нижчої частки тих, хто зовсім над цим питанням не задумувався). Частіше за інших висловлюють негативне ставлення до цих церков прихильники греко-католицизму (26%).

Ставлення до ісламу за 10 років покращилося лише в Західному регіоні. Вірні УГКЦ і УПЦ-КП частіше, ніж вірні УПЦ, висловлюють позитивне ставлення до цієї конфесії. При цьому, позитивне ставлення до ісламу серед греко-католиків зросло з 14% до 23%. Серед вірних УПЦ (так само, як і серед тих, хто назвав себе “просто християнином”) частка тих, хто ставиться до ісламу позитивно, статистично не відрізняється від частки тих, хто засвідчив негативне ставлення. Однак, рівень негативного ставлення до ісламу серед вірних УПЦ знизився, порівняно з 2000р., з 20% до 13%.

Патріарх Московський і всієї Русі Кирил висловлював намір щорічно здійснювати візити до України. Як Ви ставитеся до таких намірів?
% опитаних



* Сума відповідей “позитивно” і “скоріше позитивно”.

** Сума відповідей “негативно” і “скоріше негативно”.

¹⁷ Докладно про порівняльну оцінку звичаїв, традицій, характеру жителів різних регіонів України див.: Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи і виклики. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2007, №3, с.3-31.

Ставлення до іудаїзму за 10 років, так само, як у випадку з ісламом, покращилося лише в Західному регіоні. Зокрема, серед греко-католиків стало більше тих, хто позитивно ставиться до іудаїзму (відповідно, 11% і 21%), і менше тих, хто ставиться негативно (19% та 11%, відповідно). Тобто, стосовно іудаїзму греко-католики частіше демонструють позитивне ставлення (21%), ніж вірні УПЦ (14%) та ті, хто назвав себе “просто християнином” (9%). Водночас, і серед вірних УПЦ негативне ставлення до іудаїзму зменшилося (з 18% до 9%).

Оцінка причин конфліктів між вірними різних церков

Серед причин виникнення конфліктів опитані найчастіше відзначають не негативне ставлення представників одних церков до інших, а суперечки навколо майна та будівель, прагнення церковних ієрархів влади, політичний характер конфліктів між церквами. Пояснення конфліктів тим, що *“істинна церква повинна довести свою перевагу над іншими”*, зустрічається найрідше – 14%, проте, слід зазначити, що ця причина у 2010р. називалася дещо частіше, ніж у 2000р. – 9% (діаграма *“Чому в Україні відбуваються конфлікти між вірними різних церков?”*).

Так само частіше називалися причини, пов’язані з політичним і національним характером конфліктів між церквами.

Якщо у 2000р. причиною, що відзначалася найчастіше, було прагнення церковних ієрархів влади, то у 2010р. її значимість виявилася дещо меншою, а на перше місце вийшли “майнові” спори. Дещо вирізняється позиція греко-католиків, які до найважливіших причин, поряд із двома наведеними вище, долучають також вплив політичних чинників.

На основі викладеного можна констатувати наступне.

1. Станом на кінець 2010р., порівняно з 2000р., рівень маніфестованої релігійності українських громадян зріс з 58% до 71%, насамперед – за рахунок тих регіонів, де він був відносно невисоким: Півдня, Центру і Сходу. Однак, навіть після істотного зростання число віруючих у цих регіонах залишається помітно нижчим, ніж на Заході країни (89%).

Результати дослідження засвідчили збереження таких закономірностей, як залежність рівня релігійності від статі, віку, місця проживання (місто/село), рівня освіти. Водночас, не виявлено зв’язку між рівнем релігійності та матеріальним становищем респондентів, а також між релігійним самовизначенням і самовизначенням у параметрах соціальних класів.

2. Більшість (68%) громадян ідентифікують себе з православ’ям, близько 8% – з греко-католицизмом. 7% опитаних віднесли себе до “просто християн”, 13% – не відносять себе до жодного з релігійних віросповідань.

Конфесійне самовизначення має виразну регіональну специфіку. Найбільше число православних є характерним для Півдня (76%), Центру (74%) і Сходу (72%), тоді як на Заході їх частка становить лише 46%. Натомість, 37% жителів Заходу відносять себе до греко-католицизму.

3. Після 2007р. спостерігаються зміни в церковно-конфесійному самовизначенні громадян. Порівняно з 2000р., частка вірних УПЦ серед дорослого населення України зросла з 9% до майже 24%, вірних УПЦ-КП – з 12% до 15%. З високим ступенем імовірності можна стверджувати, що збільшення числа тих, хто відніс себе до УПЦ, сталося не за рахунок вірних УПЦ-КП чи УАПЦ, а за рахунок досить чисельної групи “просто православних”, яка зменшилася, порівняно з 2000р., з 39% до 26%.

Підвищення після 2007р. церковного самовизначення “просто православних” може бути пояснено, зокрема зростанням у цей період суспільного інтересу до ситуації в українському православ’ї.

4. Попри високий рівень маніфестованої релігійності, релігія не посідає перших позицій в системі життєвих цінностей українських громадян. Загалом, релігійні переконання віруючих, хоч і відрізняються від переконань тих, хто вагається, та/або невіруючих, є непослідовними й досить розмитими: серед віруючих беззастережну віру в Бога засвідчили 72%, в існування душі – 50%, у життя після смерті – 36%. За зростання загального числа тих, хто відвідує релігійні служби, з 49% у 2000р. до 59% у 2010р., майже половина (48%) віруючих відвідує служби лише на релігійні свята. Найбільш послідовними у своїх переконаннях і дотриманні вимог релігійної практики є вірні УГКЦ.

5. Зберігається високий (порівняно з іншими суспільними інститутами) рівень довіри до Церкви. Однак, визнають Церкву моральним авторитетом лише 56% громадян, що відчутно менше, ніж зазначений вище рівень маніфестованої релігійності (71%). З числа віруючих визнають Церкву моральним авторитетом 70%; найбільшою мірою – вірні УГКЦ (82%), найменшою – “просто християни” (35%).

При цьому, моральний авторитет Церкви як інституту не ототожнюється в суспільній свідомості з моральним авторитетом священнослужителів: лише серед прихильників УПЦ відносна більшість (42%) погодилася з тезою про те, що *“більшість священнослужителів – глибоко моральні й духовні особи”*. Серед інших груп відносна більшість опитаних обрала тезу *“священнослужителі – такі самі, як більшість із нас, з усіма достоїнствами і гріхами”*.

6. Більшість опитаних заявили, що релігійні організації не впливають на їх політичні позиції. Серед віруючих, які відносять себе до певної релігійної організації, засвідчили ту чи іншу міру впливу релігійної організації на їх політичні переконання лише близько 9%.

Половина громадян не підтримують практики участі священників у виборах: 50% віруючих, 48% тих, хто вагається, і 52% невіруючих упевнені, що участь у виборах суперечить місії священнослужителів.

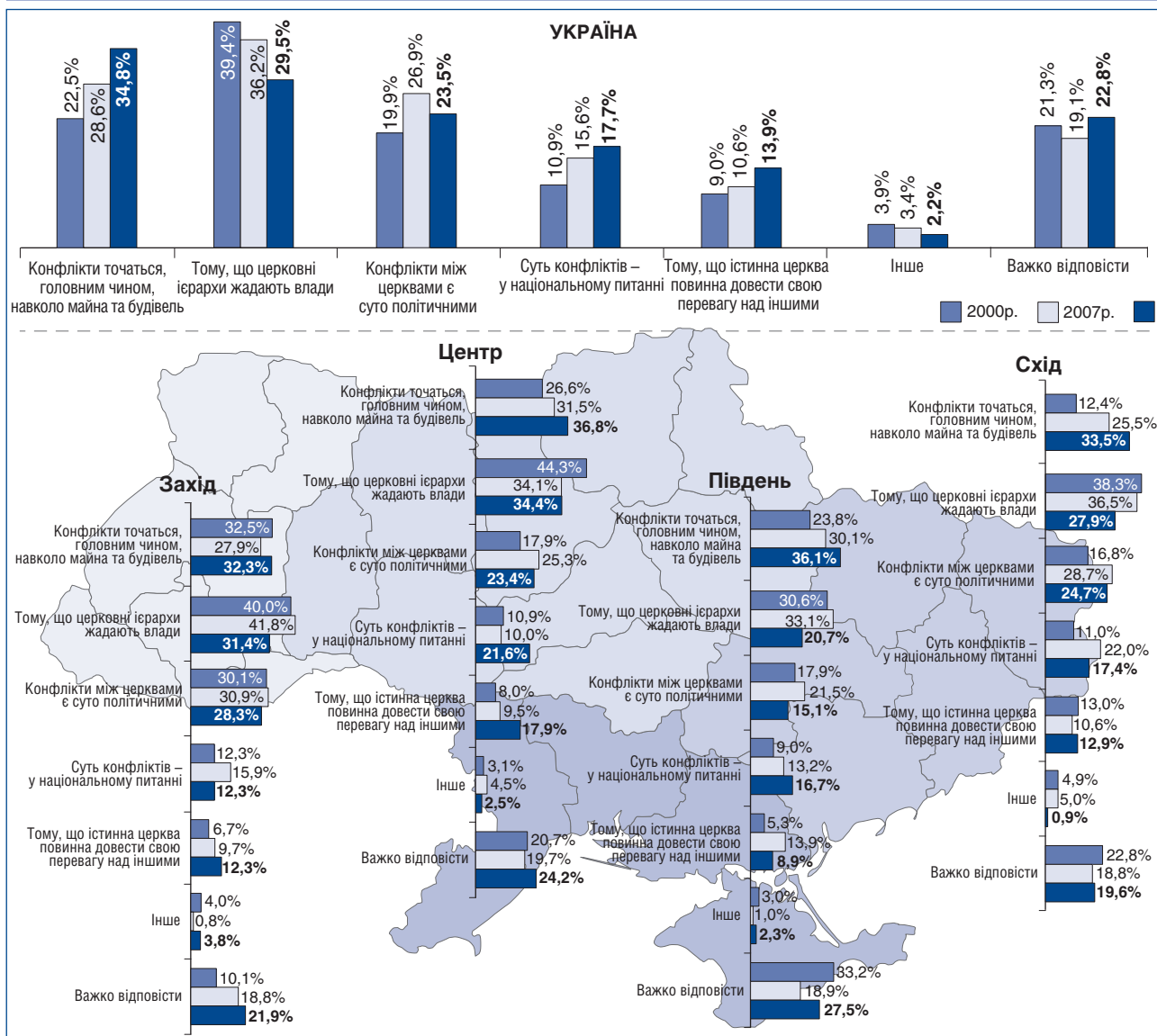
7. Більшість (76%) опитаних тією чи іншою мірою згодні з твердженням, що *“в Україні існує повна свобода совісті і рівність віросповідань перед законом”*, причому число тих, хто так думає, порівняно з 2000р., збільшилося на 10%. Водночас, на тлі високих оцінок стану забезпечення свободи совісті у країні, спостерігаються вияви невдоволення зазначеним станом, які мають досить виразну регіональну та церковно-конфесійну локалізацію.

8. Число прихильників ідеї запровадження в Україні державної церкви зменшилось удвічі і становить на цей час 10%. Однак, привертає увагу також певне зменшення числа її противників – з 52% до 48%, та відчутне збільшення (з 28% до 45%) числа тих, хто не може визначитися в цьому питанні. З числа незгодних із запровадженням інституту державної церкви більшість або відносна більшість опитаних усіх трьох груп (віруючі/ невіруючі/ ті, хто вагається між вірою і невір’ям) мотивують свою позицію насамперед тим, що це *“суперечить праву на свободу совісті і призведе до дискримінації віруючих інших церков”*.

9. Серед віруючих переважає толерантне ставлення до представників інших конфесій та церков. Проте, рівень толерантності є дещо нижчим серед віруючих з високим рівнем релігійності,

Чому в Україні відбуваються конфлікти між вірними різних церков?*

% опитаних



* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

% опитаних, залежно від конфесійної належності

	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Просто християнин	Інші конфесії	Не відносять себе до жодної релігії
Конфлікти точаться, головним чином, навколо майна та будівель	44,0	32,1	31,6	34,9	29,2	38,9	30,3
Тому, що церковні ієрархи жадають влади	22,1	26,9	30,9	33,8	31,0	29,2	39,8
Конфлікти між церквами є суто політичними	17,4	23,3	23,9	38,2	25,5	13,9	27,3
Суть конфліктів – у національному питанні	20,2	19,6	16,6	9,2	16,0	19,4	19,4
Тому, що істинна церква повинна довести свою перевагу над іншими	14,7	15,3	13,5	7,3	15,9	13,9	13,7
Інше	2,1	2,0	1,7	0,7	2,8	12,3	1,9
Важко відповісти	19,6	22,9	25,5	19,1	27,8	18,1	22,0

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

а також – серед представників дрібних конфесій (що може бути пов'язано з особливістю становища представників цих конфесій як релігійної меншини).

До православ'я в суспільстві переважає позитивне ставлення, до всіх інших релігій і релігійних течій – байдуже. У ставленні до греко-католицизму та римо-католицизму істотно вирізняється Західний регіон, де переважає позитивне ставлення до цих конфесій; в інших регіонах переважає байдуже ставлення.

Загалом, констатуючи в цілому взаємно толерантне ставлення віруючих різних конфесій, церков і релігійних організацій, все ж потрібно вказати на певні загрози у сфері міжконфесійних відносин, пов'язані з можливим використанням релігійного чинника в політичній боротьбі. В цьому контексті слід привернути увагу до виявів невдоволення станом забезпечення свободи совісті та рівності віросповідань перед законом.

3. ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ: ТЕНДЕНЦІЇ І ПРОБЛЕМИ

Церковно-релігійна ситуація у країні, стан забезпечення права громадян на свободу совісті значною мірою залежать від позицій держави (влади) стосовно Церкви та характеру державно-конфесійних відносин. У багатоконфесійній країні, якою є Україна, та за умови, коли найчисельніша конфесія (православ'я) представлена кількома організаційними структурами, ця залежність зростає, набуваючи фактично визначального характеру.

Становлення державно-церковних відносин в Україні протягом 1990-х років було складним процесом, обтяженим переформатуванням церковно-релігійного простору та як наслідок – зростанням напруженості в міжконфесійних стосунках¹.

Водночас, саме в цей період було прийнято базовий Закон “Про свободу совісті та релігійні організації”, Конституція України закріпила право українських громадян на свободу совісті і принцип відокремлення Церкви від держави (задекларувавши тим самим невтручання держави у внутрішні справи Церкви), була започаткована практика повернення Церкві відчуженого в неї раніше майна, створені структури, що уможливили постійний діалог релігійної спільноти з державою: з боку Церкви – Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій України, з боку держави – державний орган у справах релігій.

Усе це – насамперед, практика державно-церковного діалогу – мало позитивний вплив на процеси в багатоконфесійному церковно-релігійному просторі країни. На початок 2000-х років він набув певної усталеності та рівноваги, а в державно-конфесійних стосунках намітилася тенденція до запровадження партнерської моделі взаємовідносин. Саме таку модель пропонувала релігійна спільнота країни у проєкті “Концепції державно-конфесійних відносин”, розробленому у 2004р.²

Однак, невдовзі характер державно-конфесійних відносин почав зазнавати змін, особливо значних – з 2010р., зі зміною влади в країні. “Радикальні зміни” пріоритетів у державно-конфесійних відносинах відзначають наразі переважна більшість представників релігійної та експертної спільнот³. Ідеться про ризики заміни плюралістичної церковно-релігійної моделі, яка реально існує у країні, на модель, у межах якої одна з Церков матиме в очах держави перевагу над іншими.

Неоднакове ставлення влади до Церков відзначають також 36% громадян України – проти 29% тих, хто оцінює його як “однакове”⁴.

Про характер державно-конфесійних відносин загалом і зокрема про ставлення державної влади до Церков і релігійних організацій в Україні можна судити за наступними позиціями:

- станом і тенденціями розвитку державно-конфесійного діалогу і співробітництва;
- законодавчим забезпеченням і практикою дотримання законодавства про свободу совісті та релігійні організації;
- участю Церкви в офіційних державних заходах національного рівня та, з іншого боку – практикою відвідувань першими особами держави релігійних служінь (зібрань) з нагоди великих релігійних свят (або привітань від імені цих осіб глав і вірних церков та релігійних організацій);

- даними соціологічних досліджень, що характеризують громадську думку про стан забезпечення свободи совісті і ставлення держави (влади) до церков і релігійних організацій країни.

3.1. ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИЙ ДІАЛОГ І СПІВРОБІТНИЦТВО

До здобутків 1990-х - початку 2000-х років у церковно-релігійній сфері і становленні відносин між державою і Церквою в Україні, крім формування національного законодавства про забезпечення свободи совісті та діяльності релігійних організацій, можна віднести:

- налагодження постійного діалогу між конфесіями та між конфесіями і державою через створення і співробітництво відповідних структур.

¹ Докладно див.: Розділ 2 “Міжцерковні відносини” Аналітичної доповіді Центру Разумкова “Церква і суспільство в Україні: проблеми взаємовідносин”. – Національна безпека і оборона, 2000, №10, с.29-39. Доречно зауважити, що зниженню рівня напруженості міжцерковних стосунків відчутною мірою сприяв Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних відносинах, підписаний главами найчисельніших християнських церков і релігійних організацій України 27 липня 1997р. Текст документа вміщений в цьому журналі.

² Проєкт Концепції підтриманий Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій. Текст проєкту вміщений в цьому журналі.

³ Див., наприклад, матеріали опитування експертів: 2010-2011: підсумки і перспективи в оцінках експертів. – Сайт “Релігія в Україні”, <http://www.religion.in.ua>

⁴ 35% опитаних не змогли визначитися з відповіддю на це питання, що теж є досить примітним фактом.

СТРУКТУРИ ДЛЯ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНОГО ТА МІЖКОНФЕСІЙНОГО ДІАЛОГУ І СПІВРОБІТНИЦТВА*

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО)

Створена в 1996р. як міжконфесійний консультативно-дорадчий орган. На цей час у Раді представлені церкви та релігійні організації 19 конфесійних напрямів (віросповідань), які охоплюють понад 90% релігійної мережі України.

Членами ВРЦіРО є:

- Всеукраїнський Союз Об'єднань євангельських християн-баптистів
- Всеукраїнський Союз Церков християн віри євангельської-п'ятидесятників
- Духовне управління мусульман Криму
- Духовне управління мусульман України
- Духовний центр мусульман України
- Закарпатська Реформатська Церква
- Німецька євангелічно-лютеранська Церква України
- Об'єднання іудейських релігійних організацій України
- Римо-Католицька Церква в Україні
- Союз вільних церков християн євангельської віри України
- Українська Автокефальна Православна Церква
- Українська Греко-Католицька Церква
- Українська єпархія Вірменської Апостольської Церкви
- Українська Лютеранська Церква
- Українська Православна Церква
- Українська Православна Церква – Київський патріархат
- Українська Уніонна Конференція Церкви адвентистів сьомого дня
- Українська Християнська Євангельська Церква
- Українське Біблійне Товариство.

На цей час головою Ради є В.Райчинець – Старший єпископ, голова Союзу вільних церков християн євангельської віри України, який змінив на цьому посту Єпископа РКЦ М.Трофим'яка.

Українська міжцерковна рада (УМР)

Створена у травні 2003р. Мета: захист інтересів християнських Церков, відстоювання християнських принципів і вплив на суспільство для поширення християнської віри. Так само як і Нарада Церков, об'єднує винятково християнські Церкви: членами УМР є представники близько 20 релігійних об'єднань євангельського напрямку.

Нарада представників християнських церков України (Нарада Церков)

Створена 2 грудня 2003р. як представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган, що діє на громадських засадах.

Головна мета – об'єднання зусиль Християнських Церков (релігійних об'єднань) України для сприяння поширенню в Україні засад християнства та релігійної свободи.

До Наради належать дев'ять церков православного, католицького і протестантського напрямів:

- Братство незалежних церков та місій євангельських християн-баптистів України
- Всеукраїнський Союз об'єднань євангельських християн-баптистів
- Римо-Католицька Церква в Україні
- Українська Греко-Католицька Церква
- Українська Лютеранська Церква
- Українська Православна Церква
- Українська Православна Церква – Київський патріархат
- Українська Християнська Євангельська Церква
- Церква християн віри євангельської України

На цей час у Нараді головує Всеукраїнський Союз Церков християн віри євангельської-п'ятидесятників. Керівник ВСЦ ХВЄП – Старший єпископ М.Паночко.

Рада євангельських протестантських церков України (РЄПЦУ)

Створена у квітні 2005р. як представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган. Мета: захист принципів свободи совісті та віросповідання, поширення християнських цінностей та утвердження моралі.

До складу РЄПЦУ належать дев'ять найбільших об'єднань, які представляють понад 80% протестантської спільноти країни:

- Всеукраїнський Союз об'єднань євангельських християн-баптистів
- Всеукраїнський Союз Церков християн віри євангельської-п'ятидесятників
- Об'єднання незалежних харизматичних християнських церков України (Повного Євангелія)
- Союз вільних Церков християн євангельської віри України
- Українська Лютеранська Церква
- Українська Уніонна Конференція Церкви адвентистів сьомого дня
- Українська Християнська Євангельська Церква
- Асоціація місіонерських Церков євангельських християн України
- Братство незалежних церков і місій євангельських християн-баптистів України

На цей час головує у Раді є Старший єпископ УХЄЦ Л.Падун.

Міжконфесійна рада Криму “Мир – дар Божий”

Створена в 1992р. Учасники: УПЦ, ДУМК, Духовне правління кримських караїмів України, РКЦ, Вірменська Апостольська Церква, Об'єднання церков ЄХБ Криму, Церква АСД АР Крим, громада прогресивного іудаїзму в АР Крим, Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква. У 2000р. ДУМК припинило участь у Раді, хоча приєднується до її окремих заяв і звернень. Головною причиною призупинення є протидія УПЦ участі в Раді УПЦ-КП та УГКЦ, громади яких також діють у Криму. З іншого боку, висловлюються припущення, що глава ДУМК був би проти приєднання до Ради нещодавно зареєстрованого Духовного центру мусульман Криму (ДЦМК). Останнім часом повідомляється про наміри створення Ради церков при Раді міністрів АР Крим, до якої були б залучені представники всіх церков і релігійних організацій, що діють у Криму.

Рада представників духовних управлінь і центрів мусульман України при Державному комітеті у справах національностей та релігій

Створена у квітні 2009р. як добровільний представницький консультативно-дорадчий орган мусульман України. Мета – сприяння розвитку мусульманської умми як загальноукраїнської, так і регіональної спільноти громад мусульман України, зміцнення взаєморозуміння і взаємоповаги між усіма мусульманськими організаціями України, координації взаємодії та діалогу між духовними управліннями і центрами мусульман України з органами державної влади.

Членами Ради є представники Духовного управління мусульман Криму (ДУМК), Духовного управління мусульман України “Умма”, Релігійного управління незалежних мусульманських громад України “Київський муфтіят”. Рада відкрита до приєднання Духовного управління мусульман України (ДУМУ) та Духовного центру мусульман України.

Державний орган у справах релігій

Ліквідований Указом Президента України “Про оптимізацію центральних органів виконавчої влади” №1085 від 9 грудня 2010р. До ліквідації зазнавав неодноразових реформувань і реорганізацій (зокрема, чотири реорганізації лише протягом останніх п'яти років). Функції Державного комітету України у справах національностей та релігій (остання перед ліквідацією організаційна форма) передані: в частині реалізації державної політики у сфері релігії – до Міністерства культури; в частині реєстрації релігійних організацій – до Державної служби реєстрації України.

Комісія з питань забезпечення реалізації прав релігійних організацій

Створена в червні 2008р. як консультативно-дорадчий орган при Кабінеті Міністрів (за результатами зустрічі Прем'єр-міністра України з представниками Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій у квітні 2008р.). Комісію очолював Віце-прем'єр-міністр з гуманітарних питань.

* На стадії формування перебувають також Всеукраїнська рада християнських церков (ВРХЦ) і Духовна рада України – структури, що об'єднують переважно угруповання харизматичного та п'ятидесятницького напрямів.

Протягом 2010р. Комісія засідань не проводила.

Урядовим Розпорядженням №1502 від 19 липня 2010р., у зв'язку з ліквідацією посади Віце-прем'єр-міністра з гуманітарних питань, питання міжконфесійних і міжнаціональних відносин передані до компетенції Віце-прем'єр-міністра з питань Євро-2012 (Б.Колесніков).

Структури співпраці Церкви та релігійних організацій з державними органами

Громадська рада при Міністерстві освіти і науки України з питань співпраці з церквами та релігійними організаціями. Мета та завдання: сприяння запровадженню викладання предметів духовно-морального спрямування у загально-освітніх школах; опрацювання державного стандарту з богослов'я; урівнення у правах студентів і викладачів духовних і світських навчальних закладів.

Громадська рада при Міністерстві охорони здоров'я України з питань співпраці із Всеукраїнською радою церков і релігійних організацій. Створена у грудні 2008р. на підставі відповідної Угоди; положення про Громадську раду погоджене у травні 2009р. Мета та завдання: пропаганда здорового способу життя; профілактика поширення ВІЛ/СНІДу; розробка "Етичного кодексу лікаря" тощо.

Науково-консультативна рада з питань релігії та національностей. Створена на підставі Меморандуму про співробітництво між Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі і Всеукраїнською радою церков і релігійних організацій. Мета: опрацювання проблемних питань, пов'язаних з необхідністю аналізу публікацій та інших матеріалів на предмет розпалювання релігійної чи національної ворожнечі, образи релігійних чи національних почуттів.

Рада у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України. Створена за спільною ініціативою конфесій, представники яких підписали Меморандум про співпрацю з метою сприяння впровадженню інституту військового капеланства в Україні. 10 листопада 2008р. між Міністерством оборони та сімома конфесіями підписано Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України. 29 квітня 2009р. створено Раду (Наказ Міністра оборони №115 від 17 березня 2009р.). До її складу ввійшли представники УПЦ, УПЦ-КП, УАПЦ, УГКЦ, РКЦ, ВСО ЄХБ, ДУМУ. Головою Ради обрано голову Синодального управління УПЦ із взаємодії із ЗС та іншими військовими формуваннями України архієпископа Львівського і Галицького Августина.

На цей час спільними зусиллями опрацьовано проект Концепції душпастирської опіки військовослужбовців ЗС України.

Постійно діючий Круглий стіл

"Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин"

Діяльність Круглого столу започаткована в червні 1996р.

Учасники:

- Українська Автокефальна Православна Церква
- Українська Греко-Католицька Церква
- Українська Православна Церква
- Українська Православна Церква – Київський патріархат
- Німецька євангельська лютеранська Церква
- Римо-Католицька Церква в Україні
- Всеукраїнський Союз об'єднань євангельських християн-баптистів
- Всеукраїнський Союз Церков християн віри євангельської-п'ятидесятників
- Українська Уніонна Конференція Церкви адвентистів сьомого дня.

Координатор: Центр Разумкова.

За ініціативою учасників Круглого столу розроблено, зокрема

- проект Меморандуму християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах, підписаний главами християнських Церков і релігійних організацій в липні 1997р.;
- проект Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, надалі підтриманий ВРЦіРО (2004-2010рр.).

Так, у 1996р. заснована Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій України (далі – Всеукраїнська Рада Церков, ВРЦіРО), яка на цей час представляє понад 90% релігійної мережі країни; надалі – ще ряд структур, що слугували майданчиками як для міжконфесійного діалогу, так і діалогу певної конфесійної спільноти з державою (остання за часом, у квітні 2009р. – Рада представників духовних управлінь і центрів мусульман України при Державному комітеті у справах національностей та релігій) (врізка "Структури для державно-конфесійного та міжконфесійного діалогу і співробітництва", с.63-64). Слід зазначити, що після виходу ВРЦіРО у 2005р. з-під опіки Держкомнацрелігій України, ефективність її діяльності не знизилася, а створення робочого органу (Секретаріату) забезпечило її систематичну роботу та можливість оперативного реагування на події в суспільному житті та в міжконфесійних і конфесійно-державних відносинах⁵;

- запровадження практики зустрічей глав і представників Церков і релігійних організацій з першими особами держави; значну роль у діалозі відігравав також державний орган у справах релігій (в різних його організаційних версіях). Так, у 2005-2009рр. відбулося кілька зустрічей ВРЦіРО з представниками державних органів влади: з Президентом України (червень 2005р.; березень 2006р.; липень 2008р.; жовтень 2009р.), Прем'єр-міністром (квітень 2008р.; липень 2009р.), Головою Верховної Ради (жовтень 2006р.). Упродовж 2005-2006рр. у більшості областей країни при обласних державних адміністраціях створено міжцерковні ради.

У червні 2008р. при Кабінеті Міністрів створена Комісія з питань забезпечення реалізації прав релігійних організацій, яку очолював Віце-прем'єр-міністр з гуманітарних питань;

- створення дорадчих органів (громадських рад) за участю представників церков і релігійних організацій при міністерствах і відомствах. Протягом 2008-2009рр. утворено громадські ради при Міністерстві освіти і науки (МОН) (жовтень 2008р.); при Міністерстві охорони здоров'я (МОЗ) (грудень 2008р.); Рада душпастирської опіки при Міністерстві оборони (квітень 2009р.).

Ситуація, за невеликим винятком, змінилася з приходом у лютому 2010р. нового Президента України⁶.

⁵ ВРЦіРО була створена при Держкомнацрелігій України; у 2005р. він був ліквідований, однак Рада продовжила діяльність як самостійний міжконфесійний орган.

⁶ Виняток становить продовження діяльності громадських рад при МОН, МОЗ та Душпастирської ради при Міністерстві оборони України, які працювали протягом 2010р.

Зокрема, за участі Громадської ради при МОН у травні 2010р. Вища атестаційна комісія України внесла богослов'я до переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата та доктора наук; у липні 2010р. МОН затвердило та рекомендувало для використання в 1-4 та 7-11 класах шкіл програму предмету "Християнська етика"; в серпні – схвалило програму з духовно-морального виховання дітей дошкільного віку та надало їй відповідний гриф, що дозволяє використовувати її в дитячих садках. Громадською радою також розроблено пропозиції стосовно законодавчого забезпечення діяльності навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями.

За участі Громадської ради при МОЗ опрацьовано та ухвалено Етичний кодекс лікаря України. У співпраці з МОЗ Всеукраїнською Радою Церков прийнято Концепцію і Стратегію участі Церков і релігійних організацій України у протидії епідемії ВІЛ/СНІДу. Душпастирською радою при Міністерстві оборони розроблено Концепцію душпастирської опіки військовослужбовців ЗС України.

Продовжувалася також діяльність у рамках угод, підписаних між релігійними організаціями та окремими державними структурами, в т.ч. правоохоронними.

На засіданні Громадської гуманітарної ради 13 травня 2010р. Президент В.Янукович задекларував принцип рівного ставлення до всіх церков і релігійних організацій країни та невтручання держави у внутрішньоцерковні справи (врізка “Із промови Президента України на засіданні Громадської гуманітарної ради”⁷). Однак, реальні кроки Президента не свідчать на користь зробленої ним декларації, насамперед – у частині рівності церков для держави, та відповідно – для Президента як Глави держави й гаранта прав і свобод усіх її громадян.

ІЗ ПРОМОВИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ НА ЗАСІДАННІ ГРОМАДСЬКОЇ ГУМАНІТАРНОЇ РАДИ

(витяг)

Для Української держави всі Церкви і релігійні організації рівні і водночас рідні. Дотримання цього принципу ми вимагатимемо від керівників державної влади на всіх рівнях. Держава ніколи не втручатиметься у справи Церкви. Це повинні вирішувати громади і душа кожної людини. Розділення народу за релігійними, національними чи мовними ознаками є тяжким гріхом.

Українська держава не втручатиметься у внутрішньоцерковні справи, але ми завжди повинні максимально сприяти примиренню і подоланню будь-яких протистоянь та непорозумінь.

Головним завданням у сфері державно-церковних відносин є створення якнайсприятливіших умов для реалізації духовної місії Церкви.

(1). У 2010р. не було проведено жодної зустрічі Президента або інших перших осіб держави ні з Всеукраїнською Радою Церков, ні з іншими об'єднаннями релігійних організацій, ні з представниками окремих Церков і релігійних організацій (за винятком УПЦ) – попри численні звернення до Президента як з боку Всеукраїнської Ради Церков та інших релігійних об'єднань, так і окремих Церков⁸. Усі листи і звернення залишалися без відповіді⁹.

Практичні кроки Президента свідчать, що його увагу привернуло тільки Звернення Священного Синоду УПЦ, яке, на жаль, містить лише акцентовано конфесійне бачення як статусу і завдань Президента, так і розвитку державно-конфесійних відносин¹⁰.

Загалом, упродовж року Президент зустрічався винятково з керівництвом УПЦ та Руської православної Церкви (РПЦ)¹¹. Президент також брав

участь у заходах, що їх проводила РПЦ, зокрема – в засіданні Експертної ради при Патріархові Московському і всієї Русі “Економіка та етика”, членом якої він є (разом із Прем'єр-міністром України М.Азаровим). Повідомлялося також про численні зустрічі Президента з Патріархом Московським і всієї Русі Кирилом, званого як активного прихильника ідеології “Російського світу” і творця її церковної версії – “Руського світу” (врізка “Руський світ”). Нарешті, Президент В.Янукович отримав щорічну премію Міжнародного фонду єдності православних народів за 2010р. “за видатну діяльність зі зміцнення єдності православних народів, а також утвердження і просування християнських цінностей в житті суспільства”¹². Зазначений фонд створений в 1995р. за ініціативою тодішнього Патріарха Московського Алексія II. На цей час главою Опікунської ради Фонду є Патріарх Кирил.

“РУСЬКИЙ СВІТ”

Концепція “Руського світу” у викладі Патріарха Московського і всієї Русі на III Асамблеї “Русский мир” (3 листопада 2009р.) – це фактично геополітична доктрина створення єдиного цивілізаційного (православного) простору, ядром якого мають бути Росія, Україна та Білорусь (“Свята Русь”), з метою зміцнення позицій РПЦ у діалозі зі світовим православ'ям та/або позицій Російської Федерації у протистоянні глобалізованому світу (Заходу). Саме в цьому контексті Міністр закордонних справ РФ С.Лавров відкрито заявив: “Ми узгодили з нашими колегами з Російської православної церкви плани подальшого нарощування нашого співробітництва в інтересах зміцнення позицій та авторитету Росії на світовій арені”¹³.

За характеристиками прихильників Руського світу: “Новий Президент [В.Янукович], слід віддати йому належне, не лише у передвиборних гаслах декларував прихильність УПЦ МП. За час президентства він недовозначно показав, що є практикуючим віруючим РПЦ, продовжив своє членство в раді при Патріархові Московському і всієї Русі Кирилі, бере участь у молитвах тільки з духовенством канонічної Церкви, на жодні молитовні заходи державного масштабу, жодні благословення не запрошує розкольників, сектантів та іновірців...” А тому – “це кращий для Церкви Президент України”¹⁴.

Така ситуація, за відкритого ігнорування Президентом усіх інших українських Церков і релігійних організацій, викликала досить неоднозначну реакцію релігійної спільноти, експертів, політиків і громадськості як в Україні, так і за її кордонами¹⁵.

Пояснення ситуації посиланнями на особисту релігійність В.Януковича та його прихильність до

⁷ Див.: Виступ Президента України Віктора Януковича на засіданні Громадської гуманітарної ради. – Офіційне Інтернет-представництво Президента України, 13 травня 2010р., <http://www.president.gov.ua>

⁸ Так, листи і звернення з пропозиціями зустрічі та обговорення питань державно-конфесійних відносин були надіслані Президенту України: від ВРЦіРО – в березні, листопаді і грудні 2010р.; від Синоду єпископів УПЦ-КП у травні, червні і грудні 2010р., а також від Архієрейського Собору УПЦ-КП 23 січня 2011р.; від Синоду єпископів УГКЦ – 25 березня 2010р.

⁹ На час виходу журналу з'явилось повідомлення, що зустріч Президента з ВРЦіРО “готується”. Див.: Янукович готується до зустрічі з Всеукраїнською Радою Церков. – 25 лютого 2011р., <http://zaxid.net>

¹⁰ Так, у Зверненні висловлюється сподівання, що Президент буде “гідним наступником справи... захисників Святого Православ'я”. У частині розвитку державно-церковних відносин пропонується “введення вивчення основ християнської етики, православної культури і Закону Божого в навчальних закладах усіх рівнів від дитячого садочка до найпрестижнішого університету”. Нарешті, у Зверненні міститься теза про те, що на Президента “чекає велика місія консолідації українського суспільства, єднання нашого народу на основі наших традицій і християнських чеснот, взаємного прощення, допомоги і жертвового служіння ближньому. Зі свого боку, Українська Православна Церква докладатиме своїх зусиль щодо зцілення рани розколу на тілі українського Православ'я в душі канонічного устрою Церкви”. Див.: Звернення Священного Синоду УПЦ до Президента України В.Януковича. – Офіційний сайт УПЦ, 26 лютого 2011р., <http://orthodox.org.ua>

¹¹ Доречно зауважити, що відомий прихильник В.Януковича, характеризуючи його політику як Прем'єр-міністра України, стверджував, що у сфері релігій він “надавав особливу увагу... підтримці канонічного православ'я як ментальної основи більшої частини народу України”. Див.: Дмитрій Табачник: Государственно-церковные отношения в Украине: религиозная унификация как попытка тоталитарного ренессанса. – Сайт УПЦ, 1 грудня 2009р., <http://www.pravoslavie.org.ua>

¹² Президент України передає премію Кирилла дітям-сиротам. – Християнське новостное агентство, <http://news.invictory.org>

¹³ Джерело: Лавров: Сотрудничество МИД и РПЦ развивается “по нарастающей”. – РИАНОВОСТИ, 24 января 2011г., <http://www.rian.ru/religion/20110124/325672605.html>. Виділення – ред.

¹⁴ Юрьев И. УПЦ и власть в Украине. – Фонд стратегической культуры, 19 декабря 2009г., <http://www.fondsk.ru>

¹⁵ Див., наприклад аналітичний огляд: Натаров О. Визит Патриарха Московского и всея Руси Кирилла в Украину 20-28 июля 2010г. в отзывах СМИ, экспертов и политологов. Див.: Резонанс/Бюлетень матеріалів, підготовлених на базі оперативної інформації електронних видань, №59, 10 серпня 2010р., с.8-25, <http://www.nbu.gov.ua/Siaz/Rezonsans/2010/rez59.pdf>

однієї Церкви не є коректними¹⁶. Як приватна особа, В.Янукович, безумовно, як кожен громадянин України має право на свободу совісті, вибору віросповідання і Церкви. Однак, В.Янукович демонструє свою прихильність до УПЦ саме як Президент України, про що свідчать, зокрема інформація на офіційному сайті Президента України, – наприклад: “Глава держави молиться у Свято-Успенській Почаївській Лаврі”¹⁷. У складі названої вище Експертної ради він представлений саме як Президент України.

А представлений як Глава держави В.Янукович демонструє не власну релігійність, а позицію держави, яку він очолює і яку в очах її громадян уособлює.

(2). У 2010р. не проведено жодного засідання Комісії з питань забезпечення реалізації прав релігійних організацій при Кабінеті Міністрів України – попри те, що згідно з відповідним Положенням, її засідання мають відбуватися не рідше, ніж один раз на квартал. У липні 2010р. посада Віце-прем’єр-міністра з гуманітарних питань, який очолював Комісію, ліквідована, питання відносин з конфесіями та міжконфесійних відносин передані до компетенції Віце-прем’єр-міністра з питань Євро-2012.

(3). Без будь-яких консультацій з релігійною спільнотою ліквідовано Державний комітет України у справах національностей і релігій (при якому була створена, зокрема Рада представників духовних управлінь і центрів мусульман України), а також Національну експертну комісію України з питань захисту суспільної моралі, при якій працювала Науково-консультативна рада з питань релігії та національностей, створена Комісією та Всеукраїнською Радою Церков.

3.2. ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І ПРАКТИКА ДОТРИМАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СВОБОДУ СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

На цей час державно-конфесійні відносини в Україні регламентуються насамперед Конституцією та базовим Законом “Про свободу совісті та релігійні організації” (1991р.). Конституція України встановила принцип відокремлення Церкви від держави, що, крім іншого, означає, що Україна є світською державою і передбачає, що держава і Церква взаємно не втручаються у компетенцію і внутрішні справи одна одної.

Однак, упродовж 2010р. - початку 2011р. висуно кілька законодавчих ініціатив, зокрема, стосовно прийняття нової редакції Закону “Про свободу совісті та релігійні організації”¹⁸; до Верховної Ради подано законопроект, що передбачає внесення змін до Податкового кодексу України з метою надання податкових пільг одній із Церков; створено прецедент подання до Парламенту України внутрішньо-церковного документа з метою затвердження його

Законом. Нарешті, ліквідовано передбачений чинним законодавством державний орган у справах релігій (Держкомнацрелігій).

Усе це, в поєднанні з численними повідомленнями про порушення чинного законодавства в частині невтручання державних органів влади у внутрішні справи Церкви та про преференції влади одній із українських Церков, дає підстави припускати, що в Україні де-факто формується нова модель державно-конфесійних відносин, в якій не буде місця однаковому ставленню держави до всіх українських Церков і релігійних організацій¹⁹.

Ініціатива нової редакції Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”. Указом Президента “Про План заходів із виконання обов’язків та зобов’язань України, що випливають з її членства в Раді Європи” №24 від 12 січня 2011р. Міністерству культури (якому раніше передані функції реалізації державної політики у сфері релігій) доручено до 1 лютого 2011р. внести до Кабінету Міністрів проект нової редакції Закону “Про свободу совісті та релігійні організації” для наступного його подання до Верховної Ради України²⁰.

Ідеться про доопрацювання проекту нової редакції Закону, підготовленого в листопаді 2010р. Держкомнацрелігій на основі тексту, розробленого Міжвідомчою робочою групою при Міністерстві юстиції України. Найбільших змін, порівняно з чинним Законом, зазнав порядок набуття релігійними організаціями статусу юридичної особи та перелік підстав для припинення діяльності релігійних організацій в судовому порядку.

4 листопада 2010р. учасники засідання Всеукраїнської Ради Церков, розглянувши проект нової редакції Закону, висловили позицію, згідно з якою “таке важливе питання, як оновлення законодавства про свободу совісті не повинне розглядатися поспіхом та в умовах трансформації політичного устрою і закликали представників влади не поспішати змінювати чинний Закон”.

23 січня 2011р. Архієрейський Собор УПЦ-КП постановив висловити незгоду як з пропонуваними змінами до Закону, так і з поспішним його прийняттям без урахування позицій конфесій. У відповідному Зверненні до Президента, Прем’єр-міністра та Голови Верховної Ради України йдеться про те, що внесення до Закону принципів змін, особливо в частині реєстрації релігійних організацій і набуття ними статусу юридичних осіб, “порушить хитке міжконфесійне порозуміння, відновити яке буде дуже складно”. Тому у Зверненні міститься заклик до керівництва держави відкласти розробку і прийняття нової редакції Закону до часу, коли пропонувані зміни знайдуть консенсусну підтримку Всеукраїнської Ради Церков²¹. Відповіді на Звернення на цей час немає.

¹⁶ Див., наприклад: Скромна інавгурація Януковича: він відвідає Києво-Печерську лавру і футбольний матч. – Агентство *Newsru.ua/ukraine*, 20 лютого 2010р., <http://www.newsru.ua/ukraine>; Герман: У плани Януковича не входить похід до синагоги. – *http://finpost.info*, 6 грудня 2010р.; Віктор Янукович не висказував церковних переференцій – глава ліквідованого Госкомнацрелігій. Див.: Релігійно-інформаційна служба України, *risu.org.ua/ua/index/all_news/state/legislation/33920*

¹⁷ Повідомлення прес-служби Президента України Віктора Януковича від 7 січня 2011р., <http://www.president.gov.ua>

¹⁸ До Парламенту подано також законопроекти “Про повернення культових будівель релігійним організаціям” та “Про повернення майна релігійним організаціям”.

¹⁹ “...Висновок очевидний: на наших очах твориться державна Церква, і є підозра, що без згоди самої Церкви”. Див.: Филипович Л. Влада і Церква: Кінець непочатого діалогу? – Релігійно-інформаційна служба України, 19 грудня 2010р., *risu.org.ua*

²⁰ Упродовж останніх п’яти років зазначений Указ – четвертий. Аналогічні доручення містилися в однойменному Указі Президента В.Ющенка №39 від 20 січня 2006р., надалі в указах 2009-2010рр. стосовно Річних національних програм з підготовки України до членства в НАТО.

²¹ Також УПЦ-КП вкотре “закликає Президента України Віктора Януковича та інших представників влади до конструктивного діалогу”. Див.: Київський Патріархат закликає керівництво держави не порушувати міжконфесійний мир через прагнення змінити законодавство. – Інтернет-портал “Громадський простір”, 24 січня 2011р., *www.civica.org*

Слід відзначити, що раніше Всеукраїнська Рада Церков неодноразово викладала своє бачення послідовності кроків щодо змін чинного законодавства про свободу совісті та релігійні організації, яке полягає в тому, що змінам мусить передувати прийняття Верховною Радою України Концепції державно-конфесійних відносин в Україні (врізка *“Бачення релігійною спільнотою...”*). Доречно зауважити, що згідно з Розпорядженням Кабінету Міністрів №1228 від 14 червня 2010р., розробка нової редакції Закону також передбачалася лише *“після прийняття Концепції державно-конфесійних відносин в Україні”*²².

Бачення релігійною спільнотою послідовності кроків удосконалення чинного законодавства про свободу совісті та релігійні організації

Проект Концепції державно-конфесійних відносин в Україні розроблений у 2002-2003рр. за ініціативою учасників постійно діючого Круглого столу “Релігія і влада в Україні” за безпосередньої участі представників найчисельніших українських церков і релігійних організацій і схвалений як керівництвом цих церков та організацій, так і Всеукраїнською Радою Церков²³. Концепція передбачає запровадження партнерських відносин між державою і Церквою і, на думку учасників згаданого вище Круглого столу та ВРЦіРО, має бути прийнята Законом України та покладена в основу змін чинного законодавства, що стосується забезпечення права на свободу совісті та діяльності релігійних організацій. Тому Всеукраїнська Рада Церков упродовж 2004-2010рр. неодноразово зверталася до вищих органів влади з пропозицією прийняти зазначену Концепцію.

У червні 2004р. Комітет Верховної Ради (IV скликання) з питань культури і духовності, розглянувши зазначений проект, ухвалив: взяти до уваги розроблений Робочою групою проект Концепції державно-конфесійних відносин в Україні та підтримати його внесення на розгляд Верховної Ради України.

У листопаді 2006р. Проект був розглянутий на робочому засіданні Комітету Верховної Ради України (V скликання) з питань культури і духовності, учасники якого прийняли аналогічне рішення.

У 2007р. Проект поданий депутатам Верховної Ради VI скликання.

Слід зауважити, що на цей час існують два проекти концепції – розроблений у 2004р., як зазначалося вище, за участю представників церков і релігійних організацій та підтриманий Всеукраїнською Радою Церков; а також – розроблений на його основі проект Держкомнацрелігій, запропонований до обговорення у квітні 2010р.

Однак, ще 12 червня 2008р. на засіданні Секретаріату ВРЦіРО за участю представників Держкомнацрелігій, які повідомили про стан опрацювання проекту Концепції, *“представники конфесій зауважили про те, що досягнутий консенсус між Церквами щодо кінцевої редакції проекту Концепції виключає будь-які змістові правки до неї під час погодження документа в міністерствах і відомствах та під час розгляду Верховною Радою України. Тому було наголошено на тому, що відповідні представники влади мають сприяти її ухваленню Парламентом у запропонованій та погодженій усіма конфесіями редакції”*²⁴.

16 жовтня 2009р. ВРЦіРО звернулася до вищих органів влади з проханням вилучити з планів законотворчої роботи на 2009р. вимогу розробки нової редакції Закону; у Зверненні зазначалося: *“для церков і релігійних організацій України актуальним залишається питання розробки і прийняття в якості законодавчого акту проекту Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, розробленого робочою групою за участі конфесій...”*²⁵.

8 листопада 2010р. ВРЦіРО надіслала Звернення на захист свободи віросповідань до Президента України та голови Держкомнацрелігій з проханням зняти з контролю виконання доручення Президента, згідно з яким до 1 грудня 2010р. Уряду доручено внести до Парламенту проект нової редакції Закону про свободу совісті та релігійні організації. У Зверненні сказано: *“Вважаємо актуальним і важливим більш предметно продовжити роботу над... проектом Закону України “Про Концепцію державно-конфесійних відносин в Україні”*²⁶.

Таким чином, згаданий вище Указ Президента від 12 січня 2011р. та підготовка до прийняття нової редакції базового Закону про свободу совісті та релігійні організації не передбачає обговорення проекту нової редакції з релігійною спільнотою і не бере до уваги позиції Всеукраїнської Ради Церков та її окремих учасників стосовно того, що змінам законодавства про свободу совісті має передувати прийняття Концепції державно-конфесійних відносин в Україні²⁷.

Проект Декларації Верховної Ради України *“Про гідність, свободу і права людини”*. У серпні 2010р. до Верховної Ради внесено проект Декларації Верховної Ради України *“Про гідність, свободу і права людини”*²⁸.

Декларація, як сказано в Пояснювальній записці до проекту, покликана *“втїлити “Основи учення Руської Православної Церкви про достоїнство, свободу і права людини”*²⁹.

Таким чином, здійснена безпрецедентна спроба імплементувати в національне законодавство світськості держави, якою є Україна, внутрішній документ однієї із церков, що діють на її території. Примітно, що ні РПЦ, ні депутати Федеральних Зборів РФ не вдавалися до спроб імплементування *“Осн...”* в законодавство Російської Федерації.

²² Розпорядження КМУ “Про затвердження плану заходів щодо виконання Річної національної програми співробітництва Україна-НАТО на 2010р.” №1228 від 14 червня 2010р.; План заходів, Розділ 1, п.9. – Див.: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1095.7107.0>

²³ Текст проекту Концепції вміщено в цьому журналі. Докладно про ініціативу, перебіг його підготовки, узгодження і схвалення, в т.ч. профільними комітетами ВР України IV і V скликань, див.: Звернення до читачів. – Національна безпека і оборона, 2007, №8.

²⁴ Відбулось засідання Секретаріату Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. – Сайт ВРЦіРО, 13 червня 2008р., <http://vrciro.org.ua>

²⁵ Всеукраїнський Совет Церквей и религиозных организаций представил свой путь законодательных изменений в сфере свободы совести. – Інститут релігійної свободи, 16 жовтня 2009р., www.irs.in.ua

²⁶ Всеукраїнська Рада Церков закликала Президента та Уряд не поспішати зі зміною чинного Закону про свободу совісті. – Релігія в Україні, 8 листопада 2010р., <http://www.religion.in.ua>

²⁷ 28 січня з'явилася Заява партії “Батьківщина”, в якій, зокрема йдеться: “Принагідно партія “Батьківщина” виступає проти проекту Закону “Про свободу совісті та релігійні організації” (нова редакція), який готується в надрах Кабінету Міністрів України. На думку багатьох конфесій, зміна Закону “Про свободу совісті” матиме дискримінаційний характер, потягне за собою негативні наслідки – принцип рівного ставлення держави до всіх конфесій, загострить міжконфесійні відносини”. Див.: Релігійно-інформаційна служба України, 28 січня 2011р., www.risu.org.ua

²⁸ Реєстр. №7055 від 27 серпня 2010р. Див.: <http://gska2.rada.gov.ua>. Автори законопроекту: В.Колесніченко – народний депутат України, Р.Бортнік – голова ВГО “Правозахисна організація “Спільна мета”. В.Колесніченко є також головою Всеукраїнської Координаційної ради російських співвітчизників (обраний на Всеукраїнській конференції організацій російських співвітчизників, що відбулася 27-28 листопада 2010р.), головою Ради правозахисного громадського руху “Російськомовна Україна”.

²⁹ Пояснювальна записка до проекту Декларації Верховної Ради України “Про гідність, свободу і права людини”, с.2.

Слід зауважити, що в Пояснювальній записці стверджується, що “Українська Православна Церква розробила і видала “Основи учення Руської Православної Церкви про достоїнство, свободу і права людини” (с.1). Насправді документ розроблявся з 2006р. Відділом зовнішніх церковних зв'язків РПЦ під безпосереднім керівництвом нинішнього Патріарха РПЦ Кирила (якого вважають, власне, автором “Осн...”) і прийнятий Архієрейським собором РПЦ в Москві 26 червня 2008р. В українському перекладі документ презентований у Києві 13 липня 2009р. При цьому, показово видається та обставина, що “Основи...” були презентовані в Україні саме як документ Руської Православної Церкви – на відміну від більш раннього документа – “Основи соціальної концепції РПЦ” (прийнятий Ювілейним Архієрейським Собором РПЦ у 2000р.), який було не лише перекладено українською мовою, але й названо “Основи соціальної концепції Української Православної Церкви” (виданий у Києві у 2002р.). зокрема тому, що до нього під час перекладу були внесені “незначні зміни за змістом, порівняно з російським оригіналом”. Див.: Основи соціальної концепції Руської Православної Церкви. – <http://orthodox.org.ua/uk/node/8580>

Серед іншого, Декларація містить, зокрема, наступне положення: “Суспільство має право вільно визначати зміст та обсяг взаємодії держави з різними релігійними громадами, залежно від їх чисельності, традиційності для країни або регіону, внеску в історію і культуру і від громадянської позиції”. Отже, з прийняттям Декларації фактично узаконюється можливість побудови в Україні певної ієрархії, ранжиру церков і релігійних організацій. Той факт, що прийняття Декларації спрямоване саме на таку перспективу, підтвердив один із авторів проекту³⁰. В цьому контексті викликає подив позиція Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Н.Карпачової. За повідомленнями, під час обговорення документа 13 липня 2009р. український омбудсмен назвала його “цивілізаційним”, “відзначила актуальність і необхідність осмислення прав людини з церковного погляду” та “запевнила, що її позиція збігається з позицією УПЦ”³¹.

4 листопада 2010р. учасники засідання Всеукраїнської Ради Церков розглянули проект Закону “Про Декларацію...” і не підтримали його – з огляду “на вузько конфесійний характер документа та його протиріччя з міжнародними документами у сфері прав людини”³². Однак, на цей час проект Декларації не відкликано, його текст розданий депутатам ВР “для ознайомлення”.

Проект Закону “Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо оподаткування під час будівництва Кафедрального собору в м.Києві)”³³. У Пояснювальній записці сказано, що пропонувані зміни “спрямовані на фінансову підтримку зведення в м.Києві сучасного Духовно-просвітницького центру Української Православної церкви та Кафедрального собору на честь Воскресіння Христового за рахунок добровільних пожертвувань юридичних і фізичних осіб”. Закон передбачає, “що тимчасово на період будівництва Кафедрального собору... суми коштів або вартість товарів (робіт, послуг), добровільно перераховані (передані, виконані, надані) платником податку протягом звітного періоду на користь Української Православної церкви у м.Києві для будівництва Собору, включаються до складу валових витрат за наслідками такого податкового періоду та враховуються при обчисленні прибутку таких платників податку.

Крім того, тимчасово на період будівництва Кафедрального Собору... звільняються від оподаткування податком на додану вартість операції з ввезення на митну територію України обладнання, матеріалів, устаткування та комплектуючих до них, що використовуються для будівництва зазначеного Собору”³⁴.

Головне науково-експертне управління Апарату ВР України надало негативний висновок стосовно

законопроекту, зокрема з огляду на те, “що надання податкових пільг для будівництва Кафедрального собору на честь Воскресіння Христового Української Православної Церкви у м.Києві не узгоджується з вимогами статті 5 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, відповідно до яких усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається”. У Висновку Головного науково-експертного управління законопроекту запропоновано відхилити³⁵. Проте, на цей час законопроект не відхилено, повідомляється, що його текст роздано депутатам “для ознайомлення”.

Ліквідація державного органу у справах релігій. 9 грудня 2010р. в межах першого етапу адміністративної реформи ліквідовано Державний комітет у справах національностей та релігій (Держкомнацрелігій)³⁶. Його функції з реалізації державної політики у сфері релігій передано Міністерству культури, а з питань реєстрації релігійних організацій – Державній реєстраційній службі України, яка має бути створена ближчим часом.

Таке рішення релігійною спільнотою країни оцінюється неоднозначно, однак переважно – негативно.

По-перше, ліквідація відбулася, як зазначалося вище, без жодних попередніх консультацій з представниками релігійної спільноти і громадськості загалом, а також – на порушення чинного Закону “Про свободу совісті та релігійні організації”, який передбачає наявність такого органу.

По-друге, представники більшості церков і релігійних організацій переконані, що в ситуації багато-конфесійності суспільства наявність певного “посередника” як у міжконфесійних відносинах, так і в стосунках церков і релігійних організацій з державою є доцільною. Так, на думку учасників Круглого столу “Діалог між владою і конфесіями в контексті європейської системи цінностей” (20 грудня 2010р., Київ), усунення такого “посередника” уможливило ситуацію, за якої “влада сама буде обирати суб’єкта партнерських відносин в царині релігії”, причому “більшість конфесій тим самим... буде позбавлена доступу до влади”³⁷.

По-третє, експертами висловлюються припущення, що цей крок зроблено з метою наближення до російської моделі державно-церковних відносин, “де державні преференції має лише одна структураторит – Російська православна церква”³⁸.

Практика дотримання чинного законодавства: тиск і преференції. Протягом 2010р. зростав потік повідомлень про випадки “прямого і непрямого” втручання державних органів виконавчої влади

³⁰ “Радіо Свобода запитувало у пана Колесніченка, чи не означає це, що буде вибудована певна ієрархія тих конфесій, які у нас є? Він сказав: так, так і має бути”. Див.: Права людини за “декларацією” регіонала Колесніченка. – Радіо Свобода, 3 вересня 2010р., <http://www.radiosvoboda.org>. Доречно додати, що із закликом підтримати законопроект “Про Декларацію...” до народних депутатів звернувся представник УПЦ у Верховній Раді. Див.: Архієпископ УПЦ закликав депутатів переглянути розуміння прав людини, виходячи з концепції РПЦ. – Релігійно-інформаційна служба України, 21 січня 2010р., <http://risu.org.ua>

³¹ Обговорення відбувалося на заході під спільним головуванням Митрополита Сімферопольського і Кримського Лазаря та Уповноваженого з прав людини ВР України Н.Карпачової. Див.: Койнаш Г. Політика традиційних цінностей. – 20 серпня 2009р., <http://helsinki.org.ua>

³² Глави конфесій України закликали владу до конструктивного діалогу. – Релігія в Україні, 9 листопада, <http://www.religion.in.ua>

³³ Реєстр. №7441 від 9 грудня 2010р. Автори: народні депутати О.Єдін, М.Зубець (фракція Партії регіонів). Див.: Сайт ВР України, <http://gska2.rada.gov.ua>

³⁴ Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про внесення змін до Податкового кодексу України”, с.1. Див.: Там само.

³⁵ Висновок на проект Закону України “Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо оподаткування під час будівництва Кафедрального собору у м. Києві)”, с.5. Див.: Там само.

³⁶ Указ Президента України “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади” №1085 від 9 грудня 2010р.

³⁷ Учасники Круглого столу прийняли Резолюцію із закликом до влади зберегти державний орган у справах релігій, існування якого визначено чинним законодавством. Див.: Резолюція круглого столу “Діалог між владою та конфесіями в контексті європейської системи цінностей” від 20 грудня 2010р. – Релігія в Україні, 20 грудня 2010р., <http://www.religion.in.ua>

³⁸ Див.: В очікуванні церковної капітуляції Віктора Януковича. – <http://www.religion.in.ua>; Саран О. В Україні дублюють російську модель державно-конфесійних відносин з одною Церквою у фаворі. – Релігійно-інформаційна служба України, http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/legislation/33920

і правоохоронних органів у життя і внутрішні справи релігійних організацій, насамперед УПЦ-КП, її вірних і громад³⁹. На кінець року були поширені заяви про досить масову і планомірну кампанію, яку проводять представники (або їх примушують проводити) державної виконавчої влади з метою схилити священнослужителів УПЦ-КП до переходу (разом із громадами і храмами) до юрисдикції УПЦ. Водночас, фіксувалися випадки, коли для забезпечення такого переходу застосовувалася сила або методи, що межували з шахрайством⁴⁰. Згадана кампанія, на думку духовенства та вірних УПЦ-КП, мала призвести до ліквідації Церкви.

З іншого боку, повідомлялося про преференції, які в різних формах надаються одній із Церков – УПЦ, крім названих раніше (наприклад, фінансова підтримка будівництва Свято-Воскресенського кафедрального собору, рішення про яку Київська міська рада прийняла 6 грудня 2010р.⁴¹, наміри будівництва на місці Десятинної церкви в Києві храму УПЦ тощо)⁴².

Враховуючи, що вже були спроби ліквідації УПЦ-КП, та з огляду на наполегливе поширення церковними та навколоцерковними діячами РПЦ пропозицій застосування до міжправославного розколу в Україні “болгарського варіанту”, заяви Предстоятеля, священнослужителів і вірних УПЦ-КП не можна залишати поза увагою⁴³.

З іншого боку, надання владою преференцій УПЦ, виведення її де-факто на рівень “державної церкви” в поєднанні з активним залученням до побудови церковної версії “Руського світу” таїть у собі ризики для самої Церкви: від переймання на себе в очах українського суспільства частки відповідальності за всю політику нинішньої влади до втрати нинішнього самоврядного статусу.

3.3. УЧАСТЬ ЦЕРКВИ В ОФІЦІЙНИХ ДЕРЖАВНИХ ЗАХОДАХ НАЦІОНАЛЬНОГО РІВНЯ

Практика запрошення представників усіх конфесій України (зокрема, представлених у Всеукраїнській Раді Церков) була започаткована наприкінці 1990-х років і не всією громадськістю та релігійною спільнотою була сприйнята схвально⁴⁴. Проте в тодішніх умовах України вона свідчила,

- з одного боку, про усунення напруженості в міжконфесійних відносинах, характерної для початку і середини 1990-х років,
- з іншого – про визнання державою багато-конфесійності країни та вияв дійсно рівного, однакового ставлення влади до всіх конфесій, церков і релігійних організацій⁴⁵.

З часом практика участі церков і релігійних організацій, набула усталеного характеру. Винятки склали лише випадки, коли та чи інша релігійна організація відмовлялася від участі із власних міркувань.

Однією із перших церемоній за участі представників усіх конфесій стала інаугурація Л.Кучми на другий президентський термін у 1999р. Присутність священнослужителів на церемонії слугувала символом благословенням новообраного Президента.

У 2002р. видано Указ Президента України про державний протокол і церемоніал, яким встановлювалося, що серед заходів інаугурації має бути церемонія благословення новообраного президента главами церков і релігійних організацій в Софії Київській⁴⁶. Така церемонія відбулася під час інаугурації Президента В.Ющенка у 2005р.

Однак, під час інаугурації В.Януковича усталена практика, як і чинний Указ Президента України, були порушені⁴⁷. В день інаугурації, 25 лютого 2010р. до

³⁹ Так, про випадки “прямого і непрямого втручання представників влади в життя релігійних організацій Київського Патріархату” йдеться в листі Священного Синоду УПЦ-КП від 13 грудня 2010р., Зверненні учасників молитовного стояння до голови Київської ОДА від 28 грудня 2010р., Заяві для ЗМІ Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета від 30 грудня 2010р., Заяві Вінницької єпархії від 11 січня 2011р., заявах і зверненнях Донецької єпархії (грудень 2010-січень 2011р.) та ін.

⁴⁰ Див.: Учасники молитовного стояння вимагають у чиновників відмовити все розпорядження щодо реєстрації релігійних організацій. УПЦ КП як об'єкт в юрисдикції УПЦ (МП); В УПЦ-КП заявляють о рейдерських атаках на їх приходи до Донецького єпархії (МП). – Релігійно-інформаційна служба України, http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/legislation/33920; Інтерв'ю голови Інформаційного управління УПЦ-КП єпископа Євстратія (Зорі) газеті “Просвіта”. Див.: Для влади серед рівних церков Московська найрівніша. – <http://silver.com.ua>; Власть призвали не займатися “церковним рейдерством”. – Ліга-Новости, 19 лютого 2011г., <http://news.liga.net>

⁴¹ Ідеться про 11 млн. грн. Повідомлялося, що під час засідання міськради депутати внесли пропозицію про поділ цієї суми на дві частини: 5,5 млн. грн. на будівництво кафедрального собору УГКЦ, будівництво якого триває вже не один рік. Пропозиція була відхилена.

⁴² На час виходу журналу стало відомо, що 14 лютого 2011р. 90 народних депутатів України підписали Звернення до Президента В.Януковича з вимогою припинити практику фаворитизації УПЦ та ущемлення прав інших конфесій і відновити “повноцінний діалог з усіма діючими в Україні конфесіями, не декларативно, а на ділі неухильно дотримуватися принципу рівності всіх Церков і релігійних організацій”. Див.: Парламентарі вимагають у Президента припинити хибну практику фаворитизації УПЦ (МП) за рахунок ущемлення прав інших конфесій. – Релігійно-інформаційна служба України, 16 лютого 2011р., <http://www.risu.org.ua>

⁴³ За час існування УПЦ-КП було дві спроби скасувати реєстрацію Патріархату шляхом внесення відповідних протестів Генеральної прокуратури: в 1993р. (Генеральний прокурор В.Шишкін) та у 2002р. (Генеральний прокурор М.Потєбенько).

“Болгарський варіант”: у 2004р. у Болгарії прийнято закон, згідно з яким кожне релігійне віросповідання може бути представлене в державі лише однією організаційною структурою. Коли Закон набув чинності, майно альтернативної Болгарської Патріархії було передано Болгарській православної Церкві.

“Болгарський варіант” глава Асоціації православних експертів К.Фролов трактує так: “У Болгарії в 90-х роках існував церковний розкол. Але коли в результаті виборів до влади в Болгарії на пост Прем'єр-міністра прийшов представник царської сім'ї Симеон Саксен-Кобург-Готський, він просто повернув канонічній церкві всі захоплені в неї розкольниками храми”. Див.: Кирилл Фролов: “Українці і русские: мы принадлежим к одной поместной Матери-Церкви”. – Донецький краєц плюс, 20 лютого 2011г., <http://www.donkr.dn.ua/index.php/home/2414--r>. Саме такий варіант, за повідомленнями, пропонували Патріарху Кирилу застосувати до УПЦ-КП і представники Одеської єпархії УПЦ. Див.: В очікуванні церковної капитуляції Віктора Януковича. – Релігія в Україні, <http://www.religion.in.ua>

⁴⁴ Так, у документах Священного Синоду УПЦ та виступах її Предстоятеля неодноразово засуджувалася “практика, коли до участі в тій чи іншій події державного рівня... запрошуються глави та представники “традиційних для України конфесій та релігійних організацій”. З позиції УПЦ, така практика, зокрема є виявом бажання влади “поставити на один рівень з ієрархією канонічної Церкви” “неканонічних православних” та “через ЗМІ показати Україні їх молитовну рівнозначність, звівши різницю лише до юрисдикційної приналежності”. Див., наприклад: Звернення Священного Синоду УПЦ від 22 листопада 2006р. – Офіційний сайт УПЦ, 22 листопада 2006р., <http://orthodox.org.ua>

⁴⁵ Представників конфесій запрошували до участі в державних церемоніях з приводу національних свят (День незалежності) або відзначення певних подій (річниця Чорнобильської трагедії, вшанування пам'яті жертв Голодомору і т.ін.). Про повагу до різних конфесій і визнання прав їх послідовників свідчила також практика трансляції Національними телебаченням служб і проповідей глав різних Церков, зокрема Івана Павла II під час його візиту до України в червні 2001р.

⁴⁶ “До плану заходів у зв'язку з інаугурацією Президента України включаються: ...церемонія благословення Президента України настоятелями церков і керівниками релігійних конфесій України у Софійському соборі Національного заповідника “Софія Київська”. – Указ Президента України “Про державний Протокол та Церемоніал України” №746 від 22 серпня 2002р.

⁴⁷ Докладно див., наприклад: Участь глав українських церков у заходах з інаугурації новообраного президента України була запланована у нестандартній формі. – Інститут релігійної свободи, 1 березня 2010р., <http://www.irs.in.ua>

Києва прибув Патріарх Московський і всієї Русі, який взяв участь у подячному молебні з нагоди інаугурації В.Януковича, яка відбулася в Києво-Печерській Лаврі за присутності лише священнослужителів УПЦ.

Зміна традицій та ігнорування інших Церков і релігійних організацій були негативно сприйняті не лише релігійною спільнотою цих Церков і релігійних організацій, але й окремими політичними силами і громадськістю⁴⁸. Уже тоді оглядачі прогнозували, що під час президентства В.Януковича не лише він, але й влада загалом надаватимуть перевагу лише одній Церкві – УПЦ⁴⁹.

Упродовж 2010р. всі офіційні заходи, в яких раніше брали участь представники багатьох конфесій, проводилися за участю лише представників УПЦ (День незалежності, вшанування жертв Голодомору 27 листопада 2010р.).

3.4. ВІДВІДУВАННЯ ДЕРЖАВНИМИ ОСОБАМИ СЛУЖІБ (ЗІБРАНЬ) ПІД ЧАС НАЙБІЛЬШИХ РЕЛІГІЙНИХ СВЯТ

До практики публічних відвідувань першими особами держави – саме в їх офіційному статусі – релігійних служб (зібрань) можна ставитися по-різному. Зокрема, 40% громадян України до публічної демонстрації українськими державними діячами релігійної поведінки ставляться негативно, і лише 21% – позитивно (врізка “Громадська думка”).

Громадська думка

Під час соціологічного опитування в листопаді 2010р. респондентам ставилося питання: “Деякі державні діячі України публічно, в т.ч. у присутності ЗМІ демонструють релігійну поведінку. Як Ви до цього ставитеся?”. Позитивне ставлення засвідчили 20,9% опитаних; негативне – 39,5%; байдуже – 34%. Не змогли визначитися з відповіддю 6% респондентів⁵⁰. Примітно, що серед віруючих позитивне ставлення засвідчили лише 26% – проти 37% тих, хто ставиться до таких демонстрацій негативно.

Проте, в умовах України такі відвідування, як і практика запрошень представників конфесій до участі в офіційних заходах національного рівня, слугували певним свідченням визнання владою багато-конфесійності країни та виявом її однакового ставлення до всіх конфесій, церков і релігійних організацій. До 2010р. перші особи держави, навіть за умови публічного виявлення власної належності до певної конфесії і Церкви, намагалися під час великих

релігійних свят відвідати служіння, що проводилися або у храмах, належних до різних Церков, або за різними календарями.

Відповідно до усталеної традиції, перед Великодніми святами на урядовій нараді 29 березня 2010р. обговорювалося питання про присутність представників Уряду у храмах найчисельніших християнських конфесій, під час якого тодішній Віце-прем’єр-міністр з гуманітарних питань висловився за забезпечення такої присутності, оскільки “шанувати свободу громадянського вибору – це обов’язок влади, уряду”⁵¹. Однак, на Великодніх служіннях перші особи держави – Президент, Голова Верховної Ради і Прем’єр-міністр України були присутні лише на Всеношній у храмі УПЦ⁵².

6 квітня 2010р., після святкування Великодня, партія “За Україну!” зробила Заяву, в якій йшлося про те, що “Янукович та його оточення з першого дня перебування при владі демонструють цілковиту підтримку єдиній церковній інституції – Українській православної церкві...”⁵³.

Негативно було сприйнято громадськістю Різдвяне вітання Президента, в якому згадувалися вірні лише однієї конфесії і були проігноровані вірні іншої, які так само святкують Різдво за григоріанським календарем⁵⁴. Експертами це було оцінено як фактично офіційне визнання Главою держави пріоритетності православ’я⁵⁵.

17 січня 2011р. 50 народних депутатів України від двох опозиційних фракцій звернулися до Президента з вимогою припинити дискримінацію українських церков. У Зверненні йдеться: “Ми, народні депутати України, глибоко стурбовані підтримкою Вами як Главою Української держави, а також очолюваною Вами владою в цілому, лише однієї релігійної організації – Української Православної Церкви в підпорядкуванні Московського Патріархату. При цьому, всупереч нормам Конституції та Законів України, інші релігійні організації, що об’єднують мільйони українців, зазнають демонстративної зневаги та дискримінації з боку влади”. Автори Звернення закликали Президента до налагодження державно-церковного діалогу, зокрема через проведення особистих зустрічей з представниками Всеукраїнської Ради Церков, предстоятелями УПЦ-КП, УГКЦ, УАПЦ та главами інших релігійних організацій, що діють в Україні”⁵⁶.

⁴⁸ Див.: УПЦ-КП: Янукович, запросивши Кирила, проявив неповагу до українських конфесій. – Кореспондент, <http://ua.korrespondent.net/ukraine/1049898>. Заяви зробили партія “За Україну!” та УНП.

⁴⁹ “...Очевидно, що в період президентства Віктора Януковича єдиною канонічною православною церквою і своїм релігійним соратником в Україні влада визнаватиме лише УПЦ”. Див.: Рибаченко В. Ситуація напередодні інаугурації або Ю.Я, кінець алфавіту... – Час і Події, 24 лютого 2010р., <http://www.chasipodii.net>

⁵⁰ Докладний опис результатів дослідження наведено в Розділі 2 цієї доповіді.

⁵¹ Під час наради тодішній Віце-прем’єр-міністр з гуманітарних питань В.Семиноженко заявив: “Україна – поліконфесійна, полікультурна держава. Обирати свою Церкву – це свобода кожної людини. Шанувати свободу громадянського вибору – це обов’язок влади, уряду”. Див.: Віце-прем’єр Володимир Семиноженко: “Жодна посадова особа не має права вирішувати, яка Церква є правильною і гідною”. – Релігія в Україні, 30 березня 2010р.

⁵² Негативного забарвлення ситуації додає той факт, що з 2010р. Національно (державно) телебачення транслює переважно (якщо не винятково) лише ті служіння, на яких присутній Президент, або подає інформацію винятково про обряди, які проводить Предстоятель лише тієї Церкви, яку визнає Президент (наприклад, сюжети про Водохрещу в січні 2011р.).

⁵³ Януковича впливали на церковній нетолерантності. – Українська правда, 6 квітня 2010р., <http://pravda.com.ua>

⁵⁴ “І тільки наша православна віра, і наша Церква допомагали усім, усьому Українському народові пройти через іспити...” Див.: Після святкової літургії у Свято-Успенській Почаївській Лаврі Віктор Янукович привітав вірян із Різдвом Христовим. – Прес-служба Президента України Віктора Януковича, 7 січня 2011р., <http://www.president.gov.ua>

⁵⁵ Див., наприклад: Лукомська І. Чи варто критикувати дії президента в державно-конфесійній сфері? – Українська правда, 19 січня 2011р., <http://pravda.com.ua>

⁵⁶ Див.: Народні депутати вимагають від Президента припинити політику дискримінації українських церков. – Релігійно-інформаційна служба України, 17 січня 2011р., <http://risu.org.ua>

3.5. ГРОМАДСЬКА ДУМКА ПРО СТАВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ДО ЦЕРКОВ В УКРАЇНІ

Особливості ставлення нинішньої влади до українських Церков помічені суспільством. Як видно з діаграми “З якою оцінкою ставлення державної влади до Церков в Україні Ви згодні найбільшою мірою?”, лише 29% громадян погодилися з тезою “влада ставиться однаково до всіх релігійних організацій в Україні”. Майже 34% відзначили інші позиції: “є Церкви, до яких влада ставиться краще, ніж до інших” (24%) і “влада вивіщує одну Церкву на противагу іншим” (11%). 35% опитаних не змогли визначитися.

Зазначені оцінки мають виразну конфесійну специфіку. Так, найбільша частка згодних з першою тезою – серед опитаних, які віднесли себе до вірних УПЦ – 38%. Відповідно, серед них найменшою (35%) є частка тих, хто погодився з тезами про неорієнтоване ставлення та вивіщення однієї Церкви на противагу іншим.

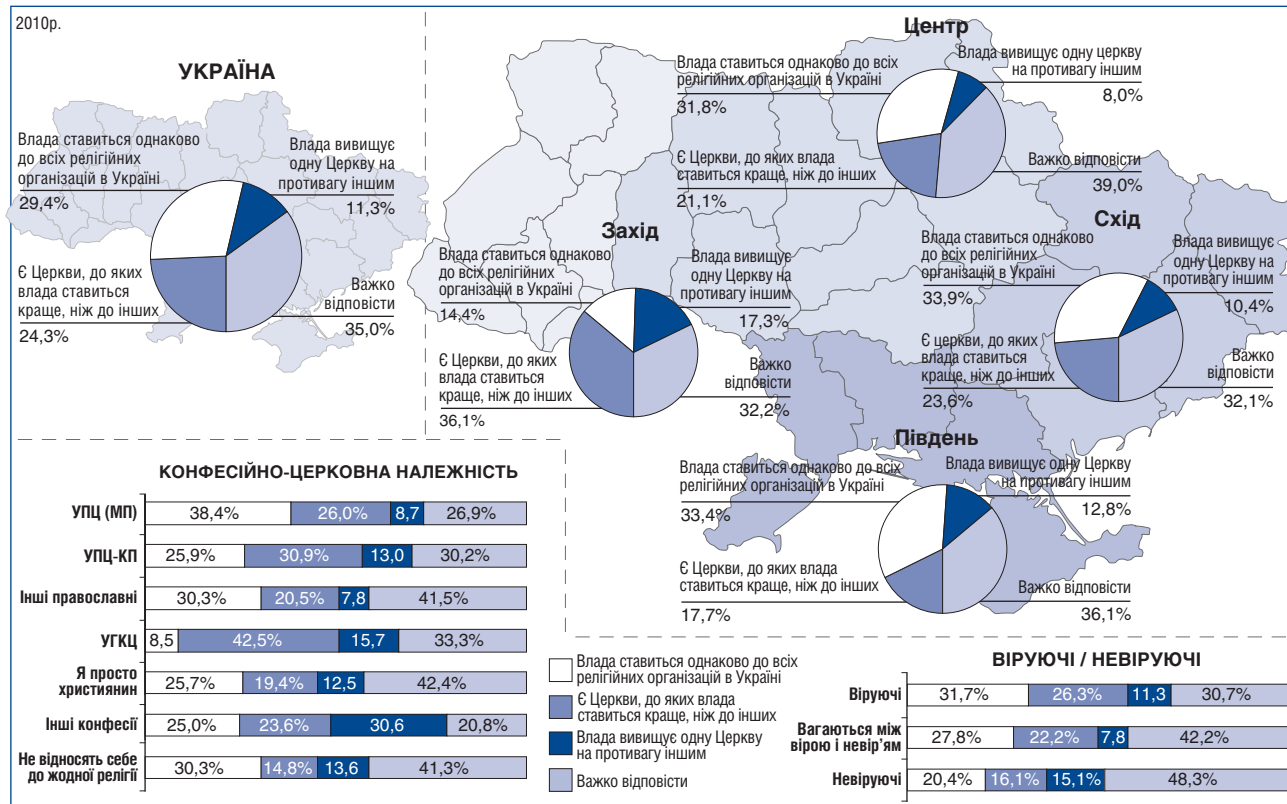
Натомість серед вірних УГКЦ першу тезу підтримали лише 9%, вірних УПЦ-КП – 26%, серед “представників інших конфесій” – 25%⁵⁷, а тези про неорієнтоване ставлення та вивіщення однієї Церкви на противагу іншим серед вірних УГКЦ відзначили 58%, УПЦ-КП – 44%, серед “представників інших конфесій” – 54%.

Конфесійна специфіка оцінок визначає також їх регіональний характер: так, у Центрі, на Півдні і Сході країни, де переважно зосереджені громади УПЦ, першу тезу підтримали 33-34% опитаних; на Заході – лише 14%. Відповідно, тези про неорієнтоване ставлення та вивіщення однієї Церкви на противагу іншим підтримали від 29% жителів Центру до 34% – Сходу, а на Заході відповідний показник становить 53%.

Таким чином, суспільство схильється до думки про те, що нинішня влада не однаково ставиться до різних церков і релігійних організацій України. Прояви неорієнтованого ставлення більшою мірою відзначають громадяни, які не належать до вірних УПЦ. Продовження практики вирізнення владою однієї Церкви на противагу іншій таїть у собі ризики загострення міжконфесійних, а за тим – міжрегіональних протистоянь.

Примітними в цьому контексті є слова Глави УГКЦ Любомира Гузара: “...Тепер є дуже виразне, незважаючи на всі офіційні заперечення, ставлення однієї церкви перед усіма іншими, надаючи їй певні привілеї, – це починає створювати напруження... Нам залежить на тому, щоби запобігти напруженню і непорозумінням у народі. Це наша основна ціль, ніхто не шукає для себе якихось особливих привілеїв. Але якщо хтось починає щось шукати, а влада починає сприяти цьому, – ми вважаємо, що це є небезпечно для внутрішнього миру в народі”⁵⁸.

З якою оцінкою ставлення державної влади до Церков в Україні Ви згодні найбільшою мірою?
% опитаних



⁵⁷ Через невелику чисельність у загальній вибірці респондентів (загалом 77 осіб), які віднесли себе до римо-католицизму, протестантизму та нехристиянських конфесій, вони об'єднані у групу “представників інших конфесій”.

⁵⁸ Див.: Кардинал Гузар: любов влади зашкодить УПЦ (МП). – 3 інтерв'ю Українській службі Бі-Бі-Сі 18 січня 2011р., www.galinfo.com.ua

3.6. НАЯВНІСТЬ РИЗИКІВ ЗОВНІШНЬОГО ВПЛИВУ НА ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНУ СИТУАЦІЮ І ЗМІНУ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Окреслені вище особливості державно-конфесійних відносин в Україні 2010р. – згорання діалогу держави з Церквами та релігійними організаціями (за винятком УПЦ), участь перших осіб держави (Президента і Прем'єр-міністра) в діяльності органу при Московському Патріархові, часті зустрічі перших осіб держави з Предстоятелем РПЦ, а також наміри влади, всупереч численним застереженням з боку Всеукраїнської Ради Церков, переглянути базовий закон про свободу совісті та релігійні організації – можуть свідчити про наявність ризиків зміцнення впливу РПЦ на церковно-релігійну ситуацію в Україні. А враховуючи щільні зв'язки РПЦ і державних структур РФ, – то й на україно-російські відносини та геополітичні позиції України загалом. Ідеться, зокрема, про наступні ризики:

- **залучення України до “Російського (Руського) світу”.** Нинішня ситуація створила новий виклик – інформаційну війну за відновлення *Руського світу*. Поява і просування доктрини “Руського світу” вже призвела до призупинення об'єднавчих процесів в українському Православ'ї, спричинила кризу процесу формування ідентичності УПЦ як Київської Церкви, зумовила відновлення “політичного православ'я”, і створила загрози міжцерковному і громадянському миру в Україні через постійне та дедалі більш активне вкидання до інформаційного простору політично чутливої теми “цивілізаційного вибору”⁵⁹.

Так, у грудні 2010р. голова новоствореної Всеукраїнської координаційної ради організацій російських співвітчизників (ВКРРЕ) В.Колесніченко (один із авторів згаданого вище проекту Декларації Верховної Ради України “Про гідність, свободу і права людини”) заявив: “Нашим першочерговим завданням є наводнення ВКРРЕ реальною роботою, структурування російського руху України, консолідація всіх здорових і конструктивних сил навколо спільних завдань захисту російської ідентичності України та ідей “Російського світу”⁶⁰.

17 січня 2011р. в Києві проведена Хресна хода, присвячена 357 річниці Переяславської ради, організована ВГО “Православний вибір” за участю активістів козацьких організацій, Союзу російського народу, Православного братства Олександра Невського, Союзу Православних братств, Всеукраїнського об'єднання “Русское Содружество”. Керівництву держави були передані заяви, в яких, зокрема відзначалося, що “не може бути метою православного народу України інтеграція в чужу йому й апостасійну західну цивілізаційну структуру – ЄС, в якому, навіть за свідченнями католицьких ієрархів, відбуваються гоніння на християн”. А також містився заклик “змінити

напрямок головного вектора зовнішньої політики з євроінтеграційного на східно-слов'янський – загальноруський”⁶¹.

Зареєстрована Київська організація “Народний собор”, яка має отримати всеукраїнський статус. Один із засновників – І.Друзь, відомий як один з найактивніших організаторів, з одного боку, протестних акцій мирян проти “загроз із Заходу”, НАТО, США, запровадження ідентифікаційних номерів, автокефалії УПЦ, а з іншого боку – рухів на підтримку ідей “Руського світу”.

Водночас у Криму представники Партії регіонів закликають російськомовних кримчан у графі “національність” під час наступного перепису населення (запланованого на 2012р.) писати “росіянин”. До закликів про відновлення єдності України з Росією долучаються авторитетні діячі науки, мистецтва, культури. Зокрема, відомий режисер Н.Міхалков заявляє: “Ми – ніяка не Європа, а частина спільного Російського світу. Якщо ми не об'єднаємося, то перетворимося на “МакДональдс”. На думку Н.Міхалкова, реального об'єднання двох країн можна очікувати вже за 10 років. Такої ж думки, за повідомленнями, дотримується Патріарх Кирил⁶².

- **залучення України до єдиного економічного простору через участь перших осіб держави в Раді при Патріархові Кирилі “Етика та економіка”** (врізка “Експертна Рада “Економіка та етика”). У липні 2010р. Рада ухвалила Підсумковий документ, в якому відзначається необхідність “створення регіональної валютно-фінансової системи”, проведення Росією, Україною і Білоруссю спільної “політики випереджального розвитку економіки за рахунок відродження конкурентоспроможних галузей народного господарства і створення нових високотехнологічних виробництв”.

ЕКСПЕРТНА РАДА “ЕКОНОМІКА ТА ЕТИКА”

Створена у 2009р., спочатку у складі Відділу зовнішніх церковних зв'язків (ВЗЦЗ), надалі – оформлена як самостійний підрозділ, що належить до управлінських структур РПЦ. Очолює Раду протоієрей В.Чаплін (водночас – Голова Синодального відділу з відносин Церкви та суспільства). Положення про Раду передбачає, що “головним завданням нової структури є морально-етичне осмислення економічних процесів у **російському суспільстві** та на міжнародній арені. Пошук ефективних шляхів розв'язання **проблем вітчизняної економіки** з опорою на базові духовні цінності Православ'я”⁶³.

Пропонується створення широкомасштабної інфраструктури довгострокових спільних проєктів. Водночас, стверджується: “Єдиний економічний простір вимагає міжнаціональної інтеграційної ідеології і нової, ґрунтованої на цінностях православної цивілізації, прикладної етики бізнесу. Сформулювавши її спільними зусиллями Церкви та економістів ми зробимо безпрецедентний пролив у підвищенні моральності в господарюванні

⁵⁹ У цьому контексті не можна не погодитися з твердженням В.Єленського: “...Доктрина має реальне жало. Його реальність – зовсім не у невідповідності аргументів і залізній логіці. А – якщо говорити про Україну – у невдоволенні українців тим, як реалізується їхній історичний вибір”. Див.: Експерт: доктрина “Руського світу” не стосується Христа, основ Православ'я, спасіння і духовного зростання – вона про геополітику. – 5 листопада 2010р., <http://risu.org.ua>

⁶⁰ Вадим Колесніченко: “Всеукраїнський Координаційний совет організацій русских соотечественников: реалии настоящего и перспективы будущего”. – 6 декабря 2010г., <http://r-u.org.ua>

⁶¹ В честь воссоединения русского народа в Киеве прошел крестный ход. – Сайт “Русские в Украине”, 17 января 2011г., <http://www.rus.in.ua>

⁶² Див.: Крим стане другою Абхазією? – 26 січня 2011р., <http://inozmi.glavred.info>

⁶³ Виділено – ред.



та в суспільстві в цілому". Згідно з документом, "ідеологія нового морально-економічного простору" може слугувати "взірцем наведення духовних та економічних мостів між країнами Східної Європи", а "цінності нашої цивілізації" допоможуть "очистити світову економіку", позбавивши її, зокрема "розриву між працею і фінансами"⁶⁴.

Отже, так само, як на додаток до світської доктрини "Російського світу" РПЦ висунула концепцію "Руського світу", на додаток до ідеї про СЕП вона висуває ідею "єдиного православного економічного простору". До участі в ньому і схиляє Україну Московський патріархат – через вплив на перших осіб держави та Партію регіонів у цілому⁶⁵;

- **фактична втрата УПЦ статусу самоврядності.** Вище вже йшлося про посилення впливу Московського патріархату та Патріарха особисто на ситуацію в УПЦ. Оглядачі відзначають не лише часті візити Патріарха до Києва, але й започаткування практики проведення в Києві засідань Священного Синоду РПЦ (два засідання у 2009р., на яких вирішувалися питання саме РПЦ, а не самоврядної УПЦ), активізацію тієї частини єпископату та вірних УПЦ, які налаштовані на єдність з РПЦ та/або відновлення "Святої Русі"⁶⁶.

Зміцнюється безпосередній вплив Московського патріархату на єпископат УПЦ. Так, до Священного Синоду РПЦ, де УПЦ завжди представляв винятково Митрополит Володимир, залучено також митрополита Донецького і Маріупольського Іларіона. На засідання Синоду запрошуються також інші архієреї УПЦ. До Москви відряджений також глава ВЗЦЗ УПЦ Архімандрит Кирил (Говорун), якого призначено заступником глави Навчального Комітету РПЦ (жовтень 2009р.). Набуває дедалі більшого поширення практика використання терміну "Київська митрополія" замість УПЦ⁶⁷.

Привертає увагу також практика наслідування УПЦ кроків, що їх робить Московський Патріархат. Так, 18 грудня 2010р. відбулося установче засідання Координаційної ради Православних отаманів при Синодальному відділі УПЦ у справах пастирської опіки козацтва України та духовно-фізичного виховання молоді. Ця подія є дуже подібною до того, що відбулося в Росії, причому за участі держави. В жовтні 2009р. Патріарх Кирил на засідання Ради при Президентів РФ у

справах козацтва висловив ідею централізації козацтва навколо РПЦ. 11 лютого 2010р. зазначена Рада ухвалила Типовий статут військової козачої спільноти, в якому "вперше врахована роль православ'я в житті козацьких спільнот, що свідчить як про новий рівень співробітництва російського козацтва з РПЦ, так і про визнання російською державою глибокого взаємозв'язку козацтва та релігійної традиції"⁶⁸. У березні 2010р. – в РПЦ утворений Синодальний комітет із взаємодії з російським козацтвом.

На черзі – посилення взаємодії Православної церкви і школи. IV Асамблея Російського світу (жовтень 2010р.) була цілком присвячена темі "Учитель Російського світу: місія, цінності". У промові Патріарх Кирил наголосив: "Упродовж усієї тисячолітньої історії Церква невпинно піклувалася про духовну освіту і благо Руської землі. Як же Руській Церкві не турбуватися сьогодні і в майбутньому про Руський світ, який виріс з кореня Русі і народи якого довірені Богом її пастирському піклуванню?... Пробудження цивілізаційної свідомості в межах історичної Русі є сьогодні одним із найважливіших завдань. Насамперед, воно стоїть перед тими країнами, які безпосередньо зводять історію свого народу до Русі, тобто Білоруссю, Росією та Україною"⁶⁹. Тут варто нагадати наведене вище Звернення Священного Синоду УПЦ до Президента В.Януковича, в якому йдеться про запровадження релігійного навчання "в навчальних закладах усіх рівнів від дитячого садочка до найпрестижнішого університету".

Таким чином, УПЦ демонструє тенденції слідування шляхом, що його прокладає Московський патріархат. Тому доречно зауважити: сценарій повернення УПЦ до статусу екзархату є малоімовірним, хоча б тому, що й у Москві розуміють: такий крок неминує призведе до нового розколу⁷⁰. Однак, ризик втрати УПЦ реальної самоврядності та перетворення її на інструмент поширення ідеології "Руського світу" є цілком реальним. Особливо – беручи до уваги ту обставину, що Патріарх Кирил і проповідувана ним концепція Руського світу мають досить потужну підтримку т.зв. "одеської" групи в УПЦ⁷¹;

- **зміна моделі партнерських відносин держави і Церкви, яка почала складатися в Україні з кінця 1990-х років, на сучасну російську модель "державної церкви"**⁷² (врізка "Держава і Церква в Росії: 1990-2010рр.", с.74-76⁷³).

⁶⁴ РПЦ пропонує вступити в ефективне ЄЗП. – Інформаційне агентство Росбалт, 30 лютого 2010р., <http://www.rosbalt.ru>

⁶⁵ Можна погодитися з припущенням про те, що "Московський патріархат виступає певним духовним наставником для Партії регіонів".

Див.: Московський патріархат є духовним наставником Партії регіонів – експерт. – 9 серпня 2010р., <http://gazeta.ua>

⁶⁶ "Канонічною територією РПЦ за часів Хрещення Русі є територія Святої Русі, Руського світу, ядром якого, як справедливо відзначає Святейший Патріарх Московський і всієї Русі Кирил, є сучасні Росія, Україна, Білорусія, Молдова. Наша Церква сьогодні, з одного боку, постійно заявляє про повагу до державних кордонів і суверенітету, що склалися, кожної з країн, якими ми опікуємося. З іншої боку, Церква не може не берегти та не відновлювати бездумно знехтувану політиками в силу тимчасових політичних інтересів та особистої вигоди священну... духовну, історичну, культурну і народну єдність країн Руського світу". Доклад митрополита Агафангела на Міжнародній конференції. – 1 грудня 2009р., <http://www.pravoslavie.org.ua>. Виділення – ред.

⁶⁷ Див., наприклад: Диякон Андрей Кураев: "оранжевая" группировка остается в Киевской митрополии. – 10 мая 2010р., <http://www.otechestvo.org.ua>

⁶⁸ Российское казачество и Русская православная церковь: опыт взаимодействия и перспективы. – Сайт "Казачи России", <http://kazakirossii.ru>

⁶⁹ Доклад патриарха Кирилла на IV Ассамблее Русского мира. – 3 ноября 2010р. Виділення – ред.

⁷⁰ Як і самовільне проголошення автокефалії (якби таке сталося). За словами єпископа О.Драбинка: "...З автокефалізацією УПЦ на базі низки єпархій нашої Церкви у Східному і Південному регіонах може бути створена багатотисячна "Південно-Східна митрополія", що виділиться з УПЦ і налягатиме на пряму підпорядкування Московському патріарху...". Див.: Зуєв П. На межі двох світів. – Дзеркало тижня, 6 вересня 2008р.

⁷¹ Так, митрополит Одеський та Ізмаїльський Агафангел, характеризуючи Патріарха, сказав: "...В особі святейшого Кирила...ми зустрічаємо... справжнього лідера, який об'єднує розірвані штучно збудованими політичними кордонами народи неподільної святої Русі... святейший Владика...на щонайвищому духовному та інтелектуальному рівні розкрив і незаперечно обґрунтував перед світом блискучу концепцію єдиного руського світу...". Див.: Доверений поп Януковича воспел "высочайший духовный и интеллектуальный уровень" бреда Кирилла о "едином русском мире". – УНИАН, 7 лютого 2010р.

⁷² Див., наприклад: В Україні дублюють російську модель державно-конфесійних відносин з однією Церквою у фаворі – думка експерта: Саган О. Виступ на Круглому столі "Діалог між владою та конфесіями в контексті європейських цінностей". – 21 грудня 2010р., <http://risu.org.ua>

⁷³ Джерела: Красиков А.А. Религии в России. В монографии: Россия в многообразии цивилизаций. М., 2011, с.662-695; Одинцов М.И. Государственно-церковные отношения в России (на материалах отечественной истории XX века). – Российское объединение исследователей религии, <http://www.rusoir.ru/president/works/80>

ДЕРЖАВА І ЦЕРКВА В РОСІЇ: 1990-2010рр.

1990-1996рр.: СПРОБА ЗАПРОВАДЖЕННЯ
ВІДНОСИН “КРИТИЧНОЇ СОЛІДАРНОСТІ”

У червні 1990р., напередодні розпаду СРСР, Патріархом РПЦ був обраний митрополит Ленінградський і Ладозький Алексій II. Патріарх виявив себе прихильником реального відокремлення Церкви від держави, критикував тих церковних діячів, які “запевняють себе і нас, що православ’я – це певна національна ідеологія” і застерігав від надто буквального трактування тези “Церква служить Росії”¹. У 1990р. він взяв участь у розробці законодавства про свободу совісті та діяльність релігійних організацій, яке, зокрема, встановлювало, що жодна релігія чи релігійне об’єднання в державі не повинні користуватися жодними перевагами або підлягати жодним обмеженням². Особливо підкреслювалося, що “держави в питаннях свободи віросповідань чи переконань є нейтральною, тобто не стає на сторону будь-якої релігії або світогляду”.

Патріарх постійно наголошував, що відносини між державою і Церквою в Росії мають характеризуватися “невтручанням Церкви в політичне життя та невтручанням держави у внутрішнє життя Церкви”. Зокрема, він стверджував: “Наші відносини можна назвати критичною солідарністю – Церква підтримує владу в кожній добрій справі, рішуче протистає спробам її ослабити, але водночас підносить свій пророчий голос, коли бачить з боку влади морально невинуваті вчинки чи бездіяльність у будь-якій важливій сфері”³.

У грудні 1993р. очолювана Алексієм II РПЦ підтримала Конституцію Російської Федерації, яка проголосила людину, її права і свободи вищою цінністю, визнала право свободи совісті в повному обсязі, а також закріпила принцип рівності всіх релігійних об’єднань перед законом. У 1994р. Патріарх двічі виступав із заявами, в яких засуджував військове вторгнення до Чеченської Республіки (т.зв. “операція з відновлення конституційного порядку”). Була оприлюднена також спільна заява аналогічного змісту Патріарха та лідера чеченських мусульман. Такі кроки можна назвати реальним втіленням концепції “критичної солідарності Церкви і держави”.

Однак, далеко не вся православна спільнота Росії, включно з духовенством, підтримувала тодішні позиції Патріарха. В Церкві дедалі більше посилювався православний фундаменталізм, лідером якого в перші роки патріаршества Алексія II був митрополит Санкт-Петербурзький і Ладозький Іоанн (Сниčov). Митрополит пропагував ідеї великоросійського месіанізму, “воскресіння Святої Русі” і вважав, що православ’я – єдина сила, здатна успішно протистояти “західній цивілізації”, яка загрожує Росії втратою її самобутності, православної ідентичності та духовності. Тому він різко виступав, зокрема проти принципу рівності всіх церков і відстоював безумовну вищість православ’я⁴. Як з’ясувалося, ці погляди поділяли багато єпископів РПЦ.

Тому спроба запровадження відносин “критичної солідарності” між РПЦ і державою поступилася місцевим тенденціям традиційної солідарності – зближення позицій і взаємної підтримки цих інституцій одна одною.

1997-2000рр.: ПЕРЕХІД ДО “ТРАДИЦІЙНИХ” ВІДНОСИН

Відкрите зіткнення позицій прихильників рівності церков і захисників вищості православ’я сталося в 1996-1997рр., під час обговорення і прийняття нового Закону РФ “Про свободу

совісті та релігійні об’єднання” (ухвалений у вересні 1997р.). Власне, сама ініціатива перегляду законодавства виходила від кіл, близьких до православних фундаменталістів, та мала на меті законодавче утвердження вищості “традиційних” релігій, насамперед – православ’я.

Ініціаторам вдалося домогтися внесення до Преамбули Закону, поряд із твердженням про світський характер держави, тези про особливу роль православ’я в історії, розвитку культури та духовності Росії, а також переліку конфесій, які належали до традиційних для Росії⁵. І хоча Преамбула не має нормативної сили, але фактично новий Закон дав, з одного боку, поштовх посиленню фундаменталістських і неоконсервативних тенденцій в РПЦ, з іншого – підстави для відмови держави (влади) від нейтрального (рівного) ставлення до релігійних об’єднань.

На додаток, у грудні 1997р. була ухвалена Концепція національної безпеки РФ, де відзначалася “цінаважливіша роль” РПЦ “і церков інших конфесій” у збереженні традиційних духовних цінностей⁶. У поєднанні це створило підстави для намагань кодифікації понять не лише “традиційних релігій”, але й “традиційних релігійних організацій”, які не припиняються до цього часу⁷.

У 2000р. була прийнята нова Концепція національної безпеки РФ, у якій РПЦ вже не згадувалась, але у визначенні національних інтересів Росії містилися тези про “релігійний екстремізм”, який виявляється “в діяльності ряду громадських організацій” і створює умови для виникнення конфліктів. Тому “забезпечення національної безпеки РФ охоплює також захист культурного, духовно-етичного спадку, історичних традицій і норм суспільного життя, збереження культурного надбання всіх народів Росії, формування державної політики у сфері духовного та морально-етичного виховання населення...”, а також протидію негативному впливу іноземних релігійних організацій і місіонерів⁸. Серед завдань забезпечення національної безпеки визначалася також “протидія... культурно-релігійній експансії на територію Росії з боку інших держав”⁹. Поєднання загроз із зовнішнім релігійним чинником зумовило, зокрема прийняття у 2002р. Федерального закону “Про протидію екстремістській діяльності”, згідно з яким, власне, будь-яку релігійну організацію можна звинуватити в екстремізмі і призупинити її діяльність⁹.

Зі свого боку, РПЦ з середини 1999р. активно опрацьовує власну суспільно-політичну ідеологію, яка дістала завершеного вигляду в документі “Основи соціальної концепції РПЦ”, затверджену Ювілейним Архієрейським Собором у 2000р.

У документі фактично вперше було сформульоване офіційне розуміння РПЦ глобальних процесів, що відбувалися у світі, пропонувався “цивілізаційний підхід” до їх аналізу та окреслювалися позиції РПЦ з приводу самобутності і самодостатності “православної цивілізації” і ролі РПЦ у збереженні та поширенні цінностей православної культури не лише в РФ, але й у світі. З документа також випливала особлива місія як Росії у “багатополярному” світі, так і РПЦ – у світі, який дедалі більше схиляється до ліберальних цінностей, секулярних за своєю природою.

Таким чином, наприкінці 1990-х років спостерігалось певне зближення позицій держави та РПЦ, хоча загалом державно-церковні відносини в РФ відповідали принципам відокремлення Церкви від держави та рівності церков і релігійних організацій перед законом.

¹ Цит. за: Красиков А.А. Религии в России. В кн.: Россия в многообразии цивилизаций. – Москва, 2011, с.664.

² Закон РРФСР “Про свободу віросповідань”, який був прийнятий 25 жовтня 1990р. і діяв у РФ до прийняття нового Закону в жовтні 1997р. (Тоді ж був прийнятий Закон СРСР “Про свободу совісті та релігійні організації”, проте з розпадом Союзу він втратив сенс).

³ Цит. за: Красиков А.А. Религии в России... с.665 (виділено – ред.).

⁴ Митрополит заявляв: “...Православ’я зовсім не є одним з численних віросповідань. Воно є саме те першохристиянське апостольське сповідання, від якого згодом – піддавшись власній гордині... – відпали всі інші християнські конфесії. І бажання “урівняти у правах” РПЦ з якоюсь протестантською сектою є не що інше, як спроба втягнути Росію в той погібельний процес духовної деградації, який перетворив сьогодні Захід на бездушне і безвірне суспільство споживання”. Див.: Симаков Н. Архирей Божий милостью. – Русская народная линия, 3 ноября 2008г., <http://www.rusline.ru>

Після кончини митрополита Іоанна в 1995р. його прихильники видали збірник “Вибір долі”, де викладалися та розвивалися його ідеї, включно з поверненням Росії до формули: “Православ’я. Самодержавство. Народність”. У відповідь, була оприлюднена спільна Заява Патріарха та Синоду РПЦ від 28 грудня 1996р., яку можна назвати одним із найбільш сильних документів РПЦ соціального характеру (і, на жаль, одним з останніх). В Заяві, зокрема йшлося: “Церква хотіла б нагадати про те, наскільки важливою є свобода для повноти людського буття. Свобода самовираження, пізнання, пошуку істини, вибору життєвого шляху, пересування, **реальна, а не декларована свобода совісті – все це є безумовним успіхом російської демократії, що розвивається**” (виділено – ред.). Див.: Заявление Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Алексия II и Священного Синода Русской православной церкви от 28 декабря 1996г., http://www.zavtra.ru/cgi/veil/data/zavtra/97/163/4_patr.html

⁵ Федеральні Збори, “підтверджуючи право кожного на свободу совісті і свободу віросповідання, а також на рівність перед законом незалежно від ставлення до релігії і переконань, ґрунтуючись на тому, що РФ є світською державою, визнаючи особливу роль православ’я в історії Росії, у становленні та розвитку її духовності і культури, поважаючи християнство, іслам, буддизм, іудаїзм та інші релігії, що становлять невід’ємну частину історичної спадщини народів Росії...”, прийнявши цей Федеральний закон”. – Федеральний закон “О свободе совести и религиозных объединений”. Преамбула. – <http://rusechestevo.narod.ru/law/gp11.html> (виділення – ред.)

⁶ “Цінаважливішу роль у збереженні традиційних духовних цінностей відіграє РПЦ і церкви інших конфесій. Разом з тим слід враховувати руйнівну роль різного роду сект, що завдають значної шкоди духовному життю російського суспільства, становлять пряму небезпеку для життя і здоров’я громадян Росії і часто використовують для прикриття протиправної діяльності”. Див.: Концепция национальной безопасности Российской Федерации (утв. Указом Президента РФ №1300 от 17 декабря 1997г.). – <http://stra.teg.ru/library/national/34/2/0> (виділено – ред.).

⁷ Як приклади можна назвати внесення для обговорення законопроектів “Про традиційні релігійні організації в Росії” (2002р.), “Про соціальне партнерство держави та релігійних організацій з метою збереження національних духовних традицій та забезпечення соціального захисту населення Росії” (2003р.).

⁸ Концепция национальной безопасности Российской Федерации (утв. Указом Президента РФ №24 от 10 января 2000г.). – <http://www.armscontrol.ru/start/rus/docs/sncon00.htm>

⁹ Див.: Федеральный закон “О противодействии экстремистской деятельности”, стет.9, 10.



2000-2008pp.: РУХ ДО "СИМФОНІЇ"

Принципово змінилася ситуація в державно-церковних відносинах з обранням у 2000р. нового Президента РФ – В.Путіна. Йдеться не лише про його особисту релігійність, яку він публічно демонстрував. Головне полягає в тому, що в межах його підходу до "інвентаризації" та побудови "вертикалі влади" певне місце мало бути відведене й Церкві, насамперед – РПЦ.

За висновком аналітиків Адміністрації Президента, зробленим у 2001р., "домінуючою тенденцією в церковному житті останніх років є поступове, але неухильне посилення консервативно-охоронних, традиціоналістських сил. Ці сили одночасно несуть у собі явно виражений заряд державного патріотизму. Тому саме на них можна спиратися, вибудовуючи нову концепцію відносин держави і церкви"¹⁰.

Нова концепція як документ, хоч і замовлялася Адміністрацією Президента, але офіційно ухвалена не була. Зближення позицій Московського Патріархату з антиліберальним крилом федеральної влади та поєднання ідеології державного (російського) патріотизму і православ'я відбувалося на практиці. Доречно зауважити, що, за окремими повідомленнями, до побудови нової моделі державно-церковних відносин був безпосередньо причетним нинішній Патріарх Московський Кирил (на той час – глава Відділу зовнішніх церковних зв'язків Патріархії)¹¹.

Президент В.Путін активно долучив РПЦ до "вертикалі влади", відвівши їй роль, *по-перше*, ідеологічного забезпечення курсу на відновлення статусу Росії як великої держави, *по-друге*, мережі, здатної до "збирання російського світу".

Була започаткована практика взаємопроникнення церковно-адміністративного апарату РПЦ і державних структур. Так, з початку 2000-х років відбувається процес масового відкриття православних храмів на території державних установ, міністерств і відомств (насамперед, у "силових" структурах, установах МЗС та судової системи), а також створення в цих установах православних релігійних громад, – що прямо суперечить чинному законодавству РФ і конституційному принципу відокремлення Церкви від держави.

У листопаді 2002р. в Російській академії державної служби (РАДС) при Президентові РФ пройшли 10-денні "Курси підвищення кваліфікації керівного складу РПЦ", програма яких затверджувалася спільно ректором РАДС і Патріархом Алексієм. Головна мета курсів полягала в наданні можливостей священикам і єпископам познайомитися з представниками влади – чиновниками та депутатами, які опікуються питаннями державно-церковних відносин.

Серед коментарів цієї події стверджувалося: "Подібні курси ще раз демонструють, що РПЦ домоглася особливого ставлення до себе державних структур. Останні події підтверджують цей факт... Саме представники РПЦ запрошуються до Державної Думи обговорювати проблеми екстремізму, саме РПЦ лобіює запровадження стандарту з теології у вузах і викладання православної культури у школах, і саме Православна Церква претендує на державну акредитацію своєї конфесійної освіти"¹².

Показовою стала промова Міністра закордонних справ С.Іванова на VIII Всесвітньому російському народному соборі (ВРНС) "Росія і православний світ" (2004р.), у якій йшлося про "православну цивілізацію", "неможливість говорити про майбутнє Росії, її місця в Європі у відриві від тих цивілізаційних, культурних і духовних традицій, до яких усіма своїми історичними коренями прив'язана наша країна", а також про "збереження духовної і культурної самобутності" як про один з найбільших викликів XXI ст. для Росії "і для всієї Православної цивілізації".

З промови Міністра закордонних справ С.Іванова на VIII Всесвітньому російському народному соборі (витяг)

"...Невід'ємною частиною зусиль з утвердження самобутньої ролі Росії на світовій арені є взаємодія між... дипломатією і РПЦ... Сьогодні в основі нашого співробітництва полягає спільна турбота про збереження і зміцнення духовних і культурних зв'язків із співвітчизниками у країнах ближнього й дальнього зарубіжжя, забезпечення їх релігійних прав і свобод, поширення за кордоном правдивої інформації про культурне та духовне життя Росії. Ми високо цінуємо миротворчу, культурно-просвітницьку і благодійну діяльність, що її здійснює РПЦ за кордоном. Це невід'ємна частина наших спільних зусиль, спрямованих на зміцнення авторитету та доброго імені Росії у світі... У цілому православний храм стає сьогодні центром тяжіння для багатьох російських співвітчизників, яких історичні повороти XX ст. розкидали по всьому світу. Відчуття належності до спільного духовного спадку і традицій має величезне значення для збереження та розвитку ними

своїх зв'язків з Батьківщиною. Тому збирання "російського світу" є спільною справою Російської держави і РПЦ.

Звичайно, першорядне значення належить тут країнам СНД. Співдружність своїми кордонами майже збігається з межами канонічної території Московського Патріархату... На фоні розпаду багатьох раніше існуючих зв'язків релігійний фактор зберігає своє об'єднуче, інтегруюче значення. Свідомостю цього є Україна. На зустрічі з єпископом УПЦ Президент Росії В.В.Путін назвав Православ'я важливою складовою єдності наших народів.

Одним словом, тема взаємовідносин Росії і Православного світу для нашої дипломатії не теоретичне питання, а сфера щоденної практичної роботи у щонайтіснішій взаємодії з Московською Патріархією"¹³.

Нарешті, в листопаді 2006р. Патріарху РПЦ надано фактично офіційного статусу в номенклатурі державних посад шляхом внесення до списку "протокольного старшинства російських офіційних осіб" під номером 5 (після Президента, Прем'єр-міністра і глав Ради Федерації та Державної Думи)¹⁴.

Усе це імпонує Церкві, з точки зору як статусу – фактично домінуючої Церкви у країні, так і преференцій, які вона в цьому статусі отримує. Але, можливо, головне – їй імпонують курс і практичні кроки на відновлення позиції Росії як великої держави, політичного гравця світового масштабу¹⁵.

Примітною в цьому контексті є та безумовна підтримка, яку висловив у 2007р. Алексій II діяльності В.Путіна на посту Президента та його рішення прийняти пост Прем'єр-міністра: "...Знаючи Володимира Володимировича багато років, я можу засвідчити, що... він віддано, вірно, беззавітно служив Вітчизні, служив Росії... Якщо з'явиться у нас таке поєднання – новий президент і Володимир Володимирович, який погодиться [на пост Прем'єр-міністра]..., то в цьому буде "велике благо для Росії. Так буде забезпечено той курс, який упродовж восьми років Володимир Володимирович проводив. Адже за час, що минув, ми не впізнаємо Росію – настільки стали рахуватися з нами у світовому співтоваристві"¹⁶.

Зрозуміло, що посилення міжнародних позицій Росії дозволяє і самій РПЦ зміцнювати свої позиції у православному світі, включно з претензіями Московського Патріархату на статус Вселенського, про що дедалі частіше йдеться останнім часом.

Що стосується внутрішньої ситуації, то хоча Президент та інші державні офіційні особи, як правило, продовжували (і продовжують) наголошувати на багатоконфесійності РФ, офіційні особи РПЦ дозволяють собі стверджувати протилежне.

Так, у 2002р. нинішній Патріарх, а на той час глава ВЗЦЗ МП митрополит Кирил заявив "Ми повинні взагалі забути цей розхожий термін: багатоконфесійна країна: Росія – це православна країна з національними і релігійними меншинами... До речі, ось іноді ми соромливо говоримо про те, що... може й не потрібно вносити під час перепису графу "віросповідання". А я вважаю, що потрібно було б внести. І, раз і назавжди, покласти кінець усім цим спекуляціям про багатоконфесійність"¹⁷.

Відповідно, православ'я пропонується як національна ідея Росії. Заступник митрополита Кирила протоієрей В.Чаплін стверджував: "Православ'я довело, що впродовж століть воно об'єднувало людей. Я вважаю, що православ'я як національна ідея не торкнеться інтересів інших віруючих"¹⁸.

На жаль, практика церковно-релігійного життя в Росії свідчить про інше. Прикладом може бути антикатолицька кампанія 2002р. (див. "Наслідки зближення держави та РПЦ для неправославних конфесій...", с.76).

¹⁰ Цит. за: Красиков А.А. Религии в России..., с.668 (виділено – ред.).

¹¹ За словами архієпископа УПЦ Кирила (Говоруна) "Патріарх Кирил, ще коли очолював Відділ зовнішніх церковних зв'язків, став фактичним архітектором теперішньої системи взаємодії влади і церкви в Росії". Див.: Зуєв П. Доба Кирила. Українська церква і світове православ'я у політиці нового патріарха Московського. – Дзеркало тижня, 21 березня 2009р.

¹² Мезинцев Н. Епископские классы. – НГ, 20 ноября 2002р., <http://www.ng.ru>

¹³ Выступление министра иностранных дел Российской Федерации И.С.Иванова на VIII Всемирном Русском Народном Соборе. – <http://www.mospat.ru/archive/church-and-society/30422>

¹⁴ До речі, 14 січня 2000р., будучи ще в.о. Президента РФ, В.Путін підписав Указ, згідно з яким охорону Патріарха здійснює президентська Федеральна служба охорони. Див.: Красиков А.А. Религии в России..., с.684.

¹⁵ Див.: Алексій II: Медведев и Путин для России – благо. – Агентство национальных новостей (АНН), 13 декабря 2007р., <http://www.annews.ru> (виділено – ред.).

¹⁶ Там само.

¹⁷ Див.: Сколько верующих? – Информационно-аналитический центр СОБА, <http://www.soba-center.ru/religion/discussions/how-many>

¹⁸ Цит. за: Верховский А. Беспокойное соседство: Русская Православная Церковь и путинское государство. – <http://readr.ru/aleksandr-verhovskiy-bespokeynoe-sosedstvo-russkaya-pravoslavnaya-cerkov-i-putinskoe-gosudarstvo.html>

**Наслідки зближення держави та РПЦ
для неправославних конфесій: антикатолицька кампанія**

На тлі вивіщення РПЦ неминуче розпочався процес ущемлення прав неправославних релігійних організацій, аргументований на рівні офіційних структур. Так, у 2002р. виник конфлікт з приводу рішення Ватикану, прийнятого 11 лютого, заснувати в Росії замість діючих чотирьох апостольських адміністратур (тимчасових структур РКЦ), архієпархію у Москві і три єпархії – в Саратові, Іркутську та Новосибірську. Активний опір цим намірам чинила не лише РПЦ, але й МЗС і Державна Дума РФ.

У Заяві Патріарха Алексія і Священного Синоду РПЦ від 12 лютого 2002р. дії Ватикану були охарактеризовані як недружні і спрямовані на прозелітизм. У Заяві йшлося: “Заснування “церковної провінції” – “митрополії” по суті означає створення помісної Католицької церкви Росії зі своїм центром у Москві, яка претендує мати свою паствою російський народ, який культурно, духовно та історично є паствою РПЦ.

Утворення в Росії такої церкви фактично означає виклик, кинутий Православ'ю, вкоріненому на території країни впродовж багатьох століть...

Ми впевнені, що для опіки над католиками, не дуже чисельними в нашій країні, не було необхідності підвищувати статус вже існуючих католицьких церковних структур, а тим більше утворювати особливий церковний округ. Подібні дії РКЦ, не зумовлені реальними пастирськими потребами, розкривають місіонерські цілі здійснюваних змін. Це підтверджується численними фактами місіонерської діяльності католицького духовенства серед російського населення. Саме цю діяльність ми називаємо прозелітичною і постійно вказуємо на неї як на одну з головних перешкод покращення відносин між нашими Церквами.

Зроблене Ватиканом поставило під удар здатність католицького Заходу і православного Сходу взаємодіяти як дві великі цивілізації на благо Європи і світу. Заради тимчасових вигід знову принесена в жертву можливість спільного християнського свідчення розділеному людству¹⁹.

Примітним є те, що негативну реакцію на адресу Ватикану МЗС висловило одночасно з Синодом. 12 лютого до Ватикану було надіслано ноту, де підкреслювалося, зокрема, що ще після отримання офіційного повідомлення від Ватикану 4 лютого 2002р. МЗС відповіло, що не ставить під сумнів право РКЦ приймати рішення стосовно її організації, проте МЗС РФ рекомендує Святому Престолу утриматися від реорганізації і врегулювати це питання з РПЦ.

15 лютого Державна Дума схвалила пропозицію рекомендувати МЗС “не надавати віз представникам Ватикану у зв'язку із загостренням ситуації та їх самовільними діями із зміни статусу католицьких єпархій”. Пропозицію реалізували – п'ятеро католицьких священників були фактично вислані з Росії (зокрема, була анульована віза єпископа Є.Мазура, який мав очолити Іркутську єпархію РКЦ, що викликало ризик ноти МЗС Польщі²⁰). Щоправда, Дума відхилила проект звернення до Президента РФ із закликом прямо заборонити діяльність католицьких єпархій, оскільки єпископи підлягають Папі як глави іноземної держави.

Ватикан змушений був змінити керівника архієпархії у Москві, але місце представника католиків у Раді при Президенті РФ лишилося вакантним до початку 2009р.

Ряд офіційних осіб РФ виступили з різкими антикатолицькими заявами. Зокрема, перший заступник Голови Ради Федерації В.Горегляд висловив впевненість, що поширення неправославних релігій є спробами зовнішнього політичного тиску та підриву національної самосвідомості. І цим спробам слід давати жорстку відсіч: “Коли під загрозу потрапляють ті або інші галузі народного господарства – настає час митного протекціонізму. Коли під загрозою національна самосвідомість – настає час протекціонізму культурного”²¹. З огляду на контекст, у якому була зроблена заява, можна відзначити, що національна самосвідомість і культура зведені тут до православ'я.

Заява Союзу православних громадян (20 лютого): “Рішення Ватикану про створення в Росії своєї церковної провінції, безумовно, є актом духовної агресії і політичного втручання у справи РПЦ і Росії”.

Нарешті 13 листопада на Круглому столі “Етноконфесійні відносини і державна національна політика в сучасній Росії” (проведеному в рамках згаданих вище Курсів підвищення кваліфікації єпископів РПЦ) заступник Міністра закордонних справ РФ О.Федотов заявив, що Росія “буде відносини з Ватиканом з урахуванням позиції РПЦ”, і думка РПЦ була врахована в реакції МЗС на створення чотирьох католицьких єпархій “без узгодження”²².

2009р. - початок 2011р.: “СИМФОНІЯ В ДІЇ”

У 2009р., з обранням Патріарха Кирила, обидві сторони (державна і Церква) фактично визнали, що їх відносини мають характер “симфонії”. На урочистостях, пов'язаних з інтронізацією Патріарха, Президент В.Медведев, зокрема, підкреслив, що відносини держави та РПЦ “будуються на основі визнання державою величезного внеску Церкви у становлення російської державності, в розвиток національної культури та утвердження духовно-етичних цінностей у суспільстві”, також “власні підтримують зусилля РПЦ із зміцнення братніх зв'язків між Росією і народами ближнього зарубіжжя”.

Своєю чергою, новообраний Патріарх Кирил сказав, що ідеальна модель церковно-державних відносин ще з візантійських часів характеризувалася симфонією у стосунках церковної і світської властей. “Симфонія передбачає гармонійне поєднання інтересів, розподіл відповідальності” – обрисив саме такої симфонії зафіксовані в канонічному переданні православної Церкви²³.

Один з російських експертів М.Степанцов стверджує, що провідним ініціатором зближення є держава: “Відверто заграє з церквою держава, тоді як керівники церкви тримаються досить незалежно від нього, але при цьому ніколи не висловлюють жодної критики влади з жодного гострого питання. Крім того, керівництво церкви відчуває, що воно належить до владної еліти, навіщо їм розхитувати човен? Церква – один з інститутів нинішнього режиму врядування”²⁴.

З останнім твердженням автора можна погодитися, якщо взяти до уваги, наприклад, ту обставину, що з 2009р. РПЦ постійно висуває церковно-релігійні версії офіційних світських концепцій і доктрин. Так, вище вже йшлося про концепції “Руського світу” та єдиного економічного православного простору як церковно-релігійні доповнення політичних доктрин “Російського світу” та створення ЄОП.

Єдиний випадок упродовж 2000-х років, коли Церква не підтримала державу, – це ситуація з Абхазією і Південною Осетією. Як відомо, РФ визнала ці самопроголошені утворення. Проте, РПЦ відмовилася прийняти під свою юрисдикцію їх православні громади, наголошуючи на недоторканності канонічної території Грузинської Православної Церкви. Патріарх Алексій II (як і тепер Кирил) підтримував Грузинського Патріарха Ілію II. Позиція РПЦ є зрозумілою. По-перше, прийнявши під свій омофор православні громади Абхазії і Південної Осетії, РПЦ дійсно порушила б діючий у православ'ї принцип “канонічності території”, – що позбавило б її одного з головних аргументів в “єстонському” та “українському” питаннях²⁵. По-друге, Ілія II відповів взаємним розумінням і на прохання Алексія не відвідав Київ під час святкування 1020-ліття Хрещення Київської Русі (липень 2008р.), під час яких могла зайти мова про створення в Україні Єдиної Помісної Церкви (і така розмова могла б мати якісь наслідки винятково за умови кворуму православних патріархів).

Таким чином, у сучасній Росії спостерігається, по-перше, фактичний відхід від принципу світськості держави, по-друге, запровадження де-факто моделі нерівноправних державно-церковних відносин, у межах якої визначена “державна” Церква – РПЦ, та дозволено діяти кільком “традиційним” конфесіям, по-третє, використання “державної” Церкви в політичних інтересах влади як всередині країни, так і за її межами. Слід відзначити, що втручання держави у справи віри (свободи совісті і свободи віросповідань) є ознакою і чинником авторитарного політичного режиму.

¹⁹ Заявление Патриарха Московского и всея Руси Алексия II и Священного Синода Русской Православной Церкви 12 февраля 2002г. – <http://www.mospat.ru/archive/nr20122.htm>

²⁰ МИД Польши требует от России объяснений. – Сайт “Мир религий”, 22 апреля 2002г., <http://www.religion.ru>

²¹ Горегляд В. Россия – римская провинция? Нельзя допустить, чтобы мы утратили свои духовные основы и свою историческую память. – НГ, 19 марта 2002г., <http://www.ng.ru>

²² Держело: Верховский А. Беспокойное соседство: Русская Православная Церковь и путинское государство.

²³ Див.: РПЦ и государство будут создавать симфонию. – 2 февраля 2009г., <http://www.rosbalt.ru>

²⁴ Государство заигрывает с церковью. – 24 января 2011г., <http://www.rosbalt.ru> (виділено – ред.)

²⁵ Ідеться про утворення в 1996р. Єстонської Автономної Православної Церкви у складі Константинопольського патріархату. Це питання є для РПЦ настільки принциповим, що у жовтні 2008р. вона вийшла з Конференції європейських церков (КЄЦ) на знак протесту проти приєднання до КЄЦ Єстонської Православної Церкви в юрисдикції Константинопольського патріархату – тоді як Єстонській Православній Церкві Московського патріархату у членстві було відмовлено.



Так, на думку М.Мариновича: “Модель, що її реалізує сьогодні сам Президент В.Янукович і вся його команда, – це модель однієї у привілейованій і фактично державної Церкви, в якій усім іншим Церквам та релігійним організаціям дозволено існувати на виразно вторинних ролях... І в УПЦ (МП), і в команді Президента Януковича взято курс на утвердження монополії “єдино правильної” Церкви – монополії, яка віднедавна має парадну вивіску “руського міра”⁷⁴. З такою думкою солідарні багато відомих українських експертів⁷⁵. Власне, до такого висновку спонукають окреслені вище події, тенденції і процеси в державно-церковних відносинах в Україні, що спостерігаються впродовж останнього року. З цієї точки зору, доцільним є стислий огляд становлення державно-церковних відносин у самій Російській Федерації.

ВИСНОВКИ

Стислий огляд практики державно-конфесійних відносин протягом останнього року свідчить, що їх головними характеристиками є:

- обмеження державно-конфесійного діалогу з однією Церквою і фактичне його припинення з рештою релігійної спільноти країни;
- відкрите надання переваги одній із Церков, ігнорування всіх інших церков і релігійних організацій країни, а також – їх повноважного представницького органу – Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій України;
- зростання впливу на міжконфесійну ситуацію в Україні Московського Патріархату та Патріарха Московського і всієї Русі особисто.

Є підстави для припущення, що саме ці характеристики можуть бути покладені в основу нової моделі державно-конфесійних відносин в Україні, яка може бути запроваджена шляхом, зокрема змін чинного законодавства про свободу совісті та релігійні організації.

Наслідки такого кроку можуть бути наступними.

Вибіркова підтримка владою однієї із Церков може несприятливо вплинути на її моральний авторитет в очах суспільства і знизити рівень його довіри до Церкви як інституту загалом.

Преференції, що де-факто надаються одній із Церков України, можуть зумовити порушення міжконфесійного балансу, породити припущення про запровадження “державної релігії” і недовіру як між керівниками, так і між вірними та прихильниками релігійних організацій.

Це, своєю чергою може потягти за собою поляризацію православного середовища, яка виявляється вже зараз за рахунок церковного самовизначення “просто православних”, які, ймовірно, свідомо дистанціювалися від усіх трьох деномінацій, не бажаючи визначатися не стільки в церковних, скільки в політичних і національних параметрах. З огляду на регіональний характер

православних Церков України, зазначена поляризація може призвести до нового витка міжконфесійного та міжрегіонального протистояння.

Може відбутися політизація релігії, тенденції чого спостерігаються вже сьогодні. Йдеться, зокрема, про просування концепцій “Руського світу” та єдиного економічного православного простору – церковно-релігійних версій політичної доктрини “Російського світу” та російської ініціативи створення Єдиного економічного простору (ЄЕП). Подальші намагання втягнення України до Російського світу через церковно-релігійну складову дедалі більше політизуватимуть Церкву, що може призвести до втрати нею її сенсу і здатності об’єднувати суспільство на засадах тільки її притаманних цінностей.

Замість чинника об’єднання, миру і злагоди, релігія може перетворитися на засіб, а Церква – на інструмент політичної боротьби. В умовах України, де належність до тієї чи іншої Церкви є певним маркером геополітичної, геокультурної і, нарешті, цивілізаційної орієнтації громадян, така ситуація загрожуватиме цілісності країни та її майбутньому як суверенної держави.

Запобігти реалізації зазначених ризиків можливо шляхом, *по-перше*, припинення практики:

- вирішення владою однієї із Церков та надання їй преференцій, ігноруючи при цьому інтереси та законні права інших Церков і релігійних організацій;
- публічної демонстрації вищими посадовими особами держави прихильності до однієї із Церков; участі вищих посадових осіб держави в управлінських органах будь-якої Церкви та/або релігійної організації;
- спроб імплементації в національне законодавство внутрішніх церковних документів;
- використання проблем церковно-релігійного життя суспільства в політичній боротьбі, насамперед – у виборчих кампаніях.

По-друге, забезпечення:

- безумовного дотримання державою, державними органами, офіційними посадовими особами принципу рівності церков і релігійних організацій;
- відновлення практики систематичного, постійного співробітництва керівництва вищих органів державної влади із Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій;
- урахування позицій Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій стосовно змін чинного законодавства про свободу совісті, а саме: внесенню змін до базового Закону має передувати прийняття Законом України Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, розробленої за участі релігійної спільноти і схваленої Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій. ■

⁷⁴ 2010-2011: підсумки і перспективи в оцінках експертів: М.Маринович. – Сайт “Релігія в Україні”, 31 грудня 2010р., <http://www.religion.in.ua>.

⁷⁵ Так, на думку В.Єленського: “Нова влада виконує головні свої функції... погано, але до того ж погіршує ситуацію своєю “релігійною політикою”. Офіційно не проголошеною і безглуздою для країни, де жодна Церква не об’єднує, хай навіть номінально, більше третини населення і деšov’язково є меншиною. Складові цієї політики – відверта фаворитизація УПЦ в єдності з Московським патріархатом (від чого далеко не всі в самій УПЦ у захваті); демонстративна нехті до всіх інших; ігнорування Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій; мавпування російської моделі; торпедування законодавчих ініціатив, спрямованих на поліпшення життя для всіх релігійних інститутів (починаючи від мораторію на приватизацію відчуженого у Церков майна до встановлення відповідальності за порушення тайни сповіді)”. – Див.: Там само.

Звернення учасників постійно діючого Круглого столу “Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин” до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України

Цьогоріч виповнюється 15 років роботи постійно діючого Круглого столу “Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин”, який збирає на свої засідання керівників релігійних організацій, їх повноважних представників, а також представників державних органів влади і громадських організацій, науковців, політиків, журналістів, провідних експертів у сфері державно-церковних відносин.

Упродовж цього часу в Україні, попри серйозні проблеми, які виникали в міжконфесійних відносинах, зміцнювалися порозуміння і взаємоповага між представниками різних Церков, формувалися засади спільної дії у сфері свободи совісті, соціального служіння, доброчинства, захисту суспільної моралі. Україні вдалося відвернути загрозу зіткнень на релігійному ґрунті й відстояти мирне співіснування в міжконфесійних відносинах. Завдячуємо цим відповідальності вірних, мудрості ієрархів та релігійних лідерів, виваженості державних діячів.

Ми також цінуємо досягнення України у сфері релігійної свободи, які впродовж тривалого часу відзначалися як усередині країни, так і за її межами. Вважаємо завоювання в цій галузі одними з найбільш серйозних на шляху України до утвердження верховенства права і демократії.

Сподіваємося, що й робота нашого круглого столу, у процесі якої були випрацьовані “Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних відносинах”, Концепція державно-конфесійних відносин в Україні, інші важливі документи, також відіграли в цьому свою роль.

У процесі цієї роботи відбувався продуктивний обмін думками між представниками Церков, а також між ними, з однієї сторони, та представниками органів державної влади – з іншої. З приємністю відзначаємо, що порозуміння було досягнуте практично з усіх принципових питань. Формульовані під час засідань Круглого столу рекомендації і побажання сприймалися позитивно; по суті справи, жодна з них не зустріла серйозної й аргументованої критики. Так само, всі учасники, які представляли різні політичні сили та різні гілки влади, висловлювали високу повагу до релігійних організацій і жоден з них не виступав за маргіналізацію релігійних організацій, позбавлення їх можливостей повноцінного служіння суспільству.

Попри все це, мусимо констатувати, що більшість проблем, які стояли перед релігійними організаціями 15 років тому та обговорювалися з представниками влади, досі не розв’язано. Натомість виникають нові проблеми, що викликають серйозне занепокоєння в релігійному середовищі.

Передовсім, ідеться про наміри внести зміни в законодавство про свободу совісті, які здатні серйозно позначитися на релігійному житті країни і наслідки яких наразі є погано передбачуваними. Тому ми вважаємо – і про це неодноразово заявлялося керівництвом релігійних організацій України, що законодавчим змінам має передувати ухвалення Концепції державно-конфесійних відносин. Її ухвалення не потребує бюджетних витрат, але надає надійне підґрунтя для гармонізації відносин між Державою і Церквою та для вдосконалення законодавства на принципах, щодо яких існує консенсус між усіма релігійними організаціями.

Такими принципами є:

- **свобода совісті для всіх**; неприпустимість будь-якого – прямого чи опосередкованого – обмеження прав людини у зв’язку з її релігійними переконаннями та конфесійною належністю;
- **відокремлення Церкви і Держави**;
- **відмова від спроб перетворити релігію на політичну ідеологію**;
- **рівність релігійних організацій перед законом**: державна влада не повинна давати найменших підозр у тому, що вона підтримує одні релігійні організації на противагу іншим; вона має жорстко запобігати всім виявам дискримінації релігійних організацій, тиску на них чи втручання в їх справи – поза цим неможливий не лише міжконфесійний, але й загальногромадський спокій в Україні;
- **партнерська модель відносин Церкви і Держави**, коли релігійні організації беруть на себе виконання історично і сутнісно притаманної їм місії в суспільстві, а держава їм у цьому сприяє;
- **повернення релігійним організаціям відчуженого у них майна**, яке має бути здійснене у справедливий спосіб; неприпустимим при цьому є приватизація церковного майна, яке знаходиться у власності держави та місцевих громад;
- **надання релігійним організаціям повноцінних можливостей для здійснення освітньої діяльності**, зокрема – надання їм права на заснування загальноосвітніх навчальних закладів;
- створення правових засад для повноцінної опіки над військовослужбовцями з боку релігійних організацій;
- **усунення перепон і чітке законодавче врегулювання діяльності релігійних організацій у пенітенціарних установах**.

Ще раз нагадаємо, що дотепер ці принципи публічно не піддавалися сумніву ані з боку керівників держави, ані з боку представників головних політичних сил країни. Для їх реалізації необхідна лише воля, якої, сподіваємося, вам не забракне.

Київ, 8 лютого 2011р.

Текст цього Звернення з підписами учасників Круглого столу було видано окремим виданням і 18 лютого надіслано до Президента України В.Януковича, Голови Верховної Ради України В.Литвина, Прем’єр-міністра України М.Азарова, до інших компетентних державних органів, міністерств і відомств, а також до наукових і громадських організацій, предметом діяльності яких є державно-конфесійні відносини та/або дотримання прав людини в Україні.

РЕЛІГІЯ І ГЛОБАЛЬНА ПОЛІТИКА: СВІТ І УКРАЇНА



Віктор ЄЛЕНСЬКИЙ,
експерт

На відміну від мислителів XVIII-XIX ст., дослідники 1960-1970-х років уже не обіцяли релігії швидкого й беззастережного занепаду. Але й місця в публічній сфері в майбутньому їй теж не залишали. Хоча констатація провалу прогнозів “зникнення релігії” і стала свого роду банальністю, полишення нею публічної сфери все ж здавалося невідворотним аж до останньої чверті XX ст. Уявлення про переможну ходу секуляризації були домінуючими серед дослідників релігії. Один з найбільш відомих з-поміж них, П.Бергер, писав у *New York Times* у квітні 1968р.: “На початку XXI ст. релігійних осіб вірогідно вдасться віднайти лише в маленьких сектах, які тулитимуться одна до одної у спротиві секулярній культурі”¹. Але впродовж останньої чверті XX ст. відбулася низка подій, які тріумфально повернули релігію на публічну арену та докорінно змінили її сприйняття дослідниками. Головними з цих подій були: наступ ісламу, нова хвиля євангелічного пробудження, католицьке піднесення, яке охопило цілий світ – від Латинської Америки до Філіппін та досі незрозумілий до кінця вибух нових релігій.

Повернення релігії у глобальну політику

Ісламський наступ. Починаючи з II половини 1970-х років, буквально впродовж кількох років світ став свідком яскравої маніфестації войовничості під ісламськими прапорами: захоплення в 1979р. ісламськими терористами Великої Мечеті з 6 000 прочан, які з’їхалися до Мекки на щорічний хадж; повстання проти режиму партії Баас у Сирії; створення Хезболли; акції терористів-смертників проти американських, ізраїльських і французьких контингентів у Лівані; солідарний мусульманський спротив радянському вторгненню до Афганістану. Академічні й політичні кола стурбовані, вони прагнуть зрозуміти, якою є природа того, що називають “відродженням” і “поверненням”, “пробудженням” і “ренесансом”, “піднесенням” і “фундаменталізацією”, “розлученням” і “наступом” ісламу.

Особливе місце в цьому наступі належить Іранській ісламській революції 1978-1979рр. Це була одна з найбільш потужних і найменш сподіваних маніфестацій релігійного повернення. Іран вважався чи не найбільш вестернізованою і прогнозованою країною регіону; Тегеран називали “східним Парижем”, його вулицями дефілювали жінки в міні. В оцінці іранської ситуації домінував економічний детермінізм і догматичний

секуляризм². Один з рапортів, надісланий резиден-турою ЦРУ в Тегерані керівництву, містив рекомендацію ретельно моніторити саме релігійну ситуацію в Ірані. Він був відкинутий і презирливо позначений, як “соціологія, що лише марнує час”. І навіть коли США усвідомили серйозність кризи, порівняно з попередніми, які загналися вглуб шахським репресивним апаратом, їй було поставлено помилковий діагноз – як такий, що має насамперед політичний та економічний характер і лише вуалюється релігійними гаслами. Мало минути 10 років після революції, щоб один з її дослідників замислився над питаннями: “Чому... ми вважаємо, як це робить багато хто з соціологів, що активна участь у революції зумовлена винятково матеріальними інтересами? Чому тут не може бути інших мотивацій, як скерованість людей на досягнення ідеологічних цілей? Чому ми не припускаємо, що культура та релігія можуть потенційно бути ключовими факторами, які дають поштовх до структурних змін у суспільстві?”³.

Останнім епізодом ісламського наступу 1970-х років стала реакція на вторгнення радянських військ до Афганістану. Ця операція, що мала геостратегічну мотивацію і в жодному разі не розглядалась її ініціаторами в релігійних термінах, глобалізувала всесвітній джихад до ступеня, якого він раніше не досягав.

¹ Berger P.L. *A Bleak Outlook is Seen for Religion*. – New York Times, 1968, 25 April.

² Levine Daniel H. *The news about religion in Latin America*. – Mark Silk (ed.) *Religion on the International News Agenda*, Hartford, CT: The Leonard E. Greenberg Center for the Study of Religion in Public Life, 2000, p.122.

³ Salehi M. M. *Insurgency through Culture and Religion: The Islamic Revolution of Iran*. – New York: Praeger Publishers, 1988, p.176.

У “священній війні муджахеддінів” взяли участь мусульмани з багатьох країн світу. Після виводу радянських військ з Афганістану вони продовжать джихад у своїх країнах, а також у Боснії, Косово й Чечні; візьмуть участь у підготовці бійців для нового, т.зв. “глобального джихаду”, що його Бен Ладен оголосить Заходові.

Католицьке піднесення. Остання третина XX ст. стала також і добою піднесення у світовому католицизмі. Зміни в Католицькій церкві після II Ватиканського Собору буквально струсували цілі єпархії, церковні інститути й чернечі чини. Католицька церква, яка ще зовсім недавно наполягала, що для омани не може бути свободи й оскільки поза Католицькою церквою немає істини, то свобода совісті є фальшивим концептом, стала в авангарді оборони людської гідності. Церква йде далі звинувачень на адресу окремих державних діячів і кидає виклик цілій економічній і соціально-політичній системі. “Теологія визволення” – могутній інтелектуальний, суспільно-моральний, політичний і водночас глибоко релігійний рух – був зустрінутий Ватиканом неоднозначно, але справив серйозний вплив не лише на глобальний католицизм, але й на світову соціальну думку та політичний розвиток 1970-1980-х років.

У жовтні 1978р. на престол Святого Петра конклав кардиналів обирає краківського архієпископа Кароля Войтилу, який став одним з головних акторів світової політичної сцени двох останніх десятиріч XX ст. Перший за 455 років папа-неїталієць і перший в історії папа-слов'янин зробив визначний внесок у ненасильницьке повалення комунізму у країнах Центральної і Східної Європи та, ширше, – у глобальну архітектуру світу кінця минулого - початку нинішнього століть. Святий Престол бере курс на обстоювання прав людини та релігійної свободи в набагато більш наступальний, ніж за Івана XXIII та Павла VI спосіб. Іван Павло II переглядає Східну політику Ватикану та, по суті, дезавує комунізм не лише як політичну систему, але й як онтологічне зло, що підриває і спотворює людську сутність.

У перші ж місяці понтифікату Папа покінчує з політичною стриманістю і зосереджує зусилля на поверненні Святого Престолу в міжнародні відносини і світову політику. Наприкінці 1978р. він виступає з першою дипломатичною ініціативою, спрямованою на запобігання війні між Чилі та Аргентиною за протоку Бігль. Це був перший випадок посередництва Святого Престолу у врегулюванні міжнародного конфлікту від 1885р., коли було врегульовано спір між Іспанією та Німеччиною за Каролінські острови⁴. Наступного року Іван Павло II вперше відвідує Батьківщину як глава Католицької церкви; його зустрічає третина Польщі. Багато хто з польських товаришів, спостерігаючи за папським тріумфом, визнають, що ідеологічну битву ми програли, – доповідало КДБ у Політбюро ЦК КПРС⁵.

Євангелічний бум. Обрання 1976р. Президентом США “вдруге народженого” Дж.Картера, а надто – поява і зміцнення правих консервативних організацій – “Моральної більшості” та “Занепокоєних жінок

Америки”, – стали видимим виявом нового маршу євангелістів за домінування над країною, яку вони мали всі підстави вважати своєю. 1970-1980-ті – також і роки посилення релігійної риторики у внутрішньо- та зовнішньополітичному дискурсі США. Промова Президента Р.Рейгана перед Національною Асоціацією євангелістів в Орландо (штат Флорида, 8 березня 1983р.), де Р.Рейган називає СРСР “імперією зла”, не лише потужно позиціює США як захисника релігійних цінностей перед лицем комуністичного безбожжя (таке позиціювання було достатньо поширеним і серед попередників Р.Рейгана, зокрема, у Г.Трумена), але й відкидає можливість ціннісного компромісу між двома політичними системами, що тягне за собою посилення конфронтації і непримиренності. Їх система цінностей, говорить Р.Рейган про радянських людей, радикально відрізняється від системи цінностей більшості американців.

Неорелігійний вибух. 18 листопада 1978р. 918 членів релігійної спільноти “Храм народів” під керівництвом її засновника Дж.Воррена Джонса здійснили масовий суїцид у створеному ними у джунглях Гайани поселенні Джонстаун. Трагедія Джонстауна багаторазово посилює інтерес до нових релігійних рухів (НРР) і занепокоєність їх діяльністю, яка (занепокоєність) до того обмежувалася колом батьків й родичів тих, хто приєднувався до НРР. Хоча мірою вивчення НРР деякі з дослідників почали сумніватися, що ці рухи і спільноти відбивають широкі соціальні трансформації в західних суспільствах⁶, все ж новорелігійний бум, який припав на останню третину століття, засвідчив щонайменше живучість релігії і вигадливості, з якою вона реагує на соціальні та культурні процеси. Деякі з новітніх релігійних рухів не просто вписуються в контркультуру 1970-х років, але стають її елементом і дуже швидко набувають популярності на Заході. Мантру “Харе Крішна” співає група “Бітлз”, сам засновник Товариства Свідомості Крішни Бхактиведанта Свами Прабхупада стає настільки популярним, що з'являється на сцені Вудстокського фестивалю – чи не найбільш знаменитого у світовій історії рок-фестивалю, який у серпні 1969р. зібрав на фермі у штаті Нью-Йорк близько півмільйона осіб.

Рушії “великого повернення”

Що спричинилося до “релігійного повернення”? Якими були його головні рушії? Чи випадково вони збіглися в часі? Очевидно, що кожен з перелічених епізодів має свої специфічні підстави та був викликаний до життя низкою чинників. Однак принаймні чотири глобальних світових процеси стали в цьому “великому поверненні” визначальними.

Деідеологізація (десакралізація ідеологій)

Першим з-поміж цих процесів стало те, що Д.Белл назвав “кінцем ідеології”. Хоча його однойменна книга, яка вперше побачила світ у 1960р.⁷, неодноразово піддавалася критиці політологів з усіх таборів, “виснаженість” т.зв. “великих ідеологій” XIX - початку XX ст. важко заперечити. Так само, як і поступове зменшення числа політичних сил, які б сповідували “чисті ідеології”. Вододіл між соціалістами, лібералами,

⁴ Вайгель Дж. Свідок надії: Життєпис Папи Івана-Павла II. – Львів, 2011, с.268.

⁵ Andrew Ch., Mitrokhin V. *The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB*. – New York, Basic Books, 1999, p.514.

⁶ *The Oxford Handbook of New Religious Movements*. Ed. by James R. Lewis. – New York: Oxford University Press, 2004, p.5.

⁷ Bell D. *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*. 2nd edition. – Harvard University Press, 2000.



консерваторами стає дедалі більш умовним (сам Д.Белл якось охарактеризував себе як “соціаліста в економіці, ліберала в політиці та консерватора в культурі”). Яскравим прикладом деідеологізації стали реформи Ден Сяопіна в Китаї. Не відмовляючись на словах від марксизму з його теорією класової боротьби і знищення приватної власності, Ден Сяопін веде Китай до світового ринку. У 1992р. він робить заяву, що стосується філософії здійсненого ним в економічній царині й може претендувати на статус маніфесту деідеологізації: “Не варто сковувати себе ідеологічними і практичними абстрактними суперечками про те, яке ім’я все це носить – соціалізм чи капіталізм”⁸.

У країнах “Другого Світу” зростаючий інтерес до релігії і навіть для деяких країн – релігійне відродження, знаменують глибоке розчарування в офіційній ідеології та її цілковитий занепад. Сакралізовані символи і смисли стають об’єктами анекдотів; у постульовані догмати ленінізму більше не вірять навіть їх професійні інтерпретатори.

Релігія повертається на те місце, з якого її витіснили “великі ідеології”, які самі претендували на роль релігії та/або хотіли примусити традиційні релігії освячувати себе (як у випадку націоналізмів), або прагнули їх заступити (як нацизм і комунізм). Це місце намагалися, але не змогли посісти ні психоаналіз, ні екологічний рух, який претендував на секулярну релігію нового століття.

Демографічний фактор

Водночас, світова демографія поступово зміщує глобальний центр дедалі більш на Південь. Християнство остаточно втрачає свою європейську ексклюзивність та інтенсивно набуває африканських й азійських обрисів. Зрештою, у 2005р. “біле”, “північне” християнство охоплювало 11 300 різних деномінацій і 3 000 націй, які говорять 3 500 мов. Тоді як “південне” християнство, відповідно, – 22 500 деномінацій і 6 000 націй, які говорили 10 тис. мов⁹. Світ виходить із своєї “західної фази” зі стриманим ставленням до релігії і простує на глобальний Південь, де релігія – це “вогонь жерущий, якому цілого світу замало”; де релігійні поділи призводять до кривавих зіткнень і справжніх війн. У книзі “Наступне християнство” Ф.Дженкінс стверджує, що християнство з’явилося на світ як незахідна релігія і зараз воно повертається до своїх коренів. Кіншаса, Буенос-Айрес, Аддис-Абеба та Маніла заступили Рим, Афіни, Париж, Лондон і Нью-Йорк. Церкви Півдня більш традиціоналістські, консервативні, апокаліптичні, ніж на Півночі. Південні церкви відкидають північне ліберальне християнство – їх християнство більш містичне, воно наголошує на зціленні вірою і пророчтвах. Стрімке зростання консервативного, войовничого християнства в ісламському контексті – в Нігерії, Індонезії, на Філіппінах закладає підвалини для “зіткнення цивілізацій”. До кінця цього століття на світовій карті остаточно окресляться принаймні

20 великих країн, де співвідношення християн і мусульман буде приблизно однаковим і стосовно 10 з них можна прогнозувати, що таке співвідношення не буде мирним. (Сам автор прогнозу, однак, плекає надію, що він не справдиться. При цьому він покладає надію не на запобіжні заходи, до яких вдаватимуться уряди та організації, а на оновлення релігійної духовності. На те, що християни навчаться діалогові один з одним, що спільне екуменічне бачення зрештою подолає вузькоконфесійну обмеженість)¹⁰.

Глобалізація

Але особливе місце в релігійному поверненні посідає прискорення глобалізації. Глобалізація має дуже контраверсійні виміри; вона перетворює світ на єдине ціле й навіть якщо не приводить до глобальної культурної і релігійної конвергенції, то в кожному разі робить зустріч релігій і культур невідвортною. Але цікаво, що величезні маси людей, які живуть у “глобальному селі” й купують товари на глобальному ринку, не виявляють гарячого прагнення до зміни своєї релігійної належності. Люди, як помітив Х.Казанова, поведуться в цьому разі не так, як звичайно поведуться на ринку, – часом вони “купують” товар, що не зовсім їх задовольняє; в інших випадках, відмовляючись “купувати” цей товар, вони не шукають йому заміни. Високий монополізм, убивчий для ринку, не знищує високої активності “релігійного супермаркету”, і релігійність у відкритих світові Ірландії та Польщі, де надзвичайно високий монополізм Католицької церкви, залишається найвищою в Європі.

В одних куточках планети люди маніфестують непохитну відданість своїм старим, “доглобальним” релігійним ідентичностям, в інших – їх релігійність набуває якихось імпліцитних, або “замісницьких”, за висловом Г.Деві¹¹, форм. Але в будь-якому разі ми не бачимо ані світового масштабу спроб пошуку релігійних альтернатив, ані, тим більше, виникнення якоїсь спільної для землян “глобальної релігії”. Нові (або порівняно нові) глобальні релігійні культури з’являються поряд зі старими, проте не замінюють їх повністю. Причому нові релігії далеко не завжди наділяють своїх послідовників почуттям громадянства “глобального полісу”, як це стверджують автори книги “Нові релігії як глобальні культури”¹². Замість виникнення в єдиному світі єдиної релігії, планета стає свідком мало не повсюдного “повстання” релігій, що виявляють більшу чи меншу нетерпимість до інших релігій. Релігія полишає “гетто приватизації”, а глобалізація релігії не тільки не скасовує встановлених нею демаркаційних ліній, але й зміцнює їх. Глобалізація призводить до одержання релігією нового імпульсу й посилення її впливу в публічному дискурсі¹³. Або, як говорять про це американські соціологи релігії, “глобалізація руйнує бар’єри політики та культури, але вона також дає поштовх рухам, спрямованим на підтвердження ідентичностей і самовизначення”¹⁴.

⁸ Shawki Ah. *China: From Mao to Deng*. – International Socialist Review, 1997, Issue 01, Summer.

⁹ *World Christian Trends 2005*. – IFMA/EFMA, St. Louis, September 2004. Todd M. Johnson Center for the Study of Global Christianity, Gordon-Conwell Theological Seminary, p.3.

¹⁰ Jenkins Ph. *The Next Christendom: The Coming of Global Christianity*. – New York: Oxford University Press, 2002.

¹¹ Davie G. *Europe: The Exception That Proves the Rule?* – The Desecularization of the World. Resurgent religion and World Politics (Ed. by P.L.Berger), Washington, D.C., 1999, p.82-83.

¹² Див.: Hexham Irving, Poewe Karla. *New Religions as Global Cultures: Making the Human Sacred*. – Boulder, CO: Westview Press, 1997, p.167.

¹³ Beyer P. *Religion and Globalization*. – London-Thousand Oaks-New Delhi, Sage Publication, 1994.

¹⁴ Misztal Bronislaw and Shupe Anson. *Religion, Mobilization and Social Action*. – Westport, CT: Praeger Publishers 1998, p.5.

Релігія у світових відносинах кінця XX - початку XXI століть

Після закінчення холодної війни факт релігійного повернення стає очевидним навіть для тих, хто про- рокував неминучість полишення релігією публічної арени. П.Бергер змушений був визнати помилковість своїх прогнозів 30-річної давнини: “Сучасний світ, за кількома винятками... є таким само несамовито релігійним, яким він і був завжди, – визнав він у 1996р. – Це означає, що весь той корпус літератури, створений фахівцями з історії і соціальних наук та неохайно визначений як “теорія секуляризації”, є сутнісно помилковим. У своїх ранніх працях я доклався до цієї літератури. Я був у гарній компанії – більшість соціологів релігії поділяли подібні погляди й ми мали непогані резони дотримуватися їх”¹⁵.

Чи не найбільш цитований політолог двох десяти- літь С.Гантингтон стверджує, що найважливішою детермінантою світової політики стає належність націй не до однієї зі світових систем, а до тієї чи іншої цивілізації, центральною характеристикою кожної з яких є релігія. Упродовж холодної війни над- держави були здатними придушувати конфліктоген- ний потенціал різних релігій. Глобальне протистояння між Заходом і Сходом разом із гранично нерівномір- ними рівнями озброєності різних країн, сильно послаб- лювали вплив тих чи інших культурних характерис- тик у міжнародних відносинах. Ситуація після падіння Берлінського муру змінилася кардинально. “У сучас- ному світі релігія є центральною, можливо найбільш центральною силою, яка мотивує і мобілізує людей. – пише С.Гантингтон. – Наївно вважати, що оскільки радянський комунізм повалений, то Захід виграв світ на всі часи. А також, що мусульмани, китайці, індуси та інші збираються сприйняти західний лібералізм як єдину альтернативу. Поділ людства, спричине- ний холодною війною, позаду. Але більш фундамен- тальні поділи людства за етнічною, релігійною, циві- лізаційною ознаками лишаються та породжують нові конфлікти”¹⁶.

“Релігійне розлючення” 1990-х і 2000-х років: мусульмани та інші

На конфліктах варто зупинитися докладніше. Звісно, релігія здатна бути серйозним миротворчим інструментом. Але показово: знаний конфлікто- лог Д.Рапопорт проштудіювавши найбільш поважні енциклопедії з релігії, знайшов: статей, присвячених відносинам релігії і війни вп’ятеро більше, ніж релі- гії і миру¹⁷. Хоча релігія рідко постає як єдине дже- рело конфлікту, конфлікти на релігійному ґрунті стають у XXI ст. більш загальним явищем, ніж у столітті минулому; релігійні меншини дискри- мінуються частіше, ніж будь-які інші; мусульмани беруть участь у переважній більшості конфліктів на релігійному ґрунті, причому найчастіше їх насиль- ство скеровується проти інших мусульман. У понад

50 конфліктах початку XXI ст. містяться виразні або приховані релігійні елементи.

Якщо ми звернемося до збройних конфліктів у Боснії, Косово, Македонії, Чечні, Азербайджані, Кашмірі, на Філіппінах, в Індонезії, на Близькому Сході, в Судані, в Нігерії, то побачимо, що їх об’єднує принаймні одна риса – це були зіткнення мусульман і не мусульман. У середині 1990-х мусульмани беруть участь приблизно в половині всіх етнічних конфлік- тів, де воюють як з не мусульманами, так і з одно- вірцями. З-поміж 16 найбільш кривавих терористичних актів, що сталися у світі у 1983-2000рр., мусуль- мани відповідальні за 11 та, можливо, навіть за 12. З 32 найбільш масштабних збройних конфліктів 2000р. 23 відбувалися за участю мусульман¹⁸.

Більшість нових терористичних груп з 1980-х років є ісламськими й більшість (але, звичайно, не всі) акти тероризму, починаючи з 1980-х, скоєні мусуль- манами. Д.Рапопорт, який доводить, що світ зараз переживає хвилю саме релігійного тероризму, висно- вує, що новочасний тероризм еволюціонує хвиле- подібно. Першою хвилею був анархістський терор 1880-х років, який заступила друга – антиколоніальна хвиля 1920-х років – вона тривала десь 40 років; третя хвиля – лівацька – почалася в 1960-х і спала впродовж 1990-х років. Нарешті в 1979р. почалася четверта, т.зв. релігійна, хвиля, яка, за Д.Рапопортом, триватиме десь до середини 20-х років цього століття. Релігійний терор істотно вирізняється від “секулярного” терору. “Секуляристи” воліють вбивати високопосадовців, релігійні – прагнуть актів з максимальним числом жертв, “секуляристи” схильні зводити число жертв серед мирного населення до мінімуму, що потрібно для збереження власне організації, релігійні волі- ють максимального числа жертв – людське життя для них, включно з життям соратників, – ніщо. Світські атакують символічні об’єкти – для релігійних важ- лива не лише символіка, але й число жертв¹⁹.

“Четверта хвиля” вихлюпнулася у світ абсолютно нестямним суїцидальним терором. Суїцидальний терор не є спонтанним. Він добре готується, рішення про підготовку терористів-смертників ухвалюються керівництвом терористичних мереж. Число суїцидаль- них терактів тим часом зростає – їх було менше п’яти щороку впродовж 1980-х і 180 щороку у 2000-2005рр. Упродовж 2000-2004рр. сталося 472 теракти, скоєні самогубцями у 22 країнах, внаслідок яких було вбито 7 000 осіб і десятки тисяч поранені. Хоча серед усіх терористичних організацій найбільше до суїцидаль- них терористичних актів в Індії і на Шрі-Ланці вда- ються “Тигри визволення Таміл Еламу”, абсолютну більшість таких атак здійснили терористичні групи, що діють від імені ісламу²⁰.

Можна багато говорити про те, що ті, хто іме- нем ісламу зазіхають на життя інших, погані, навіть

¹⁵ Berger P.L. *The Desecularization of the World: A Global Overview*. – The Desecularization of the World. Resurgent religion and World Politics (Ed. by P.L.Berger), Washington, D.C., 1999, p.2.

¹⁶ Huntington S. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. – New York: Simon & Schuster, 1996, p.58.

¹⁷ Rapoport D. *Some General Observation on Religion and Violence*. – Journal of Terrorism and Political Violence, 1991, Vol.3, pp.118-139.

¹⁸ Huntington S. *America in the World*. – The Hedgehog Review, 2003, Spring, pp.13-14.

¹⁹ Rapoport D. *Modern Terror: The Four Waves*. – Attacking Terrorism: Elements of a Grand Strategy, ed. Audrey Cronin and J. Ludes. – Washington, D.C.: Georgetown Univ, Press, 2004, pp.46-73.

²⁰ Scott A. *The Moral Logic and Growth of Suicide Terrorism*. – The Washington Quarterly, Vol.29, Issue:2, Spring 2006, p.127.



дуже погані мусульмани. Але, все ж, це не дає відповіді на питання: чому від імені ісламу частіше, ніж від імені будь-якої іншої релігії, здійснюються в сучасному світі акти насильства? Гіпотези, які ґрунтуються на соціально-економічних перемінних, мало що пояснюють. Ісламський мільярд не найбідніший у світі; терористи-самогубці дуже часто походять із достатньо заможних родин і мають університетські дипломи; до загонів смертників їх приводить не безробіття й не прагнення допомогти своїм сім'ям.

Так або інакше, все обертається навколо зовсім неполіткоректного, але неминучого питання: чи породжує іслам як релігія, іслам як такий, насильство? С.Гантингтон відповідав на це питання ствердно й наголошував, що іслам від самих своїх початків був “релігією меча”, він прославляє військову звитягу, чого немає в інших світових релігіях. Мухамеда пам'ятають як загартованого воїна, чого не можна сказати про Христа чи Будду. Хоч іслам говорить про війну проти невірних, після того як початкова експансія ісламу вичерпалася, мусульманські угруповання всупереч релігійному вченню почали міжусобні війни. Коран містить поодинокі заборони насильства, але цілісної концепції відмови від насильства в ісламі немає²¹.

Жодне інше твердження С.Гантингтона не викликало такого відторгнення. Але навіть критики змушені визнати принаймні такі речі. Джерела насильства все ж треба шукати в релігії; акти терору не викликають такого одностайного заперечення з боку мусульманських авторитетів, як у авторитетів іудейських і християнських; іслам – це пасіонарна релігія “прямої дії”, релігія колективістська більшою мірою, ніж індивідуалістична, в ній накопичено великий антизахідний, антиколоніальний протестний потенціал; фетва, яка дозволяє теракт, має значно більший авторитет, ніж та, яка його забороняє²², теорія джихаду в ісламі і “справедливої війни” у християнстві мають багато спільного – виправдання насильства релігійно в сучасному ісламі нагадує легітимізацію хрестових походів у середньовіччі²³. Звідси надія на те, що іслам, як “молода релігія”, зрештою, переросте свою воєнничість (С.Гантингтон пов'язував надії на позитивні зміни зі старінням покоління чоловіків-мусульман віком 15-30 років, які часто не мають роботи та є природним джерелом нестабільності й насильства – це має статися до третього десятиліття ХХІ ст., а також з економічним зростанням, якщо таке станеться).

Якщо війна ведеться “в ім'я” якоїсь релігії, то інша воююча сторона так або інакше, але теж приречена експлуатувати релігію. Це дуже виразно засвідчила війна в Боснії, де ключові політичні концепції були загорнуті в ідеї “Священної Сербії”, “береженої Богом Хорватії” і “священної боротьби з невірними”. І, можливо, ще більш виразно – російсько-чеченська

війна, на початках якої здійснювалися серйозні, але зрештою невдалі спроби уникнути її сприйняття як православно-мусульманського зіткнення²⁴. Чеченський іслам стрімко радикалізується²⁵, в Ічкерії запроваджується суд шариату, символом православно-мусульманського протистояння стає рядовий Є.Родіонов, який у 1996р., за деякими відомостями, був обезголовлений в чеченському полоні за відмову зректися християнства, зняти з грудей хрест і навернутися в іслам²⁶.

Глобальне ісламське піднесення викликає дедалі більш очевидний спротив з боку “південного християнства” і “глобального Заходу”. В Африці він набуває форм відвертого та воєнничого християнсько-мусульманського протистояння. У США після 11 вересня – викликає хвилю ісламофобії і нове піднесення євангелічного фундаменталізму. В Європі – прагнення стримати перетворення культурного середовища та архітектурного ландшафту європейських міст, яке неухильно відбувається під натиском емігрантських хвиль з Близького Сходу, Північної Африки та Південно-Східної Азії. Дослідження того, як ісламський світ сприймає Захід і відповідно Захід – мусульман, здійснене *Research Center* у 2011р., підтвердило, що це взаємосприйняття є поганим – і це визнають як на Сході, так і на Заході. Зокрема, таку думку поділяють 38% опитаних у Росії, 48% – у США, 52% – у Великій Британії, 58% – в Іспанії, 61% – у Німеччині, 62% – у Франції. В ісламському світі – 41% індонезійців, 45% пакистанців, 58% йорданців, 60% єгиптян, по 62% турків і ліванців, 72% палестинців. Мусульмани вважають, що Захід є ворожим до них, причому у 2011р. так думають більше турків, палестинців, пакистанців, йорданців та єгиптян, ніж це було у 2006р.²⁷

Захід починає вдаватися до кроків, які він сам не може вважати політкоректними – забороняти носіння чадри в публічних місцях, зведення мінаретів, торпедувати найбільш грандіозні проекти побудови мечетей. Стримування радикальних виявів ісламського наступу вимагає більш чіткого окреслення власної ідентичності та більш потужної її обґрунтованості, ніж це здатна запропонувати секулярна культура.

Традиційно стримані в усьому, що стосується релігії, лідери ЄС раптом підкреслено звертаються до релігійних питань. Виступаючи на Єкуменічному Конгресі церков Німеччини у травні 2010р., канцлер А.Меркель проголосила, що “християнство сформувало нашу країну... Я не стверджую, що ми б не опинилися там, де ми є зараз, ідучи якимось іншим шляхом. Але тут, у Німеччині, цілком зрозуміло, що ми прийшли до наших цінностей через християнство. Це означає, що ми усвідомлюємо: свобода не є свободою від чогось, свобода дана Богом через його Творіння... Це найбільш важливе джерело суспільної

²¹ Huntington S. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. – New York: Simon & Schuster, 1996, pp.263-265.

²² Hassan N. *Suicide Terrorism*. – The Roots of Terrorism. Ed. by Louise Richardson. – New York: Routledge, 2006, pp.29-42.

²³ Silverman A.L. *Just War, Jihad, and Terrorism: Comparison of Western and Islamic Norms for the Use of Political Violence*. – Journal of Church and State, Vol. 44, №01, Winter 2002, pp.91-92.

²⁴ Позиция Русской Православной церкви в связи с чеченским конфликтом. – Русская мысль, 1995, №4089.

²⁵ Yemelianova G. *The Growth of Islamic Radicalism in Eurasia*. – Islamic Political Radicalism – A European Perspective (Ed. by Tahir Abbas), Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007, pp.91-92.

²⁶ Чижиков М. Рядовой Евгений Родионов – новый святой на Руси? Портреты солдата, зверски убитого чеченскими бандитами, среди многих верующих почитаются как иконы, а на его могилу приходят паломники со всей России. – Комсомольская правда, 19 декабря 2003г.

²⁷ *Muslim-Western Tensions Persist*. – Washington, DC: Pew Research Center, 2011, pp.1-72.

єдності”²⁸. Раніше, 28 серпня 2006р., після зустрічі з Папою Бенедиктом XVI німецький Канцлер заявила, що християнські цінності мають бути відбитими в Конституції об’єднаної Європи²⁹. Подібно, Президент Єврокомісії Ж.Проді заявляв про необхідність для будівничих об’єднаної Європи дати Європі душу, дати їй духовність і сенс³⁰.

Президент Франції Н.Саркозі заявляє про те, що в роз’ясненні розрізнення добра і зла вчитель ніколи не замінить юре або пастора – заява, на яку навряд чи наважилися би його попередники. Президент Франції також жорстко виступає проти насильства щодо християн на Близькому Сході, проти демонстративних мусульманських молитов на французьких вулицях і вдається до риторики, яку жорстко критикує ліва опозиція як несумісну з ідеалами світськості Французької республіки (про “Всевишнього, який не закріпає, але визволяє людину”, “Всевишнього, який присутній в серці кожної людини”, “Всевишнього, який ставить забрало для необмеженої гордині та людського безумства”).

Але чи не найбільш неочікуваними для світової громадської думки стали виступи щодо надзвичайної важливості релігії та міжрелігійного порозуміння для глобального розвитку Прем’єр-міністра Великої Британії в 1997-2007рр. Т.Блера, чий прес-секретар свого часу на питання до Прем’єра про релігію відповів: “Богом ми не займаємося”. Виступаючи на Національному молитовному сніданку у Вашингтоні Т.Блер заявив, що релігії має бути повернуто її законне місце наставника нашого світу, того, хто вкаже нам шлях у майбутнє... Без віри в Бога ХХІ ст. буде духовно бідним і практично безмістовним”³¹.

На початку ХХІ ст. релігія міцно закріплюється в політичному дискурсі США та Росії, вона по-різному, але все ж цементує і російський, і американський месіанізм. Релігійні центри формулюють власні геополітичні доктрини, релігія стає мовою підтвердження і перепідтвердження ідентичностей, джерелом глобальних збурень. І якщо ми поглянемо лише на християнство, яке стрімко зміщується на Південь і на більш ніж мільярдну мусульманську умму, то зрозуміємо, що жоден світогляд у сучасному світі наразі не здатен конкурувати з релігійним.

Релігія і політика: українська специфіка

Останнє радянське десятиріччя засвідчило щонайменше незнищенність релігії в СРСР загалом і в Україні – зокрема. Закриті звіти тих років свідчать про активізацію традиційної народної релігійності, збільшення числа релігійних обрядів, незламність релігійного підпілля, посилення зв’язку між релігією і національним рухом та зростаючу зацікавленість релігією з боку інтелігенції. Партійні та радянські функціонери починають висловлювати сумнів у необхідності суворого дотримання ленінських принципів у боротьбі з релігією; очевидно стає готовність вмонтувати Церкву (звичайно, РПЦ) в зовнішньополітичну та ідеологічну структури.

“Система атеїстичного виховання трудящих” розвалюється ще раніше, ніж СРСР. Суспільство сподівається, що Церква – єдиний незаборонений інститут, який не поділяв офіційну ідеологію і не був безпосередньо пов’язаний з режимом – здатна буде вказати шлях до розв’язання проблем, з якими не впоралася влада. Суспільство надає Церкві величезний аванс, наділяє її найвищою довірою і хворобливо реагує на все, що дискредитує цей інститут.

Релігія дуже швидко перетворюється на інструмент політичної, етнічної й культурної мобілізації, важливий, а часом – визначальний ідентифікаційний чинник. Носії влади і претенденти на владні позиції ще в І половині 1990-х років зрозуміли важливість цього чинника в електоральних кампаніях і з різною мірою інтенсивності й безсоромності використовували його на всіх виборах.

Україна стає чи не найбільш релігійно різноманітним простором у всій Східній Європі, але ця різноманітність дуже повільно перетворюється на релігійний плюралізм – головні суб’єкти релігійної сцени країни довго не визнають “іншого” і спрямовуються на витиснення конкурентів. Православні далеко не відразу визнали реальність виходу з підпілля українських греко-католиків і їх право на гідне утвердження в Україні; греко-католики, своєю чергою, – те, що у краї, який до Другої світової війни був суцільно католицьким, існує численна православна громада. Ще більш непримиренним виявився конфлікт між православними, які оголосили свої Церкви незалежними від Москви й тими, хто залишився в юрисдикції Московського Патріархату.

Але на початку першого десятиліття сторіччя Україна, якій пророкували трохи не війни на релігійному ґрунті, пройшла, як видавалося, найбільш гострі фази міжправославного і православно-греко-католицького конфліктів. У країні встановилася крихка рівновага між центрами релігійної сили, які отримали порівнянню підтримку в суспільстві та політичному істеблішменті. Ці центри сили навчилися компенсувати брак тих чи інших ресурсів іншими: матеріальних – громадською думкою, порозуміння з центральною владою – гармонією з місцевими властями тощо – і це також сприяло зміцненню балансу між ними. Заяви щодо необхідності зламати рівновагу сприймалися як риторичні формули й чергове тестування настрою влади і громадської думки – для цього сторони не мали достатніх сил, а держава усвідомлювала потребу підтримувати статус-кво як важливу запоруку збереження громадянського спокою. Встановлення рівноваги та відносного спокою у сфері, яка вважається і реально є вибухонебезпечного, мало своє значення і для глобального політичного вибору України.

Випробування української моделі церковно-суспільних і церковно-державних відносин

Під час президентської кампанії-2004 крихкій релігійній рівновазі належало пройти випробування “дестабілізаційним сценарієм”. Країну намагалися розшмагувати, не останньою чергою – за лініями

²⁸ Merkel cites Christian roots as Berlin resumes Muslim dialogue. – <http://blogs.reuters.com/faithworld/2010/05/17/merkel-cites-christian-roots-as-berlin-resumes-muslim-dialogue>

²⁹ Watt N. *Merkel backs more Christian EU constitution*. – The Guardian, August 29, 2006.

³⁰ Douglas S. *God, Religion and the European Union*. Prophecy Comes Alive. – Tomorrow's World, 2007, March-April.

³¹ Про роль релігії в політичній, державній і громадській діяльності Т.Блера див.: Burton John. *We Don't Do God: Blair's Religious Belief and its consequences*. – New York, NY: Continuum, 2009.



релігійного поділу. Команда “єдиного кандидата влади” розглядала релігію як ресурс мобілізації “своїх” проти “чужих”, і як ефективний пропагандистський та організаційний механізм. Але у дні Майдану цьому механізмові протистояв вже не інший, можливо інакший, але все ж церковний чи міжцерковний механізм, а релігія як символічний простір, де відбувається вихід за межі буденності та запит вищої справедливості. Тоді здалося, що релігія здатна бути серйозною консолідуючою і, не останньою чергою, націєтворчою силою не через проведення демаркаційних ліній, а через звільнення політики від цинізму та надання їй ціннісного й морального вимірів

Однак, країну тоді було поділено більше, ніж за всі попередні роки української незалежності. Певне число українських громадян пережили гострі конфлікти з рідними, близькими або друзями через позицію на виборах – і не завжди ці конфлікти вже залагоджено. Значимо зросла кількість ситуативних конфліктів на вулицях, у транспорті, магазинах та установах, що надають побутові послуги, з людьми інших політичних переконань. Знизилася питома вага людей, які жодного разу впродовж місяця не потрапляли у конфліктні ситуації. Зріс рівень ксенофобських установок, а також – протестних настроїв. Набагато більше стало тих, хто був готовий виходити на вулиці та відстоювати свої права в нелегітимний спосіб. Невідкладним завданням керівництва держави стало “зшивання” країни. Але керівництво не мало ні бачення кричущої гостроти проблеми, ні стратегії “зшивання”, ні волі до її здійснення.

Це величезною мірою і зумовило те, що відбулося згодом у країні, в т.ч. – в релігійно-суспільній сфері, де після президентських виборів 2010р. релігійний мир і рівновага між центрами релігійної сили знов опинилися під загрозою. На цих виборах звично застосовувалися технології розколу країни, тривали спроби “накрутити”, за цинічним висловом одного літератора, електорат В.Януковича питаннями НАТО, російської мови та “одвічної дружби” з Росією; рекомендували “підібрати й мобілізувати всіх російських активістів, здатних до активної роботи. Всіх лівих – і Симоненка, і Вітренко, і Волгу, і Каурова...Ці люди реально допоможуть”³². Патріарх Кирил був присутнім на українських президентських виборах і своїми акціями, заявами та посланнями, і своєю доктриною “Русского мира”, яка також взяла участь у виборах. Доктрина (про яку далі) та її автор стали прапором російського націоналізму та антивестернізму, її елементи реально спрацювали на східнослов’янську москвоцентричну ідентичність, ритуальні замовляння про повагу до суверенітету країн “Русского мира” ніким серйозно не сприймалися, причому самі прихильники доктрини жадають передовсім Російської, а не Христової Церкви. І як писав у своєму блозі найбільш відвертий з-поміж них: “...Для нас...было и есть очень важным, что эта церковь не просто КАНОНИЧЕСКАЯ, но и

то, что она РУССКАЯ! Потому что мы – РУССКИЕ! Поэтому считаем, что наш Бог – это РУССКИЙ Бог, наша Вера – это РУССКАЯ Вера, родной язык нашего Спасителя – это РУССКИЙ язык”³³.

В.Янукович, який виграв президентські вибори, буквально з першого ж дня на посту Глави держави продемонстрував намір змінити модель державно-церковних відносин, яка діяла в Україні. Зміни стосувалися підкресленого вивищення лише однієї Церкви – УПЦ в єдності з Московським патріархатом; встановлення особливих відносин з предстоятелем РПЦ патріархом Кирилом; перегляду державного протоколу, де традиційно підкреслювалася повага до всіх релігійних інститутів, принаймні – членів Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій; ігнорування цього органу, відмова від зустрічі з його членами, попри численні прохання, упродовж більш ніж року; ігнорування прохань, пропозицій і заяв, що виходили від інших, крім УПЦ Церков; часом – відверта зневага до них³⁴. Наприкінці 2010р. вже менше 30% опитаних Центром Разумкова вважали, що “влада ставиться однаково до всіх релігійних організацій в Україні”. Натомість майже чверть зауважили, що “є Церкви, до яких влада ставиться краще, ніж до інших”, а ще 11,3% – що “влада вивисує одну Церкву на противагу іншим”³⁵.

Упродовж 2010р. відзначалися факти звуження релігійних свобод віруючих, обмеження на вираз ними релігійних почуттів (особливо в тому, що стосувалося зібрань), а також – спроби тиску на православні громади, передовсім – УПЦ-КП і спонування їх до переходу до УПЦ³⁶. Це не “перегини на місцях”, бо Президент В.Янукович отримав усю повноту влади в країні й без імпульсу згори явище не стало б тенденцією. Треба розуміти, що Єдина православна церква від 2010р. мислилась владою як дійсно єдина в Україні Православна церква в підпорядкуванні Московського патріархату, яка має поглинути бодай центрально-українську частину УПЦ-КП, а разом – і УАПЦ. Єдність її – це не консолідація православних українців, а єдність з Москвою.

Але у квітні 2011р. Президент В.Янукович зустрічається з членами Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. Він також приділяє значну увагу державно-церковним відносинам і перспективі їх розвитку в щорічному посланні до Верховної Ради. У Посланні Президент обстоює позиції політики в релігійній сфері прямо протилежні тій реальній політиці, яка здійснювалась упродовж більш ніж року його президентства. Зокрема, тут містяться заява про необхідність рівноправних взаємин Української держави з усіма Церквами та віросповіданнями, заклик до діалогу з представниками конфесій, висока оцінка ролі Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, звинувачення на адресу тих, хто нав’язує “образ України як цивілізаційно різномірної та розірваної країни”, застереження щодо “недопущення

³² Фролов К. Выборы Президента Украины: Черное и белое. – Интернет-портал “Единое Отечество”, <http://www.otechestvo.org.ua/main/20101/2019.htm>

³³ Див.: Чаленко А. Эксперт из офиса Погребинского, “Зоря Филарета” и журналистка из “Зеркала недели” взяли под защиту автокефалистов из “поп-группы Саши Драбинко”. – Українська правда. Блоги, 18 грудня 2009р., <http://blogs.pravda.com.ua/authors/chalenko/4b2bf798d8be0>

³⁴ Одним з найбільш скандальних виявів такого роду стало поздоровлення Президента з Різдом за юліанським календарем, яке він звернув лише до православних. Як заявив з цього приводу лідер опозиційної партії “Фронт Змін” А.Яценюк: “...Президент має вибачитися перед усіма, кого він скривдив напередодні та під час святкування Різдва Христового. Він має беззаперечно відмовитися від використання релігійних і національних свят як інструмента поділу суспільства – таке святотатство практикується лише в країнах, де введений режим апартеїду”. Див.: Яценюк вимагає від Януковича вибачитися перед греко-католиками. – Інформаційний портал Ukranews, 10 січня 2011р., <http://ukranews.com/uk/news/ukraine/2011/01/10/34694>

³⁵ Докладно див.: Результати соціологічних опитувань Центру Разумкова. – Сайт Центру Разумкова, розділ “Соціологічні опитування”, <http://www.razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php>

³⁶ Див. про один з таких випадків: Конова Н. Чьих будет? – Профіль, 19 лютого 2011г.

використання міжконфесійних розбіжностей як приводу для втручання у внутрішні справи України” і т.ін.³⁷ По суті, президентське послання поставало і як визнання помилковості здійснюваної дотоді політики, і як свідчення її провалу.

Український вибір, “православне питання” і “Русский мир”

На карті України достатньо релігійно-політичних вузлів і ліній протиріч. Але проблема Православ'я з-поміж них – поза конкуренцією, з огляду на гостроту, політизованість і вихід на “велику політику”. “Православне питання” не є рушієм, який визначає політику України на міжнародній арені. Але є дуже чутливим індикатором цієї політики. Про це багато говорили як вітчизняні, так і закордонні оглядачі, які аналізували українську “багатовекторність”. У сфері боротьби ідей і символів чи не найбільшим викликом не просто “багатовекторності”, а навіть суб'єктності України стала доктрина “Русского мира”. Оприлюднена головним чином у листопаді 2009р., ця доктрина спрямовується на відродження занепадалого світового центру сили на нових ідеологічних засадах: “Вірю, – заявив Патріарх, – що тільки згуртований “Русский мир” може стати **сильним суб'єктом глобальної світової політики**, сильніше за всі політичні альянси”³⁸.

Нові засади містять Православ'я як цивілізаційний і ціннісний стрижень, російську мову як ядро “Русского мира”, усвідомлення спільного минулого та, що важливіше, – спільного майбутнього, перетворення “Русского мира” на цивілізаційний суб'єкт глобалізованого світу, який успішно конкурує з іншими цивілізаціями³⁹.

Україна для патріарха Кирила постає в цьому контексті і ключовою проблемою, і випробувальним полігоном. Тут проходять “обкатку” наріжні стратегії його патріаршества. Перша – перетворення Московської патріархії на один з найбільш важливих центрів російської політики, можливо, не перший, порівняно з Кремлем, але й, за незабутнім виразом одного українського політика, – не другий. Візит Патріарха до України у 2009р., який Московська патріархія не згадувала у відриві від прикметника “тріумфальний”, та його українська політика мали продемонструвати кремлівському дуумвіратові й російській еліті, що Патріарх та наявний у нього церковний ресурс можуть бути більш ефективним у розв'язанні серйозних геополітичних проблем, ніж російська влада. А відтак, Московська патріархія – не культурний релікт і навіть не “духовне відомство”, якому належить своє місце у структурі влади, а її рівноправний партнер, інтереси якого повинні поважатися і максимально враховуватися.

Друга стратегема, яку патріарх Кирил випробував у 2009р. в Україні – це, власне, сама доктрина “Русского мира”. Головне її положення про

необхідність і можливість створення наддержавного проекту, шляхи інституалізації і розвитку якого стають порядком денним для народів, що вийшли з Русі, було оприлюднене тут ще до патріаршого виступу на відкритті III Асамблеї “Русского мира” 3 листопада 2009р. Причому тези, оприлюднені Патріархом під час його першого візиту до України влітку 2009р. були сприйняті політичною елітою Росії саме як політичні й саме в цьому статусі беззастережно схвалені⁴⁰.

Виступаючи на телеканалі “Интер” 28 липня 2009р., Патріарх запропонував українцям таку логіку міркувань. Українці зробили визначний внесок у будівництво спільної держави, і вони не повинні відмовлятися від плодів своєї праці; українцям слід замислитися над тим, чи варто їм розвиватися самостійно й чи має відбуватися цей розвиток у напрямі Заходу; Захід – не життєздатна цивілізація, вона пропонує людині лише “шлунок”. Патріарх Кирил висловлює сумнів у тому, що Захід буде готовий сприйняти цінності історичної Русі. Він не зупиняється на сутності цих цінностей, але вони імпліцитно протистоять цінностям Заходу як цивілізації споживацтва. Патріарх не згадує серед західних цінностей людську гідність та автономію, концепт прав людини, демократичний устрій, обмеження влади тощо. Відтак, Україні треба не “йти до Європи”, а надихатися ідеалами Святої Русі та разом з народами, що вийшли з неї, будувати власний простір, “великої сили цивілізаційний проект”, що протистоятиме Заходові. Тоді вони перетворяться з коня на вершника, з тих, кого ведуть на тих, хто веде⁴¹.

Це був прямий заклик до українців переглянути вибір, який вони зробили в 1991р. Адже цей вибір виріс, зрештою, із прагнень (з різною силою артикульованих і по-різному обґрунтованих) брати самостійну участь в історії, а не бути постачальником ресурсів для інших – попри те, що таке постачання може відбуватися на дуже почесних умовах. Це був заклик забути амбітні проекти європейської інтеграції і пливати за течією “цивілізаційного детермінізму” в кільватері світової потуги, яка має далеко не передові досягнення у сфері економіки, науки, якості життя та людського розвитку. Це був, зрештою, заклик, який прямо суперечив “церковному цивілізаційному нейтралітету”, що його проголосив роком раніше предстоятель УПЦ Митрополит Володимир: “Ми також не беремо на себе відповідальності визначати цивілізаційний вибір України”⁴².

Хоча реакція на конструкти Патріарха Кирила в Україні містила й відверто саркастичні відгуки, але більшість експертного співтовариства поставилося до них цілком серйозно. Принаймні, в рейтингу Інституту української політики, складеному на основі відповідей про позитивний чи негативний вплив на розвиток України, її європейські перспективи іноземних політиків (2011р. опитано 58 експертів), вплив Патріарха Кирила був оцінений як найбільш негативний. Йому поступились і В.Жириновський, і В.Путін⁴³.

³⁷ Модернізація України – наш стратегічний вибір. Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – Київ, 2011, с.42-43.

³⁸ Соборное слово XV Всемирного русского народного собора. – Виступлення Святейшого Патріарха Кирила на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира, 26 мая 2011г. – Официальный сайт Московского Патриархата, <http://www.patriarchia.ru/db/text/1496028.html> (виділено – автор).

³⁹ Див.: Там само.

⁴⁰ “Задача России – не допустить раскола славянского мира”. Российские парламентарии прокомментировали заявления Патриарха Кирилла на Украине. – Православное информационное агентство “Русская линия”, <http://rusk.ru/newsdata.php?idar=731366>

⁴¹ Виступлення Патріарха Кирила на телеканалі “Интер”. – Веб-сайт YouTube, <http://www.youtube.com/watch?v=WSWAeCAI-jk>

⁴² Українське Православ'я на рубежі епох. Виклики сучасності, тенденції розвитку. – Доповідь Блаженнішого Митрополита Київського та всієї України Володимира на Архієрейському Соборі Руської Православної Церкви (Москва, червень 2008р.). – Офіційний веб-сайт Української православної церкви, http://orthodox.org.ua/uk/slovo_do_chitachiv/2008/06/25/3165.html

⁴³ Експертне опитування “Вороги і друзі України”. – Інститут української політики, 17 червня 2011р., <http://uapolicy.org/ru/invest/polls.html>



Саме реакція на *“Русский мир”* в Україні примусила самого Патріарха та його офіційних інтерпретаторів дещо переглянути не зміст, звичайно, доктрини, але її риторику. Так, з’являються роз’яснення про те, що доктрина Патріарха є не політичною, а духовною, що вона не ставить за мету підірвати суверенітет народів *“Русского мира”* і знищити їх культурні особливості⁴⁴.

Третя стратегема, яку Патріарх привіз до України – це майбутнє Повноти Православ’я, де Руська церква має закріпити свою роль лідера як де-факто, так і де-юре. Під час українського візиту Патріарх випробує кілька тез, сенс яких полягає в тому, що не всі Помісні Православні церкви є рівними у своєму достоїнстві; що, на відміну від *“національних”* патріархатів, Московський є наднаціональним, і навіть згадує про пентархію так, нібито цей стародавній принцип управління Церквою безпосередньо стосується Москви⁴⁵. *“Патріарх, – говорить предстоятель РПЦ, – адже це не глава Церкви в межах конкретної держави. Всі п’ять патріархів, вся так звана пентархія, всі п’ять історичних патріархатів – це набагато більш широке утворення, до складу якого належали й належать багато нині незалежних держав”*⁴⁶.

Патріарх у Києві заявив, нібито Московський патріархат після свого створення посів місце в пентархії – твердження більш, ніж дискусійне і в жодний спосіб не обгрунтоване. Провідний каноніст Московського патріархату В.Ципін у спеціальній довідці, присвяченій пентархії, виснував, що *“пентархія”* – це лише факт церковної історії, який існував якийсь час, подібно тому, як у міжнародних відносинах так, як вони склалися після Віденського конгресу, існувала *“пентархія”* великих європейських держав: Росії, Австрії, Великої Британії, Прусії, Франції. Теорія *“пентархії”*, позбавлена і канонічних, і історичних підстав, давала надалі уявні доводи у відстоюванні гегемонії греко-слов’янських Церков над негрецькими Православними Церквами⁴⁷. Показово, однак, що уневаження принципу пентархії почалося після того, як в середині 2011р. Вселенський патріарх Варфоломій I оголосив про скликання Наради п’яти Православних церков – чотирьох стародавніх східних, які посідають перші місця в диптихах – Константинопольської, Олександрійської, Антіохійської, Єрусалимської, а також Кіпрської церкви. Хоч офіційною причиною скликання такої наради оголошувалось обговорення змінюваної ситуації на Близькому Сході, деякі коментатори побачили в цьому спробі відродження принципу пентархії, створення *“малого Вселенського Собору”* та навіть – Візантійської альтернативи *“Русскому миру”*. Голова Відділу зовнішніх церковних зв’язків Московської патріархії митрополит Іларіон заявив у цьому зв’язку практично протилежне тому, що говорив предстоятель РПЦ двома роками раніше.

Митрополит підкреслив, що *“та чи інша група Церков не може бути стрижнем Православ’я на тій підставі, що їх автокефалія є більш давньою, і висловився проти поділу Церков на Церкви першого і другого сортів”*⁴⁸.

Тим часом, в Україні Патріарх Кирил прямо протиставляв *“наднаціональний”* Московський патріархат національним, які є *“прив’язаними до держав... Румунія, Болгарія, Сербія. Але ми знаємо, – казав Патріарх, – що поява цих національних Церков у рамках національних держав призвели до того, що в Константинополі зібрався Собор, який засудив етнофілетизм”*⁴⁹. Тут предстоятель РПЦ слідує політичній кон’юктурі, а не прагненню лишатися на твердих позиціях церковного права. Ще в 1989р. Московська патріархія не підтримувала рішень згаданого Собору. *“Засудження церковної організації за національною ознакою, – підкреслювалось у виданні “Журнал Московской патриархии”, – винесене на Константинопольському Соборі 1872р., має місце це значення – для Константинополя. Православна Повнота не сприйняла рішень цього Собору”*⁵⁰.

Основи *“української політики”* Патріарх Кирил сформулював уже в перший рік свого патріаршества з дуже жорстких позицій. Причому – геополітики й історіософії, а не церковного права. Передовсім, це кінець автокефалістським прагненням, якими б бездоганними вони не були з точки зору канонічного права. Патріарх Кирил під час візиту до України пояснив це в такий спосіб. *“Інколи нам наводять приклад інших країн: в Чехії і Словаччині Автокефальна церква, в Албанії – Автокефальна церква. Але Чехія і Словаччина ні для кого не були Єрусалимом і Константинополем! І Тирана ні для кого не була духовним центром усієї Церкви! А Київ – це наш Єрусалим і наш Константинополь, це серцевина нашого життя!”*⁵¹ Тому Патріарх не вважає в жодному разі можливим *“відпускати”* Київ і пропонує логіку, яка щонайменше суперечить тій, яка дотепер викладалась у курсах церковного права духовних шкіл РПЦ.

Далі, це – *“конець церковної безпризорності”*⁵² для УПЦ, як про це сповістив усіх зацікавлених протоієрею А.Кураєв. Московська патріархія проробляє різний інструментарій нищення *“вольностей”* цієї Церкви, головний архітектор української політики – особисто Патріарх. Напруженість між Московською патріархією і Київською митрополією стає очевидною, доктрина *“Русского мира”* ставить під питання лояльність священників та архієреїв УПЦ до московського священноначалля й підриває, по суті, можливість УПЦ інтегрувати в єдиному церковному організмі різні ідентичності, суспільно-політичні переваги. Піднесення геополітичної доктрини, не пов’язаної з Євангелієм і Святим Переданням до рангу церковного вчення, стало серйозною проблемою для тих мирян і священнослужителів, які не в змозі прийняти цю доктрину.

⁴⁴ Визит Патриарха на Украину – не зарубежный визит. – Радио *“Эхо Москвы”*, 11 августа 2010г., <http://echo.msk.ru/programs/opponent/701282-echo>

⁴⁵ У навчальному посібнику протоієрея В.Ципіна, яке витримало не одне видання, стверджується, що *“...Всі автокефальні Церкви рівноправні. Православ’я відкидає не лише Римську доктрину про намісництво Христа та непомилність римського єпископа, але й претензії Константинопольських Патріархів на особливі права у Вселенській Церкві”*. – Ципін В.А. Церковное право: Учебное пособие, Москва, 1996, с.147.

⁴⁶ Эксклюзивное интервью патриарха Кирилла *“Вестям”*. – Веб-сайт *RuTube*, 2 августа 2009г., <http://rutube.ru/tracks/2212676.html?v=09a6d6950f611ea9ade4ba135d8ff7e1>

⁴⁷ Протоиерей Владислав Цыпин. Пентархия. – Сайт *“Православие.ru”*, <http://www.pravoslavie.ru/arhiv/47426.htm>

⁴⁸ Митрополит Иларион (Алфеев) не согласен с теорией стержня в *“мировом православии”* и пересмотром диптихов. – Интернет-портал *CReDO.RU*, <http://www.portal-credo.ru/site/?act=news&id=84741&topic=750>

⁴⁹ Святейший Патриарх Кирилл: *“Украинская Православная Церковь обладает духовной силой и способностью объединять весь народ, и то, что я вижу здесь, общаясь с людьми, меня в этом убеждает”*. – Официальный сайт Московского Патриархата, <http://www.patriarchia.ru/db/text/707283.html>

⁵⁰ Скурат К. Константинопольский Патриархат и проблемы диаспоры. – *Журнал Московской патриархии*, 1989, №10, с.47-48.

⁵¹ Патриарх Кирилл: призывы к автокефалии основаны исключительно на политических аргументах. – Православное информационное агентство *“Русская линия”*, <http://rusk.ru/svod.php?date=2009-07-30>

⁵² Конец церковной безпризорности для Украины? – Персональный сайт диакона Андрея Кураева, <http://diak-kuraev.livejournal.com/66247.html>

Нарешті, остання важлива складова цієї політики – непримиренність до “розкольників” і відкидання компромісів у відносинах з ними. Московська риторика в цьому питанні принципово відрізняється від тієї, що нею послуговується Митрополит Володимир. Патріархія практично відкрито заявила, що вона не зацікавлена в тих українцях, які перебувають поза “спасительною огорожею”. І – імпліцитно – що не зацікавлена в українській єдності. Зацікавленість у єдності двох Росій – материнської і колись вигнаної – призвела до об’єднання РПЦ та РПЦЗ – через майже дев’ять десятиліть взаємних звинувачень і навіть проклять. Причому Московська патріархія вітала активну участь у цьому процесі держави, керівництво якої зобов’язане, на думку провідних каноністів РПЦ, сприяти церковній єдності. Як пише з цього приводу протоієрей В.Ципін: “...Піклування глави держави про Росію (а церковні справи – це істотна частина російського життя в цілому) уявляється цілком природною з його боку, прямим виконанням його обов’язків”⁵³. У той час, коли для РПЦЗ знайшлися і потрібні слова, і належні канонічні підстави, для УПЦ-КП навпаки – сумнозвісний проект документа “Про прийняття до лона Церкви тих, хто повертається з розколів”⁵⁴, містить завідомо нереалістичну й неможливу модель загальноукраїнської православної єдності.

Московська патріархія є незацікавленою в об’єднанні православних в Україні за жодних умов – навіть приєднання до УПЦ на умовах, які б дозволяли мінімально “зберегти обличчя” ієрархії і вірних церков з нерегульованим канонічним статусом не влаштовує її, оскільки різко підвищить питому вагу “проукраїнського”, умовно кажучи, елементу в об’єднаній Церкві та підважить позиції Московської патріархії в Україні.

Відповідно, Московська патріархія послідовно блокувала будь-які спроби об’єднання православних в Україні та/або їх спроби врегулювати свій канонічний статус в інший, ніж це визначила Москва, спосіб. Для цього були задіяні не лише церковні інструменти, але й державна дипломатія і можливості Російської держави. “Українське православне питання” стало принциповим для російської політики на міжнародній арені.

Релігія – як мова, що надає особливій потужності ідеям у боротьбі з іншими ідеями, як ідентифікаційний маркер величезної демаркаційної сили, як феномен, що надає людині і спільноті сил і для духовних злетів, і для колосальних падінь, знову присутня у світовій, регіональних і національних політиках. Причому в обсягах, на які, судячи з усього, мало хто сподівався. Тим більш дивовижними виглядають спроби заплющувати очі й навіть ігнорувати релігійний чинник у “великій політиці”. Один лише приклад. Е.Луттвак, який консулював Уряд США з питань військової стратегії, в I половині 1990-х років вказав на принаймні п’ять конкретних вузлів міжнародної політики,

в яких недооцінка релігійного чинника коштувала Сполученим Штатам серйозних втрат. Це – Ліван, В’єтнам, палестинська інтифада, Судан та Іран⁵⁵. І що ж? Через півтора десятиліття цей перелік можна хіба лише поповнити щонайменше Іраком і бомбардуванням Белграда на Великдень-1999 за юліанським календарем, яке серби навряд чи скоро забудуть.

Західні політики, скидається, ще не усвідомили до кінця – попри застережну книгу Держсекретаря США (1997-2001pp.) М.Олбрайт⁵⁶, – що релігія таки повернулася. І повернулася у розлюченості, яка мало нагадує милозвучні пасторалі. Що релігія – це не тільки мати Тереза, але й шахіди, фанатизм і терор.

Утім, релігійні лідери поводяться не менш легко-важно, відмовляючись торкатися того в релігії, що становить реальну загрозу людству. Показово, що у фінальному документі Четвертого Саміту релігійних лідерів напередодні зустрічі “Великої Вісімки” (G8) не просто не обговорюється проблема насильства в релігіях, але й навіть не згадується саме слово “тероризм”⁵⁷.

Міжрелігійний діалог у світі здійснюється, по суті, “між своїми”. Екуменісти не запрошують на свої зустрічі фундаменталістів, ліберали – консерваторів. Звичайно, миротворцям важко, а іноді просто неможливо вести діалог із тими, хто освячує війну. Однак, треба давати собі звіт у тому, що лінії поділу між “голубами” та “яструбами” всередині однієї релігії нерідко виявляються більш суттєвими, ніж між-релігійні поділи.

Ще раз звернімо увагу й на те, що напруженість на релігійному ґрунті – це не лише про глобальний Південь. Найбільш гострі дискусії в Європі також розгортаються навколо цінностей та ідентичностей, підвалини яких ґрунтуються на релігійних уявленнях і почуттях. Закон Франції №2004-228 від 15 березня 2004р. про застосування принципу світськості щодо носіння у школах, коледжах і громадських ліцеях знаків або предметів одягу, які виявляють релігійну належність та недавня заборона чадри, спрямовані ні на що інше, як на утвердження монополії французької громадянської релігії. Це ж стосується дискусії навколо згадування/незгадування у Преамбулі Європейської Конституції християнської спадщини та неочікувано гострої реакції на цю проблему з боку громадськості. Можливо, ще більш показовим був чітко артикульований спротив Конференції Європейських Церков приєднанню до ЄС Туреччини, оскільки, як підкреслюється в документі “Комісія і суспільство”, “ісламська спадщина Туреччини має своє власне підкріплення, але ці цінності можуть істотно відрізнитися від християнської спадщини, що превалює в решті Європи”⁵⁸.

Коротше кажучи, як виснував проблему згадуваний П.Бергер: “Той, хто ігнорує релігію у своєму аналізі сучасних відносин, чинить це на свій власний страх і ризик”⁵⁹.

⁵³ “Воссоединение – необходимое условие для нормального существования РПЦЗ”. Беседа с доктором богословия, заведующим кафедрой церковно-практических дисциплин МДАиС, протоиереем Владиславом Цыпиным. – Политический журнал, 2007, №15-16.

⁵⁴ Проект документа Межсоборного Присутствия “О принятии в лоно Церкви обращающихся из расколов”. – Научный богословский портал “Богослов.ru”, 16 декабря 2010г., <http://www.bogoslov.ru/text/1304049.html>

⁵⁵ Luttwak E. *The Missing Dimension*. – Religion, The Missing Dimension of Statecraft, New York: Oxford University Press, 1994, pp.10-13.

⁵⁶ Олбрайт М. Религия и мировая политика. – Москва, 2007.

⁵⁷ IV Summit of Religious Leaders on the occasion of the G8. Rome, June 16-17, 2009. – http://www.g8italia2009.it/static/G8_Allegato/leader_religiosi%2c2.pdf

⁵⁸ *The Relation of the European Union and Turkey from the Viewpoint of the Christian Churches*. – Discussion Paper. Conference of European Churches Church and Society Commission, Brussels, February 2004.

⁵⁹ Berger P.L. *Secularism in Retreat*. – The National Interest, 1996/1997, №46, p.12.

МЕМОРАНДУМ ХРИСТИАНСЬКИХ КОНФЕСІЙ УКРАЇНИ ПРО НЕСПРИЙНЯТТЯ СИЛОВИХ ДІЙ У МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИНАХ

Прийнятий 21 липня 1997р. у присутності Президента України Л.Кучми з ініціативи глав і представників конфесій - учасників постійно діючого Круглого столу "Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин". Меморандум є відкритим для підписання іншими церквами та релігійними організаціями України.

Ми, представники християнських конфесій України, які тривалий час співпрацюють у питаннях вдосконалення церковно-державних взаємовідносин,

- щиро сповідуючи християнські принципи миру, злагоди, братерської любові, маючи в серці заповіт Євангелія "якщо можливо, будьте в мирі з усіма" (Римл. 12, 18);
- усвідомлюючи складність сучасної церковно-релігійної ситуації в Україні та визнаючи, що протистояння між окремими християнськими конфесіями сягає іноді форм відкритого конфлікту із застосуванням сили;
- заперечуючи прагнення будь-яких сил використати міжконфесійні негаразди у своїх політичних або матеріальних інтересах;
- відстоюючи право Церкви на самостійне і вільне вирішення внутрішніх проблем;
- усвідомлюючи силу впливу Церкви на уми і серця людей, маючи певність, що злагода між конфесіями є злагодою в суспільстві, і прагнучи суспільного спокою в Україні;
- маючи на меті зустріти світлий ювілей Господа нашого Ісуса Христа у згоді, мирі, благодаті та Божому благословінні, проголошуємо наше тверде і одностайне рішення;
- не припускати використання будь-яких силових дій у вирішенні та врегулюванні міжконфесійних проблем, особливо таких, що стосуються церковного майна;
- вирішувати всі спірні питання виключно шляхом переговорів відповідно до законів держави та по-християнськи на основі взаємоповаги і терпимості;

- не звертатися до влади з метою здійснення незаконного тиску на іншу релігійну громаду чи Церкву.

Вважаємо абсолютно неприпустимими насильницькі захоплення храмів і заявляємо, що не може зватися християнином той, хто піднімає руку на священнослужителів і вірних інших конфесій, прикриваючись іменем Божим або державними інтересами.

Не допускати висловлювань, особливо в засобах масової інформації, в дусі ворожнечі, національної і конфесійної нетерпимості, будемо утримуватися від образливих і зневажливих заяв.

Сподіваємося також, що органи влади виконуватимуть свій конституційний обов'язок і забезпечать для всіх релігійних організацій рівноправність та дотримання законів і виконання судових рішень.

Щиро переконані, що ця наша спільна воля – є воля християн України, і закликаємо усіх вірних християнських церков України; не шукаймо ворога серед братів своїх, пам'ятаймо, що Христос не мав ворогів, а прийшов у світ, несучи світло й мир. Ми приходимо у світ цей, щоб здійснити заповіді Його і творити добрі справи, а не сіяти розбрат і ворожнечу. Будьмо вищі за суєтність земних політичних пристрастей, бо гріхом є образа, приниження братів і сестер, що сповідують віру в єдиного Господа нашого Ісуса Христа, живуть на нашій спільній рідній українській землі і працюють заради нашого спільного блага. Тож ні словом, ні дією не образимо ніколи братів і сестер наших.

Щиро впевнені, що наш рішучий крок до миру і злагоди знайде розуміння в усьому суспільстві, стане ще одним виявом миролюбства та високої духовності українського народу.

Хай благодать Божа, прощення і порозуміння будуть з нами назавжди.

Меморандум підписали:

митрополит Київський і всієї України **Володимир** (Українська Православна Церква);

патріарх Київський і всієї Руси-України **Філарет** (Українська Православна Церква - Київський Патріархат);

єпископ **Любомир Гузар** (Українська Греко-Католицька церква);

патріарх Київський і всієї України **Димитрій**;

митрополит Львівський і Галицький **Петро** (Українська Автокефальна Православна Церква);

єпископ **Маркіян Трофім'як** (Римо-Католицька церква);

Павло Хімінець (Українська Уніонна Конференція Церкви адвентистів сьомого дня);

пастор **Вальтер Клінгер** (Німецька Євангелічно-лютеранська церква в Україні);

Віталій Ткачук (Всеукраїнський Союз об'єднань Євангельських Християн-баптистів);

Микола Величко (Братство незалежних церков і місій євангельських християн-баптистів);

Анатолій Козачок (Всеукраїнський союз християн віри євангельської-п'ятидесятників);

Василь Райчинець (Союз вільних церков християн євангельської віри України);

єпископ **Натан Оганесян** (Вірменська апостольська церква);

єпископ **Людвіг Гулачі** (Закарпатська реформатська церква);

єпископ **Ярослав Шепелявець** (Українська лютеранська церква).

КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Базовий Закон України “Про свободу совісті та діяльність релігійних організацій”, прийнятий у 1991р., має демократичний характер, у цілому відповідає нормам міжнародного права у сфері забезпечення права на свободу совісті та відіграв важливу роль у нормалізації державно-конфесійних відносин в Україні. Водночас, протягом часу, що минув від моменту прийняття Закону, у ставленні суспільства до релігії і Церкви, в церковно-релігійній ситуації, у міжконфесійних та державно-конфесійних відносинах, у розвитку українського суспільства загалом сталися значні зміни. Новий етап суспільного розвитку, пов'язаний із формуванням громадянського суспільства та правової держави в Україні потребує нових концептуальних засад державно-конфесійних відносин.

Актуальність Концепції зумовлена потребою удосконалення загальних засад реалізації права людини на свободу совісті та партнерських взаємовідносин між державою і церквою (релігійними організаціями) в Україні.

Концепція ґрунтується на Конституції України та міжнародних нормативно-правових актах з питань забезпечення свободи совісті та діяльності релігійних організацій, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших актах міжнародного права, до яких приєдналася Україна і які є невід'ємною частиною цієї Концепції.

Концепція виходить з того, що принципи верховенства права та рівності громадян і їх об'єднань перед законом є основою усіх правовідносин в Україні у сфері забезпечення права на свободу совісті та діяльності церкви (релігійних організацій). Концепція передбачає, що іноземні громадяни, особи без громадянства та біженці, які законно перебувають на території України, користуються правом на свободу совісті нарівні з громадянами України. Всі положення Концепції стосуються церков (релігійних організацій), що діють в Україні на законних підставах.

Прийняті на основі Концепції законодавчі та інші нормативно-правові акти повинні забезпечувати кожній людині повну свободу совісті, повноцінний правовий і соціальний статус церков (релігійних організацій) в умовах демократизації, становлення в Україні політичної нації, громадянського суспільства та правової держави. Завданням держави є забезпечення на всій території України уніфікованого застосування законів України та інших нормативно-правових актів, прийнятих згідно з цією Концепцією.

Невід'ємною частиною Концепції є додаток “Головні терміни і поняття”.

1. Загальні засади забезпечення права на свободу совісті та партнерських взаємовідносин між державою і церквою (релігійними організаціями)

1.1. Свобода совісті — невідчужуване право людини. Свобода совісті — право людини, що гарантує недоторканність її совісті (сумління) в питанні ставлення до релігії, тобто право на свободу:

- ❖ мати (визнавати, дотримуватися) та змінювати релігійні переконання (віросповідання) за власним вибором або дотримуватися нерелігійних переконань;
- ❖ індивідуально або спільно з іншими сповідувати публічно або приватно свою релігію (віросповідання), брати участь у релігійній практиці, вільно поширювати свої релігійні або нерелігійні переконання.

Право на свободу совісті закріплене в Конституції України як право *на свободу світогляду і віросповідання* (стаття 35). У цій Концепції назване право визначається з урахуванням як зазначеного конституційного положення, так і визначень, що містяться в міжнародних нормативно-правових актах, зокрема в Загальній декларації прав людини (статті 18, 19).

Отже, поняття свободи совісті охоплює свободу віросповідання (право людини вільно визнавати, дотримуватися та змінювати віросповідання, брати участь у відповідній релігійній практиці) та свободу невизнання релігії (право людини мати та вільно поширювати нерелігійні переконання, не брати участь у жодній релігійній практиці). Концепція виходить з того, що поняття “свобода совісті”, “свобода совісті та віросповідання (релігії, віри, віровизнання)” є синонімічними.



Забезпечення права на свободу совісті передбачає і тягне за собою: *по-перше*, забезпечення рівності перед законом громадян, незалежно від їх ставлення до релігії; *по-друге*, забезпечення рівності перед законом об'єднань громадян за релігійною ознакою (церков, релігійних організацій).

Необхідною передумовою такого забезпечення є дотримання принципу невизнання жодної релігії (або нерелігійної форми переконань) у якості обов'язкової, жодної церкви (релігійної організації) — у якості державної. Це забезпечується через встановлення світського характеру держави та освіти, що надається державною школою, тобто через відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави та школи — від церкви (релігійних організацій). Названий принцип задекларований у Конституції України: “Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа — від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова” (стаття 35).

1.2. Відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави, школи від церкви (релігійних організацій) та встановлення партнерських взаємовідносин між державою і церквою (релігійними організаціями). В сучасній практиці державно-конфесійних відносин в Україні (як і в суспільній свідомості загалом) залишається звужене трактування принципу відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави. Цей принцип трактується фактично як заборона участі церкви (релігійних організацій) у суспільному житті, що випливало з ототожнення в тоталітарній державі держави і суспільства. Демократія усуває таке ототожнення.

Демократія передбачає і визнає співіснування держави і громадянського суспільства як відносно самостійних суспільних суб'єктів, кожен з яких має власні сфери діяльності та відповідальності. Україна проголосила себе демократичною, правовою державою (Конституція України, стаття 1).

З цієї точки зору, церква (релігійні організації) є одним з інститутів громадянського суспільства, що задовольняє певні (релігійні) суспільні потреби та діє в інтересах суспільства. **Отже, відокремлення церкви від держави жодним чином не означає відокремлення церкви від суспільства, заборону її участі в суспільному житті.** Навпаки, цей принцип звільняє церкву (релігійні організації) від її одержавлення, тотального контролю держави над її внутрішнім життям, внутрішніми приписами та релігійною практикою.

Відокремлення церкви від держави. Принцип відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави в його демократичному трактуванні означає взаємне невтручання цих двох суспільних інститутів у специфічні сфери діяльності один одного і жодним чином не передбачає витіснення релігії з життя суспільства. Цей принцип не означає заборону (неможливість) співпраці церкви (релігійних організацій) і держави; неможливості присутності церкви в державних структурах, включаючи освітні заклади;

неможливості фінансування державою суспільно корисних програм за ініціативою та/або участю церкви (релігійних організацій).

Водночас, взаємне невтручання означає взаємну повагу та визнання цими інститутами компетенції один одного у їх специфічних сферах, тому держава визнає існування внутрішніх приписів церкви (релігійних організацій) та враховує їх у своїй діяльності (зокрема, у випадку виконання військового обов'язку громадянами країни), а церква (релігійні організації) — визнає та дотримується законів держави, що регламентують її діяльність як особливого об'єднання громадян, а також не перешкоджає віруючим дотримуватися законів держави.

Відокремлення школи від церкви. Невизнання державою жодної релігії (або нерелігійної форми переконань) як обов'язкової передбачає світський (нейтральний стосовно як релігії, так і атеїзму) характер освіти, що її надає *державна школа*. Це означає, *по-перше*, заборону пропагування в будь-якій формі будь-якої релігії (або атеїзму) у навчально-виховному процесі державної школи з боку вчителів, педагогів та інших працівників державних освітніх закладів, опікунських і батьківських рад та будь-яких інших суб'єктів, дотичних до навчально-виховного процесу в державній школі; *по-друге*, невтручання церкви (релігійних організацій) в організацію навчально-виховного процесу, змістовне наповнення, методичне забезпечення навчальних планів і програм навчальних курсів; зауваження та пропозиції до організації, змістовного наповнення та методичного забезпечення навчально-виховного процесу церква (релігійні організації) може вносити до органів державної влади та органів місцевого самоврядування нарівні з іншими об'єднаннями громадян, організаціями та співпрацювати з органами освіти над запровадженням названих пропозицій.

Водночас, забезпечення права на свободу совісті передбачає право громадян на вільне отримання релігійної освіти та виховання, що означає, *по-перше*, що державна система освіти повинна забезпечувати можливість релігійного навчання учнів і студентів на добровільних (факультативних) засадах; *по-друге*, право церкви (релігійних організацій) на створення та утримання навчальних закладів, що надають релігійну освіту як професійну (релігійні (духовні) навчальні заклади) та загально-просвітницьку (конфесійні навчальні заклади).

Отже, відокремлення школи від церкви не повинне розглядатися як перешкода викладанню релігії у державних школах; діяльності богословських факультетів і кафедр у державних вищих навчальних закладах (насамперед, університетах); заснуванню релігійними організаціями загальноосвітніх та вищих навчальних закладів усіх рівнів.

1.3. Партнерські взаємовідносини держави і церкви (релігійних організацій) (партнерська модель державно-конфесійних відносин). Партнерські взаємовідносини держави і церкви (релігійних організацій) ґрунтуються на визнанні того, що обидва ці суспільні

інститути, будучи відокремленими та суверенними один від одного в питаннях, що належать до їх виняткової компетенції, діють в інтересах українського суспільства.

Спільною метою держави і церкви (релігійних організацій) є забезпечення права людини на свободу совісті, консолідація українського суспільства, збереження та примноження його традиційної релігійної культури, формування його ціннісних орієнтацій, розв'язання загальносуспільних проблем.

Для досягнення цієї мети держава і церква (релігійні організації):

- ❖ докладають зусиль до пошуку та встановлення балансу (узгодження, рівноваги) інтересів віруючих і невіруючих громадян та їх об'єднань за релігійною ознакою (релігійних організацій), досягнення взаєморозуміння та взаємної толерантності між ними, забезпечення міжконфесійної стабільності, запобігання виникненню та загостренню конфліктів на релігійній основі, протистоянню церков (релігійних організацій), у т.ч. в питаннях розподілу сфер їх впливу на території України; повернення їм націоналізованого в минулому майна релігійного призначення;

- ❖ припускають і визнають лише такі обмеження у сфері свободи совісті, які диктуються інтересами охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей, збереження традиційної релігійної культури суспільства, а також узгоджуються з нормами та принципами міжнародного права і міжнародними зобов'язаннями України;

- ❖ здійснюють спільні (частково або повністю фінансовані державою) програми в галузях: формування здорового способу життя; зміцнення інституту сім'ї, захисту дитинства; громадських робіт; соціальної інтеграції осіб з особливими потребами; ліквідації наслідків стихійних лих, екологічних та техногенних катастроф; охорони здоров'я; соціальної реабілітації осіб, які її потребують; охорони природної і культурної спадщини; культурно-просвітницької діяльності, пов'язаної із збереженням традиційної релігійної культури українського суспільства, захистом суспільної моралі від проникнення культу насильства, жорстокості, порнографії; освітньої діяльності, пов'язаної із забезпеченням можливості здобуття якісної освіти громадянами з бідних і нужденних прошарків суспільства;

- ❖ враховують особливості здійснення пастирського служіння церкви (релігійних організацій), зокрема, у військових формуваннях, уникаючи примусового поєднання військових ритуалів і релігійних обрядів, а також ототожнення пастирського служіння та виховної роботи у військових формуваннях.

Партнерські взаємовідносини, співробітництво держави і церкви (релігійних організацій) держава, церква та суспільство розглядають як дієвий засіб подолання упередженості, проявів релігійної нетолерантності, міжконфесійних незгод, недовіри між конфесіями, між державою і церквою, церквою і суспільством.

2. Права та обов'язки держави і церкви (релігійних організацій)

Партнерська модель взаємовідносин між державою і церквою (релігійними організаціями) реалізується через сукупність їх прав та обов'язків, яких вони набувають та які вони виконують в інтересах суспільства.

2.1. Права та обов'язки держави

Держава як система органів, через які народ України здійснює свою волю, **має право на:**

- ❖ встановлення адміністративних обмежень здійснення права на свободу совісті та діяльність церкви (релігійних організацій), які диктуються необхідністю захисту конституційного ладу, громадського порядку, суспільної моралі, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, збереження традиційної релігійної культури суспільства, а також узгоджуються з нормами та принципами міжнародного права і міжнародними зобов'язаннями України;

- ❖ встановлення правил реєстрації релігійних організацій;

- ❖ утворення в системі центральних органів виконавчої влади спеціального органу у справах релігій, на який покладаються дорадчі та консультативні функції;

- ❖ отримання та ведення статистичної інформації про кількість зареєстрованих релігійних організацій, чисельність священнослужителів, кількість будівель релігійного призначення, релігійних навчальних закладів.

Обов'язки держави:

- ❖ формувати та здійснювати свою політику у сфері забезпечення права на свободу совісті відповідно до партнерської моделі її взаємовідносин із церквою (релігійними організаціями); державна політика в цій сфері є частиною внутрішньої і зовнішньої політики держави;

- ❖ внести зміни в чинне законодавство, що регламентує забезпечення права на свободу совісті, діяльність церкви (релігійних організацій) та державно-конфесійні відносини, відповідно до цієї Концепції;

- ❖ забезпечувати приєднання України до міжнародних договорів (угод), що регламентують питання дотримання права на свободу совісті та діяльності церкви (релігійних організацій), а також міжнародних інститутів, що здійснюють моніторинг стану забезпечення права на свободу совісті;

- ❖ сприяти забезпеченню права віруючих на пастирську опіку, незалежно від місця їх перебування; безперешкодне пастирське служіння церкви (релігійних організацій), насамперед, у місцях з обмеженим спілкуванням та/або правом на пересування (військові формування; лікувальні стаціонари; заклади інтернатного типу; місця відбування покарань (обмеження, позбавлення волі)); забезпечити умови для повноцінної реалізації церквою (релігійними організаціями) їх пастирського та/або соціального служіння;

- ❖ визнавати право священнослужителів на професійну таємницю;



- ❖ сприяти міжконфесійним об'єднанням, утворенням з метою спільного пастирського та/або соціального служіння;

- ❖ забезпечувати повноту трудових та інших соціальних прав громадян, які навчаються в релігійних (духовних) і конфесійних навчальних закладах, нарівні з громадянами, які навчаються в державних навчальних закладах;

- ❖ забезпечувати захист релігійних реліквій, святинь, символів, місць паломництва, будівель релігійного призначення;

- ❖ забезпечувати відкритість і прозорість процесів формування державної політики у сфері забезпечення права на свободу совісті та партнерських взаємовідносин з церквою (релігійними організаціями) на всіх рівнях державної влади;

- ❖ забезпечувати відповідне навчання державних службовців, до компетенції яких належать будь-які питання, пов'язані із забезпеченням права на свободу совісті та регламентацією діяльності церкви (релігійних організацій).

2.2. Права та обов'язки церкви (релігійних організацій)

Релігійні організації (церкви) як особливі об'єднання громадян та інститути громадянського суспільства **мають право на:**

- ❖ безперешкодне здійснення релігійної практики, насамперед, пастирського служіння;

- ❖ провадження господарської діяльності, спрямованої на отримання коштів для забезпечення основної діяльності, а також благодійної та іншої суспільно корисної діяльності (соціального служіння);

- ❖ набуття статусу юридичної особи з усіма правовими наслідками, що з цього випливають, та за умови досягнення консенсусу в цьому питанні між церквами, що мають ієрархічну структуру;

- ❖ отримання від органів державної влади та органів місцевого самоврядування інформації з питань, що належать до сфер діяльності церкви (релігійних організацій);

- ❖ заснування загальноосвітніх навчальних закладів усіх рівнів, у т.ч. — з конфесійно визначеною системою виховання та наданням релігійної освіти;

- ❖ звернення за добровільними фінансовими та іншими пожертвуваннями та отримання їх;

- ❖ здійснення благодійної та іншої суспільно корисної діяльності (соціального служіння) як самостійно, так і на договірних засадах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та/або недержавними організаціями;

- ❖ оприлюднення позиції стосовно дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, дотичних не лише до державно-конфесійних відносин, але й до соціально-економічної ситуації у країні загалом; формулювання та оприлюднення власних поглядів на ціннісні орієнтири державної політики;

внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань не лише своєї діяльності, але й інших суспільно значимих питань; у цих випадках представники церкви (релігійних організацій) мають право бути присутніми під час розгляду внесених ними пропозицій;

- ❖ встановлення та підтримку міжнародних зв'язків і прямих особистих контактів священнослужителів та віруючих, необхідних для забезпечення відповідної релігійної практики.

Обов'язки церкви (релігійних організацій):

- ❖ поважати та брати до уваги історично-культурні традиції суспільства, дотримуватися принципів толерантності у ставленні до релігійних організацій, віруючих інших конфесій, невіруючих та атеїстів; не втручатися в діяльність інших релігійних організацій, не проповідувати у будь-якій формі нетерпимості до віруючих інших конфесій, невіруючих та атеїстів; не допускати образи релігійних почуттів віруючих інших конфесій; поважати священнослужителів та ієрархів інших конфесій як рівноправних співгромадян;

- ❖ забезпечувати виховання толерантності учнів і студентів релігійних (духовних) та конфесійних навчальних закладів;

- ❖ дотримуватися вимог чинного законодавства та правопорядку; поважати конституційні символи держави, державну мову та мови національних меншин; поважати законно діючі органи державної влади та органи місцевого самоврядування;

- ❖ не брати на себе виконання державних функцій (окрім названої вище участі у спільних програмах), не втручатися в роботу органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

- ❖ не брати участі в діяльності політичних партій, не надавати фінансової допомоги політичним партіям і не отримувати такої допомоги від них в обмін на підтримку під час виборів; не висувати кандидатів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, не вести агітацію за (проти) кандидатів під час виборчих кампаній, не надавати їм фінансової допомоги та не отримувати фінансової та/або будь-якої іншої матеріальної допомоги в обмін на підтримку кандидатів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування; священнослужителі та віруючі беруть участь у політичних актах виключно як громадяни від власного імені;

- ❖ підтримувати в належному стані (ремонтувати, реставрувати, підтримувати відповідні режими збереження) майно релігійного призначення, що є загальнонаціональним історико-культурним спадком та перебуває у користуванні чи власності релігійної організації; узгоджувати релігійну практику в частині вивезення за межі України (дарування, передачі) предметів релігійного призначення, що є пам'ятками історії, культури, мають (або можуть мати) культурну чи художню цінність, з відповідним чинним законодавством України;

- ❖ забезпечувати трудові права та соціальний захист громадян - працівників релігійних організацій

та створених ними підприємств, згідно з чинним законодавством України;

❖ нести відповідальність за порушення чинного законодавства, зокрема: за діяльність організацій мирян (братств, сестринств, місій), засобів масової інформації, утворених релігійними організаціями чи за згодою (з благословення) керівництва релігійних організацій, у випадку, якщо ці організації (засоби масової інформації) припускаються образи релігійних чи національних почуттів громадян, розпалювання міжконфесійної та/або міжнаціональної ворожнечі; за зміст імпортованих релігійних літератури, аудіо- та відеоматеріалів.

3. Пріоритетні напрями державної політики у сфері забезпечення права на свободу совісті та встановлення партнерських взаємовідносин з церквою (релігійними організаціями)

❖ У сфері вдосконалення правового забезпечення права на свободу совісті та діяльність церкви (релігійних організацій):

(1) сприяння безконфліктному, на засадах консенсусу розв'язанню проблеми набуття церквами, що мають ієрархічну структуру, статусу юридичної особи;

(2) визначення реальних термінів, чітких і прозорих механізмів повернення церкви (релігійним організаціям) націоналізованого в минулому майна релігійного призначення та/або форм, обсягів та механізмів його компенсації (відшкодування);

(3) розробка та впровадження правового механізму захисту традиційної релігійної культури суспільства, зокрема: заборона приватизації націоналізованого в минулому майна релігійного призначення; врегулювання умов і правил здійснення спеціальної експертизи релігійної практики новітніх релігійних рухів;

(4) підготовка та видання докладного юридичного коментарю до базового закону та інших нормативно-правових актів, що регламентують відносини у сфері забезпечення права на свободу совісті та діяльності церкви (релігійних організацій); кодифікація нормативно-правових актів із зазначених питань, формування та видання збірника нормативно-правових актів у сфері забезпечення свободи совісті та діяльності релігійних організацій, включаючи міжнародні нормативно-правові акти, визнані Україною;

❖ у сфері забезпечення права церкви (релігійних організацій) на безперешкодне здійснення релігійної практики:

(1) розробка та впровадження правових механізмів забезпечення права церкви (релігійних організацій) на пастирське служіння;

(2) визначення правового статусу церкви (релігійних організацій) в частині оподаткування, не прирівнюючи її (їх) до комерційних та/або громадських структур, враховуючи неприбутковий і суспільно корисний характер її (їх) діяльності;

❖ у сфері освіти:

(1) сприяння реалізації права громадян на свободу вибору характеру освіти як елемента свободи совісті. Для цього: законодавче врегулювання права церкви (релігійних організацій) на заснування конфесійних навчальних закладів; розробка та впровадження: державного стандарту богословської (теологічної) освіти; механізму визнання документів про освіту, отриману в релігійних (духовних) навчальних закладах; ліцензування та акредитації конфесійних навчальних закладів усіх рівнів; вивчення можливостей фінансування дисциплін, що викладаються в конфесійних навчальних закладах та належать до державного стандарту, з бюджетних коштів; механізму впровадження вивчення релігії у державній школі на добровільних (факультативних) засадах;

(2) сприяння формуванню релігійної толерантності та збереженню традиційної релігійної культури суспільства. Для цього: впровадження в програми середньої загальноосвітньої школи курсу основ української християнської культури (християнської етики), який не супроводжується релігійними обрядами; вищої школи (вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації) — курсу “Релігії народу України”, тобто курсу наукових дисциплін, предметом яких є історія, філософія, богослов'я (теологія), культура та традиції релігій, що мають (або мали) відчутний вплив на історію і культуру України; курс має передбачати активне залучення представників відповідної релігійно-культурної традиції до підготовки програм та викладання зазначеного курсу;

❖ у сфері соціально-трудових відносин:

(1) забезпечення прав священнослужителів, які досягли пенсійного віку, на пенсійне забезпечення, з урахуванням особливостей діяльності церков (релігійних організацій);

(2) забезпечення прав віруючих на дотримання приписів віровчення стосовно свят та днів відпочинку (вихідних і робочих днів).

4. Контроль за забезпеченням реалізації права на свободу совісті

Контроль за забезпеченням реалізації права на свободу совісті, забезпеченням рівності прав громадян, незалежно від їх ставлення до релігії та конфесійної належності, рівності прав церков (релігійних організацій) покладається на органи прокуратури, відповідні органи юстиції, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, органи виконавчої влади на місцях.

Головні терміни та поняття

Віровчення, віросповідання (віра, віровизнання), конфесія. Віровчення — систематизований (тією чи іншою мірою) виклад релігійних поглядів на світ, приписів і правил *релігійної практики*, відносин з іншими конфесіями та державою, поведінки *віруючих* у побуті.

Віросповідання (віровизнання)¹ — єдність певного *віровчення, релігійної практики та релігійної організації*, що забезпечує здійснення, практичне втілення приписів *віровчення*.

Конфесія — тут вживається як тотожне, синонімічне поняттю *віросповідання*.

Віротерпимість — див. *толерантність*.

Віруючий — особа, яка визнає себе такою, приватно або публічно, індивідуально та/або спільно з іншими (колективно) сповідує певну релігію, тобто визнає певне *віровчення*, здійснює відповідну *релігійну практику* та може належати до *релігійної організації*.

Релігійні переконання можуть становити правову підставу відмови віруючого від виконання встановленого законом громадянського обов'язку (повинності, порядку обліку осіб). У цьому випадку віруючий має оголосити державі (в особі визначеного законом органу державної влади) своє ставлення до релігії та конфесійну належність у порядку, встановленому законом.

Внутрішні справи (виключна компетенція) церкви (релігійної організації) — питання *віровчення, релігійної практики та організаційної побудови*, включаючи питання підлеглості (юрисдикції).

До питань внутрішньої діяльності церкви (релігійної організації) мають бути віднесені питання: визначення *релігійних реліквій, святих і символів*; визначення мови релігійної практики, *релігійної літератури*, засобів масової інформації, навчання в *релігійних (духовних) та конфесійних освітніх закладах*; почергового (спільного) користування *майном релігійного призначення*; визначення форми маркування *релігійної літератури та релігійних аудіо- та відео-матеріалів*; використання міжконфесійних будівель релігійного призначення; укладення угод про спільне *пастирське та/або соціальне служіння*.

Державна школа (державні навчальні заклади) — будь-які державні навчальні та виховні заклади, починаючи з дошкільних дитячих установ і закінчуючи вищими навчальними закладами, закладами післядипломного навчання та перепідготовки кадрів.

Конфесійні навчальні заклади — дошкільні, середні загальноосвітні та вищі навчальні заклади всіх рівнів, засновані релігійними організаціями, які забезпечують загальну та/або професійну освіту, згідно з державними стандартами, а також конфесійно

орієнтовані виховання та релігійну освіту загально-просвітницького характеру. Ліцензуються та акредитуються відповідними органами державної влади на загальних підставах.

Майно релігійного призначення² — будівлі, земельні ділянки та предмети, необхідні для забезпечення релігійної практики церкви (релігійної організації) відповідно до її внутрішніх настанов.

Будівлі релігійного призначення³ — будівлі (споруди, приміщення), призначені для здійснення конфесійно визначеної релігійної практики, що можуть мати визначену архітектуру (дзвіниці, каплиці, кенаси, кірхи, костели, мечеті, мінарети, монастирі, пагоди, синагоги, собори, храми, *церкви* та ін.⁴) або не мати такої (молитовні будинки). До будівель релігійного призначення мають бути віднесені будівлі релігійних (духовних) освітніх закладів. Кожна будівля релігійного призначення має містити визначену та відому *символіку*, що означає її конфесійну належність. Наявність символіки слугує захистом від посягань на релігійні почуття віруючих та забезпечує право громадян на інформацію.

Особливу групу будівель релігійного призначення становлять міжконфесійні будівлі релігійного призначення — будівлі, що передбачають і містять архітектурні особливості, предмети та символіку, притаманні будівлям релігійного призначення різних конфесій, та використовуються релігійними організаціями цих конфесій спільно на добровільних засадах.

На сьогодні Україна фактично не має практики будівництва та використання міжконфесійних будівель релігійного призначення. Таку практику, що є поширеною у країнах Європи, можна визнати доцільною, такою, що сприяє міжконфесійній (а відтак — громадській) згоді, та є доречною в умовах обмежених фінансових можливостей церкви (релігійних організацій) та їх недостатньої забезпеченості будівлями для здійснення релігійної практики.

Використання міжконфесійних будівель релігійного призначення є *внутрішньою справою церкви (релігійних організацій)*.

Земельні ділянки релігійного призначення. До майна релігійного призначення повинні бути віднесені: земельна ділянка, на якій розташована будівля релігійного призначення і розмір якої є достатнім для належного виконання відповідної релігійної практики (включаючи проведення процесій, ходів, паломництв та інших масових дій релігійного характеру на території будівлі); земельна ділянка місця паломництва (якщо воно не містить будівлі релігійного призначення), виділена з урахуванням максимального числа паломників, які одночасно можуть перебувати в названому місці.

¹ У чинному законодавстві вживаються терміни: конфесія, віросповідна приналежність, релігія, віровизнання, конфесійне угруповання, конфесійний напрям, течія.

² У чинному законодавстві: культове майно; молитовні споруди і культове майно.

³ У чинному законодавстві: культова будівля, культова споруда, культовий будинок, молитовна споруда, релігійна споруда.

⁴ Окремі з наведених понять є полісемантичними (собор, синагога, храм). Тут вони вживаються саме як означення будівель релігійного призначення.

Предмети релігійного призначення — предмети, необхідні для здійснення *релігійної практики*, включаючи релігійну літературу та аудіо- і відео-матеріали, що містять відповідне маркування. Особливу групу предметів релігійного призначення становлять *релігійні реліквії, святині та релігійні символи*.

Особливу групу майна релігійного призначення становлять будівлі, земельні ділянки та предмети релігійного призначення, що одночасно є пам'ятками архітектури, ландшафтною культурою, мають особливу загальнонаціональну художню та/або наукову цінність. Вирішення питань власності (володіння, розпорядження, користування), збереження та охорони стосовно таких будівель, земельних ділянок чи предметів має підлягати спеціальному законодавству, розглядатися окремо в кожному випадку з обов'язковою участю представників церкви (релігійних організацій), громадськості, науковців, фахівців у сфері охорони культурної спадщини і природно-заповідних зон, за необхідності — міжнародних експертів. Право власності (володіння, розпорядження, користування) таким майном реалізується винятково за умови укладення охоронного договору.

Місіонерське служіння — елемент релігійної практики; діяльність, спрямована на поширення певного віровчення та відповідної йому практики, здійснювана, зокрема, спеціально створюваними релігійними організаціями (місіями).

Місіонерська діяльність має регулюватися, з одного боку, релігійною нейтральністю (світським характером) держави та релігійною *толерантністю* (віротерпимістю) церкви (релігійних організацій), а з іншого — законними інтересами громадян на захист їх здоров'я та приватного життя, а також — законними інтересами суспільства на захист його *традиційної релігійної культури*.

Новітні релігійні рухи (неорелігії) — віровчення, що виникли та виникають у період з другої половини ХХ століття по цей час. Внаслідок нетривалого існування, релігійні практики, які відповідають цим віровченням, не є достатньо відомими, що зумовлює певні проблеми в частині їх суспільного сприйняття та юридичного визнання з боку держави.

Особливою проблемою є визнана на міжнародному рівні наявність серед новітніх релігійних рухів таких, чия практика може заподіяти шкоду життю та здоров'ю громадян, суспільній моралі, громадському порядку та збереженню *традиційної релігійної культури суспільства*.

Обмеження у сфері забезпечення права на свободу совісті. Обмеження можуть встановлюватися лише “в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей” (Конституція України, стаття 35), а також збереження традиційної релігійної культури суспільства.

Обмеження встановлюються винятково законом і мають узгоджуватися з нормами та принципами міжнародного права і міжнародними зобов'язаннями України.

Паломництво, місця паломництва. Паломництво — визначене внутрішніми приписами релігійної організації обов'язкове (бажане) відвідання певних місць, що мають особливе значення у віровченні та релігійній практиці.

Пастирське (душпастирське, духовне) служіння церкви (релігійних організацій) — елемент релігійної практики; діяльність, здійснювана, як правило, спеціально підготовленими особами (священно-служителями, богословами), спрямована на задоволення власне релігійних потреб віруючих і визначена приписами віровчення та/або традиціями релігійної практики.

Забезпечення права на свободу совісті передбачає як право віруючого на спілкування з особою, яка здійснює пастирське служіння, так і право церкви (релігійних організацій) на здійснення пастирського служіння, незалежно від місця перебування віруючого (віруючих). Це особливо стосується місць з обмеженим спілкуванням та/або правом особи на пересування (так звані закриті аудиторії чи місця з обмеженим доступом: військові формування; навчальні заклади; лікувальні стаціонари; заклади інтернатного типу; експедиції; зарубіжні представництва; місця відбукання покарань тощо).

Державні установи, що за характером своєї діяльності обмежують спілкування та/або право на пересування громадян, зобов'язані забезпечувати означені права. Такі державні установи можуть укладати відповідні договори (угоди) з окремими релігійними організаціями або їх об'єднаннями та оплачувати діяльність священнослужителя (священнослужителів) із власного бюджету. Наявність зазначеного договору (угоди) не є підставою, *по-перше*, для відмови громадянам у спілкуванні із священнослужителем конфесії, до якої вони належать, але відповідний договір з нею названою державною установою не укладений; *по-друге*, у примушуванні невіруючих громадян та віруючих інших конфесій до спілкування зі священнослужителем тієї конфесії, з якою укладений договір (угода).

Священнослужителів, які здійснюють пастирське служіння в місцях з обмеженим спілкуванням та/або правом пересування, як правило, називають капеланами (звідси — інститут капеланства).

Релігійна література та релігійні аудіо- та відео-матеріали — література (аудіо- та відеоматеріали), у яких з позиції певної конфесії (церкви, релігійної організації) тракуються питання її та/або інших віровчень і релігійної практики. Релігійна література (аудіо- та відеоматеріали) повинні мати спеціальне маркування та/або містити повну офіційну назву релігійної організації, що здійснила видання (підготовку та випуск аудіо- та відеоматеріалів). Маркування слугує захистом від фальсифікації зазначених конфесійних позицій, ознакою, за якою на літературу та названі матеріали поширюються встановлені державою пільги.

Релігійна організація — об'єднання віруючих на основі єдиного віровчення, якому властиві всі ознаки соціальної групи та яке побудоване згідно з приписами віровчення; має право на набуття статусу юридичної особи з усіма правовими наслідками, що з цього випливають.

Одним із типів релігійної організації є *церква* — структурована релігійна організація, заснована на ієрархічному принципі, з відповідною системою управління та регламентацією відносин всередині організації, з іншими релігійними і світськими організаціями та державою.



Релігійна (духовна) освіта — набуття/надання знань з певного віровчення та навичок відповідної релігійної практики з метою усвідомленого визнання згаданого віровчення як власного переконання особи. Релігійна освіта може мати загально-просвітницький характер або бути професійно орієнтованою.

Релігійна практика — спосіб життя, зумовлений і визначений віросповіданням; діяльність, зумовлена та визначена визнанням і поширенням певного віросповідання, охоплює: виконання індивідуально та/або разом з іншими визначених внутрішніми релігійними приписами обрядів (ритуалів, церемоній, паломництв); дотримання приписів стосовно: певних форм спілкування віруючих і священнослужителів (богослужіння, таїнства); відзначання певних свят, днів відпочинку (робочих і вихідних днів); набуття/надання релігійної освіти; трактування (інтерпретація, тлумачення) віровчення, продукування та систематизація релігійних ідей з конфесійно визначених позицій (богослов'я, теологія). Елементами релігійної практики є пастирське та місіонерське служіння.

Відповідно, забезпечення права на свободу совісті передбачає право церкви (релігійних організацій) на заснування та утримання вільно доступних місць здійснення релігійної практики, (включаючи місця паломництва); виготовлення, придбання, володіння та користування предметами, необхідними для здійснення релігійної практики (предметів релігійного призначення), їх імпорт, експорт та розповсюдження (продаж); заснування підприємств для їх виготовлення (виробництва), а також для видання (друку) та розповсюдження релігійної літератури; заснування друкованих та електронних конфесійних засобів масової інформації; заснування релігійних (духовних) навчальних закладів усіх рівнів і форм навчання для професійної підготовки священнослужителів; відрядження своїх представників за кордон для здобуття професійної релігійної освіти; прийому зарубіжних фахівців для надання освітніх послуг у релігійних (духовних) навчальних закладах; здійснення міжнародних контактів.

Релігійні (духовні) навчальні заклади — навчальні заклади, що забезпечують релігійну освіту як професійну (пастирську, богословську).

Релігійні реліквії, святині та символи⁵ — встановлені приписами віровчення та/або історичними традиціями релігійної практики особливі відмітні знаки, предмети, будівлі, земельні ділянки, місця поховання, що означають або уособлюють самотність віросповідання (конфесії) та певні, важливі для його віровчення, релігійної практики чи історії смисли.

Священнослужителі — зведені в духовний сан служителі церкви (релігійних організацій) з відповідними правами та обов'язками у здійсненні релігійної практики, насамперед у частині пастирського служіння.

Служіння — узагальнюючий термін для означення різних видів діяльності церкви (релігійних організацій), та окремих осіб, які складають релігійну організацію (священнослужителів і віруючих).

Соціальне служіння церкви (релігійних організацій) — діяльність церкви (релігійних організацій), що виходить за межі задоволення власне релігійних потреб віруючих, здійснюється як священнослужителями, так і віруючими (мирянами, прихожанами) та спрямовується на розв'язання загальносуспільних проблем. При цьому соціальне служіння церкви (релігійних організацій) не повинне використовуватися як засіб її місіонерського служіння; неприпустимо зловживати соціальною незахищеністю окремих суспільних верств чи громадян.

Соціальне служіння церкви (релігійних організацій) підтримується державою шляхом формування відповідної нормативно-правової бази та надання можливих пільг і посиленої фінансово-матеріальної допомоги, зокрема, в межах відповідних спільних програм.

Толерантність тут — визнання права на існування за іншою релігією (конфесією) та нерелігійними формами переконань, права інших на сповідання будь-якої або не сповідання жодної релігії; дотримання цього права шляхом свідомої відмови від утвердження зверхності власних переконань, уникнення будь-якої образи почуттів невіруючих та релігійних почуттів віруючих інших конфесій; вияв поваги до священнослужителів, релігійних реліквій, символів, місць паломництва, будівель і предметів релігійного призначення.

Традиційна релігійна культура українського суспільства — сукупність (цілісність) релігій, історично притаманних народу України, таких, що формували його культуру та ментальність, фактично визнаних суспільством як загальна цінність і загальне культурне надбання.

У цьому контексті показовим є фактичне визнання державою і суспільством визначної ролі християнства Київської церковної традиції (православ'я та греко-католицизму) у формуванні культури України та ментальності українського народу, що виявляється у встановленні великих християнських свят як державних свят України, трансляції християнських богослужінь державними радіо- та телеканалами. Безперечним є внесок до культури та ментальності українського народу як етнічної і політичної спільноти римо-католицизму, протестантизму, ісламу, іудаїзму, релігій національних меншин, які століттями живуть в Україні і збагачують її духовно-культурне надбання, сприяють її самотності та відкритості світовій спільноті, запобігають уніфікації населення та знеособленню України у світі, що глобалізується.

Церква. За існуючою мовною практикою поняття “церква” є полісемантичним. У цій Концепції воно використовується в наступним значеннях: (1) як узагальнене поняття, що означає релігійні організації як такі; (2) як означення певного типу релігійних організацій, притаманних, насамперед, християнству; (3) як означення певного типу будівлі релігійного призначення, що, як правило, має певні архітектурні особливості. Значення поняття щоразу впливає із контексту. ■

⁵ У чинному законодавстві використовується термін “релігійні святині”.

МІЖНАРОДНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ З ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СОВІСТІ

ДОКУМЕНТИ ООН

Загальна декларація прав людини (1948)

Стаття 18

Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів.

Стаття 19

Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Стаття 29

1. Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи.

2. При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

3. Здійснення цих прав і свобод ні в якому разі не повинно суперечити цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

Конвенція про статус біженців (1951)

Стаття 4

Релігійні переконання

Договірні Держави надаватимуть біженцям, які знаходяться на їхніх територіях, принаймні таке ж сприятливе становище, як і своїм власним громадянам, щодо свободи сповідувати свою релігію і свободи надавати своїм дітям релігійне виховання.

Стаття 33

Заборона вислання біженців або їхнього примусового повернення (в країни, з яких вони прибули)

1. Договірні Держави не будуть жодним чином висилати або повертати біженців до кордонів країни, де їхньому життю чи свободі загрожуватиме небезпека через їхню расу, релігію, громадянство, належність до певної соціальної групи або політичні переконання.

2. Ця постанова, однак, не може застосовуватися до біженців, які розглядаються з поважних причин як такі, що є суспільно небезпечними і становлять загрозу безпеці країни, в якій вони знаходяться, або засуджені чинним вироком за вчинення особливо тяжкого злочину.

Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти* (1960)¹

Стаття 1

1. У цій Конвенції термін “дискримінація” охоплює будь-які розрізнення, винятки, обмеження чи переваги за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану чи народження, що має метою або наслідком знищення чи порушення рівності ставлення в галузі освіти...

Стаття 2

Наступні положення не розглядаються як дискримінація з точки зору Статті 1 цієї Конвенції, якщо вони припускають в окремих державах:

б) створення чи збереження за мотивами релігійного або мовного характеру різних систем освіти або навчальних закладів, що дають освіту, яка відповідає вибору батьків або законних опікунів учнів, у тих випадках, коли включення в ці системи чи вступ до цих закладів є добровільним і якщо надана ними освіта відповідає нормам, установленим чи затвердженим компетентними органами освіти, зокрема стосовно норм освіти одного й того ж ступеню.

* Неофіційний переклад.

¹ На цей час Конвенція Україною не ратифікована.



Стаття 5

1. Держави, що є сторонами цієї Конвенції, вважають, що:

б) батьки та, у відповідних випадках, законні опікуни повинні мати можливість, по-перше, в рамках, визначених законодавством кожної держави, вільно посилати своїх дітей не до державних, а до інших навчальних закладів, що відповідають мінімальним вимогам, установленим чи затвердженим компетентними органами освіти, і, по-друге, забезпечувати релігійне і моральне виховання дітей відповідно до їх власних переконань; нікому зокрема і жодній групі осіб, взятій у цілому, не слід нав'язувати релігійного виховання, несумісного з їх переконаннями.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966)

Стаття 18

1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір і свободу сповідувати свою релігію та переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів та вчень.

2. Ніхто не повинен зазнавати примусу, що принижує його свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір.

3. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише обмеженням, які встановлено законом і які є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб.

4. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і, у відповідних випадках, законних опікунів забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань.

Стаття 27

У тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншості, особам, які належать до таких меншостей, не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966)

Стаття 2

1. Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів.

2. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються гарантувати, що права, проголошені в цьому Пакті, здійснюватимуться без будь-якої

дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини.

3. Країни, що розвиваються, можуть з належним урахуванням прав людини і свого народного господарства визначати, в якій мірі вони гарантуватимуть визнані в цьому Пакті економічні права особам, котрі не є їх громадянами.

Стаття 13

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на освіту. Вони погоджуються, що освіта повинна спрямовуватись на повний розвиток людської особи та усвідомлення її гідності і повинна зміцнювати повагу до прав людини і основних свобод. Вони, далі, погоджуються в тому, що освіта повинна дати можливість усім бути корисними учасниками вільного суспільства, сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма націями і всіма расовими, етнічними та релігійними групами і сприяти роботі Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру.

3. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і, у відповідних випадках, законних опікунів обирати для своїх дітей не тільки запроваджені державними властями школи, а й інші школи, що відповідають тому мінімуму вимог щодо освіти, який може бути встановлено чи затверджено державою, і забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань.

4. Ніяка частина цієї статті не повинна тлумачитись у розумінні приниження свободи окремих осіб та установ створювати навчальні заклади і керувати ними при незмінній умові додержання принципів, викладених у пункті 1 цієї статті, і вимоги, щоб освіта, яку дають у таких закладах, відповідала тому мінімуму вимог, що його може бути встановлено державою.

Резолюція "Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями" (1957, 1977)

Релігія

41.1) У заклади, де є досить велика кількість в'язнів, що належать до однієї конфесії, слід призначати кваліфікованого служителя даного культу або дозволяти йому відправляти там відповідні обряди. Якщо є можливість, а кількість таких в'язнів значна, такого служителя треба призначати на певний час.

2) Кваліфікований служитель культу, який призначається або допускається в заклад на основі пункту 1, повинен мати можливість регулярно проводити релігійні обряди та у відведений для цього час періодично відвідувати наодинці в'язнів, які належать до його конфесії, для бесід на релігійні теми.

3) В'язнів не можна позбавляти можливості доступу до кваліфікованих представників будь-якої конфесії. З другого боку, якщо в'язень протестує



проти відвідування його служителями культу, до його побажань треба ставитися з повною повагою.

42. У межах досяжного кожен в'язень повинен мати можливість задовольняти свої релігійні потреби, беручи участь у релігійних обрядах у стінах закладу і маючи в своєму розпорядженні релігійні писання, властиві його віросповіданню.

Поводження з в'язнями

65. У поведженні з особами, засудженими до тюремного ув'язнення чи іншої подібної міри покарання, треба прагнути, враховуючи тривалість терміну, який вони відбувають, прищеплювати їм бажання підкорятися законам і забезпечувати своє існування після звільнення. Поводження з ними повинно зміцнювати в них відчуття власної гідності та усвідомлення своєї відповідальності.

66.1) З цією метою треба вжити всіх придатних засобів, включаючи релігійне обслуговування в країнах, де це можливо, навчання, професійну підготовку та орієнтацію, вивчення конкретних соціальних випадків, консультації щодо працевлаштування, фізичне виховання і зміцнення характеру. Причому треба враховувати індивідуальні потреби в'язня, його соціальне минуле, історію його злочину, його фізичні й розумові здібності та можливість, його темперамент, тривалість терміну його ув'язнення і його можливості після звільнення.

2) Щодо кожного в'язня, засудженого на досить тривалий термін, директор мусить отримати якомога швидше вичерпні відомості з питань, перерахованих у попередньому пункті. Ці відомості повинні завжди містити в собі звіт лікаря, по можливості досвідченого в психіатрії, про фізичний і психічний стан в'язня.

3) Ці звіти та інші документи, що стосуються в'язня, повинні бути підшиті до його особистої справи. Справу треба доповнювати новими свідченнями і зберігати так, щоб відповідальні працівники могли в разі необхідності звертатися до неї.

Освіта і відпочинок

77.1) В'язням, що здатні мати з цього користь, слід забезпечувати можливість подальшої освіти, включно з релігійним вихованням у країнах, де таке допускається. Навчання неграмотних і молоді слід вважати обов'язковим, і органи тюремного управління повинні звертати на це особливу увагу.

2) Навчання в'язнів слід, наскільки це можливо, пов'язувати з діючою в країні системою освіти, з тим, щоб звільнені в'язні могли вчитися далі без утруднень.

Декларація про расу та расові заборони* (1978)

Стаття 1

1. Всі люди належать до одного й того ж виду і мають спільне походження. Вони народжуються рівними в гідності та правах, і всі вони складають невід'ємну частину людства.

2. Всі люди і групи людей мають право відрізнитися один від одного, розглядати себе як таких і такими вважатися. Однак різноманітність

форм життя і право на відмінність за жодних обставин не можуть стати підставою для расових заборон; ні юридично, ні фактично вони не можуть бути виправданням будь-якої дискримінаційної практики чи засадою політики апартеїду, що є найбільш крайньою формою расизму.

3. Ідентичність походження жодним чином не стосується можливості для людей вести різний спосіб життя; вона також не виключає ні існування відмінностей, що ґрунтуються на різноманітності культур, середовища та історії, ні права на збереження культурної самобутності.

4. Усі народи світу мають рівні здібності, що дозволяють їм досягнути найвищого рівня інтелектуального, технічного, соціального, економічного, культурного і політичного розвитку.

5. Відмінності в досягненнях різних народів пояснюються винятково географічними, історичними, політичними, економічними, соціальними і культурними чинниками. Ці відмінності в жодному разі не можуть слугувати підставою для встановлення будь-якої ієрархічної класифікації націй і народів.

Резолюція “Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії чи переконань”* (1981)

Стаття 3

Дискримінація людей на підставі релігії або переконань є образою гідності людської особистості та запереченням принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй та осуджується як порушення прав людини й основних свобод, проголошених у Загальній декларації прав людини і детально викладених у Міжнародних пактах про права людини, та як перешкода дружнім і мирним відносинам між державами.

Конвенція про права дитини (1989)

Стаття 14

1. Держави-учасниці поважають право дитини на свободу думки, совісті та релігії.

2. Держави-учасниці поважають права та обов'язки батьків і, у відповідних випадках, законних опікунів керувати дитиною у здійсненні її права методом, що відповідає здібностям дитини, які розвиваються.

3. Свобода дотримуватися своєї релігії або віри може зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, моралі та здоров'я населення або захисту основних прав і свобод інших осіб.

Стаття 30

У таких державах, де існують етнічні, релігійні або мовні меншості чи особи з числа корінного населення, дитині, яка належить до таких меншостей чи корінного населення, не може бути відмовлено в праві спільно з іншими членами її групи користуватися своєю культурою, сповідати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.



Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей* (1990)²

Стаття 12

1. Трудящі-мігранти і члени їх сімей мають право на свободу думки, совісті та релігії. Це право включає свободу мати або приймати релігію чи переконання за своїм вибором і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і спільно з іншими, публічно або приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів і вчень.

2. Трудящі-мігранти і члени їх сімей не повинні піддаватися примусу, що применшує їх свободу мати або приймати релігію чи переконання за своїм вибором.

3. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише обмеженням, установленим законом і необхідним для збереження суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі та основних прав і свобод інших осіб.

4. Держави-учасниці цієї Конвенції зобов'язуються поважати свободу батьків та, у відповідних випадках, законних опікунів, щонайменше один з яких є трудящим-мігрантом, забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань.

Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі* (1990)

4. Ці Правила мають застосовуватися неупереджено, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, віку, мови, віросповідання, національності, політичних або інших переконань, культурних поглядів або практики, майнового або сімейного стану, етнічного або соціального походження і непрацездатності. Необхідно забезпечувати повагу релігійних і культурних поглядів, практики і моральних принципів неповнолітнього.

37. Виправний заклад повинен забезпечити, щоб кожен неповнолітній у звичний час харчування отримував належним чином приготовану і подану їжу, якість і кількість якої відповідає дієтичним і санітарно-гігієнічним нормам зважаючи, наскільки це можливо, на його релігійні та культурні вимоги. Кожен неповнолітній повинен бути забезпечений чистою питною водою у будь-який час.

Релігія

48. Кожному неповнолітньому потрібно дозволяти задовольняти свої потреби, пов'язані з релігійним і духовним життям, зокрема відвідувати служби і зібрання, що проводяться у виправному закладі, або брати участь у службах відповідно до обрядів його релігії, а також користуватися необхідними книгами або предметами релігійного культу й навчання відповідно до свого віросповідання. Якщо у виправному закладі утримується досить велике число

неповнолітніх, які сповідують будь-яку певну релігію, то слід призначати або допускати до нього одного або кількох служителів культу цієї релігії для проведення регулярних служб і відвідування неповнолітніх на їх прохання у конфіденційній обстановці з релігійними цілями. Кожен неповнолітній повинен мати право на зустріч із кваліфікованим представником будь-якої релігії на свій вибір, а також право не брати участі в релігійних службах і вільно відмовлятися від релігійної освіти, релігійних повчань або проповіді.

Резолюція "Основні принципи поводження з в'язнями" (1990)

2. Не допускається ніякої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, народження чи за іншою ознакою.

3. Бажано також поважати релігійні переконання і культурні традиції тієї групи, до якої належать ув'язнені, в усіх випадках, як цього вимагають місцеві умови.

5. За винятком тих обмежень, необхідність яких надто обумовлена фактом ув'язнення в тюрму, всі ув'язнені користуються правами людини і фундаментальними свободами, викладеними у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права і Факультативному протоколі до них (Резолюція 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї, Додаток), а також іншими правами, які викладені в інших пактах Організації Об'єднаних Націй.

Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин³ (1992)

Стаття 1

1. Держави захищають на їх відповідних територіях існування та самобутність національних чи етнічних, культурних, релігійних та мовних меншин та заохочують створення умов для розвитку тієї самобутності.

2. Держави здійснюють належні законодавчі та інші кроки для досягнення цих цілей.

Стаття 2

1. Особи, що належать до національних чи етнічних, релігійних та мовних меншин (надалі називаються особами, що належать до меншин), мають право користуватися досягненнями своєї культури, сповідувати свою релігію та відправляти релігійні обряди, а також користуватися своєю мовою у приватному житті та публічно, вільно та без втручання чи дискримінації у будь-якій формі.

2. Особи, що належать до меншин, мають право активної участі в культурному, релігійному, громадському, економічному та державному житті.

² На цей час Конвенція Україною не ратифікована.

³ Права людини і професійні стандарти для юристів. – Київ, 1996.



3. Особи, що належать до меншин, мають право активної участі у прийнятті на національному і, де це необхідно, регіональному рівні рішень, стосовно тієї меншини, до якої вони належать, або тих регіонів, у яких вони проживають, в порядку, що не суперечить національному законодавству.

4. Особи, що належать до меншин, мають право створювати свої власні асоціації та забезпечувати їх функціонування та підтримувати без будь-якої дискримінації вільні та мирні контакти з іншими членами своєї групи та з особами, що належать до інших меншин, а також контакти через кордони з громадянами інших держав, з якими вони зв'язані національними, етнічними, релігійними або мовними зв'язками.

Стаття 4

1. Держави вживають при необхідності заходів для забезпечення того, щоб особи, які належать до меншин, могли повною мірою та ефективно здійснювати свої права людини та основні свободи без будь-якої дискримінації і на підставі повної рівності перед законом.

2. Держави вживають заходів для створення сприятливих умов, які дозволять особам, що належать до меншин, виражати свої особливості та розвивати свою культуру, мову, релігію, традиції і звичаї за винятком тих випадків, коли конкретна діяльність здійснюється з порушенням національного законодавства та суперечить міжнародним нормам.

4. Держави при необхідності вживають заходів у галузі освіти з метою стимулювання вивчення історії, традицій, мови і культури меншин, що проживають на їхній території. Особи, що належать до меншин, повинні мати належні можливості для отримання знань, необхідних для життя у суспільстві (взагалі) і в цілому.

Стаття 8

1. Ніщо у цій Декларації не заважає виконанню державами їхніх міжнародних зобов'язань стосовно осіб, що належать до меншин. Зокрема, державам слід сумлінно виконувати обов'язки та зобов'язання, які вони прийняли на себе у відповідності з міжнародними договорами та угодами, учасниками яких вони є.

2. Здійснення прав, викладених у цій Декларації, не завдає шкоди здійсненню усіма особами загально-визнаних прав людини та основних свобод.

3. Заходи, яких вживають держави з метою забезпечення ефективного здійснення прав, викладених у цій Декларації, не вважаються *prima facie* суперечними з принципами рівності, що закріплені у Загальній декларації прав людини.

4. Ніщо у цій Декларації не може бути витлумачено як таке, що допускає будь-яку діяльність націй, включаючи принципи поважання суверенної рівності, територіальної цілісності та політичної незалежності держав.

Декларація принципів толерантності (1995)

Стаття 1

Поняття толерантності

1.1. Толерантність означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань. Толерантність — це єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність — це те, що уможливлює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру.

1.2. Толерантність — це не поступка, поблажливість чи потурання. Толерантність — це, передусім, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність у жодному разі не може бути виправданням посягання на ці основні цінності. Толерантність повинні виявляти кожна людина, групи людей та держави.

1.3. Толерантність — це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (в тому числі культурного плюралізму), демократії та правопорядку. Толерантність — це поняття, що означає відмову від догматизму і абсолютизму, утвердження норм, закріплених у міжнародно-правових актах у галузі прав людини.

1.4. Стосовно поважання прав людини виявлення толерантності не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або прийняття чужих переконань. Це означає, що кожен може дотримуватися своїх переконань і визнає таке саме право за іншими. Це означає визнання того, що люди з природи своєї відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим.

Стаття 2

Державний рівень

2.1. На державному рівні реалізація принципу толерантності передбачає існування справедливого та неупередженого законодавства, дотримання правопорядку, судово-процесуальних та адміністративних норм. Необхідно також, щоб економічні і соціальні можливості були доступними для кожної людини без будь-якої дискримінації. Відчуження і маргіналізація можуть стати причиною пасивності, ворожості та фанатизму.

2.2. Для того, щоб зробити суспільство толерантнішим, державам слід ратифікувати існуючі міжнародні конвенції з питань прав людини і, в разі потреби, розробити нове законодавство з метою забезпечення в суспільстві рівноправних відносин і рівних можливостей для всіх груп і кожної окремої людини.



2.3. В інтересах міжнародної злагоди принципово важливо, щоб кожна людина, громада та нація усвідомлювали та поважали багатокультурний характер людського співтовариства. Без толерантності не може бути миру, а без миру неможливі розвиток і демократія.

2.4. Нетолерантність може набувати форми маргіналізації соціальне найменш захищених груп, їхнього вилучення із суспільного та політичного життя, насильства і дискримінації щодо них. Як проголошує Декларація про раси та расові заборони: “Всі люди і групи людей мають право відрізнятись один від одного” (п.2 ст.1).

Стаття 3 **Соціальні аспекти**

3.1. Толерантність особливо важлива в сучасному світі, який характеризується глобалізацією економіки і зростаючою мобільністю, швидким розвитком комунікації, інтеграції та взаємозалежності, великомасштабними міграційними процесами і переміщенням населення, урбанізацією і трансформуванням соціальних моделей. Оскільки кожна частина світу характеризується різноманіттям, ескалація нетерпимості та розбрату потенційно загрожує всім регіонам. Від такої загрози неможливо відмежуватися національними кордонами, тому що вона має глобальний характер.

3.2. Толерантність необхідна у взаєминах між окремими особами, в сім'ї та громаді. У школах, університетах та осередках неформальної освіти, удома і на роботі необхідно формувати атмосферу толерантності, стосунки відкритості, уважності один до одного та почуття солідарності. Засоби комунікації здатні відіграти конструктивну роль у сприянні вільному і відкритому діалогу та спілкуванню, роз'ясненню ваги толерантності та загроз, що їх несе байдужість до проявів нетолерантності з боку груп та ідеологій.

3.3. У Декларації ЮНЕСКО “Про расу та расові заборони” проголошується, що слід вживати необхідних заходів з метою забезпечення рівності у праві на гідність та інших правах окремих осіб і груп людей. У цьому зв'язку особливу увагу слід зосередити на найменш соціально захищених групах, які перебувають у несприятливих соціальних чи економічних умовах, для того щоб надати їм правового та соціального захисту, зокрема в житлових питаннях та питаннях зайнятості, охорони здоров'я, забезпечити повагу до самобутності їхньої культури та цінностей, сприяти їхньому соціальному і професійному зростанню та інтеграції, зокрема засобами освіти.

3.4. Для розв'язання цього глобального завдання необхідно здійснювати відповідні наукові дослідження та створювати інформаційні мережі з метою

координації діяльності міжнародного співтовариства, у тому числі залучати соціальні науки до проведення глибинного аналізу причин такого становища та до ефективних протидій негативним явищам, а також здійснювати наукові дослідження та моніторинг з метою сприяння виробленню політичних рішень та нормативній діяльності держав-членів.

Стаття 4 **Виховання**

4.1. Виховання є найефективнішим засобом запобігання проявам нетерпимості. Виховання в дусі толерантності починається з прищеплення людям знань про їхні права та свободи з метою забезпечити їхню реалізацію та зміцнити прагнення кожного до захисту прав інших.

4.2. Виховання в дусі толерантності слід розглядати як невідкладне завдання; у зв'язку з цим необхідно сприяти розробці навчальних методик для формування толерантності на систематичній і раціональній основі, розкриваючи культурні, соціальні, економічні, політичні та релігійні чинники нетерпимості, що призводять до насильства і відчуження. Політика і програми в галузі освіти повинні сприяти покращанню взаєморозуміння, зміцненню солідарності і толерантності у спілкуванні як між окремими особами, так і між етнічними, соціальними, культурними, релігійними і мовними групами та націями.

4.3. Виховання в дусі толерантності має бути націлене на протидію негативним впливам, які викликають страх та відособлюють від інших. Воно повинне розвивати в молоді здібності до незалежного мислення, критичної оцінки та формувати високі моральні критерії.

4.4. Ми заявляємо про свою готовність підтримувати і втілювати в життя програми наукових досліджень у галузі соціальних наук та виховання в дусі толерантності, прав людини та ненасильства. Це означає, що слід приділяти особливу увагу питанням підвищення рівня педагогічної підготовки, навчальних планів, змісту підручників і занять, удосконалення інших навчальних матеріалів, застосовуючи нові освітні технології з метою виховання чуйних і відповідальних громадян, відкритих до сприйняття інших культур, здатних цінувати свободу, поважати людську гідність та індивідуальність, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами.

Стаття 5 **Готовність до дій**

Ми зобов'язуємося сприяти формуванню психології толерантності та ненасильства, використовуючи для цього програми та заклади в галузі освіти, науки, культури і комунікації.



ДОКУМЕНТИ РАДИ ЄВРОПИ

Конвенція про захист прав людини та основних свобод (Європейська конвенція з прав людини) (1950)

Стаття 9

Свобода думки, совісті і віросповідання

1. Кожен має право на свободу думки, совісті і віросповідання; це право включає свободу змінювати свою релігію або свої переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і спільно з іншими, прилюдно чи приватно, в богослужінні, ученні, виконанні та дотриманні релігійних і ритуальних обрядів.

2. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 10

Свобода вираження поглядів

1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду і є необхідними в демократичному суспільстві.

Стаття 14

Заборона дискримінації

Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин.

Європейські пенітенціарні правила

Переглянутий текст Європейських мінімальних правил поведінки з ув'язненими* (1987)

Релігійна і моральна підтримка

46. Кожному ув'язненому дозволяється, наскільки це можливо, задовольняти свої потреби релігійного,

духовного та морального характеру і для цього бути присутнім на службах чи зібраннях у місцях позбавлення волі та мати у своєму розпорядженні необхідні книги і публікації.

47.1. Якщо у місці позбавлення волі перебуває досить велике число ув'язнених, які належать до однієї релігії, має бути призначений чи затверджений офіційний представник цієї релігії. У випадку, якщо це виправдано великою чисельністю таких ув'язнених та обставини це дозволяють, досягається відповідна домовленість про його роботу на постійній основі.

47.2. Офіційному представнику, призначеному чи затвердженому відповідно до пункту 1, повинно бути дозволено періодично проводити служби і вести релігійну діяльність, а також зустрічатися у відповідний час із ув'язненими, що сповідують цю релігію, як їх духовний наставник.

47.3. Нікому з ув'язнених ніколи не може бути відмовлено у праві спілкування з офіційним представником будь-якої релігії. Якщо ув'язнений заперечує проти візиту релігійного представника, йому має бути дозволено відмовитися від цієї зустрічі.

Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995)

Стаття 6

1. Сторони заохочують атмосферу терпимості та міжкультурного діалогу і вживають ефективних заходів для поглиблення взаємної поваги, взаєморозуміння та співробітництва між усіма особами, що проживають в межах їхньої території, незалежно від їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності, зокрема в галузях освіти, культури та засобів масової інформації.

2. Сторони зобов'язуються вживати належних заходів для захисту осіб, які можуть стати об'єктами погроз або актів дискримінації, ворожого ставлення чи насильства на підставі їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності.

Висновок Парламентської Асамблеї Ради Європи №190⁴ (1995)*

2. Відповідно, у світлі гарантій вищими посадовими особами держави (лист від Президента України, голови Верховної Ради і Прем'єр-міністра від 27 липня 1995р.) і виходячи з наступного розгляду, Асамблея вірить, що Україна здатна і готова, відповідно до Статті 4 Статуту Ради Європи, виконати умови для вступу до Ради Європи, як визначається у Статті 3: "Кожен член Ради Європи повинен поділяти принципи верховенства права і гарантувати усім особам дотримання, в рамках своєї юрисдикції, прав людини і основоположних свобод, і відкрито й ефективно співпрацювати для досягнення мети Ради...":

⁴ <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2FDocuments%2FAdoptedText%2Fta95%2FEOP190.htm>.



хі. сприятиме мирному розв'язанню суперечок між православними церквами, поважаючи незалежність Церкви від держави; запровадить нову недискримінаційну систему реєстрації церков і правове рішення питання реституції церковної власності.

Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи №1396⁵ (1999)*

Релігія і демократія

1. За статутом Рада Європи — організація принципово гуманістична. Водночас, як захисник прав людини вона має забезпечувати свободу думки, совісті і релігії, як декларує стаття 9 Європейської конвенції з прав людини. Вона має також забезпечувати, щоб прояви релігійності не виходили за рамки обмежень, викладених у тій же статті.

2. Парламентська Асамблея Ради Європи виявляла інтерес до розмаїття культур і релігій у Європі. Їх співіснування і взаємодія значно збагатили європейську спадщину. Зокрема, Асамблея відсилає до Резолюції №885 (1987) “Про внесок євреїв у європейську культуру”, Резолюції №916 (1989) “Про невикористовувані культові споруди”, Рекомендації №1162 (1991) і Постанови №465 “Про внесок ісламської цивілізації у європейську культуру”, Рекомендації №1291 (1996) “Про єврейську культуру”.

3. Асамблея також свідомо того, що навіть за демократії зберігається певна напруженість між проявами релігійних переконань і політичною владою. Багато проблем, з якими стикається сучасне суспільство, мають релігійний аспект, зокрема, нетолерантні фундаменталістські рухи і терористичні акти, расизм і ксенофобія, етнічні конфлікти. Слід врахувати також і гендерну нерівність у релігіях. Асамблея зверталася до деяких з цих проблем у Рекомендації №1202 (1993) “Про релігійну толерантність у демократичному суспільстві” і Рекомендації №1222 (1993) “Про боротьбу з расизмом, ксенофобією і нетолерантністю”. Екстремізм — це не релігія, а її перекручення або спотворення. Жодна з давніх великих релігій не проповідує насильства. Екстремізм — це людський винахід, що відвертає релігію з її гуманістичного шляху, щоб використати як інструмент влади.

4. Релігійні питання мають вирішувати не політики. А релігії не повинні намагатися замінити демократію чи захопити політичну владу. Вони мають поважати права людини, що визначені у Європейській конвенції з прав людини, і верховенство права.

5. Демократія і релігія не мають бути несумісними — якраз навпаки. Демократія довела свою здатність забезпечувати найкращі умови для свободи совісті, проявів релігійних переконань і релігійного плюралізму. Зі свого боку, релігія завдяки своїм моральним та етичним поглядам, цінностям, які вона підтримує, критичному підходу і культурним надбанням може бути надійним партнером демократичного суспільства.

6. Демократичні держави, як світські, так і ті, що асоціюють себе з певною релігією, мають дозволяти всім релігіям, які дотримуються умов, визначених у Європейській конвенції з прав людини, розвиватися в однакових умовах і надати їм можливість займати належне місце в суспільстві.

7. Проблеми з'являються, коли влада намагається використати релігію для своїх цілей або коли релігії намагаються використати державу для досягнення своєї мети.

8. Багато конфліктів також зумовлені незнанням про інших, стереотипами, що з'являються внаслідок цього, і, врешті-решт, неприйняттям. У демократичній системі політики мають обов'язок не допускати, щоб ціла релігія асоціювалася з акціями, здійсненими, наприклад, фанатичними релігійними меншинами.

9. Релігійний екстремізм, що підбурює нетолерантність, упередження і/або насильство, — це також симптом хворого суспільства, що становить загрозу демократії. Оскільки він піддає ризику громадський порядок, з ним потрібно боротися належними засобами, відповідно до принципу верховенства права, а оскільки це прояв суспільної хвороби, то її можна побороти лише тоді, коли влада почне розв'язувати справжні проблеми суспільства.

10. Освіта — головний спосіб боротьби з незнанням і стереотипами. Навчальні програми в школах та університетах мають бути негайно переглянуті з метою сприяння кращому розумінню різних релігій. Під час уроків про релігії як важливу частину історії, культури і філософії людства не має здійснюватися релігійне навчання.

11. Релігійні керівники шляхом публічних виступів і впливу на віруючих можуть зробити значний внесок у подолання упереджень.

12. Подолання упереджень робить необхідним також розвиток екуменізму і діалогу між релігіями.

13. Асамблея, таким чином, рекомендує, щоб Комітет Міністрів просив уряд держав-членів:

i. гарантувати свободу совісті і проявів релігійних переконань у рамках умов, визначених Європейською конвенцією з прав людини, для всіх громадян і, зокрема:

a. захищати релігійний плюралізм, створюючи однакові умови для розвитку всіх релігій;

b. полегшувати, у рамках статті 9 Європейської конвенції з прав людини, дотримання релігійних обрядів і звичаїв, наприклад, стосовно шлюбу, одягу, релігійних свят (із наданням вихідних) і військової служби;

c. засуджувати будь-яку спробу фанатиків спровокувати конфлікт у (між)релігійному середовищі;

⁵ <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2FDocuments%2FAdoptedText%2Fta99%2FEREC1396.htm>.



d. забезпечувати свободу і рівні права на освіту всім громадянам, незалежно від їх релігійних вірувань, звичаїв і ритуалів;

e. забезпечувати справедливий і рівний доступ до засобів масової інформації для всіх релігій;

ii. підтримувати освіту про релігії і, зокрема:

a. почати викладати релігії як системи цінностей, які молоді люди мають навчитися вирізняти в рамках уявлень про етику і демократичне суспільство;

b. підтримувати викладання у школах порівняльної історії різних релігій, з особливою увагою до їх походження, подібності певних цінностей і розмаїття їх звичаїв, традицій, святкувань і т.ін.;

c. заохочувати вивчення історії філософії і філософії релігій і здійснення досліджень з цих предметів в університетах, паралельно з теологічними дослідженнями;

d. співпрацювати з релігійними навчальними закладами для того, щоб запровадити або збільшити роль аспектів, які стосуються прав людини, історії, філософії і науки в їх навчальних планах;

e. уникати — у випадку дітей — будь-яких конфліктів між освітою, яку забезпечує держава, і релігійною вірою сім'ї, для того, щоб поважати вільне рішення сім'ї у цьому дуже чутливому питанні;

iii. сприяти кращим відносинам з (і між) релігіями і, зокрема:

a. регулярно брати участь у дискусіях з релігійними керівниками і фахівцями у сфері гуманітарних наук стосовно головних проблем, з якими стикається суспільство, що дозволить враховувати культурні та релігійні погляди громадськості до прийняття політичних рішень і залучати релігійні громади й організації до підтримки демократичних цінностей та інноваційних ідей;

b. сприяти діалогу між релігіями, забезпечуючи можливості для проявів переконань, дискусій і зустрічей між представниками різних релігій;

c. сприяти регулярному діалогу між теологами, філософами та істориками, залучаючи також представників інших наук;

d. розширювати і посилювати партнерство з релігійними громадами й організаціями, а особливо з тими, що мають глибокі культурні та етичні традиції соціальної, доброчинної, місіонерської, культурної та освітньої діяльності серед місцевого населення;

iv. сприяти культурному і соціальному вираженню релігій і, зокрема:

a. забезпечувати рівні умови для утримання і збереження релігійних споруд і майна всіх релігій як частини національної та європейської спадщини;

b. забезпечувати, щоб невикористовувані релігійні споруди мали застосування, умови якого є найближчими до первинного призначення будівлі;

c. захищати культурні традиції та різні релігійні святкування;

d. підтримувати соціальну і доброчинну роботу, здійснювану релігійними громадами й організаціями.

14. Асамблея також рекомендує Комітету Міністрів:

i. сформулювати принципи для запровадження навчальних програм відповідно до пп. 13.ii.a, b і c цієї Рекомендації як частину своїх проектів з громадянської освіти і викладання історії;

ii. продовжувати організовувати пан'європейські зустрічі представників різних релігій.

Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи №1556⁶ (2002)*

Релігія та зміни в Центральній і Східній Європі

1. Парламентська Асамблея Ради Європи неодноразово мала можливості розгляду питань стосовно збереження і розвитку традиційних релігійних культур та шляхів створення необхідних умов для їх успішної взаємодії і спільного розвитку. В Резолюції №885 (1987) “Про внесок євреїв у європейську культуру”, Рекомендації №1162 (1991) “Про внесок ісламської цивілізації у європейську культуру”, Рекомендації №1291 (1996) “Про єврейську культуру” Асамблея висловила свою думку стосовно необхідності захисту і розвитку спільної культурної спадщини Європи в усьому її багатстві та розмаїтості.

2. Асамблея також наполегливо висловлювалася про необхідність забезпечення або відновлення гармонійних відносин між релігійними інституціями і державою. Це є суттєвою складовою таких основних прав людини, як свобода совісті і релігії, релігійна толерантність та захист окремих осіб і громад від будь-яких форм релігійного переслідування. Ці питання детально розглядаються у Резолюції №916 (1989) “Про невикористовувані культові споруди”, Рекомендації №1202 (1993) “Про релігійну толерантність у демократичному суспільстві”, Рекомендації №1222 (1993) “Про боротьбу з расизмом, ксенофобією і нетолерантністю”, Рекомендації №1396 (1999) “Про релігію і демократію” і Рекомендації №1412 (1999) “Про незаконну діяльність сект”.

3. Крах соціалістичної системи надав релігійним інституціям у Центральній і Східній Європі можливість, чи навіть відповідальність, оновити свій соціальний потенціал і зосередитися на своїх основних, історичних завданнях (духовне виховання особистості, етичне вдосконалення суспільства і благодійні, культурні, освітні та інші проекти).

4. Останнім часом суспільно-релігійний розвиток у посткомуністичних країнах ознаменувався появою фундаменталістських та екстремістських тенденцій, активними спробами використання релігійних гасел і релігійних організацій у процесі воєнної, політичної та етичної мобілізації на службу войовничому націоналізму і шовінізму, а також політизацією релігійного життя.

5. Виникнення незалежних держав заохотило прагнення окремих національних православних церков до власної незалежності чи зміни своєї приналежності, що в окремих випадках викликає потужний спротив

⁶ http://www.coe.int/T/r/Parliamentary/5FAssembly/5BRussian/5Fdocuments/5D/5B2002/5D/5BAvril2002/5D/Rek_1556.asp#TopOfPage.



з боку православних центрів, яким вони раніше підпорядковувалися. Це призвело до погіршення взаємовідносин між церквами, а в окремих випадках між державами. Важливо виключити будь-які можливості державного втручання у питання догми, церковної організації і канонічного права.

6. Нова релігійна свобода та усунення бар'єрів на шляху поширення ідей і вірувань, включаючи релігійні, поставили церкви Центральної і Східної Європи в ситуацію релігійного різномайття. Зараз через свій послаблений у минулому стан і відсутність досвіду існування в умовах політичного, культурного і релігійного плюралізму традиційні церкви регіону опинилися у стані конфлікту з іноземними місіонерами та новими релігійними рухами, що з'явилися там нещодавно. До сьогодні не вдалося вирішити проблему встановлення рівноваги між принципами демократії і прав людини, особливо стосовно свободи совісті та релігії, з одного боку, і збереження національної культурної, етнічної і релігійної самобутності — з іншого.

7. Зникнення “залізної завіси” призвело до того, що релігійний і культурний вододіл в Європі став ще очевиднішим і ще більш посилювався. Дві християнські культури — Західна і Східна — зовсім мало знайомі одна з одною, що є дуже небезпечною перешкодою на шляху до об'єднаної Європи. Як неодноразово заявляв Папа Римський Іоанн Павло II, “християнська Європа має дихати обома своїми легенями — східним і західним”. Водночас, послідовники двох християнських традицій не виявляють особливого інтересу ні до єврейської культури, що є невід'ємною частиною європейської спадщини, ні до ісламської культури, яка дедалі більше стає частиною європейського ландшафту.

8. З огляду на зазначене вище, Асамблея рекомендує, щоб Комітет Міністрів закликав уряди держав-членів, Європейський Союз, а також відповідні органи влади та організації:

Юридичні гарантії та їх дотримання

i. досягти відповідності внутрішньодержавного законодавства Європейській конвенції з прав людини й основних свобод, приділяючи особливу увагу статті 9, яка стверджує, що релігійні свободи підлягають лише обмеженням, установленим законом і необхідним у демократичному суспільстві, а також рішенням Європейського суду з прав людини (1983) про те, що обмеження прав людини повинні мотивуватися “настійними суспільними потребами” і бути “співмірними законній меті, що переслідується”;

ii. гарантувати всім церквам, релігійним організаціям, центрам та об'єднанням статус юридичної особи, якщо їх діяльність не порушує прав людини і міжнародного права, і, зокрема, вимагати від Уряду Республіки Молдова реєстрації Бессарабської митрополії згідно з рішенням Європейського суду з прав людини від 13 грудня 2001р.;

iii. вжити ефективних заходів для того, щоб гарантувати свободу релігійних меншин, особливо в Центральній і Східній Європі, з посиленою увагою до їх захисту від дискримінації чи переслідування з боку релігійної більшості або інших груп, які практикують агресивний націоналізм і шовінізм;

iv. застосовувати стандартні процедури, передбачені внутрішньодержавним правом, в усіх доведених випадках зловживань релігійною свободою у формі, що завдає шкоди суспільству або правам, свободам чи здоров'ю окремих осіб;

v. гарантувати релігійним організаціям, майно яких було націоналізоване в минулому, реституцію цього майна протягом певного часу, а в тих випадках, коли це неможливо, виплату справедливої компенсації; необхідно вжити належних заходів з метою недопущення приватизації націоналізованої церковної власності;

vi. запропонувати посередництво у врегулюванні конфліктів між сторонами за їх згодою, при цьому виконуючи вимогу про невтручання державних органів у питання догми чи інші внутрішні релігійні спори;

vii. просити Європейський конвент включити європейські релігії і християнські традиції до преамбули майбутньої європейської конституції як основу гідності людської особистості та прав людини й етнічних коренів європейської самобутності;

Культура, освіта та обміни

viii. створити інформаційні стратегії і розробити необхідні заходи у сфері культурного обміну з метою взаємного ознайомлення народів різних країн з їх культурними досягненнями;

ix. співпрацювати з церковними владами в питанні визначення і розподілу їх відповідальності у таких галузях, як реставрація історичних будівель та релігійне виховання, і сприяти проведенню спільних дискусій з основних соціальних, моральних, етичних і культурних питань, що стоять перед сучасними суспільствами;

x. включити інформацію про основні європейські релігійні культури і звичаї до шкільної програми;

xi. підтримати діяльність неурядових організацій, які ведуть роботу з поглиблення взаєморозуміння між релігійними групами і захисту релігійної культурної спадщини;

xii. вжити заходів із забезпечення рівного доступу до засобів масової інформації, освіти і культури для представників усіх релігійних традицій;

xiii. заохочувати створення спеціальних центрів розвитку міжконфесійних відносин, а також проводити обмін виставками і ярмарками культурної спадщини, шедеврами релігійного мистецтва і книгами з метою ознайомлення населення з різними релігійними культурами Європи;

xiv. сприяти програмам обміну з метою формування у студентів, наукових працівників і діячів культури всебічного уявлення про етичні, моральні та культурні цінності європейських релігій;

xv. заохочувати розвиток культурних маршрутів у Європі та зв'язків Європи з сусідніми країнами з метою осмислення і збереження історичної спадщини і нових можливостей культурного спілкування;

xvi. передавати до публічних бібліотек публікації, що детально висвітлюють культурні досягнення і засади вчень різних релігійних традицій;

xvii. сприяти проведенню наукових досліджень, спрямованих на визначення спільних коренів різних європейських культур і поглиблення розуміння їх взаємовідносин і взаємного доповнення одна одною.

ДОКУМЕНТ ОБСЄ

Підсумковий документ Віденської зустрічі 1986р. представників держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі*

(13) Держави-учасниці будуть:

(13.1) — удосконалювати свої закони, адміністративні правила і політику в галузі громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав людини й основних свобод і застосовувати їх на практиці для того, щоб гарантувати ефективне здійснення цих прав і свобод;

(13.4) — ефективно забезпечувати право осіб знати свої права й обов'язки в цій галузі та діяти згідно з ними і з цією метою публікувати і робити доступними всі закони, адміністративні правила і процедури, що стосуються прав людини й основних свобод;

(13.5) — поважати право своїх громадян, самостійно або разом з іншими, здійснювати активний внесок у розвиток і захист прав людини й основних свобод;

(13.6) — заохочувати обговорення у школах та інших навчальних закладах питань розвитку і захисту прав людини й основних свобод;

(13.7) — забезпечувати у межах своєї території кожному, хто підлягає їх юрисдикції, права людини й основні свободи без будь-якого розрізнення за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, народження або інших обставин;

(13.8) — забезпечувати, щоб ні особу, яка реалізовує, висловлює намір реалізувати або прагне реалізувати ці права і свободи, ні будь-кого з членів її сім'ї не піддавали внаслідок цього дискримінації в будь-якій формі;

(13.9) — забезпечувати, щоб ефективні засоби правового захисту, а також повна інформація про них були доступні тим, хто заявляє, що їх права людини й основні свободи були порушені;

(16) З метою забезпечення свободи особистості та сповідання релігії або віри держави-учасниці будуть, серед іншого:

(16.1) — вживати ефективних заходів для запобігання і ліквідації дискримінації осіб чи об'єднань на ґрунті релігії або переконань стосовно визнання, реалізації і користування правами людини й основними свободами в усіх галузях громадянського, політичного, економічного, соціального і культурного життя і для забезпечення справжньої рівності між віруючими і невіруючими;

(16.2) — сприяти клімату взаємної терпимості та поваги між віруючими різних об'єднань, а також між віруючими і невіруючими;

(16.3) — надавати на їх прохання об'єднанням віруючих, які сповідують або готові сповідувати свою віру в конституційних межах своїх держав, визнання статусу, передбаченого для них у відповідних країнах;

(16.4) — поважати право цих релігійних об'єднань:

- засновувати й утримувати вільно доступні місця богослужіння або зібрань;
- організовуватися відповідно до своєї власної ієрархічної та інституційної структури;
- обирати, призначати і змінювати свій персонал згідно зі своїми відповідними вимогами і стандартами, а також будь-якими вільно досягнутими домовленостями між ними та їх державою;

- просити й отримувати добровільні фінансові та інші пожертвування;

(16.5) — здійснювати консультації з релігійними культами, установами й організаціями з метою кращого розуміння потреб релігійних свобод;

(16.6) — поважати право кожного давати й отримувати релігійну освіту мовою за своїм вибором або індивідуально, або спільно з іншими;

(16.7) — у цьому контексті поважати, серед іншого, свободу батьків забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань;

(16.8) — дозволяти підготовку релігійного персоналу у відповідних закладах;

(16.9) — поважати право віруючих і релігійних об'єднань купувати і використовувати священні книги, релігійні видання мовою за своїм вибором та інші предмети і матеріали, що стосуються сповідання релігії або віри, і володіти ними;

(16.10) — дозволяти релігійним культам, установам та організаціям видавати (виготовляти), імпортувати і розповсюджувати релігійні видання і матеріали;

(16.11) — прихильно ставитися до зацікавленості релігійних об'єднань в участі у суспільному діалозі, в т.ч. через засоби масової інформації.

(18) Держави-учасниці постійно докладатимуть зусиль для реалізації положень Заключного акту та Мадридського Підсумкового документа, що стосуються національних меншин. Вони вживатимуть усіх необхідних законодавчих, адміністративних, юридичних та інших заходів, а також застосовувати відповідні міжнародні інструменти, що можуть їх пов'язати, для забезпечення захисту прав людини й основних свобод осіб, які належать до національних меншин на їх території. Вони будуть утримуватися від будь-якої дискримінації стосовно таких осіб і сприяти реалізації їх законних інтересів і прагнень у галузі прав людини й основних свобод.

(19) Вони захищатимуть і створюватимуть умови для підтримки етнічної, культурної, мовної і релігійної самобутності національних меншин на своїй території. Вони поважатимуть вільну реалізацію прав особами, які належать до таких меншин, і будуть забезпечувати їх повну рівність з іншими.

Співробітництво в гуманітарних та інших галузях

(32) Вони дозволятимуть віруючим, релігійним культам та їх представникам, на групових чи індивідуальних засадах, налагоджувати і підтримувати особисті контакти і спілкування один з одним у своїх та інших країнах, зокрема через поїздки, паломництва та участь у зібраннях та інших релігійних заходах. У цьому контексті та тією мірою, в якій це співмірно з такими контактами і заходами, тим, про кого йдеться, буде дозволено купувати, отримувати і везти з собою релігійні публікації і предмети культу, що стосуються сповідання їх релігії або віри.

(59) Вони будуть забезпечувати, щоб особи, які належать до національних меншин або регіональних культур на їх території, могли зберігати і розвивати свою власну культуру в усіх її аспектах, включаючи мову, літературу і релігію, і щоб вони могли зберегти свої культурні та історичні пам'ятники та об'єкти.

(68) Вони будуть забезпечувати, щоб особи, які належать до національних меншин або регіональних культур на їх територіях, могли передавати або набувати знань про свою власну культуру, в т.ч. шляхом передачі батьками своїм дітям мовної, релігійної і культурної самобутності. ■